

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KÜRESELLEŞME, ULUSLARARASI TİCARET
VE ÇALIŞMA STANDARTLARI

ERDAL BEŞOLUK

2502170030

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ZEKİ PARLAK

İSTANBUL-2022

ÖZET

KÜRESELLEŞME, ULUSLARARASI TİCARET VE ÇALIŞMA STANDARTLARI

ERDAL BEŞOLUK

Üretimin küresel bir boyut kazanması ve küresel ticaret hacminin artması, ülkeleri giderek daha fazla birbirlerine bağımlı kılmaktadır. Bu bağımlılık ise, ülkeler arasında farklılık gösteren çalışma standartlarının önemini her geçen gün arttırmaktadır. Gelişmiş ülkelere göre, gelişmekte olan ülkeler düşük çalışma standartları sayesinde küresel ticarete haksız bir rekabet üstünlüğü elde etmektedir. Ayrıca çok uluslu şirketler de bu ülkelerdeki düşük emek maliyetini küresel ticarete rekabet aracı olarak kullanmaktadır. Bu yüzden gelişmiş ülkelere göre, ticaret ve çalışma standartları arasında en azından temel çalışma standartlarının baz alındığı etik bir bağ kurulmalıdır. Bu ikisi arasında bir bağın kurulmaması gerektiğini savunan gelişmekte olan ülkelere göre ise, gelişmiş ülkelerin bu yaklaşımının arkasında korumacılık fikri yatmaktadır. Çünkü kendilerinin sahip olduğu en önemli rekabet avantajı düşük ücretli ve vasıfsız iş gücüdür. Bu sebeple, bu avantajı küresel ticarete karşılaştırmalı üstünlük olarak kullanmak istemeleri son derece doğaldır.

Bu çalışmanın amacı, ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağın kurulmasının gerekip gerekmediğini incelemektir. Bu amaçla düşük çalışma standartlarının küresel ticarete olan etkileri literatürdeki kaynaklar ve istatistiki veriler üzerinden analiz edilerek yorumlanacaktır. Bu çalışma, düşük çalışma standartlarının etkilerinin abartıldığını ve çalışma standartlarının gönüllü girişimlerle uygulanması gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Temel Çalışma Standartları, Uluslararası Çalışma Standartları, En Düşük Standartlarda Yarış, Haksız Rekabet, Küresel Ticaret, Üretimin Küreselleşmesi.

ABSTRACT

GLOBALIZATION, INTERNATIONAL TRADE AND LABOUR STANDARDS

ERDAL BEŞOLUK

Globalization has forced countries to become increasingly dependent on each other due to the globalization of production and the increasing volume of global trade. This dependency has enhanced the importance of labor standards, varying between countries day by day. According to developed countries, developing countries have an unfair competitive advantage in global trade owing to the lower labour standards. Moreover, MNCs use the lower labour cost, which exists in these countries, as a means of competitive advantage in global trade. Thus for developing countries, an ethical link should be established between international trade and labour standards. On the other hand, the developing countries which are against such a link between trade and labour standards, developed countries' attempts are similar to the idea of protectionism. This is because the only competitive advantage the developing countries are the lower labour cost and unskilled labour force. Thus employing this advantage in global trade as a source of comparative advantage is normal for them.

It is the purpose of this thesis is to investigate whether it is necessary to set up a link between international trade and labour standards. For this, the impact of lower labour standards on global trade will be analyzed and commented through a literature survey and the available data. This thesis argues that the impact of the lower labour standards has been exaggerated and the labour standards may be better implemented via philanthropic organizations.

Key Words: Core Labour Standards, International Labour Standards, Race to Bottom, Unfair Competition, International Trade, Globalization of Production.

ÖNSÖZ

Uluslararası çalışma standartları çalışma hayatındaki temel prensipleri oluşturmaktadır. Bu standartların uygulanması çalışanların daha insani şartlar altında istihdam edilebilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla başta ILO olmak üzere birçok uluslararası kuruluş, sivil toplum örtü ve sendika uluslararası çalışma standartlarının belirlenmesi ve ortak standartların oluşturulması için mücadele vermiştir. Ancak bu standartların uygulanması bir üretim maliyeti anlamına da gelmekte ve hükümetlerden üreticilere kadar geniş bir kesimi etkilemektedir. Çalışma standartlarının ortaya çıkardığı bu maliyet, yüksek çalışma standartlarının birçok ülke için hemen uygulanmasını veya mevcut standartların yükseltilmesini namümkün kılmaktadır. Nitekim küresel kamuoyundaki mevcut tartışmalar da çalışma standartlarının maliyetleri ile ilişkilidir. Düşük standartlarının ortaya çıkardığı negatif dışsallığı ortadan kaldırmayı amaçlayan girişimlerin de çalışma standartlarının maliyetlerine takıldığı görülmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarının ortaya çıkardığı yüksek maliyetleri karşılayacak iktisadi bir güce sahip olmadığı bilinmektedir.

Literatürde, çalışma standartlarının nasıl uygulanması gerektiği hususunda meseleye oldukça farklı perspektiflerden yaklaşan birçok görüş bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, uluslararası çalışma standartları konusunu iyi anlayabilmek için mevcut tartışmaların detaylı olarak değerlendirilmesini ve iyi anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü bu görüşlerin büyük bir kısmının iddiaları mevcut veriler tarafından desteklenememektedir. Nitekim bu çalışmanın ana iddiası, çalışma standartlarının sebep olduğu negatif dışsallığın büyük ölçüde abartıldığı ve düşük çalışma standartları ile küresel ticaret arasındaki ilişkinin zannedildiğinden daha zayıf olduğudur.

Bu tezin konusunun belirlenmesinden son aşamasına ulaşana kadarki süreçte bana destek olan, yönlendiren ve değerli vaktini ayıran değerli tez hocam Prof. Dr. Zeki Parlak'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezim hakkında değerli

görüşleri ile destek veren başta Doç. Dr. İskender Gümüş olmak üzere Prof. Dr. Muzaffer Koç'a, Dr. Öğr. Üyesi İlhan Doğan'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hasan Şenocak'a şükranlarımı sunarım.

Tüm eğitim hayatım boyunca bana hem maddi hem manevi açıdan destek olan, hayattaki en değerli iki varlığım annem Gülüşan Beşoluk'a ve babam Nazım Beşoluk'a şükranlarımı sunar ve teşekkür ederim.

Erdal BEŞOLUK

İSTANBUL-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET

GİRİŞ	1
1.1. Küreselleşme Kavramı, Kapsamı ve Boyutları	8
1.1.1. Küreselleşme Kavramı.....	9
1.1.2. Küreselleşmenin Tanımı ve Boyutları	11
1.1.3. Küreselleşme Süreci ve Aşamaları	15
1.2. Küreselleşme ve Çokuluslu Şirketler	19
1.2.1. Çokuluslu Şirketlerin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi	20
1.2.2. Çokuluslu Şirketlerin Küresel Ticaretteki Rolü ve Etkinliği.....	22
1.3. Üretimin Küreselleşmesi.....	27
1.3.1. Yeni Uluslararası İşbölümü	32
1.3.2. Küresel Üretim ve Küresel Dış Tedarik	35
1.3.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Bölgelere Göre Dağılımı ..	40
1.4. Dünya Savaşı Sonrası Küresel Ticaretin Gelişimi	49
1.4.1. Uluslararası Kuruluşların Küresel Ticarete Etkisi	49
1.4.1.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması (GATT).....	50
1.4.1.2. Dünya Ticaret Örgütü'nün Kuruluşu ve Küresel Ticaretteki Rolü.....	56
1.4.2. Küresel Ticaretin Mevcut Durumu	60

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ÇALIŞMA STANDARTLARI

2.1. Çalışma Standartlarının Tanımı ve Kapsamı	66
2.1.1. Temel Çalışma Standartları (Core Labour Standards).....	69
2.1.2. Temel Olmayan Çalışma Standartları (Non-Core Labour Standards).....	76
2.2. Uluslararası Çalışma Standartlarının Tarihsel Gelişimi	81
2.3. Uluslararası Çalışma Standartlarının Amaçları ve Etkileri	87
2.3.1. Uluslararası Barışın Temini ve Adil Rekabet Ortamının Oluşturulması.....	87
2.3.2. Sosyal Adaletin Sağlanması ve Sosyal Barışın Temini	90
2.3.3. Çalışma Standartlarının Ekonomik Gelişmeye ve Refaha Etkisi	94
2.3.4. Çalışma Standartlarının Emek Piyasasına ve Çalışan Verimliliğine Etkisi...	97
2.3.5. Ulusal Mevzuatları Geliştirme ve Yönlendirme İşlevi.....	102
2.4. Uluslararası Çalışma Standartların Uygulanma Düzeyi.....	103
2.5. Çalışma Standartlarının Evrenselliği ve Esnekliği	105
2.6. Çalışma Standartlarının Küresel Seviyede Uygulanması: Kurumsal Olan ve Olmayan Girişimler	111
2.6.1. Dünya Ticaret Örgütü ve Sınırlı Sosyal Şart	111
2.6.2. ILO'nun Çalışma Standartlarına Yaklaşımı	119
2.6.2.1. İnsana Yakışır İş (Decent Work)	120
2.6.2.2. Adil Bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi	123
2.6.3. Sivil Toplum Örgütleri ve Sendikalar: Tepki ve Saygı Modeli.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET VE ÇALIŞMA STANDARTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Küreselleşme ve Uluslararası Çalışma Standartları.....	133
3.2. Çalışma Standartları ve Küresel Ticaret Arasında Bağ Kurulmasına Yönelik Yaklaşımlar	136
3.2.1. Ticaret ve Çalışma Standartları Arasında Bağ Kuran Görüşler.....	138
3.2.2. Ticaret ve Çalışma Standartları Arasında Bağ Kurulmasına Karşı Olan Görüşler..	143
3.3. Çalışma Standartları ve Küresel Ticaret İlişkinine Yönelik Ekonomik Yaklaşımlar.....	148
3.3.1. En Düşük Standartlarda Yarış (Race to Bottom).....	148
3.3.2. Haksız Ticari Rekabet Tezi (Unfair Competition)	154
3.4. Düşük Çalışma Standartları ve Haksız Rekabet İlişkisi	159
3.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Düşük Çalışma Standartları	159
3.4.2. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Düşük Çalışma Standartları	166
3.4.2.1. Teknoloji Yoğun Üretim ve Çalışma Standartları	167
3.4.2.2. Düşük Çalışma Standartlarının İhracat Performansına Etkisi	172
3.5. En Düşük Standartlarda Yarış Açısından Düşük Çalışma Standartlarının Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri:	177
3.5.1. Ücretler	177
3.5.2. İşsizlik ve İstihdam	184
3.5.3. Kayıt Dışı Ekonomi	191
3.5.4. Sendikal Örgütlenme	196
3.5.5. Çocuk İstihdamı	200
3.6. Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Uluslararası Çalışma Standartlarının Uygulanabilirliği: Zorunluluk ve Gönüllülük Tartışması.....	206
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA	219
ÖZGEÇMİŞ.....	240

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Küreselleşme Kavramı ve Kapsamı.....	13
Tablo 1.2: İstihdam Değerlerine Göre En Büyük 10 Çokuluslu Şirket (2019).....	24
Tablo 1.3: En Çok Hasılat Elde Eden 10 Çokuluslu Şirket (2019).....	25
Tablo 1.4: Yerel ve Küresel Üretim Seçenekleri	36
Tablo 1.5: Üretici ve Satın Alıcı Merkezli Mal Zincirlerinin Temel Özellikleri.....	39
Tablo 1.6: 1970-1985 Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler.	43
Tablo 1.7: 1985-1995 Yılları Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler.....	44
Tablo 1.8: 1995-2018 Yılları Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler.....	46
Tablo 1.9: 1970 Sonrası Toplam DYY Hacmi.....	47
Tablo 1.10: 1947-1994 arasındaki GATT Konferansları.....	52
Tablo 1.11: Seçili Avrupa Ülkelerine ve Ürünlere Göre 1950 Yılı Ortalama Gümrük Tarifeleri.....	53
Tablo 1.12: 1994 Uruguay Görüşmelerinin İçerdiği Konular.....	57
Tablo 1.13: 1980-2018 Yılları Arasında Küresel Ticaretin Dünya GSYH İçindeki Oranları	61
Tablo 1.14: 1980-2018 Arası Dünya Ticaret Hacmi (Trilyon Dolar).....	62
Tablo 2.1: Dünya Bankası'nın Çalışma Standartları Tasnifi	68
Tablo 2.2: Bölgelere Göre Çocuk İşçiliği	74
Tablo 2.3: ILO'ya Göre Temel Olmayan Standartların Tasnifi.....	76
Tablo 2.4: Sosyal Şart Modeli.....	114

Tablo 3.1: Ekonomik Bölgelere Göre DYY Akışı (Milyon Dolar)	161
Tablo 3.2: 2019 Yılı DYY Yönelimini Belirleyen Temel Faktörler.....	164
Tablo 3.3: Gelişmiş Ülkelerdeki Sanayi Sektöründeki Toplam İstihdam Oranları .	170
Tablo 3.4: 2018 Yılı Ülkelere ve Sektörlere Göre İhracat Verileri (Bin Dolar)	173
Tablo 3.5: 2019 Yılı Seçili Gelişmiş Ülkelerin İthalat Oranlarına Göre İlk Ona Giren Ülkeler (%).....	175
Tablo 3.6: 2000-2019 Arası Seçili Gelişmiş ülkelerdeki İşsizlik Oranları (%)	190
Tablo 3.7: 2017 Yılı Çocuk İşçiliğinin Genel Durumu	202

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Kearney DYY Güven Endeksi (2017-2019)	162
Grafik 3.2: Avrupa’da Minimum Ücretler 2011-2021.....	181
Grafik 3.3: Avrupa’da Ortalama Saatlik Ücretler (Euro).....	181
Grafik 3.4: 1960-2021 Yılları Arasında ABD İmalat Sanayindeki Ortalama Saatlik Ücretlerin Değişimi (\$)	182
Grafik 3.5: 2000 Sonrası Çocuk İşçiliğinin Genel Durumu.....	205

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Volvo S-40 Modelinin Parçalarının Üretildiği Ülke ve Şirketler	29
Şekil 1.2: ÇUŞ'ların Küresel Üretimdeki Rolü.....	31
Şekil 1.3: Ekonomik Büyüklüklerine Göre 2018 Dünya Ticaret Haritası (Milyar Dolar)	64
Şekil 3.1: Üretim Maliyeti Unsurlarının Dağılımı.....	169
Şekil 3.2: Çocuk İşçiliği ve DYY İlişkisi.....	203

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AFL-CIO:	The American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations (Amerikan Emek Federasyonu ve Endüstriyel Örgütler Kongresi)
AR-GE:	Araştırma ve Geliştirme
BEÜ:	Bitlis Eren Üniversitesi
BM:	Birleşmiş Milletler
BRQ:	Business Research Quarterly (Üç-Aylık İş Araştırması)
BKZ:	Bakınız
ÇUŞ:	Çok Uluslu Şirket
DTÖ:	Dünya Ticaret Örgütü
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DYY:	Doğrudan Yabancı Yatırım
EJIL:	European Journal of International Law (Avrupa Uluslararası Hukuk Dergisi)
GATT:	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması)
GSYH:	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GPS:	Genelleştirilmiş Tercih Sistemi
IDS:	Institute of Development Studies (Geliştirme Çalışmaları Enstitüsü)
IMF:	International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
İİBF:	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
ILO:	International Labour Office (Uluslararası Çalışma Örgütü)
İÜ:	İstanbul Üniversitesi

İTO:	İstanbul Ticaret Odası
KOBİ:	Küçük ve Orta Boyutlu İşletme
OECD:	Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ:	Süleyman Demirel Üniversitesi
SGK:	Sosyal Güvenlik Kurumu
SMZ:	Satın Alıcı Merkezli Mal Zinciri
SSRN:	Social Science Research Network (Sosyal Bilimler Araştırma Ağı)
TMMOB:	Türkiye Mühendis ve Mimarlar Odaları Birliği
TKV:	Teşvik Karşılığı Vergiler
TPRM:	Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Mekanizması
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
UÇK:	Uluslararası Çalışma Kodu
UK:	United Kingdom (Birleşik Krallık)
ÜMZ:	Üretim Merkezli Mal Zinciri
UNCTAD:	United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UTÖ:	Uluslararası Ticaret Örgütü
WIEGO:	Women in Informal Employment: Globalizing and Organizing (Kayıt Dışı İstihdamda Kadın: Küreselleşme ve Örgütlenme)

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünya ekonomisinde köklü bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Bu değişim büyük ölçüde neo-liberal politikaların uygulanmaya konulması ile birlikte iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Bu değişimin en önemli unsurlarından biri küreselleşmedir. Küreselleşmenin tam olarak neyi ifade ettiği ve nerede başlayıp nerede bittiği hususu son derece tartışmalı ve belirsizdir. Küreselleşme genellikle ulusal ekonomilerin giderek daha fazla bütünleşmesi, katma değeri düşük emek yoğun malların üretiminin emeğin bol ve ucuz olduğu ülkelere kayması, uluslararası ticaretin ve yatırımların yönünün, içeriğinin ve hacminin çok büyük ölçüde değişmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu değişim beraberinde üretimden istihdama, ücretlerden çalışma şartlarına kadar emek piyasaları için hayati olan birçok alanı da etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerdeki sendikalar, sivil toplum örgütleri ve bu konuda araştırma yapan birçok düşünür, küreselleşmenin emek piyasalarına yönelik olumsuz etkilerinin temel kaynağını, ekseriyetle gelişmekte olan ülkelerde düşük çalışma standartları ile üretilen katma değeri düşük ticari mallara dayandırmaktadır. Çünkü bu kesimlere göre gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartları hava kirliliği gibidir. Nasıl bir endüstrinin havayı kirletmesi dünyanın geri kalanı için bir tehdit ise düşük çalışma standartları da benzer şekilde küresel ticaret için aynı etkiye sahiptir. Nitekim gelişen ülkelerde emek yoğun olarak üretilen katma değeri düşük malların küresel ticaret üzerinden gelişmiş ülkelerin iç pazarına ulaşması, gelişmiş ülkelerde emek piyasalarındaki istihdamı yok etmekte ve mevcut çalışma standartlarını baskılamaktadır. Çünkü gelişen ülkelerde çalışma şartlarının son derece kötü olduğu ter atölyeleri benzeri alanlarda ucuz işgücü ordusu tarafından üretilen bu ticari mallar haksız bir rekabet üstünlüğüdür. Ayrıca bu kesimlere göre gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartları kendileri açısından da birçok olumsuz etkiye sahiptir.

Uluslararası çalışma standartları tartışmalarının küresel kamuoyunda gündemi meşgul etmesinin iki ana sebebi bulunmaktadır. İlki, sermayenin küresel

dolaşımının önündeki engellerin kalkması ve bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler ile sermayenin sahip olduğu uluslararası hareket kabiliyetinin sürekli olarak gelişmesidir. Buna karşın emek mobilitesini sınırlandıran birçok etken bulunmaktadır ve bu süreç emeğin sermaye karşısında alabildiğine güç kaybetmesi anlamına gelmektedir. Diğeri ise, yeni uluslararası iş bölümü sonrasında gelişmekte olan ülkelerin hafif sanayinin yanında ağır sanayi yatırımlarında da başarılı olması ve gelişmiş ülkelerin küresel ticaretteki baskın gücünü tehdit etmeye başlamasıdır. Gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretten elde ettiği katma değerin yükselmesi, bu ülkelerdeki düşük çalışma standartları ile üretilen emek yoğun malların küresel pazara sunulması ile mümkün olabilmektedir. Bu sürecin temel aktörü yine küresel ticaretin %80'ini gerçekleştiren ve dünya ekonomisinin de itici gücü ve başat aktörü olan çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketlerin üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü parçalayarak emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırması ve uluslararası ticaretin küreselleşmesi, bu ülkelerde çalışan işçilerin maruz kaldıkları gayr-ı insani çalışma şartlarını, düşük ücretleri ve çocuk emeği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Tüm bu gelişmeler ise küresel ticarete uygulanacak ortak standartların belirlenmesi ve uygulanması hususundaki tartışmaların küresel kamuoyunda daha yüksek bir ses ile gündeme taşınmasına neden olmuştur.

Geçmişte ortak çalışma standartlarının oluşturulmasına yönelik hem bireysel hem de kurumsal açıdan önemli çabalar verilmiştir. Bu standartların bireysel olarak savunucuları genellikle insani hedefleri göz önünde bulundurarak bu standartları savunurken, hükümetler ve ulus üstü yapılar ise ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasını amaçlamışlardır. Ancak bu standartların belirlenmesi konusunda ILO'ya kadar elle tutulur bir başarı yakalanamamış ve bu amaca yönelik en kapsamlı adımlar ILO bünyesinde atılmıştır. ILO 1998 tarihli Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'nde çalışma standartlarını temel olan ve olmayan standartlar olarak iki farklı şekilde kategorize etmiştir. Bu ayrımın sebebi, ülkelerin sahip olduğu sosyal, kültürel ve ekonomik olarak farklı özelliklerinin çalışma standartlarının uygulanmasını etkilemesidir. Bu sebeple ILO tüm ülkelerin hem fikir olacağı ve uygulayacağı temel çalışma standartlarını belirlemiştir. Sendika özgürlüğü

ve toplu pazarlık hakkı, zorla çalışmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması, çocuk işçiliği ile mücadele ve istihdamda ayrımcılığın ortadan kaldırılması evrensel standartlar olarak görülen temel çalışma standartlarıdır. ILO, bu standartların uygulanmasını arttırabilmek için temel standartlara taraf olmayı üyeliğe ön şart olarak da belirlemiştir. Öte yandan temel olmayan standartlar ise neredeyse çalışma hayatını düzenleyen tüm konuları kapsamaktadır. İş sağlığı ve güvenliği, ücretler, çalışma süreleri, gece çalışması, yıllık ve haftalık izin süreleri başta olmak üzere oldukça çeşitli konular bu standartlar içerisinde yer almaktadır.

Küresel ticaret hacminin artmasına bağlı olarak, ortak çalışma standartlarının belirlenmesi konusunda bir ilerleme kaydedilmiştir. Ne var ki bu standartların nasıl uygulanacağı ise hâlâ son derece tartışmalı bir meseledir. Bu tartışma, 1970'lerde sendikaların altın çağının sona ermesinden sonra emek piyasaları için yıkıcı bir rekabetin ortaya çıkmasına paralel olarak tekrar dünya gündemine oturmuştur. Ancak gelişmiş kapitalist ülkelerin çalışma standartları ve küresel ticaret arasında bağ kurulması konudaki talepleri geliştirmekte olan ülkelerin güçlü muhalefetleri ile karşılaşmaktadır. Gelişmiş ülkelere göre geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartları haksız bir rekabet üstünlüğüdür. Ayrıca bu standartlar üretimlerini küreselleştiren çok uluslu şirketler tarafından da rekabet aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple, küresel ticarete ortak standartların uygulanmaması küresel ticareti en düşük standartlarda bir yarışa sürükleyecektir. Çünkü geliştirmekte olan ülkelere üretilen katma değeri düşük emek yoğun malların asıl pazarını gelişmiş ekonomilerin oluşturduğu savunulmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerde emek yoğun sektörlerdeki çalışanları ve üreticileri haksız bir rekabet ile karşı karşıya bırakmakta ve bu sektörlerdeki çalışma standartlarını aşındırmaktadır. Gelişmiş ülkelere göre düşük standartların kendi ülkelerindeki standartları düşürerek küresel ticareti en düşük standartlarda yarışa dönüştürmesini engellemenin yegâne yolu, küresel ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağın kurulması ve ortak standartların uygulanmasıdır. Hatta bu amaçla ticari ambargolar başta olmak üzere diğer zorlayıcı çözüm yolları dâhi uygulanmalıdır. Ayrıca gelişmiş ülkelere göre temel çalışma standartları bir insani hak ise bu standartlara saygı duyan ülkelerin gereken önlemleri almaları en doğal haklarıdır.

Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler ise bu tür yaptırımları korumacılık olarak adlandırmaktadır. Çünkü bu ülkelere göre küresel ticarete rekabet üstünlüğü sağlayan teknoloji, sermaye, zengin bir iç piyasa, yönetim ve market altyapısı gibi bütün unsurlara gelişmiş ülkeler sahiptir. Kendilerinin rekabet aracı olarak kullanacağı tek unsur ise bol ve düşük ücretli işgücüdür. Nitekim bazı yazarlara göre de bu tür bir rekabeti “haksız” olarak nitelendirmek yanlıştır. Çünkü ülkeler arasındaki çalışma standartları konusundaki farklılıklar küresel ticaretin temelini oluşturan mukayeseli üstünlüklere göre normaldir. Mukayeseli üstünlüğü ortadan kaldıracak düzenlemeler, dünyanın kıt kaynaklarının etkin olarak kullanılmasını engelleyeceği için hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere zarar verecektir. Bundan bir adım ötesini savunan yazarlara göre ise gelişmekte olan ülkelerdeki düşük standartların küresel ticarete etkisi savunulduğundan çok daha düşüktür. Çünkü düşük çalışma standartları emek verimliliğini düşürmekte ve üretim maliyetlerini arttırmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik olan sektörlerdeki çalışma standartları ihracata yönelik olmayana göre çok daha yüksektir. Bu yazarlara göre, en düşük standartlarda yarış bağlamında çalışma standartlarının gelişmiş ülkelere olan etkileri abartıldığından dolayı, bu standartların uygulanması gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren ekonomik bir meseledir.

Ortak çalışma standartlarının nasıl uygulanması gerektiği tartışmasına bakıldığında, literatürde farklı çözüm önerileri görülmektedir. Bazı araştırmalar bu standartların küresel bir uzlaşa sağlanmadan ve ulus üstü adımlar atılmadan yükseltilemeyeceğini savunmaktadır. Buna karşı olan diğer araştırmalar ise düşük emek maliyetine bağlı olarak ekonomik gelişmesini tamamlayabilen ülkelerde, çalışma standartlarına yönelik bir müdahale olmadan mevcut standartların yükselebileceğini iddia etmektedir. Ancak ekonomik gelişmenin çalışma standartlarını tek başına ne kadar yükseltebileceği de ayrıca tartışmalı başka bir meseledir. Nitekim küresel ticarete son derece etkin olan Çin gibi bir örnek de önümüzde durmaktadır. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde temel çalışma standartlarına yönelik birçok ihlâl de görülmektedir. Nitekim birçok gelişmiş Avrupa ülkesinde çocuk işçiliğine ve ayrımcılığa yönelik ihlaller hâlâ sona erdirilebilmiş değildir. Diğer taraftan zorlayıcı yöntemlerin uygulamada istenilen başarıya ulaşması bir yana, gelişmekte olan

lkelerdeki emek yoğun sektörlerde çalışanların durumunu daha da kötüleştirdiği bir gerçektir. Çünkü yüksek çalışma standartları bir maliyettir ve gelişmekte olan ülkelerin bu tür talepleri yerine getirecek ekonomik imknlara sahip olmadığı bilinmektedir. Nihayetinde bu ve benzeri iddiaların haklılıklarının uygulamada ne kadar geçerli olduğunu incelemek ve en doğru uygulama yöntemini araştırmak gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına bağlı olarak geçekleşen üretim, küresel ticaret üzerinden gelişmiş ülkelerdeki istihdamı yok ettiği, ücretleri düşürdüğü, çalışma standartlarını törpülediği ve ortak standartların gelişen ülkelerdeki çalışma standartlarını yksetebileceği iddialarını ikincil veriler üzerinden eleştirel bir tatırşmaya tutmaktır. Bu amaçla, çalışma standartları konusundaki mevcut tartışmalar kategorize edilecek ve haklılık paylarının mevcut veriler ile ne ölçüde desteklenip desteklenmediği incelenecektir. Bu incelemede literatür taraması ve istatistik kaynaklarından elde edilen veriler kullanılacaktır. Her ne kadar haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış tezlerine yönelik araştırmalar bulunsa da, bu iddiaları mevcut tartışmalar ile ilişkilendirip güncel veriler üzerinden analiz yapan sistematik bir araştırma bulunmamaktadır. Bu alışma literatürde dağınık halde bulunan uluslararası çalışma standartları tartışmalarını bir araya toplamakta ve analiz etmektedir. Bu alışma, ana akım politik perspektiften konuya bakan akademisyenler tarafından en düşük standartlarda yarış ve haksız rekabet tezlerine yönelik endişelerin abartıldığını savunmakta ve bu iddiaları küresel ticaret ve yatırımlar temelinde yorumlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, uluslararası çalışma standartlarının uygulanabilmesi için zorunluluk esasına bağlı uluslararası adımlardan ziyade gönüllü olanların daha başarılı olacağı savunulmaktadır.

 bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak, küreselleşme süreci ve boyutları ele alınacaktır. Daha sonra ise uluslararası çalışma standartları açısından da önem arz ettiğinden dolayı, küreselleşmenin ekonomik boyutuna yoğunlaşılacaktır. Bu amaçla çokuluslu şirketlerin tarihsel olarak gelişimi ve küresel ticaretteki etkinliği tartışılacaktır. okuluslu şirketlerin küresel ticarete

başat aktörler haline gelmesine olanak tanıyan yeni uluslararası işbölümü, üretimin küreselleşmesi, küresel üretim ve küresel dış tedarik konuları incelenecektir. Ekonomik küreselleşmenin temeli oluşturulduktan sonra ise küresel ticaretin gelişimine ve ulus üstü kuruluşların bu sürece etkilerine değinilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde çalışma standartlarının tanımlaması ve sınıflandırması yapılarak, ILO tarafından belirlenen temel olan ve olmayan standartların neler olduğuna değinilecektir. Ayrıca bu standartlarının hem ülkesel hem de küresel olarak ne tür işlevleri ve etkileri olduğu da incelenecektir. Daha sonra ortak çalışma standartlarının oluşturulması için en çok çaba harcayan kuruluş olan ILO'nun bu standartları belirlerken kullandığı yöntemlere değinilecektir. Başka bir ifade ile bu standartların evrenselliği ve esnekliği irdelenerek küresel düzeyde uygulanabilmesi için yeterli olup olmadığı tartışılacaktır. Son olarak ise bu standartların uygulanabilmesi için önerilen kurumsal olan ve olmayan yöntemlerin neler olduğu analiz edilecektir.

Çalışmanın son bölümünde ise ilk olarak ortak, çalışma standartlarının gerekli olup olmadığı tartışması küresel ticaret bağlamında incelenecektir. Bu tartışmaya yönelik fikirler küresel ticaret ve çalışma standartları arasında bağ kuran ve kurmayan görüşler olarak iki farklı başlıkta kategorize edilecektir. Bu aşmadan sonra, bu görüşlerin en düşük standartlarda yarış ve haksız rekabet tezleri için ileri sürdükleri iddialar çalışma standartlarının ekonomik boyutu üzerinden ele alınacaktır. Çalışma standartları konusundaki görüşlerin temel argümanları belirlendikten sonra, mevcut iddialar önce haksız rekabet tezi bağlamında incelenecektir. Bu amaçla düşük çalışma standartlarının gelişmekte olan ülkelere ve çokuluslu şirketlere haksız bir rekabet üstünlüğü sağlayıp sağlamadığı tartışmaları mevcut veriler üzerinden yorumlanacaktır. Daha sonra ise gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının gelişmiş ülkeleri ne ölçüde etkilediği en düşük standartlarda yarış tezi açısından ele alınacaktır. Bu amaçla işsizlik, istihdam, ücretler, sendikal örgütlenme, kayıt dışı ekonomi ve çocuk işçiliği gibi temel konular açısından en düşük standartlarda yarış iddiaları mevcut veriler ile analiz edilecektir. Son olarak ise çalışma standartlarına yönelik haklılık payları bulunan tezler

zerinden, bu standartların uygulanması için neler yapılabilieceği ve gelişmekte olan ülkelerde nasıl uygulanabileceği konusu tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME VE ULUSLARARASI TİCARET

1.1. Küreselleşme Kavramı, Kapsamı ve Boyutları

Küreselleşme günümüz dünyasında üzerinde en fazla çalışma yapılan olgulardan birisi olmasına rağmen sınırları kesin olarak çizilemeyen, çok boyutlu ve belirsizlikler ile dolu bir süreçtir. Bu yüzden küreselleşmenin ne zaman başladığı, hangi aşamalardan geçtiği, bu süreci nelerin etkilediği ve nasıl tanımlanması gerektiği konuları son derece tartışmalıdır. Küreselleşmeyi bir süreç olarak oldukça eski yıllara dayandıran görüşler olmakla birlikte, küreselleşme 1980 sonrasında daha belirgin göstergeleri olan bir olgudur. Bilgi iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişim ve liberal politikaların uygulanması dünyayı eskisinden daha fazla bir birine bağımlı hâle getirmektedir. Küresel ticaret hacmi, doğrudan yabancı yatırımlar, finansal entegrasyon, global üretim ve tedarik zincirleri gibi ekonomik birçok göstergesi olmakla birlikte, küreselleşmenin aynı zamanda sosyal, politik ve kültürel boyutları da bulunmaktadır. Nitekim küreselleşme bu yapılarda da önemli değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmıştır.¹ Bu nedenle, küreselleşme her ne kadar son yılların en tartışmalı meselesi de olsa, küreselleşmeyi ortaya çıkarıp güçlendiren dinamiklerin neler olduğu konusunda kesin bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bazı düşünürlere göre küreselleşmeyi güçlendiren ve geliştiren asıl unsurlar, doğrudan yabancı yatırımların artması ve yönünün değişmesi, küresel ticaret hacminin ve içeriğinin gelişmesi ve finansal sektörün güçlenmesidir. Başka yazarlara göre ise asıl etki bilgi iletişim teknolojilerinin güçlenmesi ve bilginin küresel düzeyde paylaşımının artmasıdır.² Her ne kadar kesin olarak sınırlarını çizmek mümkün olmasa bile, üstte sayılan tüm unsurların bu sürece katkı sağladığını söyleyebilmek mümkündür.

¹ **World Commission On the Social Dimension of Globalization: A fair Globalization: Creating Opportunities for All**, International Labour Organization, 2004, s.7-8.

² A.S. Bhalla, **Globalization, Growth and Marginalization**, Macmillan Press, Great Britain, 1989, s.8.

Küreselleşme çok boyutlu ve dinamik bir süreç olmasından ötürü, küreselleşme olgusu farklı disiplinler tarafından araştırma konusu olmuş ve bu disiplinler tarafından farklı boyutlarını içine alan tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca, küreselleşmenin dinamik bir süreç olmasından dolayı netlik kazanmamış gibi görünen boyutları da zaman içinde değişime uğramaktadır. Bu sebeple küreselleşmenin sınırlarını kesin bir şekilde belirlemek son derece güç bir hâl almaktadır. Bu belirsizlik ayrıca küreselleşmenin modern anlamda ilk kim tarafından ve ne zaman kullanıldığı konusunda da mevcut olan bir durumdur. İlk olarak küreselleşme tanımlarına bakmadan önce küreselleşmenin kavramsal olarak ortaya ne zaman çıktığına bakmak, küreselleşmenin ne kadar belirsiz bir süreç olduğunu anlamamız açısından yararlı olacaktır.

1.1.1. Küreselleşme Kavramı

Literatürde küreselleşme kavramının ilk kullanımı ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bu farklılığın temel nedenleri, küreselleşmenin dinamik bir süreç olması ve farklı disiplinler tarafından araştırma konusu haline gelmesidir. Yapılan yeni tanımlamalar mevcut durumu daha iyi analiz ettiği için günümüzdeki küreselleşme kavramına daha yakın bir görünüm arz etmekte ve eski kullanımlar durumu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Küreselleşme kavramının ilk kullanımına yönelik bir görüşe göre bu kavramın doğuşu Wendel Wilkie ve Roma Kulübü'nün çalışmalarına dayanmaktadır. Brettonwood sisteminin çökmesinden sonra dünya ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan giderek bütünleşmeye başlamıştır. Bu süreç sonrasında mevcut kavramların yeni durumu tam anlamıyla açıklamakta yetersiz kalması, küreselleşme kavramının doğuşuna zemin hazırlamıştır. Böylece küreselleşme kavramı ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan bütünleşen dünyayı açıklamak için geliştirilen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.³ Küreselleşme kavramının kullanımı ile ilgili diğer bir görüş ise bu kavramı, Kanadalı bir sosyoloji profesörü olan Marshall McLuhan'ın çalışmalarına dayandırmaktadır. Bu görüşe göre küreselleşme kavramı McLuhan'ın "Gutenberg Galaxy" adlı çalışmasında kullandığı

³ Mustafa Aykaç, Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye'de Kobi'ler**, İTO Yayınları, İstanbul, 2009, s27.

“global köy” kavramı ile birlikte literatüre girmiştir. Bu görüşün en önemli dayanağı ise mevcut durumun çok boyutluluğunu “global köy” kullanımının çok iyi analiz etmesidir.⁴ Çünkü dünya giderek daha da fazla bütünleşmekte ve ülkelerin bir birine olan bağımlılığı da giderek gelişmektedir. Bu açıdan bakıldığında “global köy” kavramı, küreselleşme kavramının günümüzdeki anlamına en yakın olan kullanımlarından birisidir. Ayrıca bazı yazarlar, McLuhan’ın küreselleşme kavramının Harvard, Stanford ve Colombia gibi üniversiteler tarafından geliştirilerek farklı bir boyut kazandığını ifade etmektedir. Bu değişime en önemli katkı ise Zbiginiew Brezinski tarafından sağlanmıştır.⁵

Küreselleşme kavramının ilk kullanımı ile ilgili diğer bir görüşe göre ise bu kavramı ilk kullanan ve McLuhan’dan daha detaylı analizler yapan isim Alvin Toffler’dir. Alvin Toffler 1970’de “Future Shock” (Gelecek Şokları) ve 1980’de “The Third Wave” (Üçüncü Dalga) isimli çalışmalarında küreselleşme kavramını analiz etmiştir. Ayrıca 1983 yılında Theodore Levitt’in “The Globalization of Markets” (Piyasaların Küreselleşmesi) adlı çalışması ile küreselleşme kavramı iş ve ekonomi çevrelerinde popülerlik kazanmıştır.⁶ Küreselleşme kavramı hâlâ ekonomi çevrelerinde birçok iş sürecinin işleyişi ve tanımlanması için kullanılan anahtar bir kavram olma özelliğini korumaktadır. Diğer bir görüş ise bu kavramın ilk kez 1833 yılında İngiliz iktisatçı W. Foter tarafından dünya kaynaklarının kullanımı üstüne yazdığı bir makalede kullanıldığını savunmaktadır. Benzer bir konu üstüne çalışan Garrett Hardin’in 1986 yılındaki küreselleşme tanımını, bazı araştırmacılar küreselleşmenin modern anlamdaki ilk kullanımı olarak değerlendirmektedir.⁷

Küreselleşmenin ilk kim tarafından kullanıldığı konusundaki farklı görüşlerin mevcut olmasının nedeni, bu kavramın çok boyutlu olması ve birçok disiplini etkilemesidir. Nitekim ekonomik boyutu ile ilk kullanan düşünür olarak

⁴ Ingrid Volkmer, “the Global Network Society and the Global Puplic Sphere”, **Development**, Vol.46, No.1, 2003, s.10-11.

⁵ A. Bora Elçin, “Küreselleşmenin Tarihçesi”, Ankara, 2012, s.3.

⁶ Young Yun Kim, Dharm P.S Bhawuk, “Globalization and Diversity: Contributions from Intercultural Research”, **International Journal of Intercultural Relations**, 32, 2008, s.301-302.

⁷ Fulya Kıvılcım, “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.5,S.1, 2013, s.221.

Theodore Levitt gösterilirken, kültürel açıdan Ritzer, Featherstone, Robertson ve Baudrillard gibi düşünürler ön plana çıkmaktadır.⁸ Küreselleşme derinleştikçe sahip olduğu boyutları daha belirgin bir hâl almaya başlamış ve yeni tanımlamalar ortaya çıkmıştır.

1.1.2. Küreselleşmenin Tanımı ve Boyutları

Küreselleşme kavramının doğuşu konusundaki mevcut olan görüş farklılıkları küreselleşmenin tanımlanmasında da görülmektedir. Küreselleşmenin tanımlarına baktığımızda, birbirinden bağımsız birçok tanım karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) küreselleşmeyi, *“teknolojinin hızlı ve geniş bir alana yayılması, uluslararası sermaye akışı ile mal ve hizmetlerin sınır ötesi ticaretinin çeşitliliği ve hacminin artmasından kaynaklanan ve ülkelerin dünya çapında artan ekonomik bağımlılığı”* şeklinde tanımlamaktadır.⁹ ABD eski çalışma bakanı Robert Reich’e göre; *“küreselleşme her şeyi değiştiren, ulus-devletlerin ve sendikaların ona karşı hiçbir şey yapamayacakları veya çok az şey yapabilecekleri kesin bir eğilimi ifade eder”*. Thomas Friedman’a göre ise küreselleşme; *“dünyanın farklı noktalarında bulunan insanları daha fazla homojen hale getiren, dünyayı düzleştiren, dünyayı benzer kılan ve farklılıkları ortadan kaldıran bir süreçtir”*.¹⁰ Bu tanımlamada küreselleşmenin sosyal ve kültürel boyutuna da vurgu yapılmaktadır. Küreselleşme ayrıca, *“Kaçınılmaz bir şekilde, pazarların, ulus-devletlerin ve belirli bir seviyeye kadar daha önce görülmemiş bir tarzda birleşmesidir”* şeklinde de tanımlanmaktadır.¹¹ Dani Rodrik ise küreselleşmeyi, *“küresel pazarlara açılma yetenek ve gücüne sahip olanlar ile olmayanlar arasında gerilimi giderek arttıran bir süreç”* olarak tanımlamaktadır.¹² Küreselleşme üstte de görüldüğü üzere farklı düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Dilip’e göre

⁸ Mehmet Aktel, “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, **SDÜ İİBF Dergisi**, C.6, S.2, 2001, s.196.

⁹ A. Breitenfellener, “Global Unionism: A Potantial Player”, **ILR**, Vol. 136, No. 4, 1997, s.17.

¹⁰ İpek Cebeci, “Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi”, **İ.Ü. Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 2011, s.364.

¹¹ Richard B. Steers ve Luciara Nardon, **Managing in the Global Economy**, M.E. Sharpe, New York, 2006, s.22.

¹² Philip McCann, “Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat”, **Cambridge Journal of Regions**, Economy and Society Advance Access, 2008, C.1, S.3, s.352.

küreselleşmenin çok boyutlu bir süreç olmasından dolayı yüzden fazla farklı tanımlaması mevcuttur.¹³

Küreselleşme tanımlarını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, hepsi konuya farklı bir penceren yaklaşmaktadır. Ancak genel olarak yapılan tanımlamalarda küreselleşmenin ekonomik boyutuna olan vurgu daha fazladır. Geniş bir açıdan küreselleşmeyi ele aldığımızda, küreselleşmenin sosyal, siyasal, kültürel, yönetsel ve teknolojik gibi birçok boyutunun olduğu da görülmektedir. Nitekim Tablo 1.1'e baktığımızda küreselleşmenin çok boyutluluğu daha iyi anlaşılabilir.

¹³ Das K. Dilip, **Economic Dimensions of Globalization**, Boston: Palgrave–MacMillan Publ., 2004, s. 6.

Tablo 1.1: Küreselleşme Kavramı ve Kapsamı

Kategori	Ana Unsurlar\ Süreçler
Finans ve Sermaye Mülkiyetinin Küreselleşmesi	Finans piyasalarının kuralsızlaştırılması, sermayenin sınırlar arası hareketliliği, şirket evliliği ve devralmaların artması, hissedarlığın küreselleşmesi (başlangıç aşamasında).
Piyasaların, Stratejilerin ve Rekabetin Küreselleşmesi	Ticari faaliyetlerin küresel düzeyde bütünleştirilmesi, küresel düzeyde bütünleştirilmiş faaliyetlerin gelişmesi, küresel parça ve stratejik ittifak anlayışı.
Teknoloji ve Bağlantılı Ar-Ge ve Bilişimin Küreselleşmesi	Teknoloji birinci katalizördür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi tek bir işletmenin bünyesinde veya işletmeleri arasında küresel üretim ağlarının mümkün kılmaktadır. Küreselleşme yeni üretim paradigmasının evrenselleşme sürecidir.
Yaşam ve Tüketim Kalıplarının Küreselleşmesi veya Kültürün Küreselleşmesi	Baskın olan yaşam tarzının transfer edilmesi, tüketim kalıplarının eşitlenmesi.
Düzenleme Kapasitesinin ve Yönetişimin Küreselleşmesi	Ulusal hükümetlerin ve parlamentolarının rolünün azalması, küresel yönetime yönelik yeni kural ve kurumları tasarlama çabası.
Dünyanın Politik Birleşmesi olarak Küreselleşme	Merkezi güçlerin yönlendirdiği devlet merkezli dünya milletlerinin, küresel, politik ve ekonomik sistemle bütünleşme analizi.
Algılama ve Bilincin Küreselleşmesi	Tek bir dünyaya dayalı sosyo-kültürel süreç. Küreselci hareket, dünya vatandaşlığı.
Kaynak: R. Petrella, Globalisation and Internationalisation , (der.) R. Boyer ve D. Drache, <i>States Against Markets: Limits of Globalisation</i> , London: Routledge Publ. 1996.	

Küreselleşme ağırlıklı olarak ekonomik bir süreç olmasına rağmen üstteki Tablo incelendiğinde, küreselleşmenin boyutları daha iyi anlaşılabilir. Ekonomik açıdan bakıldığında piyasaların küreselleşmesi, sermaye hareketliliğinin artması ve ticari faaliyetlerin küresel düzeyde şekillenmesi küreselleşmenin temel ekonomik boyutları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Tabloda dünyanın siyasal açıdan daha fazla bütünleşmesiyle ve ortak yönetim mekanizmalarının oluşturulmasıyla küreselleşmenin siyasal boyutuna, baskın yaşam tarzlarının veya diğer bir deyişle popüler kültürün yaygınlaşmasıyla ise kültürel boyutuna değinilmektedir. Ayrıca Tabloda küreselleşmenin algılama ve düşünce tarzındaki değişimle sosyolojik boyutu ve bilgi iletişim teknolojilerin işletme yönetim anlayışına etkisiyle de teknolojik boyutu gösterilmektedir. Tablo küreselleşmenin çok boyutluluğunu ortaya koyarak, bu olgunun farklı boyutlarını daha iyi görebilmemize yardım etmektedir.

Küreselleşmenin farklı boyutlarına yönelik yapılan diğer bir ayrım ise küreselleşmeyi dar ve geniş olarak iki farklı şekilde tanımlamaktadır. Küreselleşmeyi dar anlamı ile analiz eden görüşler, bu sürecin salt ekonomik boyutunun üstünde durmaktadır. Dar anlamda küreselleşme teknolojik gelişmelerin de yardımı ile dünyanın bir finans piyasasına dönüştürülmesidir. Geniş anlamda ise küreselleşmenin ekonomik boyutunun yanında siyasal, sosyal ve kültürel boyutları üzerinden de ele alındığı görülmektedir. Bu anlamına bakıldığında, ülkelerin sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin ülke sınırlarını aşarak küresel bir boyut kazanmasına bağlı olarak dünyanın olabildiğince bir bütün haline gelmesi ve farklılıklarından kurtulması geniş anlamda küreselleşme olarak tanımlanmaktadır.¹⁴

Küreselleşme, tanımlamalarından da anlaşılabilirce üzere son derece muğlak ve çok boyutlu bir konudur. Küreselleşmenin farklı boyutlarını içine alan tanımları mevcut olmakla birlikte, en basit hali ile küreselleşmeyi bu günün dünyasında üretimin, finansın, ticaretin hatta göçün uluslararası bir boyut kazanması

¹⁴ Cahit Aydemir ve Mehmet Kaya, “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.20, 2007, s.264.

olarak tanımlamak mümkündür.¹⁵ Bunula birlikte küreselleşmenin ekonomik boyutuna baktığımızda, doğrudan yabancı yatırımların artış göstermesi, uluslararası rekabetin derinleşmesi, girişimciliğin önündeki engellerin azalması ve üretimin küreselleşmesi temel göstergeler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Uluslararası çalışma standartları ekonomik küreselleşmenin temel göstergeleri ile doğrudan ilişkili olduğu için biz de çalışmamızın daha sonraki bölümlerinde küreselleşmeyi ekonomik boyutu üzerinden ele alacağız.

1.1.3. Küreselleşme Süreci ve Aşamaları

Küreselleşmenin çok boyutlu bir süreç olmasından dolayı sahip olduğu belirsizlik, küreselleşme olgusunun hangi zaman dilimi içerisinde başladığı ve süreç içinde hangi aşamalardan geçtiği konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin başlangıcı gibi belirli konularda hem fikir olabilmüş görüşler bile küreselleşmenin gelişim aşamasında bu süreci farklı aralıklarla kategorize ettiği görülmektedir. Küreselleşmeyi bir süreç olarak incelediğimizde oldukça eski zaman dilimlerine kadar uzandığı görülmektedir. Küreselleşme tarihine kültürel açıdan bakarsak, bir insan topluluğunun diğer topluluklar ile iletişime geçmesini küreselleşme olarak tanımladığımızda, küreselleşme tarihi ilk insan topluluklarına kadar dayanmaktadır. Nitekim Manfred Steger, Jan Aart Scholte ve Amartya Sen gibi düşünürler küreselleşmenin ortaya çıkış tarihini insanlığın başlangıcına kadar geriye götürmektedir.¹⁷ Bunun aksine eğer küreselleşmeyi günümüzdeki anlamı açısından değerlendirirsek, küreselleşmenin başlangıcının 1900'li yıllar olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı küreselleşmenin ne zaman başladığını belirlemek değildir. Bu nedenle literatürdeki farklı görüşlere küreselleşmenin ne kadar karmaşık bir süreç olduğunu göstermek amacıyla değinilecektir. Küreselleşme süreci, Manfred Steger ve Ronald Robertson gibi farklı ekollerden gelen düşünürler tarafından beşe ayrıldığı görülmektedir.¹⁸ Bununla birlikte literatürde küreselleşme sürecini üç farklı aşamada inceleyen görüşler de

¹⁵ ILO, **The Rules of the Game**, An Introduction to the Standards-Related Work of the International Labour Organization", 4. Baskı, Geneva, 2019, s.8.

¹⁶ Aykaç, Parlak ve Özdemir, s.32.

¹⁷ İpek Cebeci, s.376.

¹⁸ İpek Cebeci, s.376-379.

mevcuttur.¹⁹ Biz de çalışmamızda küreselleşme sürecini ekonomik bağlamıyla ele alacak ve üç aşama şeklinde özetleyeceğiz.

Bazı düşünürler ekonomik küreselleşmenin başlangıcını 1000’li yıllara kadar dayandırmaktadır. Bu görüşlerin ilk dayanağı, bu yıllarda Akdeniz ticaretinin yavaş yavaş güçlenmeye başlamasıdır. Diğer dayanak ise, kervanların ve küçük balıkçı teknelerinin vasıtasıyla Asya ve Avrupa arasındaki uluslararası ticaretin mevcut olmasıdır. Küreselleşmenin başlangıcını ayrıca İstanbul’un fethi sonrasında batının yeni arayışları sonucu doğmuş olan sömürgeciliğe dayandıran görüşler de mevcuttur.²⁰ Örneğin Frediman’a göre küreselleşmenin ilk aşaması Avrupa sömürge döneminin başlangıcı olan 1400’lü yıllar ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemdir.²¹ 1400’lü yılların farklı görüşler tarafından küreselleşmenin başlangıcı sayılmasının nedeni, bu yıllardaki kolonileşmenin Avrupa ticaretine olan etkileridir. Avrupa’nın uluslararası ticaretteki üstünlüğünün temelinde kolonileşme ya da diğer adı ile sömürge dönemi yatmaktadır. Avrupa kürk, kereste ve balığı Kanada’dan, altın ve köleleri Afrika’dan, altın, gümüş, şeker, et ve kahveyi Latin Amerika’dan ve çay ve baharatı ise Asya’dan temin etmiştir. Başka bir ifade ile sömürge dönemi sınırlıda olsa uluslararası ticareti geliştirmiştir.²² Öte yandan küreselleşmenin başlangıcı 1400’lü yıllar olarak görülse de 1800’lü yıllardan önce uluslararası ticaretin son derece sınırlı kaldığı da bir gerçektir. Bu yıllarda dünyanın ticaret hacmi oldukça düşük, ithalat ve ihracat içindeki ürün yelpazesi ise son derece sınırlıdır. 16-18. yüzyıllar arasında dünya ticaret hacmi sadece %3’lük bir artış gösterebilmiştir. Ayrıca 1400’lü yılların aksine, 1800’lü yıllarda ticarete konu olan malların % 99’u daha önce ticarete konu olmayan ve dünyanın çok az tanıdığı mallardan oluşmaktadır.²³ Bu oran küreselleşmenin ilk evrelerinde uluslararası ticaretin yeterli bir düzeye ulaşmadığını göstermektedir. Bu sebeple modern anlamda

¹⁹ Gülten Kazgan, “Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Discussion Paper**, No.53, 2012, s.1-20, Alan M. Taylor, “Globalization Trade and Development: Some Lessons from History”, **National Bureau of Economic Research**, 2002.

²⁰ Alan M. Taylor, s.8

²¹ Richard B. Steers ve Luciara Nardon, s.24.

²² Wayne Ellwood, **The No-Nonsense Guide to Globalization**, New Internationalist”, UK, 2010, s. 16-17.

²³ Alan M. Taylor, s.8-9.

küreselleşmenin ilk aşamasını, 1870 ve 1914 arasındaki dönem gibi çok daha yeni bir tarihe dayandıran görüşler de mevcuttur.²⁴

Küreselleşmenin ikinci aşamasına baktığımızda, bazı görüşler bu aşamanın başlangıcı olarak Sanayi Devrimini gösterilmektedir. Sömürge döneminin yarattığı ekonomik katkı, Sanayi Devrimi için gerekli ekonomik altyapının oluşmasına olanak tanımıştır. Böylece sanayileşme ile üretimde önemli bir ivme yakalanabilmiş ve uluslararası ticarete ciddi bir gelişim gözlemlenmiştir. Bu dönemdeki buharlı gemilerin kullanımı ve demir yolu ağlarının genişletilmesi mesafelerin kısılmasına ve ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, telefon ve telgrafın icadı gibi teknolojik ilerlemeler ile iletişim imkânlarının artması da benzer bir etkiyi ortaya çıkarmıştır.²⁵ Sanayi devrimi ile birlikte dünya ticareti gelişim göstermiş ve bu durum küreselleşmeyi hızlandırmıştır. Bu etkiye atıfla küreselleşmenin ilk aşamasını Sanayi Devrimine dayandıran bazı görüşlerin olduğu da bilinmektedir. Bu görüşler küreselleşmenin ikinci aşamasının başlangıcı olarak ise Soğuk Savaşın bittiği ve dünyanın tek kutuplu hâl aldığı dönemi göstermektedir.²⁶ Küreselleşme süreci hakkında farklı görüşler olmasına rağmen bu sürece Dünya Savaşlarının oldukça önemli bir etkisi de mevcuttur.²⁷ Bu etkiden hareketle, bazı görüşler küreselleşmenin ikinci aşamasını 1950-1980 yılları arası olarak görmektedirler.²⁸ Küreselleşmenin ikinci aşaması konusunda farklı bir görüş de Frediman'a aittir. Frediman küreselleşmenin ilk döneminin sonunu Birinci Dünya Savaşı olarak belirleyip ikinci aşamasını ise savaş ve 2000 yılı arasındaki süreç olarak değerlendirmektedir. Bu aşamada uluslararası şirketler doğup güçlenerek küresel ticaretteki etkinliğini arttırmış ve oldukça önemli aktörler haline gelmeye başlamışlardır.²⁹

Küreselleşmenin üçüncü aşaması, bazı görüşlere göre İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi kapsamaktadır. Yeni bir savaş çıkmaması için gösterilen çabaların

²⁴ Paul Collier, David Dollar, **Globalization, Growth and Poverty: Building An Inclusive World Economy**, World Bank Publication, 2002, s.3.

²⁵ A. Bora Elçin, s.8.

²⁶ Gülten Kazgan, s.4

²⁷ Peter N. Stearns, **Globalization in World History**, Routledge, Birinci baskı, 2010, s.91-92.

²⁸ Paul Collier, David Dollar, 2002, s.4

²⁹ Richard B. Steers ve Luciara Nardon, s.24.

yanında, bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki ilerlemeler savaş sonrası yıllarda dünya ticaretinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir.³⁰ Diğer bir görüş ise küreselleşmenin üçüncü aşamasın başlangıcını 1980 sonrası dönem olarak belirlemektedir.³¹ 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalar küreselleşmenin hız kazanmasındaki en önemli etkenlerden birisidir. Bu politikaların Margaret Thatcher ve Ronald Reagan öncülüğünde uygulanmaya başlandığı görülmektedir. Avusturyalı ekonomist Friedrich Hayek ve Chicago Üniversitesi profesörü Milton Friedman'a göre işgüzar büyük bir hükümet ekonomik sorunların temel kaynağıdır. Hayek ve Friedman Neo-liberal politikaların yardımı ile şirketlerin dünyanın herhangi bir yerinde maliyetlerini düşürüp kârlarını arttırabilmeleri için daha özgür bir şekilde faaliyette bulunabilmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca bu düşünürlere göre, milli servetin gelişim gösterebilmesi için ticaretin önündeki engeller kaldırılmalı, yatırımların ve deregülasyon uygulamalarının önü açılmalıdır.³² Bu tür hâkim düşünceler, neo-liberal politikaların dünyada uygulanmasını hızlandırmış ve küreselleşmeyi alabildiğine derinleştirmiştir. Bu dönemde iletişim ve ulaşım teknolojilerinin de yardımıyla, gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkelerin de dış ticaret hacimleri ve DYY girişleri artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu bol ve düşük ücretli işgücü, ilk kez DYY'lerin yardımı ile kendilerine küresel ticaretten daha fazla faydalanabilmesi için bir avantaj sağlamıştır. 1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerin GSYH içerisindeki imalat sanayinin oranı hızla yükselmeye başlamıştır. Brezilya, Macaristan, Çin, Hindistan ve Meksika gibi ülkeler küresel ticareti ekonomik gelişmelerini tamamlayabilmek için etkin olarak kullanabilmiş ve ülkelere yönelik olan DYY'leri arttırabilmiştir. Bununla birlikte, 1980-2000 arasında bazı gelişmekte olan ülkelerin (24 tanesi) küresel ticaretten elde ettikleri gelirler iki katına ulaşabilmişken, geri kalan gelişmekte olan ülkelerin ise ticari gelirleri düşüş yaşamıştır.³³

³⁰ Fırat Bayraktar, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, C.32, s.26.

³¹ Paul Collier, David Dollar, 2002, s.4.

³² Wayne Ellwood, s.24.

³³ Paul Collier, David Dollar, 2002, s.4-5.

Neo-liberal politikalar uluslararası sermayenin çıkarlarını ön planda tutan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kuruluşların katkıları ile giderek yaygınlaşmıştır.³⁴ Sermayenin önündeki engellerin azalması ve DYY'lerin küresel alanda teşvik edilmesi ile birlikte, ÇUŞ'lar tüm dünyayı ortak bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görmeye başlamışlardır. ÇUŞ'lar küresel ticaretten elde edecekleri gelirleri maksimize edebilmek için üretimlerini dikey olarak parçalara ayırmış ve üretimin emek yoğun kısımlarını vasıfsız emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmışlardır.³⁵ Öte yandan 1980 sonrasında küreselleşme süreci hız kazanmış olsa da bu süreç kesintisiz değildir. Bu süreçte küreselleşmeyi olumsuz olarak etkileyen en önemli faktör Soğuk Savaş dönemidir. Soğuk Savaş ile birlikte dünya ideolojik olarak ikiye bölünmüş ve bu durum küreselleşmenin sürekliliğini sekteye uğratmıştır. Nitekim bazı yazarlara göre Soğuk Savaş döneminde, küreselleşme süreci yavaşlamış ve sınırlı bir gelişme sağlamıştır. Soğuk Savaş dönemindeki sınırlı gelişiminin ardından, 1990'lı yıllardan sonra ise ekonomik küreselleşme tekrardan hız kazanabilmiştir.³⁶ Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Rusya ve Çin gibi doğu bloğunda yer alan ülkeler kendilerini yeni liberal dünyaya adapte etmek zorunda kalmışlar ve bu durum sermaye için yeni pazarların ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. Tüm bu gelişmeler küreselleşmeyi şirket küreselleşmesine doğru evirmiş ve ÇUŞ'ları küresel ticaretteki en önemli aktörler haline getirmiştir.³⁷ Bu sebeple ÇUŞ'ların küresel ticaretteki konumlarını ve ekonomik olarak ne kadar güçlü yapılar haline geldiklerini incelemek gerekmektedir.

1.2. Küreselleşme ve Çokuluslu Şirketler

Küreselleşme olgusunu ekonomik açıdan incelediğimizde, uluslararası rekabet ortamından üretim kalıplarının değişimine, çokuluslu şirketlerden doğrudan yabancı yatırımlara kadar birçok konuyu incelememiz gerekmektedir. Bu konulara

³⁴ Emel Yıldız, "Neoliberal Politikaların Türkiye'deki Yansıması: Yoksulluk", **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.3, No.1, 2014, s.13-14.

³⁵ Cahit Aydemir ve Mehmet Kaya, 2007, s.276.

³⁶ Peter N. Stearn, s.127.

³⁷ Richard B. Steers ve Luciara Nardon, s.24.

daha sonra değinmekle birlikte, biz bu başlık altında ÇUŞ'ların küreselleşme sürecindeki rollerini ve ekonomik olarak ne kadar güçlü yapılar haline geldiklerini analiz edeceğiz.

1.2.1. Çokuluslu Şirketlerin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Küreselleşmenin dinamosu olan ÇUŞ'lar, küresel ticaretin de en önemli aktörü konumundadır. Bu şirketlerin tanımlarına bakıldığında, tıpkı küreselleşme olgusunda olduğu gibi ortak olarak kabul görmüş tek bir tanımlamasının mevcut olmadığı görülmektedir. Richard Robinson ÇUŞ'ları *“Uluslararası firma, uluslararası faaliyetleri daha üst seviyedeki bürodan emir alarak bir şube düzeyindeki büro aracılığı ile yürüten ve izlenen politika gereği direkt yatırım yapmak da dâhil olmak üzere dış pazarlara girebilmek için her çeşit potansiyel stratejileri göz önünde tutma eğiliminde olan firmadır”* şeklinde tanımlamaktadır.³⁸ UNCTAD ise, *“Çokuluslu şirket anonim olsun veya olmasın, ev sahibi işletmeleri ve onların iştiraklerini içeren işletmelerdir”* şeklinde tanımlanmaktadır.³⁹ BM'nin ekonomik ve sosyal konseyin tanımına göre ise ÇUŞ'lar *“bir veya daha fazla ülkede maden işletmesi, fabrika veya satış ofisi gibi katma değerleri kontrol eden tüm şirketler”*dir.⁴⁰ Ayrıca ÇUŞ'lar için *“yabancı bir ülkede faaliyet gören başka işletme/işletmelere kısmen veya tamamen sahip olan firmalar”* şeklinde daha sade bir tanımlama da yapılmaktadır.⁴¹ Biz de çok fazla tanım karmaşası yaratmaması açısından bu tanımlamaları yeterli olarak görmekteyiz.

ÇUŞ'ların uluslararası ticaretteki rolü ve etkinliği 1980'li yıllardan itibaren alabildiğine güçlenmesine rağmen bu şirketlerin tarihi çok daha eski yıllara kadar dayandırılmaktadır. Özellikle sömürge döneminde, Avrupa'nın ihtiyaçlarını sömürge ülkelerden karşılayan Doğu Hindistan Şirketi ve Hudson Bay ÇUŞ'ların ataları

³⁸ Esat Çam, “Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler”, *İstanbul Üniversitesi Mecmuası*, C.45, 2011, s.96.

³⁹ Oğuz Kaymakçı, “Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye'deki Yansımaları”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.1, 2013, s.226.

⁴⁰ Rhys Jenkins, *Transnational Corporations and Uneven Development*, Routledge, London and New York, 1987, s.1.

⁴¹ Zeki Parlak, “Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme”, *İTO Yayınları*, İstanbul, 2009, s.173.

olarak gösterilmektedir. Ancak bu şirketlerin ipek, baharat, altın ve gümüş gibi Avrupa pazarı için önemli olan malların ticaretini yapmasına rağmen kaynak ülkede üretim faaliyetinde bulunmaması, bu şirketleri tam anlamıyla günümüzdeki modern ÇUŞ'ların ataları olarak görmemize engel teşkil etmektedir. Her ne kadar 19. yüzyıldan önce uluslararası alanda ticaret yapan şirketlerin var olduğu bilinse de modern anlamda ÇUŞ'ların ortaya çıkışı 19. yüzyıl olarak kabul edilmektedir.⁴² Bu görüşe göre 1830'lu yıllardan sonra iletişim, ulaşım ve depolama alanında meydana gelen teknik ilerlemeler, ÇUŞ'ların ortaya çıkışında önemli bir role sahiptir. Ayrıca yönetsel açıdan meydana gelen gelişmeler ile birlikte ÇUŞ'lar küresel alanda faaliyette bulunması için gereken idari yapıları oluşturabilmiştir. Nihayetinde bu iki gelişme ÇUŞ'ların ortaya çıkabilmesi için gerekli olan ortamı sağlayabilmiş ve 1867 yılında Amerikan menşeli bir şirket olan Singer, İskoçya'da bir üretim tesisi açarak ilk ÇUŞ olmayı başarabilmiştir.⁴³

Başka bir görüşe göre ise, ÇUŞ'ların ortaya çıkışı daha geç bir tarih olan 1900'lü yıllardır. İlk çokuluslu olarak kabul edilen şirket "Unilever" adlı bir firmadır. 1930 yılında Alman "Uni" ve İngiliz "Lever Brothers" adlı firmaların birleşmesi sonucunda oluşturulmuştur. 60 farklı ülkede sabun, yemek ve çok çeşitli tüketim malları üreten Unilver kurulduğu yıllarda dünyanın en büyük işletmesi haline gelmiştir.⁴⁴ Farklı bir görüş ise, modern anlamda ÇUŞ'ların 1950 sonrasında ortaya çıktığını ifade etmektedir. 1950'den sonra ÇUŞ'lar sayesinde dünyanın çeşitli alanlarında yabancı yatırımlar önemli derecede artış göstermiştir. 1962'de dünyada faaliyette bulunan ÇUŞ sayısı yaklaşık 8 bin civarındır. Bu sayı yaklaşık olarak 1992'de 37 bine, 1996'da 44 bine ve 2000'de 62 bine ulaşmıştır.⁴⁵ Güncel olarak bakıldığında, günümüzde yine ortalama 60 bin civarında ÇUŞ küresel ticarete faal

⁴² Mustafa Aykaç ve diğerleri, s.38.

⁴³ Mustafa Aykaç ve diğerleri, s.39.

⁴⁴ Floris A. Maljers, "Inside Unilever: the Evolving Transnational Company", **Harvard Business Review**, C.70, S.5, 1992, s.46.

⁴⁵ Monica Wyrzkowska, "Role of Transnational Corporation in the International Trade", **Torun School of Banking**, 2016.

bulunmaktadır.⁴⁶ ÇUŞ'ların sayısının hızla artması bu şirketlerin küresel ticaretteki etkinliğini de alabildiğine güçlendirmiştir.

1.2.2. Çokuluslu Şirketlerin Küresel Ticaretteki Rolü ve Etkinliği

Küreselleşme ile birlikte ÇUŞ'ların sayısının artmasının yanında dünya ekonomisi içindeki rolleri de son derece güçlenmiştir. Birleşmiş Milletler raporuna göre ÇUŞ'ların gerek kendi aralarında gerekse kendi şubeleri ile yaptığı ticaret, uluslararası ticaretin %80'ini oluşturmaktadır.⁴⁷ Bu oran ÇUŞ'ların küresel ticaretteki etkinliğini anlayabilmemiz açısından son derece önemli bir veridir. Çünkü ÇUŞ'lar dışındaki piyasa mekanizmalarına küresel ticaretten sadece %20'lik bir pay kalmaktadır. Bu veri ÇUŞ'ların küresel ticaretin egemen gücü olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim bazı yazarlar da küreselleşmeyi şirket küreselleşmesi olarak nitelendirilmektedir.⁴⁸ ÇUŞ'ların küresel ticarete bu derece etkin aktörler olmaları, onlara çalışma standartlarından emek piyasası için hayati olan diğer unsurlara kadar çeşitli konular üstünde söz sahibi olma gücü de kazandırmaktadır.

Uluslararası ticaretin gelişmesi ve sermayenin önündeki engellerin azalması, ÇUŞ'ların küresel üretim ağları oluşturmalarına ve küresel ticaretteki en önemli aktör haline gelmelerine imkân tanımıştır. Bu üretim ağlarının ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden birisi yeni uluslararası iş bölümüdür. Savaş sonrası periyotta doğal kaynak ve madenlere olan yatırımlar azalmış ve imalat sanayine olan yatırımlar ise artış göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ford, General Motors, Goodyear ve General Electric gibi birçok Amerikan firması yatırımlarını başta Latin Amerika ve Hindistan gibi ucuz işgücünün olduğu alanlara doğru yönlendirmişlerdir. Bu yatırımların en fazla yöneldiği sektör ise imalat sanayi olmuştur.⁴⁹ ÇUŞ'lar oluşturdukları üretim ağları sayesinde, emek yoğun olan üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü parçalayarak emek maliyetinin düşük olduğu ülkelere ve bölgelere kaydırmışlardır. ÇUŞ'ların üretim ağları geliştirerek

⁴⁶ [Multinational Corporations - World Atlas of Global Issues \(sciencespo.fr\)](https://www.sciencespo.fr/multinationals/wp-content/uploads/2021/06/Multinational-Corporations-World-Atlas-of-Global-Issues.pdf) (28.06.2021)

⁴⁷ <https://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=113> (13.02.2020)

⁴⁸ Richard B. Steers ve Luciara Nardon, s.24.

⁴⁹ Rhys Jenkins, 1987, s.5-6.

üretimlerini küreselleştirebilmesine olanak tanıyan diğer bir etken ise bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki hızlı gelişmelerdir. Bu teknolojik avantajlar sayesinde ÇUŞ'lar, üretimlerinin emek yoğun kısımlarını ucuz işgücünün bulunduğu alanlara taşıyabilmekte ve üretilen ürünleri tekrar küresel piyasalara sunabilmektedir. Ayrıca şirketler iletişim teknolojileri sayesinde tüm bu süreci merkez ülkeden koordine etme ve yönlendirme fırsatı da elde etmektedir. Küresel üretim ağlarını güçlendiren diğer bir unsur ise gelişmekte olan ülkelerin 1980 sonrasında ihracata yönelik politikaları uygulamaya geçirmeleridir. Bhagwati'ye göre 1980 sonrası ihracata dönük üretime geçen ülkeler ÇUŞ'lar için oldukça cazip alanlar haline gelmiştir. Yabancı yatırımları kendi ülkesine çekmek isteyen gelişmekte olan ülkelerin oluşturdukları serbest ekonomik bölgeler ÇUŞ'ların hareket alanını son derece geliştirmiştir.⁵⁰ Bu da ÇUŞ'ların sahip olduğu küresel üretim ağlarını daha da güçlendirmiştir. Günümüzde bu ağlar o kadar gelişim göstermiştir ki bazı çalışmalar küresel şokların bu ağlar sayesinde aktarıldığını dahi savunmaktadır. Bu şokların sebebi sadece ekonomik değil, doğal afetlere kadar üretimi etkileyen çeşitli durumlar olabilmektedir.⁵¹ ÇUŞ'lar birden çok ülkede üretim ve ticari faaliyette bulunduğundan dolayı, bir ülkede ortaya çıkan kriz, bu üretim ağları vasıtasıyla diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu durum, küreselleşme ile birlikte hem ülkelerin ekonomik açıdan birbirlerine ne kadar bağımlı olduğunun hem de ÇUŞ'ların küresel ticarete ne kadar etkin bir aktöre dönüştüğünün bariz bir göstergesidir.

ÇUŞ'lar oluşturdukları üretim ağları sayesinde, sadece küresel ticaret için değil aynı zamanda küresel istihdam açısından da son derece önemli aktörler haline gelmişlerdir. Avrupa Komisyonu'na göre gelişmiş ülkelerde istihdamın %4'ü ve gelişmekte olan ülkelerde ise istihdamın %12'si direkt olarak ÇUŞ'ların bünyesinde istihdam edilmektedir.⁵² Tablo 1.2'de ÇUŞ'ların küresel düzeyde ne kadar önemli bir işveren rolüne sahip olduğu gösterilmektedir. Tablo'da istihdam değerlerine göre dünyanın en büyük on ÇUŞ'u yer almaktadır.

⁵⁰ A. S. Bhalla, 1989, s.8-9.

⁵¹ Christoph Boem, Aaron Faalen and Nitya Pandalai-Nayar, "Input Linkages and the Transmission of Shock: Firm-Level Evidence From the 2011 Tohoku Earthquake", **Review of Economic and Statistics**, Vol.101, No.1, 2019, s.60.

⁵² Marcel Kordos and Sergej Vojtovic, "Transnational Corporations in the Global World Economic Environment", **Procedia-Social and Behavioral Science**, Vol.30, 2016, s.152.

Tablo 1.2: İstihdam Değerlerine Göre En Büyük 10 Çokuluslu Şirket (2019)

	Şirket Adı	İstihdam	Sektör	Merkez Ülke
1)	Walmart	2.200.000	Perakende	ABD
2)	China National Petroleum	1.382.401	Enerji	Çin
3)	China Post Group	935.191	Posta Servisi	Çin
4)	State Grid	917.717	Enerji	Çin
5)	Hon Hai Precision Industry	667.680	İmalat Sanayi	Tayvan
6)	Volkswagen	664.496	Otomotiv	Almanya
7)	Amazon.com	647.500	Perakende	ABD
8)	Sinopec Group	619.151	Enerji	Çin
9)	Compass Group	595.841	Gıda	Birleşik Krallık
10)	Huaxia Life Insurance	500.000	Sigorta	Çin
Kaynak: https://www.statista.com/statistics/264671/top-20-companies-based-on-number-of-employees/ (13.02.2020)				

Tablo 1.2’de görüldüğü üzere küresel düzeyde istihdam sağlayan en büyük on şirketin toplamda istihdam ettiği çalışan sayısı 9.149.997’dir. Eurostat verilerine göre bu sayı, on üç Avrupa ülkesinin toplam nüfusuna yakındır. Vatikan, San Marino, Cebelitarık, Lihtenştayn, Andora, İzlanda, Malta, Lüksemburg, Karadağ, Estonya, Kosova, Litvanya ve Arnavutluk’un 2019 yılı toplam nüfusu 10.147.615’tir. Bu veriler ÇUŞ’ların küresel ekonomideki işveren rolü hakkında oldukça önemli bir göstergedir. Ayrıca bu kıyaslamanın sadece on büyük ÇUŞ’un istihdam verilerine göre yapıldığı da unutulmamalıdır. Nitekim toplamda 60 binden daha fazla ÇUŞ olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ÇUŞ’ların uluslararası ticaretteki gücü ve işveren konumu daha iyi anlaşılabilir. İstihdam açısından oldukça önemli bir aktör olan ÇUŞ’lar, üretim ve yatırımlarını küresel düzeyde hareket ettirebildiğinden

dolayı hem hükümetler hem de sendikalar karşısında ciddi bir güce sahiptir.⁵³ Bu avantaj, ÇUŞ'lara emek piyasasında pazarlık gücü elde edebilmenin yanında emek piyasalarındaki çalışma standartları gibi kilit kuralları da etkileyebilme olanağı tanımaktadır.

ÇUŞ'ların ne kadar önemli bir küresel aktör olduklarının diğer bir göstergesi ise yıllık hasılatlarıdır. ÇUŞ'lar oluşturdukları küresel üretim ağları sayesinde, ekonomik olarak birçok ülkeden daha güçlü yapılar haline gelmişlerdir. Tablo 1.3'te 2019 yılı içerisinde en çok hasılat başarısı gösteren on ÇUŞ yer almaktadır.

Tablo 1.3: En Çok Hasılat Elde Eden 10 Çokuluslu Şirket (2019)

	Şirket Adı	Gelir (Milyar \$)	Sektör	Merkez Ülke
1)	Walmart	514.4	Perakende	ABD
2)	Sinopec Group	414.6	Enerji	Çin
3)	Royal Dutch Shell	396.5	Enerji	Hollanda
4)	China National Petroleum	392.9	Enerji	Çin
5)	State Grid	387	Enerji	Çin
6)	Saudi Amarco	355.9	Enerji	Sudi Arabistan
7)	BP	303.7	Enerji	Birleşik Krallık
8)	Exxon Mobil	290.2	Enerji	ABD
9)	Volkswagen	278.3	Otomotiv	Almanya
10)	Toyota Motor	272.6	Otomotiv	Japonya
Kaynak: https://financesonline.com/top-10-richest-companies-in-the-world-in-2018-by-revenue/ (14.02.2020)				

Tablo 1.3 incelendiğinde, on büyük şirketin yıllık toplam hasılatı 3,606.1 milyar dolardır. World Bank verilerine göre Sahra-Altı Afrika ülkelerinin 2018 yılı

⁵³ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.9, 2004, s.49.

toplam gayri safi milli hasılası ise 3,847.7 milyar dolardır. Arada bir yıllık bir fark dilimi olmasına rağmen rakamlara bakıldığında, on büyük ÇUŞ'un geliri neredeyse 24 Sahra-altı Afrika ülkesine eşittir. Öte yandan tablodaki ÇUŞ'ların toplam geliri ABD hariç geri kalan tüm ülkelerin milli gelirinden daha fazladır. Bu veriler bize, küreselleşme ile birlikte ÇUŞ'ların küresel pazarda devasa ekonomik yapılar haline dönüştüğünü göstermektedir. Ayrıca bu durum, 1980 öncesi uluslararası ticarete etkin olabilmek için gerekli olan ekonomik birikim ve idari kadrolara sahip olan gelişmiş ülkelerin uluslararası ticaretteki rolünün de göstergesidir. En fazla hasılat elde eden ÇUŞ'ların çoğunluğunun merkez ülkesini gelişmiş ülkeler oluşturmaktadır. En çok hasılat elde eden on şirketten dördü, gelişen ülkeler olan Çin ve Sudi Arabistan'a aittir. Ek olarak, dünyanın en büyük elli ÇUŞ'una baktığımızda ise gelişmiş ülkelerin payının çok daha yüksek olduğu görülmektedir. Dünyanın en büyük elli şirketinin sadece on beş tanesi gelişmekte olan ülke menşelidir. Bu şirketlerden Çin'e ait on iki şirket bulunurken Suudi Arabistan, Hong Kong ve Rusya'ya ait ise birer şirket yer almaktadır. Gelişmiş ülkelere ait olan otuz beş şirketin ise yirmi dört tanesi Amerika Birleşik Devletleri'ne aittir.⁵⁴

Küreselleşmenin hız kazanması ile birlikte ÇUŞ'ların da faaliyet alanları alabildiğine genişlemiştir. Küreselleşmeyi hızlandıran temel unsurların uluslararası üretimin artışı, DYY ve küresel alanda sermayenin serbest dolaşımı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, küreselleşmenin itici gücünün ÇUŞ'lar olduğu konusunda şüphe kalmamaktadır. Uluslararası girişimciliğin gelişmesi ve ÇUŞ'ların maliyetlerini düşürüp gelirlerini arttırma çabaları ise beraberinde bu üç unsuru giderek geliştirmektedir.⁵⁵ Bu ise ÇUŞ'ların küresel ticaretteki rollerini giderek daha da güçlendirmekte ve küresel ticareti kontrol edebilmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca ÇUŞ'ların sahip olduğu güçlü sermaye birikimleri, teknolojik imkânları ve sayılarının hızla artmaya devam etmesi ise ÇUŞ'ların küresel ekonomideki etkinliğini güçlendiren diğer unsurlardır.

⁵⁴ <https://www.forbes.com/global2000/#310c936e335d>. (16.02.2020)

⁵⁵ Neil Hood ve Stephen Young, **The Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development**, Macmillan Press, Great Britain, 2000, s.4.

1.3. Üretimin Küreselleşmesi

“Değer zincirinin küreselleşmesi”, “uluslararası üretimin paylaşımı” ve “değer zincirinin dilimlenmesi” gibi farklı isimler ile adlandırılan üretimin küreselleşmesi, küreselleşme sürecinin en önemli bileşenlerinden birisini oluşturmaktadır. Bu süreç en basit hali ile ÇUŞ’ların üretimlerini parçalara ayırması ve üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü emek maliyetinin düşük olduğu alanlara taşımasıdır.⁵⁶ Şirketler emek maliyetlerini göz önünde bulundurmakta ve ücret artışları verimlilik artışını aştığında bu karara başvurmaktadır.⁵⁷ Bu süreçte ÇUŞ’ların yönetim yapıları ve üretim faaliyetleri önemli değişikliklere uğramıştır. 1960’lı yıllara kadar ÇUŞ’lar dikey olarak bütünleşmiş yönetim ve üretim yapılarına sahipken, günümüzde artık ağ tipi bir örgütlenme stratejisi benimsemişlerdir. Ağ tipi örgütlenmeden kastedilen durum, ÇUŞ’ların üretim sürecinde ürün, ara-mal ve hizmet üretmek yerine bunları küresel piyasalar aracılığı ile temin etmesidir. Bu ağın içinde çok sayıda taşeron ve fason üretim yapan işletmeler yer almaktadır. Bu ağın en üstünde ise merkezi gelişmiş ülkeler olan ÇUŞ’lar bulunmaktadır.⁵⁸

Yeni uluslararası iş bölümü, uluslararası ticaret kalıplarının değişmesine ve yeni üretim uygulamalarının ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Özellikle emek yoğun üretim yapan sektörlerdeki sermaye hareketliliği beraberinde fason üretim yapılanmasını geliştirmiştir. 1960’lı yıllarda başta Amerika ve Kanada’nın olduğu gelişmiş ülkeler için Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan önemli fason üretim merkezlerine dönüşmüştür. Fason imalat yöntemi kısaca, yatay olarak yeniden yapılandırılan üretimin emek yoğun kısımlarının düşük emek maliyetine sahip gelişmekte olan ülkelere kaydırılmasıdır. Küreselleşmenin hızlanmasında önemli bir etken olan dünya kaynaklarının dağılımı ve bölgeler arasındaki farklı işgücü maliyetleri uluslararası rekabetin de belirleyicisidir. İşgücü maliyetlerinin düşük olduğu alanlara ulaşabilen şirketler, üretim maliyetlerini düşürerek ürün için daha

⁵⁶ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, 2009, s.59.

⁵⁷ DPT, **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar**, Yayın no: 2374, Kitap 1, 1995, s.212-213.

⁵⁸ Susan Hayter, “The Social Dimension of Global Production System: A Review of the Issues”, **SSRN Electronic Journal**, Working Paper No. 25, 2004, s.4-5.

rekabetçi bir fiyat belirleyebilirken bunu başaramayanlar ise yok olmaktadır. Bu nedenle, 1960 ve 1970’li yıllarda düşük işgücü maliyetine sahip Uzak Doğu ülkeleri, Amerikan otomotiv şirketleri için cazip alanlar olarak görmüştür. General Electric, Westinghouse, General Motors ve Texas Instruments gibi pek çok şirket üretim maliyetlerinin düşük olduğu bu alanlarda elektronik ve otomobil parçaları üretebilmek için yatırım yapmışlardır. Sadece otomotiv şirketleri değil, aynı zamanda Hasbro ve Tyco gibi oyuncak üreticileri ve Evan Picana, Bloomington ve Liz Claiborne gibi tekstil şirketleri de Uzak Doğunun düşük maliyetli işgücünden faydalanmışlardır.⁵⁹ ÇUŞ’lar fason üretim yönteminde hammaddeleri veya yarı-mamulü geliştirmekte olan ülkelere sağlamış ve bu ülkelerde bu kaynaklar işlenerek mamul haline getirilmiştir. Bu şekilde üretilen ürünler, üreten ülkenin iç pazarına arz edilebildiği gibi ÇUŞ’ların kaynak ülkesine veya diğer ülkelere de pazarlanabilmiştir.⁶⁰

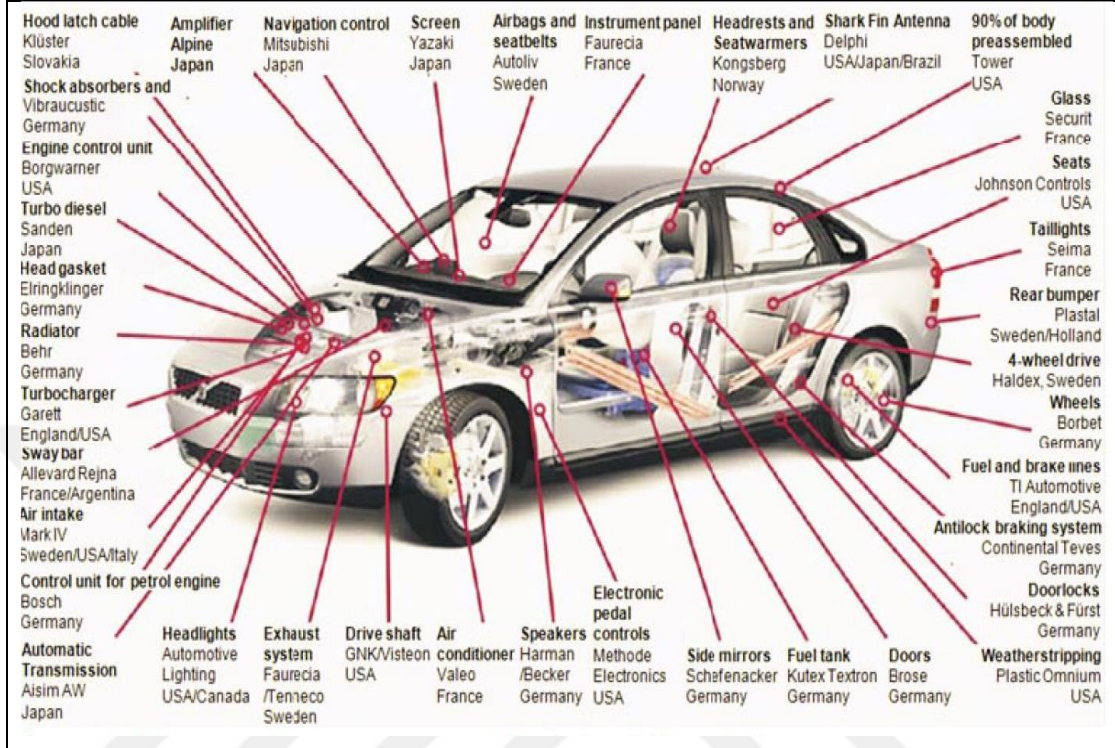
1960’lı yıllarda küresel üretim yapılanması emek yoğun olan ayakkabı, hazır giyim ve tekstil gibi sektörlerde gelişme göstermişken, 1970’li yıllardan itibaren sermaye yoğun sektörler olan elektronik ve otomobil gibi sektörlerle doğru yayılmıştır. 1990’lardan sonra ise imalat sanayinin yanında hizmet sektöründe de benzer gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Bu yıllardan itibaren muhasebe, finans ve çağrı hizmetleri gibi pek çok hizmet türü geliştirmekte olan ülkelerdeki taşeronlar aracılığı ile yapılmaya başlanmıştır.⁶¹ ÇUŞ’ların başvurduğu üretimin çokuluslulaştırma stratejisinin temel mantığı Şekil 1.1’de gösterilmektedir.

⁵⁹ Jhon W. Slocum, David Lei ve Robert A. Pitts, “Strategic Alliance: Economic and Cultural Influence”, **Global Business and Finance Review**, Vol.1, No.1, 1996, s.23-29.

⁶⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2003, s.665-666.

⁶¹ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, 2009, s.69.

Şekil 1.1: Volvo S-40 Modelinin Parçalarının Üretildiği Ülke ve Şirketler

Kaynak: Abel M. Mateus, “Development Theory and Globalization, the Second Wave: A Reinterpretation”, **SSRN Electronic Journal**, 2014.

Şekil 1.1’de Volvo S-40 model aracın neredeyse tüm parçalarının üretildiği ve tedarik edildiği ülke ve şirketler gösterilmektedir. Lastiklerden sileceklere, iç aksamından kaputuna kadar üretim sürecinde on üç farklı ülkeye ait birçok firmanın yer aldığı görülmektedir. Bu örnek bize, ÇUŞ’ların üretim stratejilerini nasıl şekillendirdiğini ve ne kadar detaylı üretim ağları kurduğunu göstermektedir. Otomotiv şirketlerinin genel merkezleri genellikle tek bir ülkede yer almakta ve tasarımı burada yapılmaktadır. Ancak üretim için birçok parça dünyanın çeşitli yerlerindeki bağlı üreticilere veya taşeronlara yaptırılmakta veya diğer üreticilerden tedarik edilmektedir. Üretim Amerika, Asya ve Avrupa gibi çeşitli ülke ve bölgelerdeki üreticilerin oluşturduğu üretim ağları ile gerçekleştirilmektedir.

Üretimin küreselleşmesi ile birlikte “made in” ibaresi de geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Çünkü ÇUŞ’ların üretimlerini her geçen gün daha da fazla küreselleştirmesi nedeniyle, bir ürün pazara sunulana kadarki üretim aşamasında çok

sayıda ülke yer almaktadır. Bir başka örnekte 1960'lı yıllarda Honk Kong'un en büyük hazır giyim üretici şirketi olan Li&Fung'un yöneticisi Victor Fung Avrupa'dan aldığı bir siparişin pazara sürülünceye kadarki sürecini şöyle anlatmaktadır;⁶²

“Bu sipariş için ipliği Koreli üreticilerden almaya karar verdik, fakat dokuma ve boyamayı Tayvan'da yaptırarak. Dolayısıyla ipliği aldık ve Tayvan'a gönderdik. Fermuarın ve düğmenin en iyisine Japonlar sahiptir, fakat onlar da bu işi çoğunlukla Çin'de yaptırmaktadırlar. Biz de büyük bir fermuar üreticisi olan YKK'ya gittik ve gerekli fermuarları onların Çin'deki üretim merkezinden ısmarladık. Daha sonra, kota ve çalışma koşullarına bağlı olarak giysileri yaptırmaya en elverişli yerin Tayland olduğuna karar verdik. Her şeyi oraya gönderdik. Müşteri çabuk bir teslimat istediği için, siparişi Tayland'daki beş fabrikaya dağıttık... Bu, değer eklemenin (value add) yeni bir türü, daha önce hiç görülmemiş küresel bir ürün. Etiket “made in Thailand” diyebilir, ama ortaya çıkan şey bir Thai ürünü değil”.

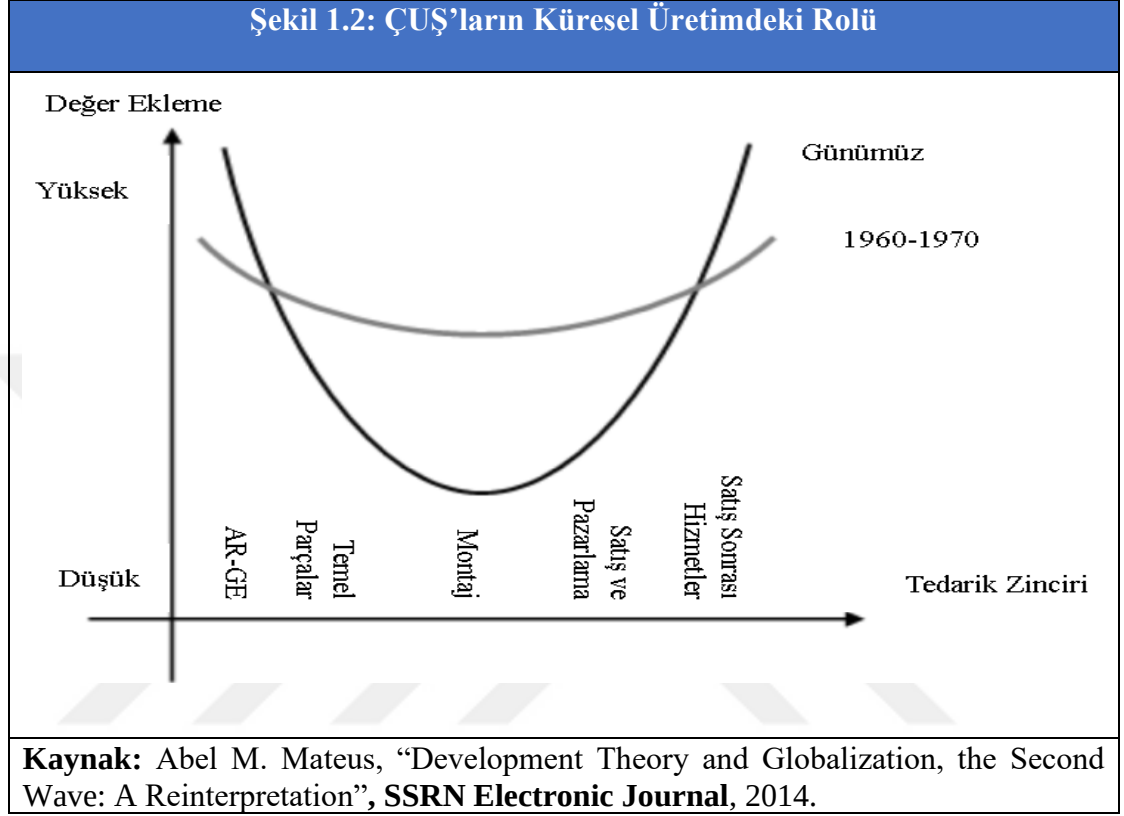
Victor Fung'un da belirttiği üzere şirketler bir ürünü üretirken birden çok ülke ve şirket aracılığı ile ürün tedariki yapmakta veya üretim sürecini gerçekleştirmektedir. Bu nedenle “made in” ibaresi günümüz dünyasında artık bir anlam ifade etmemektedir.

Üretimin küreselleşmesi üretimde niteliksel bir dönüşüm anlamına gelerek, ulus devletlerin sınırlarını aşmanın çok daha ötesine geçmekte ve üretimin neredeyse her aşamasında küresel ölçekte bir entegrasyonu ortaya çıkarmaktadır. Küresel meta zinciri olarak adlandırılan bu entegrasyon bir ürün için gereken hammaddeyi yer altından çıkarılmasına, tüketim için pazarlanmasına hatta tüketilen ürünün yeniden kullanılabilmesi için geri dönüşümünün yapılmasına kadar olan bütün süreci kapsamaktadır. Bu entegrasyon küreselleşmenin itici gücü konumundaki ÇUŞ'ların pratiklerine dayanan ve bu şirketlerin kontrolünde bulunan bir süreci ifade etmektedir. Ayakkabı, spor malzemeleri, oyuncak ve basit elektronik aletler üreten ÇUŞ'lar, ürünün tasarım ve pazarlama kısmında yer alırken üretim kısmını tamamen küresel pazardaki diğer üretici birimlere yaptırmaktadır.⁶³ Şekil 2'de bir ürünün

⁶² Joan Magretta, “Fast, Global and Entrepreneurial: Supply Chain Management, Hong Kong Style”, Harvard Business Review, Vol.76, No.1, 1998, s.105.

⁶³ Ahmet Bekmen, “Sermayenin Etik İnşası: Küresel Meta Zincirleri ve Çalışma Standartları”, **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE, 2011, s.26-29.

tasarımından piyasaya sürülmesine kadarki süreçte ÇUŞ'ların üretim faaliyeti içerisindeki rolünün değişimi gösterilmektedir.

Şekil 1.2’de görüldüğü üzere 1960-1970 arasında ÇUŞ’lar üretim aşamasında daha fazla yer alırken, günümüzde bu durum önemli bir değişime uğramıştır. ÇUŞ’lar günümüzde, ürünün AR-Ge (özellikle üretimin tasarımı) ve satış sonrası hizmetler aşamalarında daha fazla yer alırken, diğer süreçleri küresel üreticilere devretmektedir. Şekilde gösterildiği üzere, temel parçaların üretimi, montaj işlemi ve perakende veya web satış sürecindeki ÇUŞ’ların dâhiliyeti giderek azalmış ve fabrikası olmayan işletmelere dönüşmüşlerdir. Yeni uluslararası iş bölümünün mümkün kıldığı bu süreç, ilk olarak mamul ve yarı mamul malların üretiminin çevre ülkelere kaydırılmaları ile başlamıştır. Avrupa sanayisi için Yunanistan, Portekiz ve Türkiye, ABD sanayisi için Meksika ve Porto-Rico, Japon sanayisi için ise Güney Kore ve Tayvan çevre ülke konumuna gelmiş ve üretim bu alanlara taşınmıştır.⁶⁴

⁶⁴ Zeki Parlak, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, s.664.

Daha sonra ise Çin başta olmak üzere Doğu Asya ve Doğu Avrupa'daki eski sosyalist ekonomiler yeni uluslararası iş bölümünün mümkün kıldığı küresel ekonomiye entegre olmuşlardır.⁶⁵ Böylece ÇUŞ'ların oluşturduğu küresel meta zincirleri alabildiğine gelişim gösterebilmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde ÇUŞ'ların oluşturduğu küresel meta zincirlerine detaylı olarak değinilecektir. Ancak daha öncesinde küresel meta zincirlerinin oluşturulmasına olanak tanıyan “üretimin uluslararasılaşması” veya daha yaygın kullanımı ile “yeni uluslararası iş bölümü” olarak adlandırılan sürece değinmekte fayda olacağı görüşündeyiz.

1.3.1. Yeni Uluslararası İşbölümü

Kavramsal olarak iş bölümüne (Division of Labour) baktığımızda, iş bölümünü ilk kez kullanan yazar Britanyalı Bernard Mandevile'dir. Ancak iş bölümü üstüne en önemli katkıyı “Ulusların Zenginliği” adlı eseri ile Adam Smith sağlamıştır. Rosenberg ve Schumpeter de bu kavramın Smith'ten önce kullanıldığını ama Ulusların Zenginliğinden önce bu kadar ağırlık verilmediğini ifade etmişlerdir.⁶⁶ Ancak 1960'lı yıllardan sonra dünyada meydana gelen niteliksel değişim ile “yeni bir uluslararası işbölümü” ortaya çıkmıştır. Bu yeni uluslararası iş bölümünün en kapsamlı analizi ise Alman yazarlar Fröbel, Henrich ve Kreye tarafından yapılmıştır.⁶⁷ Fröbel, Henrich ve Kreye'ye göre yeni uluslararası iş bölümünü ortaya çıkartan üç önemli etken söz konusudur. Bunlar⁶⁸ ;

- Gelişmekte olan ülkelerdeki kalabalık nüfusun bir sonucu olarak kırsal alanlar insanlar için yetersiz kalmaya başlamıştır. Şehirlere göç eden bu insanların sınıf bilincinin olmaması ve düşük ücretler ile çalışmaya razı olması, sermaye için gelişmiş ülkelerdeki sınıf bilinci yüksek olan işgücünden daha cazip görülmüştür. Ayrıca yasal

⁶⁵ Abel, M. Mateus, 2014.

⁶⁶ Özgür Narin, “Adam Smith ve Marks'ta Emek Bölümü ve Teknoloji”, Politik İktisat ve Adam Smith, **Ijopac Yayınları**, 2010, s.233-234.

⁶⁷ Zeki Parlak, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, s.662.

⁶⁸ Fröbel Folker, Jürgen Heinrichs ve Otto Kreye, “the New International Division of Labour”, **Information (International Social Science Council)**, 17.1, 1978, s.126-128.

korumandan yoksun olmalarının yanında yaş, cinsiyet ve beceri gibi farklı kritereler açısından çeşitlilik göstermesi de uluslararası sermayeye cazip gelen diğer unsurlardır. Yazarlara göre ucuz işgücüne sahip gelişmekte olan ülkeler sermaye için “yedek işgücü deposuna” dönüşmüştür. Asya, Afrika ve Latin Amerika’daki bu yedek işgücü ordusu sermayenin birikimi ve genişlemesi için kullanılabilmiştir.

- Yeni uluslararası iş bölümünü mümkün kılan diğer bir faktör ise iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmelerdir. Bu tür teknolojik ilerlemeler sonucunda üretimin mekânsal bağımlılığı azalmış ve çok daha esnek bir yapıya kavuşabilmiştir. Ulaşım teknolojileri ile ürünün çok daha kolay bir şekilde dağıtımının sağlanabilmesinin yanında, üretim de parçalanabilmekte ve daha kârlı coğrafyalara kaydırılabilmektedir. İletişim teknolojileri ise uluslararası bir hâl alan üretim sistemini tek bir merkezden kolaylıkla idare edilmesini ve yönlendirilmesini mümkün hale getirmiştir.
- Son olarak, yeni uluslararası iş bölümünü mümkün kılan diğer bir unsur ise üretim teknolojilerinin gelişmesi ve iş organizasyonunun yeni üretim yapısına adapte olabilmesidir. Üretim sürecinde gerekli olan yüksek vasıf düzeyi kaynak ülkeden karşılanabilirken, düşük beceri gereken emek yoğun işler ise emeğin ucuz olduğu alanlara kaydırılabilmektedir.

Yeni uluslararası işbölümü ilk başlarda çevre ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılığı arttırmıştır. Bu durumun nedeni ise emek-yoğun üretimin çevre ülkelere kaydırılmasının, bu ülkelerin kendi iç dinamikleri veya politikalarının bir sonucu olmamasıdır. Başka bir ifade ile yeni uluslararası işbölümünü ortaya çıkaran unsur, merkez ülkelerdeki sanayinin yeniden yapılandırılmasıdır.⁶⁹ Bu yeni yapılanma ile birlikte üretimin emek yoğun kısımları ÇUŞ’lar aracılığı ile emek maliyetinin düşük

⁶⁹ Zeki Parlak, “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, s.666.

olduğu çevre ülkelere kaydırılmıştır. ÇUŞ'ların üretimlerini farklı alanlara kaydırmaları yeni bir olgu olmamakla birlikte, ÇUŞ'ların üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü emeğin ucuz olduğu alanlara kaydırması ise yeni bir durumu ifade etmektedir.⁷⁰ Bu durum, çevre ülkelerin merkez ülkelere olan bağımlılıklarını arttırmasına rağmen zamanla çevre ülkelerin bağımlılığı azalmaya başlamıştır. Çevre ülkeler hafif sanayinin yanında ağır sanayi girişimlerinde de önemli bir gelişim sağlayabilmişleridir. Ayrıca hem sermaye birikimleri hem de teknoloji transferleri ile merkez ülkelere olan bağımlılıklarını azaltabilmeyi de başaramışlardır. Bu bağımlılığın azalmasına rağmen imalat sanayi mallarındaki ihracat da büyümeye devam etmektedir.⁷¹ Bu, gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretteki etkinliğini de geliştirmiştir.

Yeni uluslararası iş bölümünün asıl aktörleri olarak karşımıza yine ÇUŞ'lar çıkmaktadır. Bunun nedeni ise, ÇUŞ'ların sahip olduğu sermaye birikimleri, geniş örgüt yapıları ve ekonomik büyüklükleri ile yeni uluslararası iş bölümünü uygulayabilecek kadar güçlü yapılar olmasıdır.⁷² ÇUŞ'lar emek yoğun imalat malları için gerekli olan iş gücünü ucuz ve nispeten daha korumasız olan çevre ülkelerden karşılamışlardır. Yeni uluslararası iş bölümü, sermaye için bir alternatif olmaktan ziyade yeni uluslararası rekabet ortamında ayakta kalabilmenin yolu haline dönüşmüştür. Üretimin küreselleşmesi ve ÇUŞ'ların bu süreçteki etkinliği, küresel rekabetin de giderek şiddetlenmesine neden olmuştur. Intel'in "*daha hızlı, daha iyi ve daha ucuz*" veya Ted Turner'in "*yönet, takip et ya da yoldan çekil*" sloganı küresel rekabeti özetler niteliktedir. Tüketici için bir ürün olabildiği kadar kaliteli ve aynı şekilde ucuz olmalıdır.⁷³

Yeni uluslararası iş bölümü emek maliyetinin yanında sermaye için farklı fırsatlar da oluşturmaktadır. Merkez ülkelerdeki emek maliyetinin yüksek olmasının yanında dışsal maliyetlerin de artış göstermesi, ÇUŞ'ların yatırımlarını çevre ülkelere kaydırmasında önemli bir etkidir. Bu sebeple hem çalışma hem de çevre

⁷⁰ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, 2009, s.52.

⁷¹ Rhys Jenkins, "Divisions Over the International Division of Labour", **Capital&Class**, 8.1., 1984, s.36.

⁷² Zeki Parlak, "Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi", s.664.

⁷³ Richard M. Steers ve Luciara Nardon, s.3.

koruma mevzuatlarının yeteri kadar koruma sağlayamadığı alanlar ÇUŞ için cazip hâle gelmiştir. Ayrıca uluslararası kuruluşların sermayeye verdiği destek de ÇUŞ'ların küresel ticarete bu kadar etkin olmasının başka bir sebebidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlar, ticaretin serbestleşmesi noktasında ÇUŞ'ları teşvik edici önemli roller üstlenmişlerdir.⁷⁴ Sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ise üretimin küresel düzeyde yapılandırılmasını mümkün kılarak günümüz koşullarına ulaştırmıştır.

Üretimin küresel bir boyut kazanması, uluslararası rekabeti alabildiğine derinleştirmiş ve ÇUŞ'ların küresel üretim ağlarını giderek geliştirmiştir. Bu küresel ağlar, ilk olarak uçak ve otomotiv sektöründe başlamış olmasına rağmen zamanla diğer birçok sektöre de yayılmıştır. ÇUŞ'ların sahip olduğu oldukça çeşitli ve karmaşık üretim ağları sebebiyle, üretimin küreselleşmesi kavramının tanımlamasında da fikir ayrılıkları ve kavram kargaşası ortaya çıkmıştır. Bu nedenle üretimin küreselleşmesini tanımlamada en çok kullanılan “küresel üretim” ve “küresel dış tedarik” kavramlarını açıklamak bu süreci daha iyi anlamamıza yardım edecektir.⁷⁵

1.3.2. Küresel Üretim ve Küresel Dış Tedarik

Üretimin küreselleşmesinde ÇUŞ'lar başat aktörler olarak karşımıza çıkmakta ve bu süreci şekillendirmektedir. Bu durumun en önemli sebeplerinden birisi, üretimin mekâna olan bağımlılığının küreselleşme ile birlikte her geçen gün azalmasıdır.⁷⁶ ÇUŞ'ların değişen ekonomik hareketlerini tanımlamak için “küresel meta zinciri” kullanılmıştır.⁷⁷ Küresel meta zinciri en genel anlamıyla, bir ürünün üretimden tüketime kadar küresel piyasada geçirdiği ve tıpkı bir zincir gibi birbirleri ile ilişkili olan bir süreçtir. Ayrıca bu kavram, “*üreticileri, tedarikçileri ve*

⁷⁴ Cahit Aydemir ve Mehmet Kaya, s.276.

⁷⁵ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, 2009, s.61.

⁷⁶ Özgür Saraç, “Yarı Çevrenin Küresel Meta Zinciriyle Bağlanması: 1980 Sonrası Dönemde KOBİ'ler Marifetiyle Taşeronlaşmanın Ekonomi Politikası (Türkiye Analizi)”, **Mülkiye Dergisi**, C.35, S.270, 2011, s.26.

⁷⁷ Virginia Hernandez, Torben Pedersen, “Global Value Chain Configuration: A Review and Research Agenda”, **BRQ Business Research Quarterly**, 20, 2017, s.138.

taşeronları küresel bir endüstri çevresinde birbirlerine ve sonuç olarak da uluslararası piyasalara bağlayan şirketler arası ağ bağlantıları” olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸ Küresel meta zincirini anlayabilmek için deniz aşırı üretim (offshoring) olarak tanımlanan süreci iyi anlamamız gerekmektedir. Deniz aşırı üretim ÇUŞ’ların üretim maliyetlerini düşürmek için üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü ülke dışına taşımaları anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile bu kavram yurtdışı kaynak kullanımını belirtmek için kullanılmaktadır. Bu süreci ÇUŞ’lar iki şekilde gerçekleştirmektedir. İlk olarak, ÇUŞ’lar yurtdışındaki mal veya hizmet üretimlerini kısmen veya tamamen aynı şirketler grubu içerisinde gerçekleştirmektedir. Bu aşamada ÇUŞ’lar üretiminin bir kısmını yabancı iştiraklerine devretmektedir. ÇUŞ’ların kullandığı ikinci yöntem ise yurtdışındaki mal veya hizmet üretiminin bağlı olmayan yabancı bir işletmeye kısmen veya tamamen devredilmesidir. Diğer bir ifade ile bu süreç, ÇUŞ’ların üretim maliyetlerini düşürebilmek için üretimi taşeronlar vasıtası ile yerine getirilmesidir.⁷⁹ Tablo 1.4’de ÇUŞ’ların üretim sürecinde başvurduğu bu üretim yöntemleri gösterilmektedir.

Tablo 1.4: Yerel ve Küresel Üretim Seçenekleri

Üretim Yeri	İşletme içinde Üretim (In-House)	İşletme Dışında Üretim (Outsourcing)
Yurt İçinde	Üretim şirket bünyesinde ve ülke içinde yapılmaktadır.	Üretim ülke içinde fakat şirket dışında (yan sanayiiden tedarik yolu ile) yapılmaktadır.
Yurt Dışında	Üretim Yurt dışında fakat Şirket bünyesinde (yabancı iştirakler) yapılmaktadır.	Üretim ülke dışında ve şirket bünyesinde olmayan bir firma tarafından yerine getirilmektedir.
Kaynak: OECD, Offshoring and Employment: Trends and Impacts, 2007, s.16.		

⁷⁸ Ahmet Bekmen, 2010, s.28.

⁷⁹ OECD, **Offshoring and Employment: Trends and Impacts**, 2007, s.15.

ÇUŞ'ların üretim maliyetlerini düşürmek için başvurduğu deniz aşırı üretim seçeneği küresel meta zincirlerini ortaya çıkartmıştır. Küresel meta zincirleri, ÇUŞ'lar tarafından yönetilen iki tür zincir örgütlenmeden oluşmaktadır. Bunlar üretici merkezli mal zinciri (ÜMMZ) ve satın alıcı merkezli mal zinciri (SMMZ) olarak ikiye ayrılmaktadır.⁸⁰ Ayrıca teknolojinin ticarete olan etkisinden hareketle, yeni bir üretim ve ticaret kalıbının da ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu yeni trendi Gereffi, internet merkezli mal zinciri olarak tanımlamaktadır.⁸¹ Biz bu çalışmada ilk iki üretim yöntemini inceleyeceğiz.

ÜMMZ'de ÇUŞ'lar, üretim aşamasının ileri ve geri bağlantıları üzerinde mutlak bir güce sahiptir ve bu hiyerarşik örgütlenmenin yönetim erki ÇUŞ'ların merkezinde yer almaktadır. ÜMMZ örgütlenmesi birden çok ülke ve bölgede faaliyet gösteren uluslararası şirketlerin dikey olarak örgütlenmesi ile oluşturulmaktadır. ÜMMZ'ler genel olarak "farklılaşmış ve bilim temelli mallar" olarak adlandırılan sektörlerdeki uçak, bilgisayar ve otomobil gibi teknoloji yoğun malların üretiminde görülmektedir.⁸² Bu tür katma değeri yüksek malların üretim sürecinin teknoloji-yoğun kısmı esasen gerçekleştiren endüstriyel şirket, emek-yoğun kısmını ise parçalara ayırarak, kendisi için en ekonomik olacak şekilde tedarikçilere devretmektedir.⁸³ Özellikle otomobil üretimi ÜMMZ'lerin en tipik üretim aşamalarından birisini teşkil etmektedir. 1960'lı yılların sonlarına doğru Ford ve General Motor'un uygulamaya koyduğu "dünya otomobili" Erika ÜMMZ'nin en tipik örneğini oluşturmaktadır. Bu projedeki otomobilin üretim süreci 14 farklı ülkede ve montajı ise 9 farklı ülkede yapılmaktaydı. Başka bir örnek olarak ise 1980'li yıllardaki ortalama bir Japon araba firmasının üretimi gösterilebilir. Hill'e göre bu üretimin ilk aşamasında 170, ikinci aşamasında 5.000 ve son aşamasında 31.600 yan sanayi firması yer almaktaydı.⁸⁴

⁸⁰ Gary Gereffi, "Global Commodity Chain: New Forms of Coordination and Control Among Nations and Firms In International Industries", **Competition&Change**, Vol.4, 1996, s.429.

⁸¹ Gary Gereffi, "Beyond the Producer –Driven/Buyer-Driven Dichotomy the Evolution of Global Value Chain in the Internet Era", **IDSBulletin**, Vol.32, No.3, 2001, s.30.

⁸² Özgür Saraç, 2011, s.13.

⁸³ Ahmet Bekmen, 2010, s.35.

⁸⁴ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, s.66.

İkinci örgütlenme türü olan SMMZ’lerde ÇUŞ’lar markalar oluşturarak, bu markaların tasarımlarını, pazarlama ve dağıtımlarını merkezde toplama eğilimi göstermişlerdir. ÇUŞ’lar oluşturduğu markanın üretim sürecini ise genel olarak, emek maliyetinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki diğer şirketlere veya fason üreticilere yaptırma stratejisi izlemişlerdir. Başka bir ifade ile SMMZ’lerde şirketler bitmiş mal ihraç etme, lisans ve montaj işlemlerinde taşeronlaştırma gibi yöntemler tercih etmişlerdir. Genellikle SMMZ’lerdeki ürünler emek yoğun olan ayakkabı, oyuncak, tekstil ürünleri, hazır giyim ve spor aletleri gibi sektörlerde üretilmektedir.⁸⁵ SMMZ’lerde ÇUŞ’lar, ürünün kim tarafından, nerede ve hangi fiyattan üretileceğini belirlemektedirler. Bu şirketler küresel rekabeti göz önünde bulundurarak, üretim için en avantajlı teklifi veren ve çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde yer alan küresel üretici firmalar ile anlaşma yolunu seçmektedirler. Bu tür ÇUŞ’lar genel olarak ABD, Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş pazarlarda faaliyet gösteren perakendeci ve marka sahibi şirketlerdir. Ürünün tasarımı, pazarlaması ve markalaşması gibi kısımları bizzat yerine getiren bu şirketler, üretim süreçlerini ise küresel bir tedarikçi ağına yaptırmaktadırlar.⁸⁶ SMMZ’lerin ilk aşaması Wall-Mart, Kmart ve JC Penny gibi büyük tedarikçi şirketlerin kurulması ile başlamıştır. 1960’larda oluşturulan bu perakende şirketleri ilk olarak “ulusal tedarik sistemlerini” kullanmayı amaçlamışlardır. Ancak 1970 sonrasında derinleşen rekabet ortamı, bu şirketlerin tedariklerini küresel alana kaydırmalarına sebep olmuş ve SMMZ’lerin ortaya çıkışına olanak tanımıştır.⁸⁷ SMMZ’ler minimum risk, maksimum kar ve esneklik elde etmenin anahtarı olarak gören şirketlerin artan uzmanlaşmasını yansıtmaktadır. SMMZ’lerin en önemli özelliklerinden birisi, 1970’lerin ortalarından sonra Nike, Reebok’s Ralph Lauren ve Liz Claiborne gibi iyi bilinen tasarım markalarının oluşturulmasıdır. Ayrıca bu markalara sahip olan şirketler hiçbir şekilde üretim sürecinin içerisinde yer almamaktadırlar. Küresel olarak doğan bu şirketler

⁸⁵ Ahmet Haşim Köse, Ahmet Öncü, “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekânsal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, 86, 2000, s.76.

⁸⁶ Gary Gereffi, Karina Fernandez-Stark ve Stacey Frederick, **The Apparel Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development**, Duke, Center on Globalization, Governance&Competitiveness, 2011, s.7.

⁸⁷ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, s.69.

“fabrikası olmayan üreticiler” olarak da adlandırılmaktadır.⁸⁸ Tablo 1.5’de SMMZ ve ÜMMZ’lerin yöntemlerinin temel özellikleri yer almaktadır.

Tablo 1.5: Üretici ve Satın Alıcı Merkezli Mal Zincirlerinin Temel Özellikleri

	ÜRETİCİ	TÜCCAR
Yönelim	Endüstriyel (Üretici) Sermaye	Tüccar Sermaye
Temel Yetkinlikler	Ar-Ge, Üretim	Tasarım ve Pazarlama
Pazara Erişim Engeli	Ölçek Ekonomisi	Alan Ekonomisi
Ekonomik Sektör	Dayanıklı Tüketim Malları, Ara-Mallar, Yatırım Malları	Dayanıksız Tüketim Malları
Tipik Endüstriler	Otomobil, Bilgisayar, Uçak, Yarı-İletken	Giyim, Ayakkabı ve Oyuncak
Üretici İşletmenin Mülkiyeti	Çokuluslu Şirketler	Çoğunlukla Gelişen ülkelerden Yerel İşletmeler
Ana Ağlar	Yatırıma Dayalı	Ticarete Dayalı
Baskın Yapısı	Dikey	Yatay
Kaynak: Mustafa Aykaç ve Diğerleri, 2009, s.63		

Tabloda gösterildiği üzere ÜMMZ’lerde ÇUŞ’lar üretim sürecine dâhil olurken, SMMZ’lerde ise ürünün sadece tasarım ve pazarlama aşamasında yer almaktadırlar. SMMZ’lerde ÇUŞ’lar üretim için en avantajlı teklifi veren yerel firmalar ile işbirliği kurarken, ÜMMZ’lerde üretim ÇUŞ’lara bağlı firmalar tarafından yerine getirilmektedir. Bu nedenle, ÇUŞ’ların maliyetlerini düşürebilmek için oluşturduğu küresel meta zincirleri DYY’lerin hacminin de giderek artmasına olanak tanımaktadır. Bu sebeple DYY’lerin yıllar itibariyle genel seyrine ve ekonomik bölgelere göre dağılımına değinmek gerekmektedir. Çünkü küresel ticarete ortak çalışma standartlarının uygulanması talepleri açısından düşük

⁸⁸ Gary Gereffi, “Global Commodity Chain: New Forms of Coordination and Control Among Nations and Firms in International Industries” s.430.

standartlar ve DYY'ler arasında güçlü bir ilişki mevcuttur. Bu taleplerin haklılığına daha sonra değinecektir ancak bu bölümde DYY'lerin genel dağılımına bakmakta fayda olacağı görüşündeyiz.

1.3.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Bölgelere Göre Dağılımı

DYY bir işletmenin merkez ülkesi dışındaki başka bir ülkede uzun vadeli çıkarlarını korumak amacı ile fabrika, arazi veya bina gibi fiziki bir takım varlıklar ede etmesi olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Devlet Planlama Teşkilatı ise DYY'leri “*Bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınmasını ifade eden portföy yatırımları dışında kalan ve bir veya birden fazla uluslararası yatırımcının tamamına sahip olarak veya yerli bir veya bir kaç firma ile ortaklık halinde gerçekleştirdiği yatırımlar*” olarak tanımlamaktadır.⁹⁰ Ayrıca DYY genellikle ÇUŞ'lar aracılığı ile kaynak ülkenin dışındaki bir ülkeye yeni bir firma kurmak veya mevcut bir firmaya kaynak sağlamak amacıyla yapılan sermaye hareketi olarak da tanımlanabilir.⁹¹

Küresel üretim için oldukça önemli bir rol oynayan DYY'lere tarihsel açıdan bakıldığında 1850'li yıllara kadar uzandığı görülmektedir. Ancak bu yıllarda oldukça sınırlı olan DYY'ler artık günümüzde son derece önem kazanmıştır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler DYY'leri ekonomik kalkınma açısından bir gereklilik olarak görmekte ve kendi ülkelerine çekebilmek için çaba sarf etmektedir. DYY artık tüm ülkeler için küresel üretimden pay alabilmenin ve milli geliri arttırabilmenin önemli bir aracıdır.⁹²

Ekonomik küreselleşmeyi hızlandıran ve DYY'leri arttıran faktörlerin başında, üretimin küresel bir boyut kazanması, teknolojik ilerlemenin sağladığı

⁸⁹ UNCTAD, **Foregin Direct Investment and the Challange of Development**, World Investment Report, New York and Geneva, 1999, s.465.

⁹⁰ DPT, **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, s.1.

⁹¹ Jonathan Jones ve Colin Wren, **Foreign Direct İvestment and the Regional Economy**, Ashgate Publising, Birleşik Krallık, 2006, s.7.

⁹² Muharrem Afşar, “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, C.4, S.1, 2004, s.87.

avantajlar ve birçok ülkede uygulama alanı bulan liberal politikalar yer almaktadır. Özellikle bilgi iletişim teknolojilerinin gelişmesi, kesintisiz bir şekilde finansal verilerin ülkeler arasında dolaşımına olanak tanımıştır. Bu durum ise beraberinde DYY'lerin artışına imkân vermiş ve artan finansal bilgi akışının kontrol edilememesi ise ülkelerin sermaye akışına yönelik kısıtlama ve düzenleme uygulamalarını kaldırmasına neden olmuştur.⁹³ Neo-liberal politikaların uygulanmasından önce ülkeler sermaye akışını tamamen kontrol altında tutabilmiş veya büyük sermaye çıkışlarını engelleyebilmiştir. Böylece şirketler sermayesinin büyük bir çoğunluğunu köken ülkenin sınırları içerisinde kullanmak zorunda kalmışlardır. Ancak liberal politikalar sonrası küreselleşmenin hızlanması, bu durumu tamamen değiştirmiş ve DYY'lerin artışında etkili olan vergi cenneti (tax haven) olarak adlandırılan deniz-aşırı bankacılık sistemi gelişmiştir.⁹⁴ ÇUŞ'lar ana merkezinin dışında elde ettiği geliri, ana merkeze transfer edemedikleri veya yeniden yatırımda kullanmak istedikleri için deniz-aşırı bankacılık sistemindeki bir hesapta toplamışlardır. Gelişmekte olan ülkeler ise bu tür gelirlerin kendi ülkelerinde toplanabilmesi için çok düşük oranda veya sıfıra yakın bir kurumlar vergisi tarifesi uygulamışlardır. Bu tür hesaplarda toplanan gelirlere ana ülkeye dönene kadar merkez ülke tarafından çoğunlukla vergi erteleme (tax defferal) uygulanmaktadır. Merkez ülke tarafından uygulanan vergi erteleme avantajı sayesinde şirketler yatırımlarını çoğaltabilme olanağı kazanabilmiş ve bu süreç DYY'lerin hacmini arttırmıştır.⁹⁵

Yabancı yatırımların artış göstermesindeki etkenlerden bir diğeri ise, 1950 ve 1960'lı yıllardan itibaren ülkelerin ihracata yönelmesidir. Savaş sonrası yıllarda gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde yabancı yatırımların yöneldiği en önemli sektör imalat sanayidir. Birçok gelişmekte olan ülke bu sektöre yabancı yatırımları çekebilmek için ÇUŞ'lara önemli ayrıcalıklar tanımıştır. 1960'ların sonralarından itibaren ise özel ekonomik bölgeler hızla yaygınlaşmıştır.⁹⁶ Günümüzde her ne kadar ülkeler arasında farklı özellikler gösterse bile, bu tür bölgelerde uygulanan politikalar

⁹³ A. S. Bhalla, s.3.

⁹⁴ Vito Tanzi, "Globalization, Tax Competition and Future of Tax System", **IMF Working Paper**, 1996, s.4-5.

⁹⁵ Halil Seyidoğlu, 2003, s.746.

⁹⁶ Rhys Jenkins, **Transnational Corporations and Uneven Development**, s.7.

üç farklı yapı içinde özetlenebilir. Bunlardan ilki, ÇUŞ'lara daha cazip gelebilmesi için yapılan gümrük tarifesi ve diğer vergi avantajı uygulamalarıdır. İkinci olarak, yatırımcı şirketlere kıt kaynaklara ulaşabilmesi için öncelik tanınması ve bu şirketler için gerekli altyapı ihtiyacının karşılanmasıdır. Son olarak ise, bu bölgelerde uygulanan çalışma hayatını düzenleyen mevzuatlarda yapılan değişikliklerdir.⁹⁷ Bu mevzuat değişiklikleri şirketlerin maliyetlerini düşürmekte ve onlara daha az sorumluluk yüklenmektedir.

DYY'lerin artması küresel ticarette ÇUŞ'ların egemenliğini giderek güçlendirmektedir. Nitekim DYY'lerin hacmi 1980 sonrasında hızlı bir şekilde artış göstererek tüm dünyada önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, 1980'de DYY'lerin yıllık hacmi 60 milyar dolar iken %315'lik bir artış göstererek 1995 yılında 315 milyar dolara (World Bank'a göre 55 milyar dolardan 319 milyar dolara) kadar ulaşmıştır. DYY miktarındaki artışa paralel olarak, 1995'te dünya ticaretinin 1/3'i ÇUŞ aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bu durum ÇUŞ'ların küreselleşme sürecinde ne kadar etkin bir rol oynadığının oldukça önemli bir göstergesidir.⁹⁸ Liberal politikaların DYY'lere olan etkisinden hareketle, mevcut verileri 1970'den itibaren analiz etmek gerekmektedir. Tablo 1.6.'da ilk olarak 1970-1985 yılları arasındaki DYY'lerin en fazla yöneldiği on ülke gösterilmektedir.

⁹⁷ Rajneesh Narula ve James X. Zhan, "Using Special Economic Zones to Facilitate Development: Policy Implication", **Transnational Corporation**, Vol. 29, No.2, 2019, s.2.

⁹⁸ https://www.wto.org/english/news_e/pres96_e/pr057_e.htm (25.02.2020).

Tablo 1.6: 1970-1985 Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler

	Ülkeler	DYY (Milyar \$)		Ülkeler	DYY (Milyar \$)
1	Amerika	140,430	6	Avustralya	22,386
2	İngiltere	64,295	7	Sudi Arabistan	21,827
3	Kanada	49,493	8	Hollanda	19,462
4	Fransa	28,329	9	Meksika	18,057
5	Brezilya	24,789	10	İspanya	16,127
Kaynak: World Bank Data.					

Tablo 1.6’da 1970-1985 yılları arasında toplamda en fazla DYY girişi sağlayan gelişmiş ülke sayısı yediyken, gelişmekte olan ülke sayısı üçtür. Öte yandan 1970-1985 yılları arasında dünyadaki toplam DYY miktarı 580,236 milyar dolardır. Toplam DYY miktarının 472 milyar dolar gibi oldukça büyük bir kısmı yine gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Bu veri DYY’lerin gelişmiş olan ülkelere daha fazla rağbet gösterdiğini doğrulamaktadır. Başka bir ifade ile ÇUŞ’lar 1970-1985 arasında gelişmekte olan ülkeleri güvenilir yatırım alanları olarak görmemektedir.

DYY’ler gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişmelerini tamamlayabilmeleri için oldukça önemli bir araçtır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin gereken ekonomik atılımı yapamamasının temel sebeplerinden birisi olarak yetersiz sermaye birikimi gösterilmektedir. DYY girişleri bu ülkeler için yeni istihdam olanakları ve vergi geliri anlamına gelmektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkeler açısından DYY’leri çekebilmek gelişmiş ülkelere göre daha hayatidir.⁹⁹ Ayrıca bazı araştırmalar DYY’lerin gelişmekte olan ülkelere bazı ticari avantajlar sağladığını da göstermektedir. Örneğin yerel firmalar, ÇUŞ ile ilişkileri sayesinde ticari bağlantılar elde edebilmekte ve ÇUŞ’ların sahip olduğu teknolojiyi, insan

⁹⁹ Halil Seyidoğlu, 2003, s.729-730.

kaynağı eğitimini, pazarlama stratejilerini ve yönetim anlayışını taklit ederek üretimini ve verimliliklerini arttırabilmektedir.¹⁰⁰ DYY’ler gelişmekte olan ülkelerin iç pazarında ticari ürünlerin fiyatını düşürerek tüketicilerin alım güçlerini yükseltmektedir. Bu tür avantajlara rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki vasıfsız ve düşük emek maliyetine sahip işgücü DYY’lerin dağılımı için belirleyici olamamakta ve gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY girişleri sınırlı kalmaktadır.¹⁰¹ DYY’lerin sağladığı avantajlardan ötürü gelişmiş ülkeler, 1980 sonrasında DYY’leri çekebilmek için daha fazla çaba harcamıştır. Ne var ki Tablo 1.7’de gösterildiği üzere DYY’ler 1985-1995 yıllarında yine gelişmiş ülkelere öncelik tanımıştır.

Tablo 1.7: 1985-1995 Yılları Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler

	Ülkeler	DYY Milyar \$		Ülkeler	DYY Milyar\$
1	Amerika	477.5	6	Belçika	72.4
2	İngiltere	199.6	7	Hollanda	68.1
3	Fransa	138.0	8	Avustralya	62.6
4	Çin	130.2	9	Kanada	60.9
5	İspanya	90.9	10	Meksika	44.1
Kaynak: https://www.wto.org/english/news_e/pres96_e/pr057e.htm .					

Tablo 1.7’de gösterildiği üzere, 1970-85 yılları arasındaki durum 1985-95 arasında da devam etmiş ve DYY’ler yine gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Sıralamaya bakıldığında, oldukça önemli bir fark ile en fazla DYY girişi sağlayan ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir. Bu yıllarda listeye girebilen gelişmekte olan ülkeler sadece Çin ve Meksika’dır. Tabloya göre gelişmiş ülkelere toplamda 1,168 milyar dolar DYY girişi yaşanmışken, bu rakam gelişmekte olan ülkelerde 174 milyar dolarda kalmıştır. ÇUŞ’ların üretim maliyetlerini düşürebilmek için yatırımlarını ucuz emek

¹⁰⁰ Andrea Fosfuri, Massimo Motta ve Thomas Rønde, “Foreign Direct Investment and Spillovers Through Workers’ Mobility”, **Journal of International Economies**, Vol.53, No.1, 2001, s.205-222.

¹⁰¹ ILO, “Rules of the Game”, s.8-18.

maliyetinin olduğu ülkelere kaydırđıđı ifade edilmesine rağmen 1985-1995 arasında gelişmekte olan ülkelere yönelen DYY miktarı yine sınırlı bir görünüme sahiptir. Nitekim küreselleşmenin önemli bir dönüm noktası olarak görülen Neo-liberal politikaların izlendiği yıllardan 1995'e kadar ÇUŞ'lar gelişmiş ülkeleri güvenli yatırım alanları olarak görmüşlerdir.

1995 sonrası dönemde DYY'lerin hacminde yine ciddi bir artış görölmektedir. Nitekim 1996 yılında DYY hacmi % 9,1 iken 1997 yılında % 29,4'e ve 1998 yılında ise % 38,7'e varan bir artış yaşamıştır. Sektörel olarak ise 1990-2000 yılları arasında hizmet sektörünün geliştiği görölmektedir. Gelişmiş ülkelerde hizmet sektörünün payı 1980'lerin sonlarında % 42,9 iken 1998'de bu oran % 53'e kadar ulaşmıştır. Hizmet sektörünün gelişmesine bağlı olarak ise gelişmiş ülkelerdeki imalat sanayine yönelik DYY'ler azalmaya başlamıştır. 1980'lerin sonunda % 37,5 olan imalat sanayi yatırımları 1998'de % 35,4'e gerilemiştir. Benzer şekilde aynı dönemde gelişmekte olan ülkelerde de hizmet sektörünün payı artarken imalat sanayi yatırımlarında ise bir düşüş yaşanmıştır. Hizmet sektörü gelişmekte olan ülkelerde 1980'lerin sonunda % 25 iken 1998 yılında bu oran % 41,3'e ulaşmıştır. İmalat sanayi yatırımları ise % 66,8'den % 50,1'e kadar gerilemiştir.¹⁰² 2000'lere geldiğinde DYY gelirleri dünya GSYH içindeki oranı %50'ye ulaşmıştır. DYY'lerin 2000 sonrasında en çok yöneldiği alan ise hizmet sektörüdür. Daha önce değindiğimiz üzere İkinci Dünya Savaşı sonrasında maden sektöründen imalat sanayiye doğru yönelen içe yönelik DYY'ler, 2000 sonrasında ise hizmet sektörüne doğru kaymaya başlamıştır. 2002 yılında toplamda hizmet sektörüne yönelik DYY'ler % 60'lara ulaşırken, imalat sanayi yatırımları ise % 34'lere kadar gerilemiştir.¹⁰³ 1990-2000 yılları arasındaki bu değişimin nedeni DYY'lerin elektrik, doğalgaz ve su şebekesi ile birlikte iletişim ve ticaret gibi hizmet üreten sektörlerle doğru yönelmesidir.¹⁰⁴ Ayrıca 1990 sonrasında gelişmiş ülkelerdeki endüstrisizleşme politikaları da hizmet sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Öte yandan ÇUŞ'lar tasarım, proje ve AR-GE çalışmaları için gerekli olan vasıf düzeyi yüksek iş gücünü

¹⁰² UNCTAD, "Foregin Direct Investment and the Challange of Development", s.18-26.

¹⁰³ Werner Sengenberger, "Globalization and Social Progress: the Role and Impact of International Labour Standards", **Friedrich Ebert Stiftung**, Vol.9, 2005, s.18.

¹⁰⁴ Mustafa Aykaç ve Diğerleri, s.47-48.

gelişmiş ülkelerden temin ederken, düşük vasıflı iş gücünü ise geliştirmekte olan ülkelere karşılamıştır. Küresel üretim gelişmiş ülkelerde emek yoğun sektörleri daraltırken, hizmet ve finans sektörünü ise geliştirmiştir.¹⁰⁵ Bu süreç DYY'ler ile bağlantılı bir şekilde gerçekleşmiştir.

DYY'lerin 1995 sonrası bölgesel dağılımına baktığımızda, 1970 sonrası dönem ile benzer oluşu görülmektedir. Nitekim 1970 sonrasında DYY'lerin gelişmiş ekonomilere daha fazla yöneldiği gerçeği 1995'ten sonra da değişmeden devam etmiştir. 1995'ten günümüze kadar olan toplam DYY dağılımından en fazla istifade eden ülkeler Tablo 1.8'de gösterilmektedir.

Tablo 1.8: 1995-2018 Yılları Arasında Toplamda En Fazla DYY Girişi Sağlayan Ülkeler

	Ülkeler	DYY Milyar \$		Ülkeler	DYY Milyar\$
1	Amerika	3.903.595,99	6	Almanya	900.573,14
2	Çin	1.895.776,31	7	Kanada	889.340,30
3	Birleşik Krallık	1.862.266,85	8	Singapur	820.224,53
4	Hollanda	999.164,74	9	İspanya	724.800,51
5	Brezilya	949.605,97	10	Fransa	706.314,43
Kaynak: UNCTAD, 2020.					

Tablo 1.8 incelendiğinde en fazla DYY girişi sağlayan ülke 3,9 trilyon dolar ile Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD'den sonra ise 1,8 trilyon dolar ile geliştirmekte bir ülke olan Çin gelmektedir. Çin her ne kadar gelişmemiş bir ülke de olsa tablodaki diğer altı gelişmiş ülkeden daha fazla DYY girişi sağlayabilmiştir. Tabloya girebilen toplam geliştirmekte olan ülke sayısı 1985-1995 yıllarına kıyasla ikiden üçe çıktığı görülmektedir. Çin tablodaki yerini korurken Meksika yerine listeye Singapur ve başka bir Güney Amerika ülkesi olan Brezilya girebilmiştir.

¹⁰⁵ Yücel Uyanık, "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.10, S.2, 2008, s.213.

Ancak listedeki on ülkenin yedisinin gelişmiş ülke olması, DYY’lerin hâlâ gelişmiş ülkelere daha fazla yöneldiğini göstermektedir. Öte yandan 1995 sonrası toplam DYY girişini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından incelediğimizde de bu görüşü desteklemektedir. Nitekim 1995-2018 yılları arasında gelişmiş ülkelere yönelik toplam DYY girişi 17,1 trilyon dolar iken gelişmekte olan ülkelere olan giriş ise 10,5 trilyon dolardır. Daha az sayıdaki gelişmiş ülke, neredeyse gelişmiş ülkelerin toplamının iki katı DYY girişi sağlayabilmiştir. Ülkelerin ekonomik gelişmeleri için hayati bir öneme sahip olan DYY’ler, ÇUŞ’ların küresel ekonomi içerisindeki rolünün güçlendirmesine paralel bir şekilde sürekli olarak artış göstermiştir. Tablo 1.9’da 1970 sonrasında yıllara göre toplam DYY oranları gösterilmektedir.

Tablo 1.9: 1970 Sonrası Toplam DYY Hacmi

Yıllar	DYY (Milyar \$)	Yıllar	DYY (Trilyon \$)
1970	10.172	2000	1.480
1975	23.153	2005	1.546
1980	51.464	2010	1.889
1985	55.831	2015	2.651
1990	196.315	2018	1.205
1995	319.9	2019	1.510
Kaynak: World Bank Data, 2020.			

Tablo 1.9’u incelediğimizde 1970 sonrasında DYY’lerin düzenli bir artış grafiği çizdiğini ve bir önceki zaman dilimindeki yatırımdan daha düşük verinin sadece 2018 yılına ait olduğunu görebilmekteyiz. Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan vergi reformu sonrasında, 2018 yılı DYY oranında ciddi bir düşüş meydana gelmiştir.¹⁰⁶ Bu vergi reformlarının bir sonucu olarak, 2017 yılına göre 2018 yılında DYY’ler %27’lik bir düşüş ile 1,2 trilyon dolar civarına

¹⁰⁶ UNCTAD, **World Investment Report**, United Nations Publications, ISBN: 978-92-1-112949-6, 2019, s.2.

gerilemiştir. Buna rağmen DYY akışının 1970 sonrasında istikrarlı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. 1970'lerden 2019'a varıncaya kadar, toplam DYY hacminde muazzam bir gelişim görülmektedir.

Sonuç olarak baktığımızda, Neo-liberal politikaların uygulandığı yıllardan itibaren DYY hacminin sürekli olarak artış yaşadığını ve bu artıştan gelişmiş ekonomilerin daha fazla faydalandığını görebilmekteyiz. Çin'i bir istisna olarak tutarsak (2018 yılı DYY girişi 139,043 milyar dolar), gelişmekte olan ülkelere yönelik DYY girişleri ise sınırlı bir görünüme sahiptir. ÇUŞ'lar gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartları ve istikrarsız ekonomik yapının üretim verimliliğini düşürebileceği düşüncesi ile yatırımlarını daha istikrarlı ve güvenilir olan gelişmiş ülkelere yapmışlardır. Ayrıca, DYY'lerin yıllar içerisinde istikrarlı bir artış eğilimine sahip olması, sermayenin liberalleşme ile birlikte önemli bir hareket kabiliyeti kazandığının da göstergesidir. Emek mobilitesinin sınırlılığı ise emeğin sermaye karşısındaki pazarlık gücü eritmekte ve sendikalar aracılığı ile çalışma standartlarının korunmasını ve geliştirilmesini güçleştirmektedir. Öte yandan DYY'lerin artış göstermesi küresel ticaretteki ürün çeşitliliğini ve küresel ticaret hacmini de arttırmıştır. Bu sebeple ekonomik küreselleşmenin ticarete olan etkisini incelemek gerekmektedir. Çalışmamızın sonraki kısmında ilk olarak, II. Dünya Savaşı sonrası oluşturulan uluslararası kuruluşlara ve bu kuruluşların küresel ticarete olan etkilerine değinilecektir. Daha sonra ise küresel ticaretin mevcut durumu analiz edilecektir. Çünkü küresel ticaret hacminde bir artış yaşanmasına rağmen bu süreçten gelişen ülkelerin ne ölçüde faydalanabildiği konusu tartışmalı bir meseledir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeden ne ölçüde faydalanabildiği tartışmaları uluslararası çalışma standartları açısından da önem arz etmektedir.

1.4. Dünya Savaşı Sonrası Küresel Ticaretin Gelişimi

“Ticarete konu olan malların uluslararası dolaşımı” olarak tanımlanan küresel ticaret, tarihin ilk dönemlerinden itibaren süregelen ve taraflarına katma değer sağlayan bir süreçtir.¹⁰⁷ Küresel ticaretin gelişimi oldukça uzun bir süreç olmasına rağmen günümüzdeki boyutlarına ulaşması yirminci yüzyılın son çeyreğinden sonra mümkün olabilmektedir. ÇUŞ’ların faaliyet alanlarının gelişmesi ve DYY’lerin artışı küresel ticareti yeni bir safhaya evirmiştir. Nitekim küresel ticaret hacmindeki en önemli gelişim dönemi II. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik istikrar döneminde yaşanmıştır.¹⁰⁸ Küresel ticaretin sağladığı katma değerın yükseltilebilmesi için ulus üstü yapılar küresel ticaretin düzenlemesi ve serbestleşmesi sürecinde önemli roller üstlenmişlerdir. GATT’ın (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) ve Dünya Ticaret Örgütü’nün küresel ticaretin gelişmesinde ve küresel olarak ticareti sınırlandıran engellerin kaldırılmasında oldukça önemli katkıları mevcuttur. Bu yüzden küresel ticarete ulus üstü kurumların etkisinin incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca bu bölümde küresel ticaretin mevcut durumu da ele alınacaktır.

1.4.1. Uluslararası Kuruluşların Küresel Ticarete Etkisi

İkinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı yıkımın ardından tekrar aynı durumu yaşamamak adına, hem ekonomik hem de siyasal açıdan birçok ulus üstü girişim görülmektedir. Bu amaçla ekonomik olarak, uluslararası ticareti serbestleştirme yönündeki adımlar hızlanmış ve dünyanın tek pazar haline gelebilmesi için önemli bir çaba sarf edilmiştir. Bu çerçevedeki girişimler ilk olarak 1947 yılında kurulan GATT bünyesinde, daha sonra ise GATT’ın yerine amaçları ve yaptırım gücü çok daha yüksek olan DTÖ ile sürdürülmüştür.¹⁰⁹ Hem GATT hem de DTÖ gümrük tarifelerinin düşürülmesini ve tarife dışı uygulamaların kaldırılmasını hedefleyerek

¹⁰⁷ Metehan Ortakarpuz, “Uluslararası Ticaretin Gelişimine ve Kolaylaştırılmasına Yönelik Güncel Gelişmeler”, **Sosyal Bilimlerde Güncel Konular**, Ed. Alper Gedik ve Ali Antepli, Eğitim Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 2020, s.101.

¹⁰⁸ Murat Doğanlar, Harun Bal ve Mehmet Özmen, “Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, 2003, s.83.

¹⁰⁹ Halil Seyidoğlu, 2003, s.189.

uluslararası ticaretin gelişmesi için caba sarf etmiştir. Uluslararası ticarete etkileri farklılıklar gösterse bile, hem GATT'ın hem de DTÖ'nün ticarin serbestleşmesi sürecinde önemli katkıları olduğu görülmektedir.

1.4.1.1. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Antlaşması (GATT)

GATT'ı daha iyi anlayabilmek için iki dünya savaşının ortaya çıkardığı ekonomik yıkımı göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı tüm dünyada hem ekonomik hem de politik bir çöküntüye neden olmuştur. Bu durum Büyük Buhran ve Faşizm ile daha da kötüleşmiştir. İkinci Dünya Savaşıyla da benzer bir senaryo ile karşılaşan dünya, yeniden eski tecrübelerini yaşamamak için uluslararası ekonomik işbirliğini güçlendirmek adına harekete geçmiştir.¹¹⁰ Bu amaçla 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı dünyanın mali ve ekonomik sistemi için bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu toplantının sonucunda oluşturulması planlanan iki örgüt “Dünya Bankası” ve “Uluslararası Para Fonu”dur. Dünya Bankası daha sonraki yıllarda gelişmekte olan ülkelere mali destek sağlamaya başlasa da, ilk kuruluş amacı Avrupa ekonomilerini yeniden ayağa kaldırmaktır. Savaş sonrası çöküntüye uğramış olan uluslararası parasal ve mali sistemin düzenlenmesi görevini ise Uluslararası Para Fonu üstlenmiştir.¹¹¹

Savaş sonrası yeniden yapılanma sürecinde oluşturulan işbirliği, uluslararası ticaretin geliştirilmesi amacıyla da kendisini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkeler, istikrarlı bir ekonomik ortam ile uluslararası barış arasında önemli bir bağ olduğu konusunda hem fikir olabilmişlerdir.¹¹² Bu sebeple 1947-48 yılları arasında Havana'da toplanan elliye yakın ülkenin temsilcileri tarafından Uluslararası Ticaret Örgütü (ÜTÖ) adlı uluslararası bir örgütün kurulması amaçlanmıştır. ÜTÖ'nün tesis edilmek istenmesinin temel amacı, gümrük tarifelerini kaldırmak ve uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlamaktır. Ancak ÜTÖ uluslararası ticareti geliştirmek için üstlendiği görevleri ile üye ülkelerin ekonomik

¹¹⁰ Douglas A. Irwin, Petros C. Mavroidis ve Alan O. Sykes, **The Genesis of the GATT**, Cambridge University Press, Birinci Baskı, Newyork, 2008, s.5.

¹¹¹ Halil Seyidoğlu, 2003, s.193.

¹¹² Amrita Narlikar, **International Trade and Developing Countries, Bargaining Together in the GATT and WTO**, Taylor & Francis, No.13, 2003, s.34.

politikalarına müdahale edebilme gücüne de sahip olabilecekti. Bu yüzden ABD de dâhil bazı gelişmiş ülkelerde UTÖ sözleşmesi ulusal parlamentolar tarafından onaylanmamıştır. Bu örgütün kuruluşuna kadarki süreçte uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla, 1947 yılında Cenevre’de “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması” imzalanmıştır. Geçici bir mahiyeti olan GATT ile uluslararası ticarete tarife indirimi uygulanacak olan mallar belirlenmiştir.¹¹³ Ayrıca GATT anlaşması sınırlı içeriğinden dolayı UTÖ gibi sözleşmeyi imzalayacak ülkelerin iç parlamentoları tarafından onaylanma gereği taşımamıştır. GATT sadece UTÖ kurulana kadar geçici bir anlaşma olarak yürürlükte kalması amaçlanmıştır. Nihayetinde GATT, gelişmiş ülkeler kadar gelişmekte olan ülkelerin de katılımı ile 23 ülke tarafından imzalanarak uygulama alanı bulmuştur.¹¹⁴

GATT’ın tesis edilmesinin ilk amacı savaş sonrası dönemde gümrük vergilerinin son derece yüksek olmasıdır. Bu sebeple GATT yüksek gümrük vergilerinin düşürülmesini ve tarife dışı engellemelerin kaldırılmasını amaçlamış ve bu şekilde uluslararası ticaretin serbestleşmesini hedeflenmiştir. Yıllar içerisinde GATT bünyesinde birçok görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmelerin amacı ilk olarak gümrük tarifelerinin düşürülmesiyle daha sonraki görüşmeler ise tarife dışı gümrük engellerinin kaldırılmasına yönelik olmuştur.¹¹⁵ Tablo 1.10’da GATT bünyesinde yapılan görüşmeler yer almaktadır.

¹¹³ Gelir İdaresi Başkanlığı, **GATT Bilgilendirme Rehberi**, Yayın No:95, 2009, s.5.

¹¹⁴ Amrita Narlikar, s.35.

¹¹⁵ Douglas A. Irwin, Petros C. Mavroidis ve Alan O. Sykes, s.23.

Tablo 1.10: 1947-1994 arasındaki GATT Konferansları

Görüşmelerin Adı	Görüşmelerin Tarihi	Katılımcı Sayısı
Cenevre	1947	23
Annecy	1949	13
Torquay	1950	38
Cenevre	1956	26
Dillon	1960-1961	26
Kenedy	1962-1967	62
Tokyo	1973-1979	102
Uruguay	1986-1994	123
Kaynak: Douglas A. Irwin ve Diğerleri, s.23.		

İkinci Dünya Savaşının ardında içinde başat güç olan Avrupa devletlerinin de bulunduğu 23 ülke (Dünya ticaretinin %80'ini gerçekleştiren) Cenevre'de ilk toplantıyı gerçekleştirmiştir. 1947'deki Cenevre Görüşmelerinde uluslararası ticaretin geliştirilmesi için oldukça umut vadeden adımlar atılmıştır. İlk olarak bu görüşmeler ile GATT imzalanarak uygulama alanı bulmuş ve daha sonra gümrük tarifelerine yönelik olarak %35'lik bir tarife indirimi başarısı sağlanmıştır. İndirim sağlanan konular ve ürünler ithalatın %53,6'sı gibi oldukça büyük bir kısmı kapsamıştır. Ancak bu görüşmelerin başarısı süreklilik göstermemiş ve gümrük tarifeleri düşürülebilmiştir.¹¹⁶ Annecy görüşmelerinde ise tarife indirimi %35,1 olarak belirlenmesine rağmen bu indirime dâhil edilen ithalat ürünleri son derece sınırlı kalmıştır.¹¹⁷ Öte yandan 1947'deki ilk GATT görüşmesi öncesi %40 civarı olan gümrük vergisi oranı, GATT görüşmeleri sonucunda sınırlı da olsa düşürülebilmektedir.¹¹⁸ Tabo 1.11'de Torquay görüşmeleri öncesi Avrupa ülkelerindeki gümrük tarifesi oranları gösterilmektedir.

¹¹⁶ Douglas A. Irwin, "the GATT in Historical Perspective", **The American Economic Review**, Cilt.85, S.2, 2014, s.325.

¹¹⁷ Kenan Çelik, **Uluslararası İktisat**, Murathan Yayınevi, 4. Baskı, 2008, s.332-333.

¹¹⁸ Abel M. Mateus, 2014.

Tablo 1.11: Seçili Avrupa Ülkelerine ve Ürünlere Göre 1950 Yılı Ortalama Gümrük Tarifeleri											
Ülkeler	Yunanistan	Almanya	Avustralya	İtalya	B. Krallık	Portekiz	Fransa	Belarus	Norveç	İsveç	Danimarka
Tüm Ürünler	39,9	26,4	18,0	25,3	23,3	18,0	17,9	11,2	10,8	8,5	3,4
Mineral, Yağ ve Kimyasallar	53,1	81,6	14,1	27,0	33,1	16,7	17,4	19,9	2,3	3,2	0,4
Tekstil	55,9	27,9	16,0	15,6	16,3	28,6	12,8	8,2	6,9	9,2	4,5
Giyim	92,5	28,2	-	30,0	26,0	61,0	22,0	24,0	16,2	22,7	6,7
Demir ve Çelik	24,7	14,9	37,8	30,6	42,0	6,1	18,4	3,7	1,5	3,0	1,8
Demir Dışı Metaller	25,0	10,8	19,3	19,5	14,0	13,6	18,1	4,8	1,7	3,4	1,9
Araç Gereç	26,7	9,0	18,5	32,9	15,8	4,8	16,0	8,7	20,0	5,7	1,0
Makine ve Techizat	19,7	20,3	16,6	22,6	19,2	9,3	18,4	6,3	13,5	7,9	5,4
Nakliye ve Ekipman	14,0	18,2	18,6	24,6	20,4	3,9	20,0	13,7	24,0	13,0	5,9
Kaynak: Abel M. Mateus, 2014.											

Tabloda gösterildiği üzere 1950 yılında Danimarka, İsveç, Norveç ve Belarus diğer ülkelere göre daha düşük gümrük tarifelerine sahiptir. Diğer ülkelere bakıldığında ise GATT görüşmelerinin bu yıllarda gereken başarıyı sağlayamadığı görülmektedir. Benzer şekilde 1950 yılında gerçekleştirilen Torquay görüşmelerinden sonra da istenilen başarı yakalanamamıştır. Bu görüşmeler kapsamındaki konular ithalatın %11,7'sini kapsarken, ön gördüğü tarife indirimi de yine %26 gibi nispeten sınırlıdır. 1956'da yapılan Cenevre görüşmeleri de tıpkı öncekiler gibi sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu görüşmelerde sağlanan tarife indirimi %15,6 gibi düşük bir seviyede kalmasının yanında ithalattan alınan vergilerin de sadece % 16'sı bu indirimlere dâhil edilmiştir. Dillon görüşmelerinde ise üzerinde anlaşma sağlanan gümrük tarifesi indirimi %12'dir. Öte yandan Kennedy görüşmeleri öncekilere göre daha kapsamlıdır. Kennedy görüşmeleri sonucunda dünya ticaretinin yaklaşık %75'ini oluşturan konular üstünde bir vergi indirimi sağlanabilmiştir. Ancak bu görüşmelerinde tarım ürünlerine yönelik indirimler de gündeme gelmesine rağmen bu çabalar bazı engellere takılarak başarısız olmuştur. Ayrıca bu görüşmelerin ardından dünyayı ekonomik olarak sarsan 1970'lerdeki petrol krizleri ortaya çıkmış ve Kennedy görüşmelerinde anlaşma sağlanan konuların uygulanmasını engellemiştir. Bu nedenle 1973-1979 yılları arasında Tokyo görüşmeleri gerçekleşmiştir. Bu görüşmeler sonucunda 1980-1987 yılları arasında uygulanmak üzere yıllık olarak %30'luk bir vergi indirimi sağlanması hedeflenmiştir. Bu görüşmelerin içerisinde anti-damping vergisi, sübvansiyonlar ve telafi edici vergiler, ithalatta telafi edici vergiler kodu, ithalat lisans usulleri kodu ve gümrük değeri anlaşması gibi bir dizi konu yer almıştır.¹¹⁹ GATT konferansları içerisinde yer alan ve en önemli görüşmeleri içeren süreç ise 1986-1994 yılları arasında yapılan ve DTÖ'nün kurulmasına olanak tanıyan Uruguay görüşmeleridir. Uruguay görüşmeleri uluslararası ticaret açısından önemli bir dönüm noktası olduğu için bu görüşmeleri DTÖ başlığında daha kapsamlı olarak ele alacağız.

GATT kapsamında yapılan görüşmelerin içerikleri ve uygulama yöntemleri zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. Bu görüşmelerde uluslararası ticaret

¹¹⁹ Kenan Çelik, 2008, s.333-335.

açısından önem arz eden tarım ürünlerine yönelik bazı düzenlemeler getirilmiş ve ithalatı tarifelere bağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁰ Özellikle gelişmiş ülkeler tarafından tarım ürünlerine yönelik uygulamalar desteklenmiştir. Ancak GATT bünyesinde tarım ürünlerinin ticaretine yönelik yapılan tüm çabalara rağmen istenilen sonuç elde edilememiş ve uluslararası ticarete tarımsal ürünler sınırlılığını korumuştur.¹²¹ Ayrıca tarım ürünlerine benzer bir durum tekstil ürünleri içinde geçerlidir. Nitekim tekstil ürünlerindeki başarısızlığın temel sebebi ise bu görüşmelerde gruplaşmaların görülmesidir. İlk görüşmeler savaş sonrası dünyanın baskın gücü olan ABD ve Avrupa arasında yapılan görüşmelerden oluşmuştur. Japonya'nın ekonomik olarak önemli bir ivme yakalaması ise onu sonraki görüşmelerde önemli bir figüre dönüştürmüştür.¹²² Bu sebeple tekstil ürünlerinin ticaretine yönelik yapılan tüm desteklemelere rağmen 1955'te Japonya'nın GATT görüşmelerine katılması, bazı üyelerin tekstil ürünlerinin ithalatına yönelik gümrük tarifeleri getirmesine neden olmuştur.¹²³ Öte yandan tarım ve tekstil ürünlerinin aksine imalat sanayi ürünlerine yönelik gümrük engellerinin düşürülmesinde ise önemli bir başarı sağlanmıştır.¹²⁴

Sonuç olarak bakıldığında, GATT ile serbest rekabete dayalı sınırlı bir ticari başarı sağlanabilmiştir. Çünkü GATT imalat ürünlerinin ticareti konusunda elde ettiği başarıyı diğer ürünlere yayamamış ve bu ürünlere yönelik gümrük kotalarının düşürülmesinde kısmi bir başarı elde edebilmiştir. Ancak GATT'ın uluslararası ticarete oldukça önemli katkıları olduğu hususlar da vardır. Çünkü GATT görüşmeleri İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaretin hukuki altyapısını oluşturabilmek için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Tam anlamıyla resmi bir kurum olmasa da GATT'ın uzun dönemdeki küresel ticarete olan katkısı Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'ndan çok daha önemlidir.¹²⁵ Ayrıca GATT, DTÖ'nün kuruluşu için önemli bir basamak görevi de görmektedir. Ek olarak, Avrupa Serbest

¹²⁰ Gelir İdaresi Başkanlığı, s.6.

¹²¹ Gordon C. Rausser, **GATT Negotiations and the Political Economy of Policy Reform**, Springer Press, Birinci Baskı, USA, 1995, s.5

¹²² Halil Seyidoğlu, s.194.

¹²³ Amrita Narlikar, s.56.

¹²⁴ Gordon C. Rausser, 1995, s.5.

¹²⁵ Douglas A. Irwin, s.327.

Ticaret Birliği (EFTA), Nordik Topluluğu ve Avrupa Birliği gibi bazı ekonomik gruplar da GATT görüşmelerine katılarak katkı sağlamıştır.¹²⁶

1.4.1.2. Dünya Ticaret Örgütü'nün Kuruluşu ve Küresel Ticaretteki Rolü

1986-1994 arasındaki Uruguay Görüşmeleri, GATT bünyesinde yapılan diğer görüşmelerin aksine en çok ülkenin katılımının sağlandığı ve en detaylı konuların görüşüldüğü toplantılardır. 123 GATT üyesi ülkenin 12-15 Nisan 1994'de gerçekleştirdiği Uruguay Görüşmeleri sonucunda GATT geliştirilmiş ve örgütsel bir yapıya kavuşturularak DTÖ halini almıştır.¹²⁷ DTÖ *“dış ticaretle ilgili olarak diplomatik müzakerelere platform oluşturan, genel kabul görmüş uluslararası ticaret kurallarının belirlenmesini sağlayan, ticaretle ilgili ulusal yasaların düzenli olarak gözden geçirilmesini amaçlayan ve üye ülkeler arasında dış ticaret anlaşmazlıklarının çözümü için mekanizma oluşturan tüzel kişiliğe haiz uluslararası bir örgüt”* olarak tanımlanmaktadır. DTÖ'nün amacı tıpkı GATT'ta olduğu gibi mal ve hizmet üreticilerine, ihracatçılara ve ithalatçılara yardım ederek, dünya ticaretini kolaylaştırmak ve ticaret kapasitesini artırmaktır.¹²⁸

DTÖ bünyesinde imzalanan anlaşmalar uluslararası ticaretin yasal zeminini oluşturmaktadır. Uruguay antlaşmaları içerisinde gerçekleştirilen Marrakesh Anlaşmasıyla resmi olarak oluşturulan DTÖ ile GATT'ın teşkil ettiği mevcut standartların geliştirilmesi hedeflenmiştir.¹²⁹ Nitekim DTÖ'nün kurulması ile birlikte uluslararası ticaretin temelleri daha sağlam ve kurumsal bir sistematığe kavuşmuştur. DTÖ'nün temel işlevlerinden birisi, ülkeler arası ticari ilişkilerde üstünde anlaşma sağlanan uluslararası kuralların görüşülmesi ve uygulanmasıdır. Ülkelerin hemfikir olduğu konularda DTÖ kurallar oluşturarak uluslararası ticaretin gelişmesini hedeflemektedir. Başka bir ifadeyle DTÖ uluslararası ticaretin serbestleşebilmesi için

¹²⁶ Halil Seyidoğlu, s.194.

¹²⁷ Halil Seyidoğlu, 2003, s.197.

¹²⁸ <http://www.telifhaklari.gov.tr/Dunya-Ticaret-Orgutu-WTO>, (31.03.2020)

¹²⁹ Fatoumata Jawara ve Aillen Kwa, **Behind the Scenes at the WTO: the Real World of International Trade Negotiation**, Zed Books, 2004, s.9.

uluslararası kuralların geliştirmesi ve yönetilmesi görevini üstlenmiştir.¹³⁰ 1994’te gerçekleştirilen Uruguay görüşmeleri DTÖ’yu kurumsal bir yapıya kavuşturmasının yanında, uluslararası ticaret için önemli olan birçok konuya da standartlar getirmiştir. Bu görüşmelerde ele alınan konular uluslararası ticaretin genel seyrini belirlediği için detaylı olarak incelemekte fayda vardır. Tablo 1.12’de Uruguay Grüşmelerindeki konular özet olarak verilmektedir.

Tablo 1.11: 1994 Uruguay Görüşmelerinin İçerdiği Konular

Konular	Görüşmelerin Sonuçları
Sanayi Ürünleri	Uruguay görüşmeleri öncesinde % 4,7 olan ağırlıklı tarife oranı, 1995’ten itibaren dört yıl içinde % 3’e kadar düşürölmesi amaçlanmıştır. Sanayi malları üzerinde ortalama olarak %34’lük bir tarife indirimi gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir.
Tarım	Ülkeler ihracat desteklerini azaltacak ve tarım ürünlerinin ithalatına yönelik tarifeler düşürölcektir. Gelişmiş ülkeler tarım ürünlerinin ithalatına yönelik olan tarifeleri 6 yıl içinde % 36 ve gelişmekte olan ülkeler ise 10 yıl içinde %24 oranında indirecektir. İhracat sübvansiyonlarında ise 6 yıl içinde gelişmiş ülkeler bütçe harcamalarını %36, az gelişmiş ülkeler % 20 ve sübvansiyon ettikleri ürün sayısını gelişmiş ülkeler %24, az gelişmiş ülkeler ise %10 azaltacaktır.
Tekstil ve Giyim	ok Elyaflılar Anlaşması’nda belirlenen ihracat kotaları 10 yıl içerisinde %25’e indirilecektir.
Hizmet Ticareti	Hizmetler ticaretinin serbestleşmesi konusunun ilk kez ele alındığı Uruguay Görüşmelerinin sonucunda Hizmetler Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services) kabul edilmiştir.
Sınai ve Fikir Mülkiyeti Hakları	Sınai ve fikir hakları alanında daha önceden yapılan 1967 Paris, 1971 Bern ve Roma Anlaşmaları kabul edilerek üye ülkelere uyacakları bazı standartlar getirilmiştir. Örneğin gelişmiş ülkeler için patent, marka ve telif haklarının korunması için öngrölün süre 20 yıl iken az gelişmiş ülkelerde ise 10 yıldır.
Kaynak: Halil Seyidoğlu, s.198-200.	

DTÖ ile uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik çabalar da yeni bir boyut kazanmıştır. Çünkü GATT savaş sonrası yıllarda uluslararası ticareti geliştirebilme

¹³⁰ Anne O. Kruger, **The WTO as an International Organization**, the University of Chicago Press, Chicago, 1998, s.79.

konusunda yeterli olamamıştır. Ayrıca son yıllarında daimi bir sekreterliğe kavuşmasına rağmen GATT kurumsal bir yapıdan da oldukça uzaktır. GATT bünyesinde yapılan anlaşmalar özellikle mal ticaretini belirli tarifeler yolu ile düzenlemeyi amaçlamıştır. DTÖ ise Tablo 1.12’de gösterildiği üzere sanayi malları, tarım ürünleri, hammaddeler, tekstil ve giyim, hizmet ticareti ve sınai ve fikir mülkiyet hakları gibi küresel ticaret için kilit konumda olan birçok konuya yönelik detaylı standartlar getirmiştir. DTÖ bünyesinde yapılan toplantılar GATT’da olduğu gibi üye ülkelerin uluslararası pazara ulaşabilmesi için gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve tarife dışı engellerin ortadan kaldırılmasını kapsamaktadır. Bu amaçla yapılan toplantılar sonrasında oluşturulan kurallar ile uluslararası pazar hem daha güvenli hem de daha öngörülebilir bir boyut kazanmaktadır.

GATT bünyesinde yapılan görüşmeler sonucunda, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşen ticaretin hacminde bir gelişim gözlemlenmiştir. GATT bünyesinde yapılan anlaşmalara uygun olarak üye ülkeler bazı özel anlaşmalar (Special Differential Treatment) yapabilmekteydi. Ancak DTÖ bu tür anlaşmaları sınırlandırıcı bazı kurallar getirmiştir. Buna göre bu tür anlaşmalar yalnızca gelişmekte olan ülkeler tarafından neo-liberal politikaların uygulamasını kolaylaştırmak amacıyla yapılabilecekti. DTÖ bu şekilde uluslararası ticaretteki farklı uygulamaların önüne geçerek tüm üye ülkeler için daha adil bir ticaret ortamını oluşturmayı amaçlamıştır. Öte yandan DTÖ bu amaca sadece uluslararası anlaşmalar ile değil sahip olduğu diğer enstrümanlar ile de ulaşmaya çalışmaktadır. Nitekim DTÖ gelişmekte olan ülkeler için bir gelişim modelini de temsil etmektedir. Ayrıca DTÖ imalat sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde ÇUŞ’ların küresel ticaretteki rolünü geliştirebilmeyi de hedeflemiştir.¹³¹

DTÖ bünyesindeki ticaret anlaşmaları, üye ülkelerin katılımı ile belirlenmekte ve uygulama alanı bulmaktadır. DTÖ bu anlaşmaların etkin bir şekilde uygulanabilmesi için ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları düzenleyen bir sistem olan Anlaşmazlık Çözüm Organına (Dispute Settlement Body) da sahiptir. Nihai Senet ile getirilen bu yeni sisteme göre ülkeler başka bir ülkenin ticaret kurallarını ihlal ettiği

¹³¹ Kalim Siddiqui, “International Trade, WTO and Economic Development”, **World Review of Political Economy**, C.7, S.4, 2016, s.433.

gerekçesi ile tek taraflı önlem almak yerine, Anlaşmazlık Çözüm Organının prosedürlerine göre hareket edeceklerdir.¹³² Bu sistem AB'nin talebi üzerine DTÖ bünyesine dâhil edilmiş ve bu sistem ile DTÖ anlaşmalara uymayan ülkelere yönelik yaptırım gücü elde edebilmiştir. Örneğin, ABD uluslararası anlaşmalara aykırı olarak çelik ihracatına yönelik gümrük tarifesi arttırması sebebiyle DTÖ tarafından suçlu bulunabilmiştir.¹³³ Ayrıca DTÖ'nün kurulmasıyla Ticaret Politikaları Gözden Geçirme Mekanizması (TPRM) da oluşturulmuştur. Bu mekanizma ile DTÖ, üye ülkelerin ticaret politikalarını gözetleyerek kendi örgütsel sistemini geliştirmeyi hedeflemiştir.¹³⁴

Sonuç olarak, hem GATT hem de DTÖ uluslararası ticaretin gelişmesinde önemli katkıları olan uluslararası örgütlenmelerdir. Bu yapıların katkıları ile savaş sonrası dönemde gümrük kotalarının düşürülmesi konusunda oldukça önemli bir gelişim görülmektedir. Nitekim sanayi mallarına yönelik olan gümrük vergisi oranı savaş sonrasında ortalama % 40 civarında iken 1960'lı yılların sonuna doğru bu oran % 10'a ve 1990'larda ise %5'e kadar düşürülebilmıştır.¹³⁵ Ayrıca GATT ve DTÖ'nün katkıları ile uluslararası ticaretin daha adil bir zemine çekilmesi için gerekli mevzuatlar da geliştirilebilmiştir. Daha geniş bir perspektiften GATT ve DTÖ'nün uluslararası ticarete olan etkisine baktığımızda, DTÖ'nün etkisinin çok daha fazla olduğu görülmektedir. GATT'ın uluslararası ticaretin serbestleşmesi konusundaki katkısı DTÖ'nün oldukça gerisinde kalmıştır. GATT hem içerik olarak daha sınırlı kalmış hem de geçici bir niteliğe sahiptir. DTÖ ise ticaretin serbestleşmesi sürecinde daha geniş kapsamlı ve kalıcı işbirlikleri oluşturabilmiştir. Ayrıca, DTÖ ortaya çıkan anlaşmazlıklar için yaptırım gücü bulunan bir çözüm mekanizmasına da sahiptir.¹³⁶

¹³² Kenan Çelik, 2008, s.323.

¹³³ Osman Zekayi Orhan ve İlhan Güllü, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.25, 2008, s.217.

¹³⁴ Kenan Çelik, 2008, s.337.

¹³⁵ Ahmet Şahinöz, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü", Küreselleşme ve Türkiye Tanımı, **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını**, Ankara, 2002, s.117.

¹³⁶ Andrew K. Rose, "Do We Really Know That the WTO Increases Trade", **American Economic Review**, Vol.94, No.1, 2004, s.112.

1.4.2. Küresel Ticaretin Mevcut Durumu

Gümrük tarifeleri ve kotalarının düşürülmesi için verilen ulus üstü çabalar ile iletişim ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, küresel ticaretin hacminde önemli bir gelişim yakalanabilmesine imkân tanımıştır. Tarihsel olarak dünya ticaretinin gelişimine bakıldığında, 19. yüzyıldan sonra önemli bir ivme kazanabilmiştir. 1820-1992 arasında dünya ticareti yaklaşık olarak 540 kat artmıştır. Bu dönem içerisindeki en düşük gelişim evreleri iki dünya savaşı arasındaki süreçtir. Birinci Dünya Savaşı öncesi 1870-1913 yılları arasındaki dönemde dünya ticaretinin yıllık gelişimi ortalama %3,5 civarındır. Benzer bir gelişim İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem olan 1950-1990 yılları arasında da görülmüş ve dünya ticareti yıllık olarak ortalama % 5,8'lik bir artış yaşamıştır. İki dünya savaşı arası dönem ise dünya ticaretinin 19. yy sonrası en düşük seviyede kaldığı aralıktır.¹³⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki en önemli gelişim ise 1970'lerden sonra görülmektedir. Bu yıllardan itibaren uluslararası ticaret istikrarlı bir gelişme gösterirken, bu gelişme 1990 sonrasında daha da hızlanmıştır. 1970'lerin başında dünya GSYH içindeki oranı %28 olan dünya ticareti, 1990'lı yılların sonunda %50'lere kadar yükselmiştir.¹³⁸ Küresel ticaretin dünya GSHY içindeki oranı devam eden yıllarda da artış göstermeye devam ederek 2000 yılında 51,1'e, 2010 yılında 57,1'e ve 2018 yılında ise 59,4'e ulaşmıştır. Daha detaylı bakacak olursak, Tablo 1.13'de dünya ticaretinin 1980 sonrasında dünya GSYH içindeki oranları gösterilmektedir.

¹³⁷ A.S. Bhalla, s.16.

¹³⁸ Werner Sengenberger, s.18.

Tablo 1.12: 1980-2018 Yılları Arasında Küresel Ticaretin Dünya GSYH İçindeki Oranları

Yıllar	% GSYH	Yıllar	% GSYH	Yıllar	% GSYH	Yıllar	% GSYH
1980	38,7	1990	38,8	2000	51,1	2010	57,1
1981	39,0	1991	38,5	2001	49,9	2011	60,5
1982	38,0	1992	41,0	2002	49,6	2012	60,5
1983	37,2	1993	40,3	2003	50,8	2013	60,1
1984	38,7	1994	41,3	2004	54,1	2014	59,7
1985	38,1	1995	43,4	2005	56,2	2015	58,0
1986	35,3	1996	43,6	2006	58,4	2016	56,1
1987	36,3	1997	45,6	2007	59,0	2017	58,0
1988	37,8	1998	46,0	2008	60,0	2018	59,4
1989	38,7	1999	46,5	2009	52,4	2019	-
Kaynak: Worldbank, 2020.							

Tablo incelendiğinde, küresel ticaretin dünya GSYH içindeki oranı yıllar itibariyle değişiklik gösterse de genel olarak arttığı görülmektedir. Bir önceki yıla göre nispeten önemli bir düşüş 7,6'lık bir pay ile sadece 2009 yılında görülmektedir. 1980'lerde % 40 civarı olan GSYH oranı 2010'lu yıllarda % 60 civarında ulaşmıştır. Ayrıca dünya ticaret hacmi de 1980 sonrasında son derece artmıştır. Tablo 1.14'de dünya ticaretinin 1980 sonrası genel durumu gösterilmektedir.

Tablo 1.13: 1980-2018 Arası Dünya Ticaret Hacmi (Trilyon Dolar)

Yıllar	Ticaret Hacmi	Yıllar	Ticaret Hacmi	Yıllar	Ticaret Hacmi	Yıllar	Ticaret Hacmi
1980	2,03	1990	3,49	2000	6,45	2010	15,30
1981	2,01	1991	3,51	2001	6,19	2011	18,33
1982	1,88	1992	3,77	2002	6,49	2012	18,51
1983	1,84	1993	3,79	2003	7,58	2013	18,95
1984	1,95	1994	4,32	2004	9,22	2014	18,98
1985	1,95	1995	5,16	2005	10,50	2015	16,53
1986	2,13	1996	5,40	2006	12,12	2016	16,02
1987	2,51	1997	5,59	2007	14,02	2017	17,72
1988	2,86	1998	5,50	2008	16,16	2018	19,45
1989	3,09	1999	5,71	2009	12,56	2019	-
Kaynak: WTO, 2020.							

Tabloya göre 1980’den günümüze gelene kadar dünya ticaret hacmi yaklaşık olarak on katına ulaşmıştır. 2000 yılına kadar nispeten yavaş bir gelişim gösteren dünya ticareti 2000 sonrasında ise önemli bir ivme yakalamıştır. 2000 sonrasında dünya ticaret hacmi sadece 2009, 2015, 2016 yıllarında bir düşüş yaşarken diğer yıllarda düzenli bir artış trendine sahiptir. 1980’den itibaren dünya ticaret hacminin büyümesi gelişmiş ülkelerin imalat sanayi ihracatının artış göstermesinin bir sonucudur. Daha sonraki yıllarda ise hizmet sektörünün ticaret içindeki payı hızla imalat sanayini geçmeye başlamıştır. 1980-1990 yılları arasında taşımacılık, seyahat, finans ve iletişim gibi sektörlerde hızlı bir gelişim görülmüştür.¹³⁹ Dünya ticaretinin hacmini sadece ekonomik etkenler değil aynı zamanda siyasal etkenler de belirlemektedir. 1990 sonrasında dünya ticaretinin gelişim göstermesindeki en önemli siyasal etken Sovyetler Birliği’nin dağılmasıdır. Nitekim Sovyetler Birliği’nin dağılması ile dünya tek kutuplu bir hal almış ve yeni pazarlara ulaşabilme olanağı ise dünya ticaretini geliştirmiştir.¹⁴⁰ Soğuk Savaş’ın

¹³⁹ A.S. Bhalla, s.2.

¹⁴⁰ Halil Seyidoğlu, s.198.

ardından liberal dünyaya adapte olan kalabalık Asya ekonomileri küresel ticaret açısından önemli bir pazar haline dönüşmüştür.

Küresel ticaret taraflara katma değer sağladığı için ülkelerin ekonomik gelişmelerini tamamlayabilmeleri açısından oldukça önemli bir araçtır. Her ne kadar dünya ticaret hacmi 1970 sonrasında hızla artsa da bu gelişimin ne kadar adil olduğu konusu son derece tartışmalıdır. Bazı yazarlara göre küreselleşme uluslararası ticareti geliştirerek hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin rollerini değiştirmiştir. Nitekim bu araçtan Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelişmiş ülkelerin daha fazla istifade ettiği görülmektedir. Dünya Savaşlarından sonrasında ise gelişmekte olan ülkeler de küresel ticaretten daha fazla pay alabilmiş ve sınırlı da olsa ticareti ekonomik kalkınma için bir araca dönüştürebilmiştir. Filipinler, Malezya, Endonezya, Tayland, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong, Meksika ve Brezilya gibi ülkeler küresel ticareti ekonomik büyüme için bir araç olarak kullanabilmişlerdir. Bu ülkeler küresel ticaretin gelişim gösterdiği savaş sonrası yılları diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla daha iyi değerlendirmiş ve dış pazarlardan daha fazla katma değer elde edebilmiştir.¹⁴¹

Öte yandan bazı yazarlar, sermaye akışının önündeki engellerin kaldırılmasının ve serbest bir ticaret ortamının oluşturulmasının tüm dünya için aynı fırsatları getirmediğini savunmaktadır. Çünkü bu yazarlara göre küreselleşmenin gelişmekte olan ülkelere sağladığı fırsatlar yetersizdir. Bu yüzden gelişmiş ülkeler hâlâ küresel ticaretteki baskın gücünü korumakta ve çok daha fazla kazanç elde etmektedir. Özellikle gelişmemiş ülkeler açısından küreselleşmenin sonuçlarına bakıldığında, bu görüşlerin ne kadar haklı olduğu daha da net anlaşılabilmektedir. Nitekim dünyanın ekonomik açıdan en gelişmemiş bölgesi olan Sahra-altı Afrika ülkelerinin ekonomik gelişmeleri küreselleşme ile birlikte daha da yavaşlamıştır.¹⁴² Küresel ticaretin dünya gayri safi yurtiçi hasılası içindeki payı artış gösterse de asıl artış gelişmiş ülkelerde yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin gayrisafi yurtiçi hasılasında ticaretin payı son derece sınırlı bir gelişime sahiptir. Ayrıca bazı

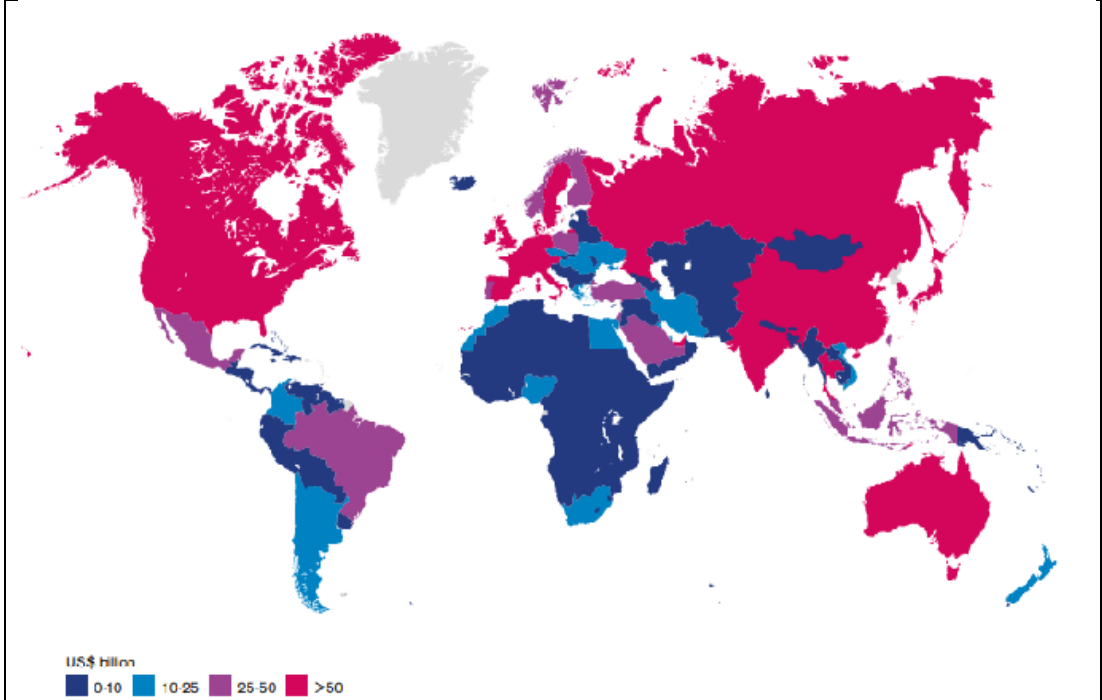
¹⁴¹ Ahmet Şahinöz, s.117.

¹⁴² Joseph E. Stiglitz, "Globalization and Growth in Emerging Markets", **Department of Economic**, 2004, s.470-471.

gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticaret hacimlerinde bir düşüş de görülmektedir. Hatta bu ülkelerin bazıları liberal ekonomiye geçiş için gereken önlemleri almasına rağmen bu düşüşten kendilerini koruyamamıştır.¹⁴³

Küresel ticaretin %80'i gibi oldukça önemli bir bölümünün ÇUŞ'lar vasıtasıyla gerçekleşmesi ve DYY'lerin ekonomik olarak gelişmiş ülkelere yönelmesi, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeden yeterince faydalanamamasına neden olmaktadır. Bazı yazarlara göre bu ülkelerin küreselleşme sürecindeki rolü gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu kaynakları sağlamaktan ibarettir. Bu ilişki zengin olan gelişmiş ekonomileri daha zengin ve yoksul olan gelişmekte olan ülkeleri ise daha yoksul kılmaktadır.¹⁴⁴ Nitekim Şekil 1.3'te de gösterildiği üzere, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaret içerisindeki rolleri son derece sınırlı bir görünüme sahiptir.

Şekil 1.3: Ekonomik Büyüklüklerine Göre 2018 Dünya Ticaret Haritası (Milyar Dolar)

Kaynak: World Trade Statistical Review, 2019, s.15.

¹⁴³ ILO, 2004, s.25

¹⁴⁴ Cahit Yavuz, Deniz Sivrikaya, “Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim”, 2009, s.1225.

Şekil incelendiğinde, gelişmiş ülkelerin neredeyse tamamının ticaret hacmi elli milyar dolar seviyesinin üstündedir. Gelişmekte olan ülkelere ise sadece Rusya Federasyonu, Çin, Hindistan ve Tayland bu seviyeye ulaşabilmiştir. Birkaç Afrika ülkesi istisna olmakla beraber, tüm Afrika Kıtası uluslararası ticaretten en az pay alan kısımda yer almaktadır. Güney Amerika’da ise Brezilya dışındaki tüm ülkelerin küresel ticaretteki etkinliği son derece sınırlıdır. Tabloda sadece Grönland ve Kuzey Kore’ye ait veriler yer almamaktadır. Bu durumdan hareketle, Şekil 1.3’ten gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında küresel ticaret gelirleri açısından bir uçurum olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, DYY’lerin gelişmiş ülkelere yönelmesinin yanında, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticaretten yeterince faydalanamaması küreselleşmenin tüm ülkelere aynı fırsatları sunmadığı anlamına gelmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ÇALIŞMA STANDARTLARI

2.1. Çalışma Standartlarının Tanımı ve Kapsamı

Çalışma standartları, çalışma hayatını düzenleyen ve mesleki şartları belirleyen kurallar bütünü veya küresel prensipler olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁵ Çalışma standartlarının kullanımına baktığımızda ise iki farklı anlama sahip olduğu görülmektedir. İlki işçilerin gerçek istihdam koşullarını, çalışma kalitesini ifade eden gerçek anlamdaki kullanımıdır. Bu bakımdan işçilerin çalışma ortamının, ücretlerinin, işçi-işveren ilişkilerinin geliştirilmesi gibi bazı meselelerin yanında iş sağlığı, sosyal güvenlik, istihdam, işsizlik ve çevre şartları gibi oldukça geniş bir konu yelpazesi çalışma standartlarının gerçek anlamının içerisinde yer almaktadır. Çalışma standartlarının diğer anlamını ise bu standartların düzenlenmesi için gerekli olan normatif kurallar oluşturmaktadır. Normatif anlamda ele aldığımızda asgari ücret, tatil günleri, örgütlenme ve toplu pazarlık hakkı gibi düzenlemelerin yanında, emek piyasasını düzende tutabilmek için gereken yasaklar çalışma standartlarının normatif anlamı içerisinde yer almaktadır. Hem ulusal hem de uluslararası alanda önemli çaba gösterilen normatif standartlar, genellikle işçi, işveren, sendikalar ve endüstri ilişkileri içerisinde rol alan diğer aktörler arasındaki ilişkileri düzenlemektedir.¹⁴⁶

Çalışma standartlarının gerçek-normatif ayrımının yanında farklı şekillerde de kategorize edildiği görülmektedir. Örneğin bir başka ayırım, çalışma standartlarını üç grup olarak belirlemektedir. İlk grupta emek piyasasındaki temel standartlar olan çalışma süreleri ve ücretler gibi ana unsurlar yer almaktadır. Gece çalışması, günlük veya haftalık çalışma süreleri ve asgari ücret gibi konular ilk gruptaki çalışma standartlarındandır. İkinci grupta, çalışma şartlarının iyileştirilmesi için gerekli olan düzenlemeler yer almaktadır. Bu grupta genel olarak iş güvenliğinin sağlanması,

¹⁴⁵ WTO, Declaration of Singapore, 1996.

¹⁴⁶ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, **Uluslararası Çalışma Örgütü ve Uluslararası Çalışma Standartları**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Birinci Baskı, 1995, s.78-79.

Çalışma hayatındaki tehlikelerin önlenmesi ve işçi sağlığının korunması için gereken düzenlemeler bulunmaktadır. Son grup ise işçi işveren ve sendikaların ilişkilerini düzenleyen kuralları içermektedir. Sendika kurabilme, sendika üyeliği, taraflar arasındaki çatışmaların ortadan kaldırılması için gereken uzlaştırma ve bilgilendirme mekanizmaları ve toplu pazarlık hakkı gibi düzenlemeler bu grup içerisinde yer almaktadır.¹⁴⁷

Çalışma standartları konusundaki diğer bir tasnif ise çalışma standartlarını bir önceki gibi üçe ayırmaktadır. Bu ayrıma göre çalışma standartları örgütlenme standartları (sendikaya üye olma, üyelikten ayrılabilme, sendika kurabilme), katılım ve koruma standartları (ücret, iş sağlığı, istihdam, sosyal güvenlik) ve güvence standartlarından oluşmaktadır.¹⁴⁸ Ayrıca Dünya Bankasının 1995 yılındaki dünya gelişim raporunda çalışma standartlarını beşe ayırdığı görülmektedir. Bu rapor çalışma standartlarını; örgütlenme hakkı da dâhil olmak üzere, işçi haklarının sağlanması ve korunması, kadın, yaşlı ve çocuklar gibi dezavantajlı grupların korunması, asgari ücret, ücret düzeyi ve ücret eklerinin belirlenmesi, iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili minimum çalışma şartlarının sağlanması olarak belirlemektedir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Stanley L. Engerman, “the History and Political Economy of International Labour Standards”, International Labour Standards: History, **Theory and Policy Options**, 2003, s.10.

¹⁴⁸ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.53.

¹⁴⁹ **World Development Report 1995: Workers in an Integrating World**, The World Bank, 1995, s.70-71.

Tablo 2.1: Dünya Bankası'nın Çalışma Standartları Tasnifi

Çalışma Standartları	Özel Politikalar
Çalışanların Haklarının Korunması	Örgütlenme Hakkı ve Toplu pazarlık
Dezavantajlı Grupların Korunması	Minimum Çalışma Yaşı Ücret ve İstihdamda Fırsat Eşitliği Kadınlar için Özel Düzenlemeler
Asgari Gelir Garantisi	Asgari ücret Ücret ekleri Fazla çalışma ödemeleri
Asgari Çalışma Şartları	Maksimum Çalışma Süreleri İş Sağlığı ve Güvenliği Önlemleri
Gelir Güvencesi	Sosyal Güvelik Kıdem Tazminatı Bayındırlık Programları (Public Work Programs)
Kaynak: World Bank, 1995, s.71.	

Üstteki sınıflandırmaların yanında, evrensel bir çalışma standardı tasnifi yapmak için birçok değişken göz önünde bulundurulmalıdır. Bu yüzden bu durum bazı zorlukları da içermektedir. Nitekim çalışma standartları ülkelerin sahip olduğu siyasi, sosyal ve kültürel koşulları, gelişmişlik seviyesi, milli geliri ve endüstri ilişkilerinde aktif rol oynayan kurumları gibi birçok değişkenden etkilenmektedir.¹⁵⁰ Bu nedenle, başta ILO sözleşmeleri olmak üzere birçok uluslararası sözleşmede yer alan ve evrensel olarak kabul gören temel çalışma standartlarına (Core Labour Standard) değinmek gerekmektedir. Çünkü uluslararası çalışma standartlarının içerisinde ücret, ücretin korunması, güvenli çalışma şartları, fırsat eşitliği, dinlenme, tatil günleri, çalışma süresi, iş sağlığı, iş güvenliği ve örgütlenme hakkı gibi birçok konuya yönelik düzenlemeler bulunmaktadır. Bu haklardan hangilerinin farklı

¹⁵⁰ Robert M. Stern, Katherine Terrel, "Labour Standart and Word Trade Oranization", **Research Seminar in International Economics**, Discussion Paper No.499, 2003, s.3.

özelliklere sahip ülkeler tarafından evrensel olarak kabul göreceği ve uygulanacağı konusu son derece tartışmalıdır.

Uluslararası düzenlemelerin hukuki altyapısını büyük ölçüde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabul edilen sözleşme ve tavsiye kararlar oluşturmaktadır. ILO tarafından hazırlanan sözleşme ve tavsiye kararların sistematik tasnifi ise Uluslararası Çalışma Kodu'nu (UÇK) oluşturmaktadır.¹⁵¹ Bu konudaki muhalif görüşler ILO'nun sözleşmelerinin ve tavsiye kararlarının hem konu hem de yaptırım gücü olarak farklılık arz etmesinden ötürü UÇK'nın hukuki olarak kod sayılamayacağını savunmaktadır. Çünkü hukuki olarak kod sayılabilmesi için bu kararlar ve sözleşmeler arasında bir bağlantı bulunması ve birbirini tamamlaması gerekmektedir. Öte yandan ILO ise kendi anayasasına dayanarak bu karar ve sözleşmelerin UÇK olduğunu ifade etmektedir.¹⁵² Biz de bu çalışmamızda uluslararası çalışma standartlarını bu zemine dayanarak inceleyeceğiz.

2.1.1. Temel Çalışma Standartları (Core Labour Standards)

Küreselleşmenin birçok sonucu olmakla birlikte çalışma standartlarına yönelik olan etkisi en önemlilerinden birisidir. Ekonomik küreselleşmenin hızlanması ve ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarının artması, çalışma standartlarına yönelik tartışmaları da giderek alevlendirmiştir. Bir taraftan küreselleşme ile birlikte birçok ülke ekonomik olarak gelişme gösterebilmiş, yeni iş alanları oluşturabilmiş ve kırsal kesimdeki işgücünü şehir hayatına çekerek ekonomik amaçlarına ulaşabilmiştir. Diğer taraftan ise küreselleşme beraberinde birçok ülke ve sektör açısından gelir adaletsizliğini, yüksek işsizlik oranlarını, yoksulluğu ve ekonomik krizlere karşı kırılganlığı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca küreselleşme, yeterli bir koruma mekanizmasına sahip olmayan çalışanların sayısını arttırmış ve kayıt dışı ekonomiyi de geliştirmiştir.¹⁵³ Bu tür istemeyen durumlar ise emek yoğun sektörler başta olmak emek piyasalarındaki çalışma koşullarını kötüleştirmiştir. Küreselleşmenin emek piyasalarına olan bu etkileri, uluslararası

¹⁵¹ Werner Sengerberg, s.36.

¹⁵² Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.78.

¹⁵³ ILO, Declaration on Social Justice for a Fair Globalization, 2008.

çalışma standartlarının uygulanmasına yönelik olan tartışmaları ve talepleri de ön plan çıkarmıştır.

Öte yandan hangi standartların evrensel olarak kabul görmesi gerektiği konusunda farklı düşünceler mevcuttur. Ayrıca ülkelerin sahip olduğu ekonomik, kültürel veya siyasal parametreler de ortak çalışma standartları oluşturma ve uygulama fikrini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte küreselleşmenin etkilerini azaltabilmek için ortak çalışma standartlarının oluşturulması bir gereklilik olarak da görülmektedir. Bu sebeple temel çalışma standartlarının belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmesi için ulus üstü örgütlenmelerin önemli çabaları mevcuttur. OECD, temel çalışma standartlarının belirlenmesinin gerekliliğini şu şekilde ifade etmektedir; temel çalışma standartları temel insani haklardır ve bu standartlara saygı duyulması daha fazla verimlilik anlamına gelmektedir. Ayrıca ILO'ya göre de bu standartlar, dünyanın herhangi bir yerinde ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden bağımsız olarak yerine getirilmesi ve uygulanması gereken temel işçi haklarıdır.¹⁵⁴

Görüldüğü üzere, temel çalışma standartlarının evrensel olarak addedilmesinin arkasındaki hâkim düşünce bu standartların temel insan hakkı olduğu fikri dayanmaktadır. ILO tarafından Haziran 1998'de Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi (Fundamental Principles and Rights at Work) de bu duruma vurgu yapmaktadır. Nitekim ILO çalışma standartlarının geliştirilmesi ve evrensel standartların belirlenmesi konusunda en çok çaba harcayan kuruluştur. Buna rağmen ILO sözleşmeleri, sadece bu sözleşmeleri imzalayan ülkeler için yasal olarak bağlayıcılığa sahiptir. ILO üyeliği sözleşmelere taraf olmak gibi bir önkoşul anlamına gelmemektedir. Ayrıca ILO'nun bir sözleşmeyi imzalaması için üye ülkelere yönelik zorlayıcı herhangi bir hukuki gücü de bulunmamaktadır. ILO'nun sadece sözleşmelerin imzalanması için uluslararası baskı yapma, tavsiyelerde bulunma ve uyuşmazlıkları inceleme gibi temel işlevleri bulunmaktadır.¹⁵⁵ Ancak ILO temel çalışma standartlarının uygulanabilirliğini arttırabilmek için farklı bir tutum

¹⁵⁴ Remi Bazillier, "Core Labour Standards and Economic Growth", **Université Panthéon-Sorbonne**, Paris, 2004, s.4.

¹⁵⁵ Alan B. Krueger, "Observations on International Labour Standards and Trade", **National Bureau of Economic Research**, Working Paper 5632, 1996, s.1.

sergilemiştir. ILO'ya göre üye ülkeler temel çalışma standartlarını içeren sözleşmeleri imzalamamış olsalar bile, bu sözleşmelerde belirlenen hakları geliştirmek ve saygı duymak zorundadırlar.¹⁵⁶ Nitekim Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'nde şu ifade yer almaktadır; *“bütün üyeler söz konusu sözleşmeleri imzalamamış olsalar bile, bu sözleşmelerin konusu olan temel haklarla ilgili ifadeleri iyi niyetle ve anayasayla uyumlu olarak saygı göstermek, desteklemek ve gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu zorunluluk örgüte üye olmalarından kaynaklanmaktadır.”* Bu bildirge temel insani hâk olarak ifade ettiği temel çalışma standartlarını dörde ayırmaktadır. Bu dört başlığın hukuki çerçevesini ise sekiz temel sözleşme oluşturmaktadır. Bu temel sözleşmelere daha detaylı bakmak gerekirse;¹⁵⁷

- Sendika özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının etkin biçimde tanınması;
 - a) No: 87 Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948); bu sözleşme işçi veya işverenlerin resmi görevlilerin müdahalesine uğramadan ve önceden izin almaksızın özgürce kendi örgütlerini kurabilmesi veya kurulu bulunan bir örgüte katılabilesini güvence altına almaktadır.
 - b) No: 98 Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı Sözleşmesi (1949); Toplu sözleşme düzeninin korunup geliştirilmesi ve farklı kesimlerin birbirlerinin örgütlenmesine ve faaliyetlerine müdahale etmemesinin sağlanması.
- Zorla ya da zorunlu çalışmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması;

¹⁵⁶ Sarah Ladbury, Stephen Gibbons, **Core Labour Standards: Key Issues and A Proposal for A Strategy**, A Report Submitted to the UK Department for International Development, 2000, s.3.

¹⁵⁷ **ILO Declaration on Fundamental Principles and Right at Work and Its Follow-up**, second Edition, Geneva, 1998, (Annex Revised 2010), s.6-8.

- a) No: 29 Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (1930); Savaş, doğal afet durumları, askerlik ve mahkûmiyet gibi belirli istisnalar dışında zorla ya da zorunlu çalıştırmanın her türlü biçimine son verilmesi.
- b) No: 105 Zorla Çalıştırmanın Yasaklanması Sözleşmesi (1957); “zorla ya da zorunlu çalıştırmanın herhangi bir biçiminin siyasal zorlama ve eğitime, siyasal veya ideolojik görüşlerin açıklanması nedeniyle cezalandırma, işgücünü harekete geçirme, çalışma disiplini sağlama, ayrımcılık ve greve katılanları cezalandırma aracı olarak kullanılmasını yasaklamaktadır.”
- Çocuk işçiliğine etkin biçimde son verilmesi;
 - a) No: 138 Asgari Yaş Sözleşmesi (1973); Çocuk işçiliğinin engellenmesi amacıyla asgari işe başlama yaşının zorunlu eğitimin bitiş yaşı olarak belirlenmesi.
 - b) No: 182 En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi (1999); Çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak belirlenen kölelik, silahlı çatışmalarda kullanmak üzere zorla askerlik, fuhuş ve pornografi amaçlarıyla kullanımı, yasadışı işlerde veya çocuğun sağlığına, ahlaki gelişimine ve güvenliğine zarar verebilecek işlerdeki kullanımının etkili bir şekilde sona erdirilmesi için gereken önlemlerin ivedilikle alınması ve uygulanması.
 - İstihdamda ve meslekte ayrımcılığın ortadan kaldırılması;
 - a) No: 100 Eşit Ücret Sözleşmesi (1951); Kadın erkek ayrımı yapılmaksızın eşit işe eşit ücretin ve aynı sosyal hakların sağlanması sözleşmesi.
 - b) No: 111 Ayrımcılık Sözleşmesi (1958); Ulusal politikalar yolu ile iş verme, eğitim ve çalışma koşulları açısından din, ırk, cinsiyet,

ulusal veya sosyal köken temelinde ortaya çıkabilecek ayrımcı uygulamaların engellenmesi ve fırsat eşitliğinin sağlanması.

Bu konuların neden temel çalışma standardı olarak belirlendiğine kısaca değinmek, bu konuların önemini daha iyi anlamamıza yardım edecektir. İlk olarak sendika hakkını ele aldığımızda, sermayenin küresel alandaki esnekliğini sürekli olarak geliştirmekte ve bu durum sendikaları ve işçileri olumsuz olarak etkimektedir. Çünkü sermayenin aksine emek mobilitesini sınırlandıran birçok etken bulunmaktadır. Bu sebeple, sendika hakkının tanınması işçilerin sermaye karşısındaki pazarlık güçlerini arttıracak ve onları küresel rekabetten koruyacaktır. Sendikalar gelir adaletine olumlu bir katkı sağladığı için işçileri küreselleşmenin istenmeyen etkilerinden korumaktadır. Nitekim ücret çalışanlar için hayati bir öneme sahip olmasına rağmen temel çalışma standartlarının konularından birisi değildir. Bu yüzden örgütlenme hakkı dolaylı olarak ücretlerin çalışanlar lehine daha adil olarak belirlenmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca ILO örgütlenme ve pazarlık hakkının sağlanması ile daha kabul edilebilir çalışma koşullarının oluşturulmasını da güvence altına almaya çalışmaktadır.

Temel standartlardan bir diğeri zorla çalışmanın engellenmesidir. ILO zorla çalıştırmayı, bireyin borçlandırma veya kölelik benzeri uygulamalar yoluyla istemsiz olarak çalıştırılması olarak tanımlamaktadır. ILO 1957 sayılı 105 numaralı Zorla Çalışmanın Yasaklanması Sözleşmesi'nde *“bireyin siyasal görüşleri nedeniyle baskı unsuru olarak zorla çalıştırılmayacağı, ekonomik gelişme gibi gerekçelerle greve katılan işçileri cezalandırmak suretiyle ya da ırk, din ve ulusal farklılıklardan bahisle zorla çalıştırılmayacağını”* belirtmektedir.¹⁵⁸ Zorla çalıştırmanın engellenmesi insani bir hak olarak görülmesine ve tüm dünya tarafından kınanmasına rağmen hala günümüzde 24,9 milyon insan zorla çalıştırılmaktadır. Bunlardan 20,8 milyon kişi özel sektörde çalıştırılırken, kalan 4,1 milyon kişi ise devletler tarafından istihdam edilmektedir. Özel sektördeki zorla çalışmanın illegal getirisinin 150 milyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bu tutarın 51 milyon doları tarım ve diğer ekonomik aktivitelerden elde edilirken, 99 milyon dolarlık büyük bir kısmı ise cinsel

¹⁵⁸ Davuthan Günaydın, “İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S.37, 2015, s.127.

amaçlı zorla çalıştırmadan kazanılmaktadır.¹⁵⁹ Bu yüzden zorla çalıştırma hâlâ önemli bir insan hakkı ihlali olmaya devam etmektedir.

Çocuk işçiliğin engellenmesi ise diğer bir ekonomik ve insani sorun alanını teşkil etmektedir. ILO'ya göre tüm çocuk nüfusunun %10'u olan 160 milyon çocuk hâlâ aktif olarak emek piyasaları içerisinde yer almakta ve 73 milyonu ağır ve tehlikeli olarak nitelendirilen işlerde istihdam edilmektedir. Çocuk işçiliğinin en fazla görüldüğü sektör ise 108 milyon çocuk ile tarım sektörüdür.¹⁶⁰ Çocuk işçiliği büyük bir problem alanı olarak karşımızda durmasına rağmen bu sorunun çözümü için aşılması gereken birçok sorun alanı da mevcuttur. Nitekim en önemli sorun alanı yoksulluktur. Fields “Ailelerinin ekonomik durumu elverdiği ölçüde çocuklar uzun süreler ile çalışmama hakkına sahiptir” demektedir.¹⁶¹ Yine de tüm bu zorluklara rağmen Tablo 2.2’de görüldüğü üzere, çocuk işçiliği mümkün olduğu kadar acil önlemlerin alınması gereken bir meseledir.

Tablo 2.2: Bölgelere Göre Çocuk İşçiliği

Bölgeler	Çocuk İşçilik (Milyon Kişi)
Afrika	72,1
Aysa ve Pasifik	62,1
Amerika Kıtası	10,7
Arap Ülkeleri	1,2
Avrupa ve Orta Asya	5,5
Kaynak: ILO, “Rules of the Game”, s.43.	

Son olarak ise, ILO tarafından insan hakkı ihlali olarak görülen diğer mesele ayrımcılıktır. İnsanlar hala dünyanın çeşitli yerlerinde din, cinsiyet, etnik köken ve ten rengi gibi sebeplerden dolayı ayrımcılığa uğramaktadır. Bu durum gelişmekte

¹⁵⁹ ILO, Rules of the Game, s.39.

¹⁶⁰ ILO, Rules of the Game, s.43.

¹⁶¹ Robert M. Stern, “Labour Standards and International Trade”, **Search Seminar in International Economics**, Discussion Paper No.430, 1998, s.3.

olan ülkelerin yanında, gelişmiş ülkeler açısından da oldukça önemli bir sorun alanıdır. ILO'ya göre gelişmiş ülkelerde hâlâ kadın çalışanlar erkek çalışanlara göre %20-25 oranla daha az gelir elde etmektedir. ILO 111 No'lu Ayrımcılık sözleşmesinin ikinci maddesinde “*bu sözleşmenin yürürlükte bulunduğu üye ülkeler ulusal şartlara ve tatbikata uygun metotlarla; bu sözleşmede ele alınan anlamda her türlü ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla iş veya meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi hedef kılar*” ibaresi yer almaktadır.¹⁶²

ILO tarafından belirlenen bu standartlar temel bir insan hakkı olarak görülmesinden dolayı evrenselidir. Nitekim Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi 1998'de hiçbir karşı oy kullanılmaksızın tüm ILO üyesi ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Bu durum, temel çalışma standartlarının tartışmadan uzak bir şekilde evrensel olarak nitelendirildiğinin göstergesidir.¹⁶³ Öte yandan temel çalışma standartları evrensel olarak görülse de bu standartlara ihtiyaç duyan insanların gereksinimleri ve öncelikleri göz ardı edilmemelidir. Örneğin çocukların emek piyasalarından uzaklaştırılarak eğitim hayatına döndürülmesi gerekliliktir. Ancak çocuğun çalışmadığı takdirde ailesi temel ihtiyaçlarını karşılayamıyorsa, çocuğun okula gönderilmesi bu ailenin ilk önceliği olmadığı anlamına gelmektedir.¹⁶⁴ ILO da bu durumun farkında olduğu için sözleşmeleri ülkelerin iç dinamiklerini göz önünde bulundurarak belirlemektedir. Örneğin üst tarafta verilen 111 No'lu ayrımcılık sözleşmesinin ikinci maddesinde bu konudaki çabaları “*üye ülkeler, ulusal şartlara ve tatbikata uygun metotlarla... geliştirmeyi hedef tutan milli bir politika tespit ve takip etmeyi hedef kılar*” ifadesi yer almaktadır. Nitekim temel çalışama standartlarının tam tatbiki çoğunlukla uzun bir süreç ile kazanılabilecek bir başarıdır.

Uluslararası olarak temel çalışma standartlarının nasıl uygulaması gerektiği meselesinin yanında, bu konudaki tartışmaların temel standartların ötesine geçtiği de

¹⁶² https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377273/lang--tr/index.htm, (08.08.2020)

¹⁶³ OECD, International Trade and Core Labour Standards, 2000, s.19.

¹⁶⁴ Sarah Ladbury, Stephen Gibbons, s.4-5.

görülmektedir.¹⁶⁵ Bu tartışmaların neler olduğuna ve haklılık paylarının bulunup bulunmadığına daha sonra değinilecektir. Ancak bu kısımda çalışma standartlarına yönelik tartışmaların diğer boyutunu oluşturan temel olmayan standartların neler olduğuna da değinmek gerekmektedir.

2.1.2. Temel Olmayan Çalışma Standartları (Non-Core Labour Standards)

Temel olmayan standartlar çalışma hayatındaki neredeyse her konuyu kapsamaktadır. Bu nedenle temel haklara göre hem daha tartışmalı hem de daha çeşitlidir. Tüm temel olmayan standartları tek tek saymak ve açıklamak yerine, bu standartları hem daha sade hem de daha kapsamlı olarak belirleyebilmek için ILO sözleşmeleri ve tavsiye kararları temel alınacaktır. ILO sözleşmeleri üstünden bir çalışma standartları tasnifi yapmak gerekirse;

Tablo 2.3: ILO'ya Göre Temel Olmayan Standartların Tasnifi

ILO Sözleşmeleri ve Tavsiye Kararlarının İçerdiği Konular		Sözleşme No(S) ve Tavsiye No(T)
1)İstihdam	a)İstihdam Politikası	S: 2, 122, T: 122, 136 (Ayrıca bkz; S:44, 117 ve 168 ve T: 176)
	b)İstihdam Hizmetleri ve Kurumları	S: 34, 88, 96, 181, T: 83
	c)Mesleki Rehberlik ve Eğitim	S: 142, T: 150 (Ayrıca bkz; S: 82 Bölüm VI ve 46, 136, T: 137)
	d)Rehabilitasyon ve Özgürlüklerin İstihdamı	S: 159, T: 99, 168
	e)İstihdam Güvenliği	S: 158,

¹⁶⁵ Stephen S. Golub, "International Labour Standards and International Trade", **IMF Working Paper**, WP/97/37, 1977, s.24.

		T:199, 166 (Ayrıca bkz; S: 137, 145, T:145, 154)
2)Sosyal Politika		S: 177, T: 127 (Ayrıca bkz; S:82)
3)İş Yönetimi	a)Genel Olarak	S: 15, T:158 (Ayrıca bkz; T:113)
	b)İş Teftişi	S: 81, 85, 129, T: 81, 82, 133 (Ayrıca bkz: S: 110 Bölüm XI, T: 28)
	c)Çalışma İstatistikleri	S: 63, 160, T:170
	d)Üçlü Danışma	S: 144, T:152
4)Çalışma İlişkileri		T: 91, 92, 94, 113, 129, 190, 154, 163
5)Çalışma Şartları	a) Ücretler	S: 26, 94, 95, 99, 131, T: 84, 85 (Ayrıca bkn; S:82 Bölüm V, 110 Bölüm IV, 117 Bölüm VI)
	b)Genel İstihdam Şartları	
	-Çalışma Saatleri	S: 1, 30, 43, 46, 47, 49, 51, 61, 67, 153, 175 T: 116, 161 (Ayrıca bkz; S: 109 Bölüm III ve VII, 109)
	-Gece Çalışması	S: 20, 171 T: 178
	-Hafta Tatili	S: 14, 106, T: 103 (Ayrıca bkz; S:110 Böüm VI)
	-Ücretli İzin	S: 52, 101, 132, 140, T: 47, 93, 98, 148

		(Ayrıca bkz; S: 91, 146, 110 Bölüm V)
	c) İş Sağlığı ve Güvenliği	
	-Genel Düzenlemeler	S: 155, 161, 190, T: 31, 97, 164, 171 (Ayrıca bkz; S: 110 Bölüm XIII)
	-Belirli Risklere Karşı Koruma (Toksit Maddeler ve Unsurları, Makineler, En Fazla Ağırlık, Hava Kirliliği ve Gürültü)	S: 13, 115, 136, 139, 162, 170, 119, 127, 148, T: 3, 4, 114 (1690), 114 (1971), 147, 172, 177, 118, 128, 156
	-Belirli Sektördeki Yürütülen Faaliyetlere Yönelik Koruma (İnşaat Sanayi, Ticaret ve Büro İşlemleri, Yapı İşleri, Limanlarda Çalışma, Madenlerde Çalışanlar)	S: 62, 120, 167, 27, 28, 152, T: 53, 55, 56, 120, 157, 160, (Ayrıca bkz; S: 134, T: 142)
	d) Sosyal Hizmetler	S: 176 T: 21, 102, 115 (Ayrıca bkz; S: 110)
6) Sosyal Güvenlik	a) Geniş Kapsamlı Standartlar	S: 102, 118, 157, 187 T: 67, 162 (Ayrıca bkz; S: 70, T: 142)
	b) Değişik Sosyal Sigorta Kollarında Koruma	
	- Hastalık İvazları	S: 24, 25 T: 69 (Ayrıca bkz; S: 55, 56, T: 76)
	- Yaşlılık, Malullük ve Ölüm Sigortaları	S: 35, 36, 37, 38, 39, 40, 48, 128, 184 (Ayrıca bkz; S: 71)
	- İş Kazaları İvazları	S: 12, 17, 18, 19, 42, 121 T: 23, 25, 121 (Ayrıca bkz; S: 110 Bölüm VIII)

	-İşsizlik İvazları	S: 44, 168 T: 44, 176 (Ayrıca bkz; S:8, T: 10)
7)Kadınların İstihdamı	a) Analık Halinde Koruma	S: 3, 103, 183 T: 95 (Ayrıca bkz; S: 110)
	b)Kadınların Gece Çalıştırılmaları	S:4, 41, 89 T: 13
	c)Kadınların Yer Altında Çalıştırılmaları	S: 45
8)Çocukların ve Gençlerin İstihdamı	a)Asgari Çalışma Yaşı	S: 5, 10, 33, 59, 60, 123, 138 T: 146 (Ayrıca bkz; S: 7, 15, 58, 112)
	b)Gece Çalışması	S: 6, 14, 79, 90 T: 80
	c)Sağlık Muayeneleri	S:77, 78, 124 T: 79, (Ayrıca bkz; 16)
	d)Yer İşlerinde İstihdam Şartları	T: 162
9)Yaşlı İşçiler		T: 162
10)Göçmen İşçiler		S: 21, 97, 143 T: 86, 100, 151 (Ayrıca bkz; S: 19, 48, 82, 110, 117, 118)
11)Yerli İşçiler ve Kabile Toplulukları		S: 50, 64, 65, 86, 104, 107, 169 T: 46, 104
12)Kolonyal Bölgelerde Çalışanlar		S: 82, 83, 84, 85 T: 70, 74
13)Kendine Has Özellikleri Olan Sektörler	a) Gemi Adamları	
	-Genel Olarak	S: 145, 147 T: 9, 139, 154, 155

	-Mesleki Eğitim ve İşe Girme	S: 9, 22, 108(Revize 185) T: 137
	-İşe Kabul Şartları	S: 7, 15, 16, 58, 73 (Ayrıca bkz; S: 138)
	-Yeterlilik Sertifikası	S: 53, 69, 74, 179
	-Genel İstihdam Şartları	S:23, 91, 109, 146, 166, 180 T:27, 109, 153, 174
	-İş Sağlığı ve İş Güvenliği ve Sosyal Refah	S:68, 92, 133, 134, 163, 164 T: 48, 78, 105, 106, 138, 141, 142, 173
	-İş Teftişi	T: 28
	-Sosyal Güvenlik	S: 8, 55, 56, 70, 71, 165, 178 T: 10, 75, 76
	b)Balıkçılar	S: 112, 113, 114, 125, 126, 188 T: 7, 126
	c)İç Sularda Taşımacılık	T: 8
	d)Liman Çalışanları	S: 137 T: 145 (Ayrıca bkz; S: 27, 28, 32, 152, T: 160)
	e)Plantasyonlarda Çalışanlar	S: 110 T: 110
	f)Kiracılık ve Ürün Ortaklığı	T: 132
	g)Sağlık Hizmetlerinde Yardımcı Personel	S: 149 T: 157
	h)Otellerde ve Lokantalarda Çalışanlar	S: 172 T: 179
14)Eğitim		S: 140, 142, 159 T: 99, 148, 142, 168
Kaynak: Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.135-157, https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:0 (13.09.2020)		

Tablo da görüldüğü üzere temel olmayan çalışma standartları son derece kapsamlı ve çeşitlidir. Bu sebeple temel standartların aksine temel olmayan

standartların uygulanması ülkelerin mevcut durumlarından daha fazla etkilenmektedir. Ayrıca temel olan ve olmayan standartlar arasındaki önem derecesi ücretler ve çalışma koşulları gibi bazı standartlar açısından benzerlik taşımaktadır. Çalışma sürelerinin sınırlandırılması, minimum çalışma yaşı, ücret ve iş sağlığı ve güvenliği gibi meseleler bu duruma örnek olarak gösterilebilecek diğer konulardır.¹⁶⁶

2.2. Uluslararası Çalışma Standartlarının Tarihsel Gelişimi

Çalışma Standartlarına yönelik en önemli düzenlemeler Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından hayata geçirilmiştir. Her ne kadar sınırlılık arz etse de ILO'dan önce bazı çabalar da görülmektedir. Bu girişimlerin bireysel olarak savunucuları genellikle insani hedefleri göz önünde bulundurarak çalışma standartlarını savunurken, hükümetler ise ekonomik ve siyasi istikrarın sağlanmasını amaçlamıştır. Tarihsel olarak baktığımızda, çalışma standartlarına yönelik en önemli düzenlemelerden birisi 1802 yılında İngiltere'de kabul edilen Fabrikalar Kanunu'dur. Bu kanunun uygulanma nedeni, Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı son derece kötü çalışma koşullarıdır. Bu dönemde çalışma şartları çok ağır ve ücretler ise çalışanın karnını doyurmaktan öteye geçmeyen bir seviyededir. Bu dönem zarfında “*çalışan için yaşamak ölmektir*”. Nitekim dönemin İngiltere'sinde çocukların altı yaşından itibaren çok ağır şartlar altında ve günde on beş saate varan çalışma süreleri ile istihdam edildiği de bilinmektedir.¹⁶⁷ Fabrikalar kanunu, toplumsal olarak tepkilerin yükselmeye başladığı bu kötü çalışma şartlarına yönelik olarak uygulama alanı bulmuştur. Bu kanun ile çocukların çalışma süresi on iki saat olarak sınırlandırılmış, çocuk işçilerin eğitimi konusunda hükümler içermiş ve gece çalışmasını belirli kurallara bağlı olarak sınırlandırmıştır. 19.yy boyunca Fabrikalar Kanunu İngiltere'de gelişim göstermeye devam etmiş ve 1883'de çocuklar için pamuk tarlalarında asgari çalışma yaşı dokuza yükseltilmiştir. Ayrıca bu yasanın kapsamı geliştirilerek aynı yaş sınırı tekstil atölyelerini için de uygulanmıştır. 1842'de ise

¹⁶⁶ Robert M. Stern, s.3-4.

¹⁶⁷ Aysen Tokol, Yusuf Alper, **Sosyal Politika**, Dora Yayın Evi, 8. Baskı, Bursa, 2017, s.17-18.

İngiltere’de on yaşından küçük çocuklar ve kadınların kömür madenlerinde çalışması yasaklanmıştır.¹⁶⁸

Çalışma standartlarına yönelik önemli bir düzenleme olan Fabrikalar Kanunu’ndan önce de bazı sınırlı düzenlemeler görülmektedir. İngiltere’de 1788 yılında baca temizleme işine yönelik minimum çalışma yaşı düzenlenmiştir. 1719’da Rusya’da fabrikalarda çalışan köleleri kapsayan bir kanun çıkarılmıştır. 1780’de ise Avusturya’da fabrikalarda çalışan çıraklara yönelik bir düzenlemenin olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında çalışma hayatına yönelik düzenlemeler kadın ve çocuklar üstüne yoğunlaşmaktadır. Fransa’da 1848 yılında çıkartılan bir yasa olmasına rağmen modern anlamdaki çalışma standartları fikrine kadar yetişkin erkekler için düzenleme gerekli olarak görülememiştir.¹⁶⁹ Tüm işçiler için bir hak ve ihtiyaç olduğu fikriyle uluslararası alanda ortak çalışma standartları oluşturma düşüncesi daha sonraki yıllarda kendisine yer bulabilmiştir.

Uluslararası alanda ortak çalışma yasalarının oluşturulması düşüncesi Avrupa’da ticaretin gelişme gösterdiği 19.yy ilk yarısında itibaren gelişmeye başlamıştır. Avrupa’daki sanayileşen ülkeler arasındaki ticaretin artması bu fikre katkı sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde, Avrupa ülkelerin sömürge ülkeleri ile önemli ticari ilişkileri mevcuttur. Diğer ülkelerin sahip olduğu yetersiz düzenlemelerin küresel ticarete adaleti bozacağı düşüncesi ortak çalışma mevzuatı geliştirme fikrini güçlendirmiştir.¹⁷⁰

Uluslararası çalışma yasaları oluşturma fikrine yönelik ilk bireysel söylemler İngiltere’de Robert Owen tarafından dile getirilmiştir. Sahip olduğu fabrikalardaki çalışma sürelerini kısaltan ve çalışma şartlarını düzelten Owen, tüm işçileri koruyacak ortak bir mevzuat geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak Owen ortak çalışma yasası fikrini savunmasına rağmen bu amaca ulaşılabilmesi için gereken bir yöntem veya mekanizma öngörmemiştir. Benzer şekilde Charles Hindley de 1883’de ahlaki vurgu ile uluslararası çalışma standartlarının oluşturulmasını

¹⁶⁸ Von Plener, Ernst Freiherr, **The English Factory Legislation, from 1802 till the Present Time**, No: 43683-43685, Chapman and Hall, 1873, s.1-3.

¹⁶⁹ Stanley L. Engerman, s.36.

¹⁷⁰ Zeki Parlak, Küreselleşme ve Çalışma Standartları, s.54.

öngörmüştür. Hindley'e göre dünya refahında bir artış yakalanabilmesi ve ülkelerin ekonomik gelişme sağlayabilmesi için ortak çalışma yasalarının oluşturulması gerekmektedir. Ancak Hindley'e göre buradaki en önemli faktör diğer ülkelerin de ortak çalışma standartları fikrini desteklemesi gerektiğidir.¹⁷¹ Ortak çalışma standartları oluşturulmasına yönelik fikirler aynı yıllarda farklı ülkelerdeki düşünürler tarafından da dile getirilmiştir. Bu amaca katkı sağlayan diğer yazarlar, Fransa'da J. A. Blanqui ve Villérme ve Belçika'da ise Ducpétiaux'tır. Öte yandan bazı düşünürler, çalışama standartlarına yönelik en sistematik düşüncenin Alsace'li bir sanayici olan David Legerman tarafından öne sürüldüğünü ifade etmektedir.¹⁷² Diğer bir görüşe göre ise çalışma standartlarının en sistematik savunucusu ve bu yönüyle de ILO'nun kuruluşunun habercisi olarak nitelendirilen Daniel Le Grand'dır. Grand 1840-1853 yılları arasında uluslararası bir mevzuat oluşturulabilmesi için önemli bir gayret sarf etmiş ve bazı Avrupa ülkelerine bu amaçla başvurularda bulunmuştur. Grand çalışma standartları ile ekonomik gelişme ve istikrar arasında bir bağlantı olduğunu savunmaktadır. Grand'a göre çalışma şartlarının iyileştirilmemesi işçilerin mevcut hoşnutsuzluğunu giderek arttıracaktır. Bu ise hükümetleri önünü alınamayacakları işçi tepkileri ile yüzleşmek zorunda bırakacaktır.¹⁷³ Ayrıca bu dönem zarfında ortak çalışma yasaları oluşturulması fikri yüksek bir ses ile oldukça farklı düşünür tarafından da dile getirilmiştir. Christoph Ulrich gibi din adamları, sanayiciler, ekonomistler ve Karl Marx gibi düşünürler de uluslararası standartların geliştirilmesine önemli katkıları bulunmuştur.¹⁷⁴

Uluslararası çalışma standartlarının oluşturulması için düşünürlerin yanı sıra sendikaların da önemli girişimleri mevcuttur. Bu amaçla, 19.yy ortalarına doğru sendikaların bu amaca ulaşabilmek adına ulus üstü örgütlemelere yöneldiği görülmektedir. Sendikalar dünyanın neresinde olursa olsun işçilerin benzer problemler ile karşı karşıya kaldığını savunmuş ve faaliyetlerini uluslararası alana taşımaya gayret göstermişlerdir. Bu konudaki girişimlerin zeminini oluşturan en önemli olaylardan birisi ise ABD ve diğer Avrupa ülkelerindeki sendikaların

¹⁷¹ Stanley L. Engerman, s.37.

¹⁷² Nicolas Valtios, **International Labour Law**, Springer Science &Bussines Media, 2013, s.17.

¹⁷³ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.10.

¹⁷⁴ Zeki Parlak, Küreselleşme ve Çalışma Standartları, s.54.

örgütlenme stratejilerini değiştirmesidir. 1880’li yıllara kadar yalnızca vasıflı işgücünü örgütleyen bu sendikalar artık vasıfsız çalışanları da üye olarak kabul etmeye başlamışlardır. Sendikaların büyük işçi kitlelerini oluşturan vasıfsız işgücünü örgütlemeye başlaması ile birlikte üye sayıları hızla artmış ve sendikal mücadele farklı bir boyut kazanmıştır. Uluslararası alanda söz sahibi olabilmek ve çalışma standartlarına yönelik taleplerini savunabilmek için gerekli olan ilk uluslararası sendikal oluşum ise İngiltere’de kurulmuştur. 1864 yılında kurulan Uluslararası İşçi Birliği (The International Workingmen’s Association) ilk uluslararası örgüt olmanın yanında, uluslararası çalışma konferansının düzenleyicisi olabilmiş ve uluslararası çalışma mevzuatının geliştirilmesi için önemli fırsatlar elde edebilmiştir.¹⁷⁵

Uluslararası çalışma standartları oluşturma fikri bireysel ve örgütsel seviyede savunulurken, 19.yy sonlarına doğru Alman ve Fransız parlamentolarında tartışılmaya başlanmıştır. Ancak bu konudaki ilk resmi adımlar İsviçre’den 1876 ve 1881 yıllarında gelmiştir. Ayrıca İsviçre, Avrupa ülkeleri ile müzakere ortamının oluşturulabilmesi için 1890’da Berlin’de yapılan konferansın çağrısını da yapan ülkedir. Fakat İsveç’in on üç ülkeye çağrıda bulunduğu bu konferans benzer bir çağrıda bulunan Alman imparatoru II. Wilhelm’den dolayı toplanamamıştır. Daha sonraki yıllarda ise ortak çalışma yasalarının belirlenmesine yönelik farklı konferanslar yapılmıştır. 1887’de işçilere yönelik konuları kapsayan bir konferans Zürih’te, profesör ve yöneticileri kapsayan diğer bir konferans ise Brüksel’de toplanmıştır.¹⁷⁶

ILO öncesi nispeten en büyük başarı 1887’de ILO’nun yönetim kurulu başkanlığını da yapacak olan Ernest Mahaim’in öncülüğündeki bir konferans ile sağlanmıştır. Bu konferansta, uluslararası çalışma ofisi fikrinin ülkeler tarafından desteklenmesi amacıyla gereken ulusal örgütlenmelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu örgütlenmeler daha sonra Paris’te 1900’de toplanarak Uluslararası Çalışma Mevzuatı Birliği’ni (International Association For Labour Legislation) kurmuştur. Bu birliğin başarısı ulus üstü bir yapılanma olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ikinci Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde üye sayısını 22’ye yükselten örgüt

¹⁷⁵ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.7-8.

¹⁷⁶ Nicolas Valtios, s.18.

ILO'nun öncüsü olarak görülmektedir.¹⁷⁷ Bu uluslararası örgütlenme aralarında Amerika ve Meksika'nın da bulunduğu 7 ülke ile 1901'de Basel'de, 12 ülke ile 1902'de Minnesota eyaletindeki Cologne'de, 15 ülke ile 1905'de ve 15 ülke ile 1913'de Berne'de toplantılar düzenlemiştir. Ancak bu toplantılar sonucunda bazı imalat sanayi kısıtlamalarının kaldırılması ve kadınların gece çalışmasına yönelik oldukça sınırlı bazı düzenlemelerin getirilmesi dışında kayda değer bir ilerleme sağlanamamıştır.¹⁷⁸ Ortak çalışma yasalarına yönelik en kayda değer gelişme 1905 ve 1906'da İsviçre'nin çağrısı ile toplanan Berlin konferanslarında sağlanmıştır. Berlin konferansında uluslararası çalışma mevzuatı ile ilgili iki sözleşme kabul edilmiştir. Bu sözleşmelerden ilki sanayide kadınların gece çalışmasına yönelikken diğeri ise çalışanlar için tehlike oluşturan beyaz fosforun sanayide kullanımının yasaklanması ile ilgilidir.¹⁷⁹

Özetle, ILO öncesinde ülkelerin ulus üstü adımlar konusunda yeterince hazır ve istekli olmadığı görülmektedir. Uluslararası çalışma yasalarının belirlenmesine yönelik tüm çabalara rağmen bu adımlar ikili antlaşmalardan öteye geçememiş ve bu konuda ILO'nun kuruluşuna kadar önemli bir başarı yakalanamamıştır.¹⁸⁰ Ancak ILO bünyesindeki ilk adımlar da II. Dünya Savaşına takılmıştır. Savaş ülkelerin ortak olarak hareket etmelerini ve uluslararası çalışma yasaları oluşturmalarını engellemiştir. Yine de ILO'nun kuruluş tarihi olan 1919 yılından itibaren çalışma standartlarının geliştirilmesine yönelik önemli bir çabaları mevcuttur. Nitekim günümüzde ILO'nun çalışma standartlarının belirlenmesi ve uygulanması amacıyla birçok sözleşme ve tavsiye karara sahiptir. Bu sözleşmelerin çoğu Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri ile de uyumludur.¹⁸¹

Öte yandan küreselleşme beraberinde ILO sözleşmeleri için yeni sorunları da oluşturmuştur. Gelişmiş ülkelere göre ILO sadece sözleşme üretmemeli aynı zamanda bu sözleşmelerin uygulanmasını da sağlamalıdır. Bu baskılar ILO'yu sözleşmeleri uygulayabilmek için daha iyi yöntemler ve araçlar bulmaya itmiştir.

¹⁷⁷ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.12.

¹⁷⁸ Stanley L. Engerman, s.62.

¹⁷⁹ Nicolas Valtios, s.18.

¹⁸⁰ Zeki Parlak, Küreselleşme ve Çalışma Standartları, s.54.

¹⁸¹ Zeki Parlak, Küreselleşme ve Çalışma Standartları, s.55.

Bunun sonucunda 1998 yılında Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi kabul edilmiştir. Bu sözleşme ile temel çalışma standartları kabul edilerek dört başlık ve sekiz sözleşme olarak belirlenmiştir.¹⁸² Temel çalışma standartları fikri daha eski bir tarih olan 1994 yılındaki Michel Hansense'nin raporuna dayanmaktadır. Bu sebeple, bu raporun sunulduğu Kopenhag Zirvesi çalışma standartları açısından oldukça önemlidir. Ancak Hansense'in bu başarısı siyasi bir zafer olarak tanımlansa da Hansense standartlar arasında hiyerarşik bir ayırım yapmamıştır. Ayrıca Hansense "temel" hak veya standart kavramını bu raporun hiçbir aşamasında kullanmamıştır. Yine de Hansense'in fikri 1995 yılındaki Kopenhag'da düzenlenen Dünya Sosyal Zirvesinde temel standartların belirlenmesini ve kabul edilmesini sağlamıştır.¹⁸³ Kopenhag Zirvesi'nde katılımcı ülkeler temel standartları oluşturan konular üstünde anlaşmaya varabilmiştir. Temel standartların belirlenmesi, gelişmiş ülkeler açısından bu standartların uygulanması ve ticari adaletin sağlanması için önemli ve umut vadeden bir gelişmedir. Ancak ILO üyesi gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarının uygulanması konusunda önemli çekinceleri olduğu da görülmektedir. Bu yüzden ILO tarafından bu standartların uygulama amacının, ülkelerin sahip olduğu emek üstünlüğüne etki ederek uluslararası ticaretteki rekabet ortamını etkilemek olmadığı açık bir şekilde belirtilmiştir.¹⁸⁴

Uluslararası çalışma standartlarına yönelik en önemli katkılar, ILO bünyesinde görülmesinin yanında diğer uluslararası örgütlenmelerin de katkıları görülmektedir. Uluslararası Finans Kurumu (International Financial Institutions), Dünya Bankası, Asya Gelişim Bankası (Asian Development Bank) ve Afrika Gelişim Bankası (African Development Bank) gibi uluslararası örgütler kendi aktivitelerinin içerisinde çalışma standartlarını kullanarak gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Afrika Gelişim Bankası ILO'nun çalışma standartlarını temel alarak çalışma koşulları, güvenliği ve sağlığı konusunda 2013 yılında sosyal koruma politikaları oluşturmuştur. Ayrıca Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu da

¹⁸² Aytül Çolak, "Sosyal Politikanın Uluslararası Taraflarından Uluslararası Çalışma Örgütü ve Küreselleşme", **Balkanlar ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**, 05(01): 2019, s.77-78.

¹⁸³ Philip Alston, "Core Labour Standards and the Transformation of the International Labour Rights Regime", **EJIL**, C.15, S.3, 2004, s.464-465.

¹⁸⁴ Zeki Parlak, *Küreselleşme ve Çalışma Standartları*, s.56.

sürdürülebilir bir ekonomi için temel çalışma standartlarına vurgu yaparak bu standartları tanımaktadır. Öte yandan ILO da bu kurumların destek sağlayacağı imkânları oluşturmaktadır. Nitekim ILO'nun Adil Bir Küreselleşme İçin Sosyal Adalet Bildirgesinde (Declaration on Social Justice for a Fair Globalization) uluslararası ve bölgesel örgütlenmelerin çalışma standartlarına katkı sağlayabilmek adına ILO konferanslarına katılımcı göndermesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸⁵

2.3. Uluslararası Çalışma Standartlarının Amaçları ve Etkileri

Çalışma standartları emek piyasaları için hayati olmanın yanında küresel rekabetten uluslararası barışa, ekonomik gelişmeden ülke ve bireyin refahına kadar birçok konuyu etkilemektedir. Uluslararası çalışma standartlarının bu alanları ne yönde etkilediği hakkında literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu bölümde mevcut tartışmalara değinerek, çalışma standartlarının amaçlarını ve etki alanlarını analiz edeceğiz.

2.3.1. Uluslararası Barışın Temini ve Adil Rekabet Ortamının Oluşturulması

Dünya Savaşlarının ortaya çıkardığı yıkımın ardından, Avrupa ekonomilerinin yeniden ayağa kaldırılabilmesi ve sağlanan barışın sürdürülebilmesi için uluslararası adımların atılmaya başlandığı görülmektedir. Siyasi ve askeri gelişmelerin yanında birçok önemli ekonomik girişim de bu süreçte kendisine karşılık bulmuştur. İki dünya savaşının da arkasında ekonomik sebeplerin olduğu fikrinden hareketle, ekonomik işbirliğinin yeni bir savaş ihtimalini ortadan kaldıracağına yönelik görüşler tüm dünyada kendisine önemli destekçiler edinebilmiştir. Ekonomik adımların sonunda DTÖ, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve ILO gibi birçok uluslararası kuruluş farklı amaçlar ile ekonomik işbirliğine katkı sağlaması amacıyla oluşturulmuştur.

¹⁸⁵ ILO, Rules of the Game, s.26-27.

ILO anayasasının giriş bölümünde “*sürekli ve kalıcı bir dünya barışının, ancak sosyal adalet temeli üzerine oturtulabileceği*” vurgulanmıştır. Ayrıca giriş kısmında “*birçok kişi için adaletsizliğe, sefalete ve yoksulluğa sebep olan çalışma şartlarının dünya barışını ve ahengini bozacak bir memnuniyetsizlik yarattığı*” da ifade edilmiştir. Ek olarak ise yine ILO anayasasında “*sosyal adaletin sağlanması ile ancak evrensel ve kalıcı barış sağlanabilir, çok sayıda insanın açlık ve yoksulluk çekmesi gibi bir adaletsizlik mevcut olduğu sürece dünya barışı ve uyumu zorlaşacaktır. Bu şartlar acilen iyileştirilmesi gerekmektedir*” şeklinde bir vurgu da yer almaktadır.¹⁸⁶ ILO uluslararası ticaretteki farklı uygulamaları ortadan mümkün olduğu kadar kaldırarak ortak bir çalışma mevzuatı geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu yol ile ülkeler arasında sorun çıkaran uygulamaları ortadan kaldırmayı ve ekonomik olarak istikrarsızlık yaratan farklılıkları azaltmayı amaçlamıştır. Her ne kadar sosyal adalet ve dünya barışı arasındaki ilişkiye yönelik farklı görüşler mevcut olsa da 1969 yılında ILO’ya verilen Nobel Barış Ödülü, bu görüşün uluslararası alanda genel kabul gördüğünü destekler niteliktedir.¹⁸⁷

ILO’ya göre ortak çalışma standartlarının oluşturulması, ticareti daha adil bir zemine oturtturarak küresel barış ortamına katkı sağlayacaktır. Dünya barışı ve çalışma standartları arasında mutlak bir bağ olduğunu savunan görüşlere göre, ülkelerin gelişmişlik seviyesi, kültürü ve gelenekleri ne olursa olsun, tüm ülkeler bu standartların uygulanmasına yönelik destekleyici bir tutum içerisinde olmalıdır. Çünkü uluslararası çalışma standartları adil bir rekabet ortamının oluşturulması açısından gereklidir. Ayrıca bu standartların uygulanmasını serbest piyasaya bir müdahale olarak nitelendirilmemesi de gerekmektedir. Çünkü uluslararası çalışma standartlarının uygulanması haksız rekabeti engelleyerek mevcut sorunların giderilmesine katkıda bulunacaktır. Bu görüşlere göre, temel standartlar temel insan hakkı ise bu standartların korunması ve geliştirilmesi sosyal adalet ve barışa olumlu bir katkı sağlayacağı mutlaklıdır.¹⁸⁸ Bu düşüncelere muhalif olan görüşlere göre ise bu tür çabalar piyasaların işleyişine müdahale anlamına geleceği için istenilen başarı

¹⁸⁶ ILO, *Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Anayasası*, s.1.

¹⁸⁷ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.84.

¹⁸⁸ Werner Sengenberger, s.9-10.

sağlanamayacaktır. Ayrıca bu tür bir müdahale, gelişmiş ülkelerin çıkarlarını koruma fikrini perdelemek için kullanılmaktadır.¹⁸⁹

ILO'ya göre ise çalışma hayatına yönelik yasal düzenlemelerin uygulanması uluslararası rekabeti dengeleyici bir işleve sahiptir. Eğer uluslararası standartlar uygulanmazsa düşük çalışma standartları küresel rekabetin etkisi ile yüksek olanı da kendi seviyesine düşürecektir. Çünkü yüksek çalışma standartları bir maliyettir. Bu sebeple yüksek çalışma standartlarına sahip ülkelerin düşük çalışma standartlarının sağladığı emek maliyetine karşı rekabet şansı giderek azalacaktır. Bu durumun sonucunda, gelişmiş ekonomiler rekabet edebilmek için yüksek standartlarını düşürecek ve uluslararası ticaret en düşük standartlardaki bir yarışa (Race to Bottom) dönüşecektir.¹⁹⁰ ILO'ya göre uluslararası standartların uygulanması “insani damping” anlama geleceği için küresel rekabetteki eşitsizlikleri ortadan kaldıracak ve küresel rekabeti daha adil bir zemine taşıyacaktır. Bu hedef dünya barışı için bir gereklilik olarak görülmelidir. Bu fikir ILO anayasasında, “*anayasayı imzalayan ülkelerin insani duygulardan hareketle sürekli bir dünya barışının arzulanmasını kendilerine amaç edindiği*” şeklinde belirtilmektedir. Nitekim uluslararası çalışma standartlarını uygulayan ve çalışanlarına saygı gösteren ülkeler, tersi durumdaki ülkelerin uygulamalarını sosyal damping veya dolaylı yada örtük sübvansiyon anlamına geldiği için şikayet etmektedir.

Öte yandan düşük standartlar ile üretilen ürünlerin gelişmiş ülkelerin iç piyasasına ihraç edilmesi, bu ülkelerdeki tüketicilerin lehine bir durum olduğu da savunulmaktadır. Çünkü bu ülkelerdeki tüketiciler daha ucuz malları satın alma şansı yakalayabildiği için refah seviyeleri ve alım güçleri yükselmektedir. Ayrıca düşük çalışma standartlarının küresel adalete zarar vermediğini savunan yazarlara göre erken sanayi ürünleri olarak nitelendirilen tekstil, giyim ve tarım sektörlerinde ortak standartlara ihtiyaç yoktur. Çünkü bu sektörlerde üretilen ürünlere yönelik olan rekabet sonsuza kadar devam etmeyecek ve teknolojik ilerlemelerin yardımı ile giderek azalacaktır. Gelişen üretim teknolojileri ürünlerin katma değerini yükseltecek

¹⁸⁹ Alan B. Krueger, s.1

¹⁹⁰ Ronal B. Davies, Krishna Chaitanya Vadlamannati, “A Race to Bottom in Labour Standards? An Empirical Investigation”, **Journal of Development Economics**, 103, 2013, s.1-2.

ve üretimdeki düşük vasıflı iş gücü azalacaktır. Bu tezi desteklemek için başta ABD olmak üzere diğer gelişmiş ülkelerdeki düşük vasıflı işgücü istihdamının giderek azalması gösterilmektedir.¹⁹¹ Öte yandan küreselleşmenin emek piyasaları üzerinde bazı olumsuz etkileri olduğu bilinmektedir. Tüm dünyada işsizliğin artması, kayıt dışı sektörün genişlemesi ve sosyal korumanın giderek erimesi sosyal düzeni alt üst etmekte ve küresel düzeyde bir memnuniyetsizlik yaratmaktadır. ILO'nun anayasasında da belirttiği üzere bu tür istenmeyen etkiler dünya barışı için bir tehdittir. Ancak adil bir rekabet ortamının sağlanması uluslararası barışın temini için bir gereklilik olmakla birlikte, ortak çalışma standartlarının uygulanmasının bu amaca ne ölçüde etki edeceği de tartışmalıdır. Nitekim gelişmekte olan ülkeler bu standartları korumacılık olarak değerlendirmektedir.¹⁹²

Ortak çalışma standartlarının uygulanmasına yönelik bir fikir birliği sağlanamasa da bu standartların küresel rekabet ortamını sınırlı da olsa iyileştirebileceğini savunulmaktadır. Bu durum ILO'nun kuruluşunu sağlayan Versay Barış Antlaşması tarafından da vurgulanmış ve düşük standartların küresel ticaret için tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu antlaşmada “*çalışma hayatı ile ilgili iyileştirici tedbirler almayan ülkelerin, bu tedbirleri almak isteyen ülkeler için bir engel olacağı*” ifadesi yer almıştır.¹⁹³ Bu ifadede belirtildiği üzere, ortak çalışma mevzuatının oluşturulması ve uygulanması uluslararası ticaretteki mevcut standartların aşınmasını engelleyecektir. Diğer bir deyişle ortak çalışma standartlarının küresel rekabetin dünya barışına tehdit oluşturmasını engelleyen bir işlevi söz konusudur.

2.3.2. Sosyal Adaletin Sağlanması ve Sosyal Barışın Temini

Ekonomik gelişme için gereken adımların sosyal alanı ve bu alandaki sorunları da kapsayacak şekilde belirlenmesi gerekmektedir. 1930'daki Büyük Buhran bu düşüncüyü güçlendirerek, sosyal alandaki problemlerin ekonomik

¹⁹¹ Michael J. Trebilcock, “Trade Policy and Labour Standards: Objectives, Instruments and Institutions”, **Law and Economic Research Paper**, No: 02-01, 2001, s.7-8.

¹⁹² Ronal B. Davies, Krishna Chaitanya Vadlamannati, s.10.

¹⁹³ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.81-82.

problemler ile iç içe olduğu konusunda bir fikir birliği oluşmasına ortam sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ABD başkanı F. Roosewelt “*ekonomik politikaların nihai hedefinin sosyal adaleti sağlamak olduğu*” şeklindeki bir ifadenin yer aldığı açıklamasını ILO konferansına göndermiştir. Ayrıca ILO 1994 tarihli beyannamesinde ekonomi politikalarının sosyal hedefleri göz ardı etmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ekonomik gelişmenin beraberinde sosyal gelişmeyi sağlayabilmek için tek başına yeterli olmadığından hareketle, ILO uluslararası çalışma standartlarını belirlerken ekonomik gelişmenin yanında sosyal amaçları da göz önünde bulundurarak hareket etmektedir.¹⁹⁴ ILO’ya göre çalışma standartlarının sosyal adaleti sağlamaya yönelik ikincil bir amacı yoktur. Bunun yerine doğrudan doğruya sosyal adaleti ve toplumsal barışı sağlamayı amaç edinmiştir. ILO Anayasasında sosyal adaletin sağlanmasının önemine “*sosyal adaletin sağlanması ile barışın sürekliliğinin sağlanması bir yana taraflar arasında insanlık ve adalet duyguları ile ilgili yüksek bir anlayış da oluşacaktır*” şeklinde vurgu yapılmıştır. Bu sebeple, çalışma standartlarını belirleme ve uygulama çabalarının dinamosu sosyal adaleti ve sosyal barışı sağlama düşüncesi olduğunu ifade edilmektedir.¹⁹⁵

Uluslararası çalışma standartları sosyal adalet ve sosyal barışı sağlarken hem ekonomik hem de insani araçları kullanmaktadır. Ekonomik olarak, toplumsal barışa gelir adaletini sağlayarak ulaşmaya çalıştığı görülmektedir. Gelir dağılımı “*bir ekonomide belli bir dönemde yaratılan gelirin, kişiler toplumsal gruplar ve üretim faktörleri arasındaki bölüşümü*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁶ Uluslararası çalışma standartları bir dereceye kadar gelir ve ücret adaletine katkı sağlayarak toplumsal bütünleşmeye ve demokrasinin güçlenmesine katkı sağlayabilmektedir. Nitekim sendikaların daha güçlü olduğu alanların demokratik toplumlar olduğu bilinmektedir. Sendikal örgütlenmenin güçlü olduğu ülkelerde gelir dağılımı daha adil ve ücret farklılıkları ise daha düşüktür. Gelirin daha adil dağılması yoksulluğun azalmasına

¹⁹⁴ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.86.

¹⁹⁵ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.84-85.

¹⁹⁶ DPT, **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Alt Komisyon Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2599, Ankara, 2001, s.3.

katkı sağlamak ve toplumdaki siyasi ayrışmaları azalmaktadır.¹⁹⁷ Ekonomik sebeplere bağlı toplumsal çatışmaların azalması ise sosyal barışı güçlendirmektedir. Öte yandan uluslararası çalışma standartlarının yeniden gelir dağılımı fonksiyonu üretebilmesi emek talebine bağlı olduğu da savunulmaktadır. Gelir adaletsizliği toplumda düşük ücrete sahip olan önemli bir kesimi sefaletle sürükleyebilmektedir. Bu durumla mücadeleye yönelik uygulanan politikalar beraberinde işsizliği yükseltme tehlikesi de taşımaktadır. Ayrıca ücreti temel alan politikalarının başarısı hedef grubuna göre de değişiklik göstermektedir.¹⁹⁸

Gelir adaleti ile sosyal adaletin ve barışın sağlanması fikri birçok düşünür tarafından savunulmasına rağmen çalışma standartları ve gelir dağılımı ilişkisi son derece tartışmalıdır. Örneğin çocuk işçiliğinin sonlandırılması için gelirin daha adil dağılması ve bu çocukların ailelerinin yoksulluktan kurtulması gerekmektedir. Nitekim daha adaletli bir gelir dağılımı yoksul ailelerin gelirlerini arttıracığı için çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmayacaklardır. Ancak Swinnerton ve Rogers'in araştırmaları, gelir dağılımı politikalarının çocuk işçiliği üstünde farklı sonuçlara sahip olduğunu göstermektedir. Yazarlara göre üretim verimliliğinin yüksek olduğu ülkelerde çalışma standartlarının yükseltilmesi ile gelir adaletini sağlamaya yönelik politikalar çocuk işçiliğinin düşürebilmesine imkân vermektedir. Buna karşın üretim verimliliğinin düşük olduğu ülkelerde ise bu politikalar çocuk işçiliğini daha da körüklemeye ihtimali taşımaktadır. Çünkü bu politikalar yoksul hanelerin gelirleri yükseltirken, orta gelirli ailelerin gelirlerini ise azaltmaktadır. Bu da orta gelirli ailelerin çocukların çalışma zorunluluğunu arttırmakta ve çocuk istihdamını yükseltmektedir.¹⁹⁹ Bu yüzden düşük üretim verimliliğine sahip ülkelerin çalışma standartları politikalarının gelir adaletinin yanında verimliliğe yönelik hedeflerinin de olması gerekmektedir.

Öte yandan temel çalışma standartlarının uygulanması insan bir haktır. Bu yüzden bu hakkın sağlanması sosyal adaletin ve sosyal barışın sağlanmasına olanak

¹⁹⁷ Jhon D. R. Craing, S. Michael Lynk, **Globalization and the Future of Labour Law**, Cambridge University Press, 2006, s.339.

¹⁹⁸ Michael Bruno and Boris Pleskovic, s.283-284.

¹⁹⁹ Kenneth A. Swinnerton, Carol Ann Rogers, "The Economics of Child Labour: Comment", **American Economic Review**, Vol.89, No.5, 1999, s.1382-1385.

tanıyacaktır. Bu ilişki Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Çalışma Hayatına İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi'nde de vurgulanmıştır. Nitekim örgütlenme hakkı, kölelik, angarya, ayrımcılık ve çocuk işçiliği ülkesel sınırların dışına taşan ve insan hakkı ihlali olarak görülen konulardır. Bu yüzden bu konular ile mücadele sosyal adaletin sağlanması bir gereklilik olarak görülmektedir. Ne var ki temel çalışma standartlarının uygulanmasının ülkelerin ekonomik gelişmelerine ve kalkınmalarına olan etkileri konusunda fikir ayrılıkları da görülmektedir.²⁰⁰ Yine de çalışma standartlarının insani yönüne olan vurgu sosyal adaletin sağlanması açısından önemlidir. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlere çalışanların daha adil ve insani şartlar altında çalışabilmesi için gereken politikaları uygulama konusunda önemli görevler düşmektedir.

Çalışma standartlarının insani yönüne olan vurgunun kabul edilebilir farklı bir boyutu da bulunmaktadır. Çünkü temel çalışma standartlarına saygı duyan gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin emek sömürüsü ile üretilen ürünlere yönelik tavırları son derece kabul edilebilirdir. Her ne kadar sosyal adaletin sağlanması konusunda ekonomik veya ticari yaptırımlara karşı çıkılsa bile, temel insan haklarına saygı duyulmaması bu durumun desteklemesine olanak tanımaktadır. Nitekim tüketici tepkileri hem ekonomik hem de siyasal yaptırımların savunulmasına neden olduğu bilinmektedir.²⁰¹ Freeman'a göre ülkelerin çalışma standartlarına gereken önemi vermemesi ve temel standartları kendi çalışanlarına sunmaması halinde ticari yaptırımlarla karşı karşıya kalmaları oldukça muhtemeldir. Bu açıdan bakıldığında, çalışma standartları ülkelerin insan hakları konusunda daha duyarlı olabilmeleri için başvurulabilecek askeri olmayan birkaç ekonomik araçtan birisidir.²⁰² Çalışma standartlarının insani yönü, ekonomik araçları harekete geçirebildiği için ayrıca sosyal adalete etki edebilme gücüne de sahiptir.

²⁰⁰ Tonia Novitz, **Labour Standards and Trade: Need We Chose Between 'Human Right' and 'Sustainable Development' ?**, Springer Press, Germany, 2018, s.120-125.

²⁰¹ Michael J. Trebilcock, s.12-13.

²⁰² Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", **International Institute for Labour Studies**, Geneva, 1994, s.87.

2.3.3. Çalışma Standartlarının Ekonomik Gelişmeye ve Refaha Etkisi

ILO'ya göre temel çalışma standartları uluslararası emek piyasasındaki temel sosyal kuralları oluşturmaktadır. Bu kurallar ülkeleri ve şirketleri düşük çalışma standartlarından uzak tutmayı amaçlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin veya şirketlerin bu standartları rekabet gücünü arttırmak amacıyla kullandıkları bilinmektedir. Ancak bu durum, kısa vadeli getirileri olmasına rağmen uzun vadede istenmeyen sonuçlara neden olmaktadır. Çünkü bu standartlar uzun dönemde ücretlerin ve vasıf seviyesinin yükselmesini engellemektedir. Ülkelerin uzun dönemde yüksek vasıflı işgücünden mahrum kalması ise ekonomik gelişmelerini yavaşlatmakta ve ülke refahını düşürmektedir. Bu sürece en önemli etki ise çocuk istihdamı üzerinden gerçekleşmektedir. Çünkü çocuk işçiler geleceğin düşük vasıflı ve eğitimsiz iş gücünü oluşturduğu için beşeri sermayenin etkin kullanımını engellemektedir. Bu durum uzun vadede çocuk işçiliğinin yaygın olduğu ülkelerin ekonomik büyümelerini ve sosyal gelişimlerini sınırlandıracaktır.²⁰³ Ayrıca bu durum gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçiliğinin nesiller boyu sürmesine ve kısır bir döngüye dönüşmesine de neden olmaktadır.²⁰⁴ Çocuk işçiliğinin yanında, ayrımcılığın önlenmesi kadın ve diğer azınlık grupların üretimde daha etkin kullanılmasına imkân tanımaktadır. Örgütlenme hakkı ise daha istikrarlı ve yaratıcı bir çalışma hayatının sağlanması için önemlidir.²⁰⁵

Stiglitz emeğin etkin kullanımının toplumsal refaha katkı sağlayacağını savunmaktadır. Stiglitz'e göre örgütlenme hakkı çalışanların taleplerini karşı tarafa duyurabilmesine olanak tanıyarak çalışanların verimliliğini ve ücretlerini arttırmaktadır. Bu ise toplam üretimi arttırarak uzun dönemde ülke refahını yükseltmektedir.²⁰⁶ Uzun dönemde çalışma standartlarının ayrıca piyasaların liberalleşmesine de olumlu bir katkısı olduğu ifade edilmektedir. Yüksek çalışma

²⁰³ Rossana Galli, "The Economic Impact of Child Labour" **International Institute for Labour Studies**, Genava, 2001, s.9

²⁰⁴ ILO, Rules of the Game, s.42.

²⁰⁵ Andrew Dale, Douglas Lippoldt, **International Trade and Core Labour Standards**, OECD, 2000, s.32.

²⁰⁶ Andrew Dale, Douglas Lippoldt, 2000, s.31-32.

standartlarının uygulanması sendikaların işini kolaylaştırmakta ve daha güçlü yapılar haline getirmektedir. Ayrıca düşük çalışma standartlarına sahip ülkelerin uzun dönemde DYY girişleri de sınırlı kalmaktadır. Nitekim veriler de DYY'lerin çalışma standartlarının yüksek olduğu ülkelere daha fazla yöneldiğini göstermektedir. DYY'ler düzenli bir finans kaynağı olduğu için ekonomik ve sosyal istikrar açısından son derece önemli bir araçtır. Bu araçtan işçilerden işverenlere kadar tüm toplum faydalanabilme olanağı bulamaktadır.²⁰⁷ Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin DYY'lerden daha fazla istifade edebilmeleri için çalışma standartlarına saygı göstermesi gerektiği savunulmaktadır.

Çalışma standartlarının refaha olan diğer bir etkisi emek göçü üzerinden gerçekleşmektedir. Buna göre ülkeler ve bölgeler arasında benzer çalışma standartlarının uygulanması emek mobilitesini arttırmaktadır.²⁰⁸ Çalışma şartlarına ve ücretlere bağlı olarak emek mobilitesini sınırlandıran etkenlerin en aza indirilmesi, hem ulusal hem de uluslararası alanda emeğin optimum kullanımını güçlendirmektedir. Emeğin daha etkin kullanımı ise toplam üretimi artırarak küresel refahın yükselmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca emek mobilitesinin yükselmesi, emeğin sermayenin sahip olduğu hareket esnekliği karşısında pazarlık gücünü de arttırmaktadır. Emeğin pazarlık gücünün artması, sendikaların çalışanları ucuz işgücü rezervlerinin neden olduğu rekabetten koruyabilmesi ve çalışma standartlarını yükseltebilmesi anlamına da gelmektedir. Yine de emek göçüne etki eden birçok faktörün olduğu da bilinmektedir.

Çalışma standartları sadece ülkelerin değil aynı zamanda çalışanların refahını da etkilemektedir. Ücret, ücret ekleri ve çalışma süreleri gibi çalışanların gelirini doğrudan etkileyen konuların yanında, sosyal güvenlik tedbirleri gibi dolaylı olarak etkiyen konular da çalışanların refahı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Sendikal örgütlenmenin desteklenmesi, çalışanların ücret ve ücret ekleri gibi kendileri açısından hayati olan konularda sermaye karşısındaki pazarlık güçlerini arttırmaktadır. Ayrıca daha istikrarlı ve güvenli iş ortamı çalışanları ölüm ve

²⁰⁷ Angela Dziedzom Akorsu, s.17.

²⁰⁸ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.87.

yaralanma gibi işgücü kaybına sebep olabilecek durumlardan korumaktadır. Nitekim iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları hem çalışanın hem de ailesinin olası istenmeyen durumlardan kaynaklanan refah kaybını en aza indirmektedir. Çünkü sosyal güvenlik mantığında olası kaza ve hastalık durumlarını engelleyici tedbirlerin yanında, muhtaçlık yaratacak sosyal ve ekonomik risklere karşı koruma mekanizması da mevcuttur. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin en önemli emek piyasası sorunlarından birisini kayıt dışı sektör oluşturmaktadır. Kayıt dışı sektör, ulusal ekonomiler kadar bireyin refahı açısından da son derece olumsuz etkilere sahiptir. ILO'ya göre evde çalışanlar, kırsal alanlardaki işgücü, göçmenler ve kadın işgücü kayıt dışı sektörde en fazla istihdam edilen gruplardır. Çalışma standartları formel sektör kadar enformel sektör için de koruma sağlamakta ve enformel sektörün daralmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum ise ekonomik büyümeye, refah artışına ve emek verimliliğine katkıda bulunmaktadır.²⁰⁹ Enformel ekonominin daralması üretimde verimlilik kaybının azalmasına ve çalışanın daha iyi çalışma şartlarına sahip olmasına imkân tanıyarak toplumsal refahını yükseltmektedir.

Öte yandan bazı yazarlara göre gelişmekte olan ülkelerde ortak çalışma standartlarının uygulanması bazı ekonomik başarısızlıkları da beraberinde getirecektir. Çünkü bu standartlar gelişmiş ülkelerin sahip olduğu çalışma standartlarını temel aldığı için ortak standartların gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliği son derece düşüktür. Çalışma standartlarının uluslararası seviyede belirlenmesi ve gelişmekte olan ülkelerin serbest ticaret ilkelerinin aksine bu standartları uygulaması için zorlanması, bu ülkelerin ekonomik gelişmelerini olumsuz açıdan etkileyecektir. Nitekim Pareto Optimumu Teorisine göre bir grup veya kişinin gelirinin artması başka bir grup veya kişinin gelirinin azalması durumunda mümkün olabilmektedir. Uluslararası çalışma standartlarının küresel düzeyde uygulanması ile bazı ülkelerdeki işçilerin refahının artması ancak başka ülkelerdeki işçilerin refahının azalması ile mümkün olabilecektir. Başka bir ifade ile işçi geliri düşen ülkelerdeki refah, işçi geliri yükselen ülkelere doğru kaymış

²⁰⁹ ILO, Rules of the Game, s.16.

olacaktır.²¹⁰ Bu görüşten hareketle, uluslararası çalışma standartlarının refaha olan olumlu etkisi, bu standartların işçiler açısından bir maliyete dönüştüğü ülkeler açısından geçerliliğini kaybetmektedir.

2.3.4. Çalışma Standartlarının Emek Piyasasına ve Çalışan Verimliliğine Etkisi

Üretimin ve ticaretin küreselleşmesi hem ülkeler hem de şirketler için daha sert bir rekabet ortamını da beraberinde getirmiştir. Küresel rekabetin çalışma standartlarını hem olumlu hem de olumsuz olarak etkilediği görülmektedir. Olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ifade eden yazarlara göre, emek maliyetlerini düşürerek rekabet gücü elde etmek isteyen ülkeler ve şirketler mevcut çalışma standartlarını giderek erozyona uğratmaktadır. Öte yandan rekabet ortamının çalışma standartlarına yönelik olumlu etkisi ise verimlilik için insan unsurunun giderek artan önemidir. Her ne kadar yüksek çalışma standartları bir maliyet olarak görülse de birçok araştırmaya göre aslında bu standartlar çalışanın verimliliğini ve ekonomik performansını da arttırmaktadır.²¹¹ Yeni rekabet ortamında ayakta kalabilmenin yolu, diğer üretim faktörlerinin yanında emeğin de optimum kullanımına dayanmaktadır. Çalışma standartlarının insani yönünü göz önünde bulundurduğumuzda, bu standartların amacı insana yakışır bir iş ortamının oluşturulmasını hedeflemesidir. Mevcut standartlarının yükselmesi bireysel açıdan çalışanın verimliliğini arttırmanın yanında emek piyasalarını da daha sorunsuz ve işlevsel bir hale getirmektedir. Ayrıca bu iki yönün birbiri ile bağlantılı olduğu da görülmektedir.

Yönetim kuramlarına baktığımızda insan unsurunun etkin kullanılmasına yönelik çabaları görmekteyiz. Klasik teoriler, neo-klasik teoriler ve modern teorilerin arasındaki ayrımın, insana olan bakış açısı ve örgütlenme yönetiminin temel prensiplerine göre yapılmaktadır.²¹² Emek verimliliği ve çalışma şartları arasındaki ilişkinin belki de en tipik örneği Klasik Yönetim kuramı ve Yalın Üretim modelidir.

²¹⁰ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.72.

²¹¹ ILO, Rules of the Game, s.14.

²¹² Zeyhan Nuray Nişancı, “Geçmişten Günümüze Yönetim Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.13, S.25, 2015, s.262-263.

Taylor'un klasik yönetim kuramına dayanan Fordist üretim yapılanmasının Japon üretim mantığının önündeki başarısızlığı, emek verimliliğine olan bakışı da değiştirmiştir. Çünkü Taylorist yönetim mantığında “*işlerin tam olarak planlanması ve bireylerin kolaylıkla algılayabileceği şekle getirilmesini*” ifade eden bir yönetim anlayışı mevcuttur. Japon üretiminin aksine bu anlayışta işçilerin çalışma temposu daha yüksek ve çalışma şartları ise daha ağırdır.²¹³ Japon üretim paradigmasının emek unsurunu daha etkin kullanabilmesinin arkasındaki etkenlerden birisi çalışma standartlarına yönelik olan yaklaşımıdır. Bu yönetim mantığında çalışma şartlarının daha insani bir seviyeye çekilmesi, işbirliği ve güven ortamının sağlanması düşüncesi yer almaktadır.²¹⁴ Sonuç olarak, Yalın üretim modeli insan unsuruna verilen değerin verimlilik ve rekabet üstündeki etkisine önemli bir örnek teşkil etmiştir. Post-Modern bir insan kaynağı yönetimine sahip olan Japon Yalın Üretim modeli “önce insan” mantığı üzerine kuruludur.²¹⁵

Çalışanları neyin motive ettiği konusu çalışma standartlarından bağımsız bir mesele değildir. Ücret, iş sağlığı ve güvenliği, takdir görme, üretime katılma, çalışma şartları ve çalışanların bu konular üstünde söz sahibi olmasına olanak tanıyan sendikal örgütlenme gibi pek çok konu verimlilik üstünde doğrudan belirleyicidir. Bazı araştırmalar işverenlerin verimliliğin temelini olarak ücreti gördüğünü, buna karşın işçilerin diğer standartlara da oldukça önem verdiğini göstermektedir.²¹⁶ Ayrıca işçilerin verimliliklerinin yanında, daha iyi çalışma şartları örgütsel bağlılığı da olumlu olarak etkilemektedir. Bu durum işgücü devrini düşürmek adına önemlidir. Çünkü iş gücü devri hem çalışanlar hem de işletmeler için verimlilik kaybı ve maliyet anlamına gelmektedir. Çalışanın işinden memnun olamaması, ücret seviyesinin çalışanın beklentisinin altında kalması, iş ve çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği, çalışma süreleri, tatil ve dinlenme süreleri gibi birçok etken işçi devri

²¹³ Aysen Tokol, s.196.

²¹⁴ Zeki Parlak, “Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (1) 1999, s.89.

²¹⁵ Zeyhan Nuray Nişancı, s.277.

²¹⁶ Ali Şahin, “Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, 2004, s.526.

üstünde doğrudan belirleyici olan meselelerdir.²¹⁷ Ayrıca çalışanın iş süreçleri hakkında bilgi sahibi olduğu işten çıkarak birikimi olmadığı bir işte çalışması, kendi potansiyelinin altında bir verimlilik üretmesi anlamına gelmektedir. Ek olarak çalışanın yeni işinde kaza yapma ihtimali eski işine göre çok daha yüksektir. İşçinin yeni işine ve çalışma arkadaşlarıyla bir uyum süreci de mevcuttur. Bu durum çalışan için psikolojik bir baskı oluşturmaya kuvvetle muhtemel olduğu için ayrıca verimlilik düşüşü için bir nedendir. İşletmeler açısından baktığımızda da işçi devri önemli bir ekonomik maliyettir. Çünkü işçi devri şirket ve iş hakkında bilgisi olan vasıflı işgücünün kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu sebeple yeni işçinin uyum sürecinde düşük verimlilik ile çalışması çok olasıdır. Son olarak ise çalışanın işinden ayrılması, ayrılmayan çalışanlar için bir endişe kaynağına da dönüşebilmektedir.²¹⁸ Bu ve benzeri durumlar hem çalışan hem de işletmeler açısından verimlilik kaybı anlamına gelmektedir. Öte yandan işçi devrini sadece olumsuz açıdan değerlendirmemek de gerekmektedir. Nitekim işçi devri emek piyasasının daha etkin olabilmesi için bir gerekliliktir. İşçi devri emeğin sektörler, bölgeler ve meslekler arası dağılımı etkileyerek emek faktörünün etkin bir şekilde kullanılmasına olanak tanımaktadır. Bölgeler arasındaki çalışma standartları farklılıklarının azalması emek mobilitasını arttırmaktadır. Ayrıca işsizlik sigortası veya diğer aktif emek piyasası politikaları emek piyasasının esnekliğine katkı sağlamaktadır.²¹⁹ Bu bakımdan çalışma standartlarının işçi devrinin olumsuz sonuçlarını engellediği gibi olumlu yönlerini ise güçlendirdiği görülmektedir.

Yüksek çalışma standartları, çalışanın verimliliğini arttırmanın yanında emek piyasasının daha sorunsuz çalışabilmesine imkân vererek çalışan verimliliğini güçlendirmektedir. Örneğin iş güvenliğine yönelik olarak yüksek çalışma standartlarının uygulanması, iş kazası ve meslek hastalığı riskini düşürerek üretimin sektöre uğramasını engellemektedir. TÜİK istatistiklerine göre 2019 yılında toplamda 422.463 çalışan iş kazası ve 1.088 çalışan ise meslek hastalığına maruz

²¹⁷ Ayşe Can Baysal, “İşletmelerde İşgücü Devri ve Sorunu”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.6, 1984, s.87.

²¹⁸ Ayşe Can Baysal, s.83-84.

²¹⁹ ILO, *Rules of the Game*, s.15.

kalmıştır.²²⁰ İş kazası ve meslek hastalığı istatistiklerini dünya genelinde de son derece yüksek olduğu bilinmektedir. Nitekim tüm dünyada her yıl 340 milyon insan iş kazası geçirmekte ve 160 milyon insan ise meslek hastalığına yakalanmaktadır. Ayrıca yıllık olarak 2,3 milyon insan iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle hayatını kaybetmektedir. Bu oranı günlük bazda değerlendirdiğimizde, her gün 6 binden daha fazla çalışan mevcut tedbirlerin yoksunluğundan dolayı hayatını kaybetmektedir. İşin daha vahim olan yanı ise ILO istatistiklerine göre bu rakamların sürekli olarak artış göstermesidir.²²¹ Bu sayılara baktığımızda, iş kazaları ve meslek hastalıkları hem çalışanların verimliliğini hem de emek piyasasının işlevselliğini olumsuz olarak etkilemekte ve ülkeler için ekonomik bir kayba dönüşmektedir. Yüksek çalışma standartları bu tür istenmeyen durumları engellemenin yanında sağlık masraflarını da düşürerek ayrıca ülke ekonomisine olumlu bir katkıda bulunmaktadır. Ek olarak, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin iyi olması çalışanların daha fazla risk alabilmesine olanak tanıyarak daha yaratıcı ve verimli olmalarına da katkı sağlamaktadır.²²² Emek faktörü, gelişmekte olan ülkelerin küresel ticarete sahip olduğu en önemli rekabet avantajıdır. Bu yüzden iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin son derece yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkeler açısından bu tedbirler ayrıca önemlidir.

Verimlilik artışının sağlanabilmesi için emek piyasasının mümkün olduğu kadar az sorun ile çalışması gerekmektedir. Bazı yazarlara göre çalışma standartlarının bu konuda oldukça önemli katkıları mevcuttur. Yüksek çalışma standartlarının en önemli etkilerinden birisi emek piyasasındaki bilgiyi daha saydam hale getirmesidir. Çalışanların yüksek çalışma standartları hakkındaki bilgisi sınırlılık arz edebilmektedir. Bu nedenle çalışma koşullarının yükseltilebilmesi konusundaki talepleri de sınırlı kalabilmektedir. Özellikle işçi devrinin yüksek olduğu gündelik işgücü piyasasından emek arz eden şirketler mevcut şartları iyileştirmeme hususunda daha istekli davranmaktadırlar.²²³ Ayrıca çalışma standartlarının uluslararası veya yerel mevzuatlar ile belirlenmesi, bu tür

²²⁰ TÜİK, SGK İstatistik Yıllıkları, 2019.

²²¹ https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/occupational-safety-and-health/WCMS_249278/lang--en/index.htm#:~:text=The%20ILO%20estimates%20that%20some,of%20work%2Drelated%20illnesses%20annually. (15.10.2020)

²²² ILO, Rules of the Game, s.15.

²²³ Michael Bruno and Boris Pleskovic, s.284.

bilinmezlikleri ortadan kaldırarak emek piyasası için bazı standartları daha belirgin hale getirmektedir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerdeki iş yasalarının çok daha detaylı olması karmaşıklığı arttırmakta ve uygulamada istenilen başarının sağlanamamasına neden olmaktadır.²²⁴

Öte yandan temel çalışma standartlarının emek piyasalarının işlevselliğine katkısı çok daha belirgindir. Örneğin ayrımcılık uygulamaları çalışanın verimliliğini düşürmenin yanında emek piyasasının işlevselliğini de olumsuz olarak etkilemektedir. Benzer üretkenliğe sahip çalışanlara etnik köken, cinsiyet, dini inanç gibi faktörler üzerinden farklı muamele edilmesi veya daha düşük ücret verilmesi, bu çalışanların potansiyelinin altında kalmasına neden olmaktadır.²²⁵ Ayrıca temel çalışma standartları emek piyasasındaki güç dağılımını daha adil bir hale getirmektedir. Bu konudaki ilk akla gelen örnek sendikal örgütlenmedir. Sendikalar hem işçi ile işveren hem de işverenler arasındaki güç dağılımı konusunda belirleyicidir. İşçiler sendikalar aracılığı ile temsil hakkı kazanarak kendi çalışma standartlarının yükseltilmesi konusunda gücü işveren ile bölüşmektedir. Çalışma standartlarının yükseltilmesi ücretlerin ve istihdamın artmasına katkı sağlamaktadır. Aksini düşünen yazarlara göre ise, işçilerin ücret ve çalışma koşulları konularındaki taleplerinin heterojen olması çalışma standartlarının emek piyasasının işlevselliğine ve verimliliğine olan etkisini sınırlandırmaktadır.²²⁶ Ek olarak, gücün emek piyasasındaki dağılımı konusuna zorla çalıştırma ve çocuk işçiliği üzerinden de bakılmaktadır. Bu tür istihdam şekillerinde çalışma şartlarını belirleme gücü tekel olarak işverenin elinde bulunmaktadır. Zorla çalıştırmanın ve çocuk emeğinin istismarının engellenmesi, emek piyasasındaki şirketlerin haksız kazanç elde etmesini önlenmenin yanında piyasanın etkinliğe de olumlu bir katkı sağlamaktadır.²²⁷

²²⁴ Stephen S. Golub, s.24.

²²⁵ Michael Bruno and Boris Pleskovic, s.285.

²²⁶ Drusilla K. Brown, Alan V. Deardorff ve Robert M. Stern, "International Labour Standards and Trade: A Theoretical Analysis", **Research Seminar in International Economic**, Post-Printed Paper No.3, 1996, s.26.

²²⁷ Michael Bruno and Boris Pleskovic, s.284.

2.3.5. Ulusal Mevzuatları Geliştirme ve Yönlendirme İşlevi

Ülkelerin refah seviyeleri ve çalışma mevzuatları arasında sıkı ve çift yönlü bir ilişki mevcuttur. Yüksek refaha sahip ülkelerin daha iyi çalışma standartlarına sahip olmasının yanında yüksek çalışma standartları da refahı yükseltmektedir. Nitekim çalışma standartlarının yükseltilmesi ve güvence altına alınması, yoksulluğu azaltmanın yanında iş sözleşmesi yapma uygulamasını, prosedürlere ve kurallara saygı duyulmasını da güçlendirmektedir. Ayrıca hukuka aykırı olarak gerçekleşen uygulamalardan da çalışanları korumaktadır. ILO'ya göre adil kurallar ile yönetilen çalışma hayatı, tüm aktörler için bazı avantajları beraberinde getirmektedir. Uluslararası çalışma standartları milli mevzuatları geliştirerek hem çalışanlar hem de işverenler için daha verimli, istikrarlı ve güvenilir bir çalışma ortamının oluşturulmasına katkı sağlamaktadır.²²⁸

Uluslararası çalışma standartlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülke mevzuatları açısından farklı işlevleri söz konusudur. Gelişmiş ülkelerde mevcut standartlar kabul edilebilir bir seviyede olsa bile, ILO mevcut sözleşmenin gelişmiş ülkeler tarafından da onaylanmasını istemektedir. ILO'nun buradaki amacı, ileride değişebilecek ekonomik durumlara karşı mevcut standartların seviyesini korunmak ve bir geriye gidiş hâlini engellemektir. Bu durum oldukça ender rastlanan bir durum olmasına rağmen ekonomik kriz durumlarında bazı gelişmiş ülkelerin mevcut sözleşmeleri uygulamaktan kaçınmaya çalıştıkları da görülmektedir.²²⁹ Bu nedenle ILO, gelişmiş ülkelerin sözleşmelere taraf olmasını sağlamakta ve gelecekte ortaya çıkabilecek olumsuz durumlara karşı uluslararası standartların uygulanmasını güvence altına almaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından konuyu ele aldığımızda ise uluslararası çalışma standartlarının ülke mevzuatlarına olan katkısı daha fazla ve daha önemlidir. Uluslararası sözleşmeler ilk olarak ülke mevzuatlarının şekillenmesine ve

²²⁸ ILO, Rules of the Game, s.16.

²²⁹ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s. 87-88.

yönlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Nitekim sözleşmeler taraf ülkelerde otomatik olarak uygulama alanı bulmaktadır. Bu yüzden ulusal mahkemeler bu sözleşmelere göre karar verebilme şansına sahiptirler. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki yerel standartlar ile uluslararası standartların ikame edilebilmesini mümkün kılmaktadır. Uluslararası çalışma yasaları ulusal mevzuatları şekillendirmenin yanında onlara rehberlik işlevi de üstlenmektedir. Gelişmekte olan ülkeler çalışma, istihdam veya aile gibi konulara yönelik sosyal politikalarını belirlerken uluslararası çalışma standartlarını rehber olarak almaktadırlar. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler çalışma idaresi, iş müfettişlikleri, sosyal sigortalar ve iş ve işçi bulma kurumları gibi yapıları oluştururken veya geliştirirken de uluslararası standartlardan faydalanmaktadır.²³⁰ Uluslararası çalışma mevzuatlarının uygulanması veya örnek alınması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ulusal mevzuatlarını etkileyerek çalışma ilişkilerini şekillendirmektedir. Bu durum ülkelerin çalışma hayatındaki sorunları çözebilmek için ortak bir uzlaşa veya sorun çözme organları oluşturmasına da ayrıca katkıda bulunmaktadır.

2.4. Uluslararası Çalışma Standartlarının Uygulanma Düzeyi

Uluslararası çalışma standartlarının oluşturulması ILO öncesinde son derece zor iken, ILO 44 üye ile Milletler Ligi'ni kurarak gerekli zemini oluşturabilmiştir. ILO ile birlikte uluslararası sözleşmelerin kabul edilmesi ve ortak bir mevzuat oluşturması konularında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak ILO da ortak bir uluslararası çalışma mevzuatı oluşturmanın zorlukları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü 44 üye ülke ile kurulan ILO'nun üye sayısı 1924'de 54'de, 1969'da 121'e ve günümüzde ise 187 üyeye kadar yükselmiştir.²³¹ ILO'nun üye sayısının artmasıyla birlikte sınırları da Avrupa'dan Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya kadar genişleme göstermiştir. Bunun sonucu ise ekonomik, siyasi ve kültürel olarak farklı özelliklere sahip üyelerin ILO bünyesinde temsil edilmesidir. Bu yüzden ILO

²³⁰ ILO, Rules of the Game, s.26.

²³¹ Steve Huges, "The International Labour Organization", **New Politic Economy**, Vol.10, No.3, 2005, s.414-417.

Çalışma standartlarını belirlerken daha heterojen olan üyelerin birbirlerine göre farklı öncelikler addettiğı sorunları ile ilgilenmek zorunda kalmıştır.

ILO'nun üye sayısının artmasının sonucunda, çalışma standartlarının bölgesel ve evrensel olarak nasıl belirleneceğı ve uygulanacağı konusunda fikir ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Bölgesel olarak uygulanmasını savunan görüşlere göre, ülkelerin kültürel farklılıkları ve gelişmişlik seviyeleri çalışma standartlarını uygularken göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu durum çalışma mevzuatının uygulanmasını kolaylaştıracaktır. Bölgesel standartları savunan görüşler, bu standartların evrensel standartlara ikame özelliğı olmadığını aksine tamamlayıcı bir özellik taşıdığını savunmaktadır. Bölgesel standartlar oluşturma fikrine karşı olanlar ise bölgesel standartların zaten hali hazırda mevcut olan uygulama farklılıklarını daha da derinleştireceğini iddia etmişlerdir. Bu görüşlere göre ülkeler evrensel standartların yükümlüklerinden kaçınmak için bölgesel standartları talep edecekler ve evrensel standartların uygulanması bu tür talepler ile baltalanmaya çalışılacaktır.²³² Bölgesel standartlara yönelik fikir ayrılıkları ILO kongrelerinde de kendisine yer bulmuştur. 1972 tarihli Afrika Danışma Toplantısı'nda bu konuyla ilgili olarak “*bölgesel standartlardan bahsetmek, örgütün temel amaçlarından geri adım atmak anlamına gelecektir ve bölgesel sapmalara yol açacaktır. Örgüt, kendi uygulamaları ile ikinci sınıf standartlar ve bunların muhatap aldığı insanlar yaratacaktır. ILO bünyesinde alt gruplara ve standartlara ihtiyaç yoktur*” denilmiştir.

Çalışma standartlarının bölgesel olup olmaması konusundaki fikir ayrılıklarından dolayı, ILO mevcut sözleşmeleri hazırlarken ülkelerin sahip olduğı özel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaktadır. Bu durum ILO sözleşmelerinin daha esnek ve uygulanabilir olmasına olanak tanımaktadır. ILO beyannamesinin 405 sayılı maddesinde, “*ILO konferanslarda ülkelerin sahip olduğı iklim koşullarını, endüstriyel gelişimlerini ve diğerk özel durumlarını göz önünde bulunduracak ve eğer bu ülkelerden bir talep gelirse bazı küçük değışiklikler yapacaktır*” denilmektedir. ILO tropik veya yeterince sanayileşememiş ülkeler içerisinde gördüğü Japonya, Çin, İran, Hindistan, Güney Afrika ve Tropik Amerika gibi ülkeler için özel düzenlemeler

²³² Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.94-95.

yapılabileceğini öngörmüştür.²³³ Özel düzenlemelerin yanında, ILO ayrıca ülkelerin sahip olduğu farklılıkları göz önünde bulunduracak ve sözleşmelerin içeriği belirlenirken bu farklılıklara bağlı olarak evrensel sözleşmeler oluşturulacaktır. ILO'nun bu tutumu sözleşme ve tavsiye kararların alınması ve uygulanması aşamalarında kendini hissettirmektedir.

2.5. Çalışma Standartlarının Evrenselliği ve Esnekliği

Çalışma standartlarının evrenselliği ve esnekliği her ne kadar iki zıt kutup gibi görülse bile bir birisini tamamlayan bir işleve de sahiptir. Ancak temel standartlar üstünden ele aldığımızda bu iki kutup bir birine taban tabana zıt gibi anlaşılmaktadır. Çünkü temel standartlar, ILO tarafından yerine getirilmesi gereken ve üyelik için ön kabul anlamına gelen standartlardır. Ancak daha öncede belirttiğimiz üzere, ILO temel standartlarda da üyelere esneklik payı bırakmaktadır. Bunun yanında temel olmayan standartlara baktığımızda ise bu standartların esnekliğinin artması evrenselliğinin pekiştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Öte yandan standartların evrensel veya esnek olmasının hem olumlu hem de olumsuz bazı sonuçları bulunmaktadır.

Çalışma standartlarının evrensel olması imkânsız olmamasına rağmen son derece zor bir durumdur. Bu durumu zorlaştıran en önemli etken ise tüm ülkelerin farklı önceliklerinin olmasıdır. DTÖ'nün Singapur'daki Sosyal Gelişimde Dünya Zirvesi Bildirisi (Declaration of the World Summit on Social Development) temel standartların evrenselliği tekrardan kabul edilmiştir. Ancak temel olmayan standartların evrenselliği konusu ise özellikle ILO içerisinde çözülmeye çalışılmaktadır. Bu yüzden ILO sözleşmeleri, sahip oldukları farklı gelişim seviyelerini de göz önünde bulundurularak tüm üye ülkelerin kabul edebilmesi için esnek bir şekilde belirlenmektedir. ILO ülkelerin benzer çalışma yasalarına sahip olmasına çalışmaktan ziyade, çalışma ilkelerinin uygulanmasını amaçlamaktadır. Bu durum sözleşmelere de yansıyor, temel ilkelerin uygulanmasına olanak verecek esneklik uygulamalarının doğmasına olanak tanımıştır. ILO sözleşmelerinin gücü,

²³³ Stanley L. Engerman, s.66.

temel değerleri belirlemesi ve küresel ticarete oldukça farklı özelliklere sahip taraflar tarafından bu değerlere saygı gösterilmesini sağlamasıdır.²³⁴

ILO tarafından sözleşme ve tavsiye kararlarının tüm üyeler için adil ve uygulanabilir bir hâle getirilmesi amacıyla atılan ilk adım, mevcut sözleşme ve kararların yeniden gözden geçirilmesi olmuştur. Bu konudaki en ciddi tartışma 1970 yılında Kanadalı delegelerin teklifleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Delegelerin talebi, mevcut olan sözleşmelerin hangilerinin işlevselliğini yitirip yitirmediğinin tespit edilmesi ve bu sözleşmelerin modern ihtiyaçları karşılayabilmesi için sistematik bir şekilde kontrol edilerek geliştirilmesi yönündedir. Bu tartışmaların artması sonucunda, ILO daha sonra Venteloj Grup olarak adlandırılacak olan uluslararası çalışma standartlarında bir çalışma grubu oluşturmuştur. Bu alışma grubu, ILO sözleşme ve tavsiye kararlarını üç grup halinde yeniden tasnif etmiştir. İlk gruptaki standartlar temel ve yüksek öncelikli olanlardır. İkinci gruptaki standartlar hali hazırda uygulamada olan ve yeniden gözden geçirilmesi gerekenler iken son gruptaki standartlar ise ilk iki gruba dâhil edilmeyen standartlardan oluşmaktadır.²³⁵

Çalışma standartları farklı özelliklere ait ülkeler tarafından uygulanması gerektiğı için uluslararası çalışma yasalarının evrenselliğı ve esnekliğı üstünde görüş ayrılıkları mevcuttur. Kesin tanımlaması zor olsa bile Venteloj Grup’unun ilk grupta belirlediğı standartlar, tüm ülkeler için ulaşılabılır olan ve hemen uygulanması gereken standartlar olduğı için evrensel standartlar olarak nitelendirilebilir. Öte yandan diğer standartlar ise bağımlılık ve ekonomik gelişme gibi farklı kriterler ile ele alınmaktadır. Evrensel ve esnek standartlar arasında gri bir alan mevcuttur ve bu alan kesin şekilde bir ayrıma tabi tutulamamaktadır. Ancak temel işçi haklarına yönelik olan standartların evrensel standartlar için esas alınması gerektiğı söylenmektedir.²³⁶ En basit tanımlaması ile evrensellik tüm taraflara yarar sağlayan

²³⁴ Georgios Tsogas, “Labour Standards in International Trade, A Study in Theory and Policy”, **Doktora Tezi**, University of London, 1998, s.183-184.

²³⁵ Nikita Lyutov, “The ILO System of International Labour Standards and Monitoring Procedures: Too Complicated to Be Effective?” **Zbornik PFZ**, 64, 2014, s.258.

²³⁶ Duncan Campbell, Werner Sengenberger, “International Labour Standards and Economic Interdependence: the Problem of Renovating the Social Pact”, **International Labour Standards and**

ve tüm taraflar tarafından onay gören şekilde tanımlanabilmektedir. Çalışma standartlarının esnekliğini ise seçicilik üstünden ele alınmaktadır. Bu anlamı ile çalışma standartlarının esnekliğini, standartların belirlenmesi sürecinde belirli grupların özelliklerini de dikkate alarak belirlenmesi olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle, standartların tüm ülkelerin değil belirli ülkelerin ve bu ülkedeki çalışanların ihtiyaçlarını temel alarak onların faydasına olmasıdır.²³⁷

ILO'nun üye sayısındaki hızlı yükselişle birlikte sözleşmelerdeki esnek uygulamalar kendisini daha fazla hissettirmiş ve sözleşmelerde bizzat ülke ismi kullanılması ve ülkelere özel sözleşmeler çıkartılması zor bir hal almaya başlamıştır. 44 üye ile kurulan ILO'nun şuan 187 üyesi bulunmaktadır. Bu nedenle ILO sözleşmeleri genel ifadelerin yer aldığı ve tüm ülkelere hitap eden bir değişim geçirmiştir. ILO, sözleşmelerin tüm üye ülkelere doğrudan hitap ettiği için bu sözleşmelerin uygulanması konusunda ülkelere esneklikler getirmiştir. ILO'nun temel olarak sözleşmelerin uygulanması için başvurduğu esneklik uygulamaları; ilk olarak sözleşmelere bir istisna da olsa rezerv koyulması ve ikinci olarak ise iki kısımlı sözleşmelerin oluşturulmasıdır.²³⁸

ILO sözleşmeleri ve tavsiye kararları hazırlarken ülkelerin sahip olduğu farklı özelliklerden dolayı daha esnek bir dil ile hazırlamaya dikkat etmektedir. Tabi ki bu esnek hükümler evrensel olarak kabul edilen temel standartlarda kendisini daha az hissettirmektedir. ILO temel olmayan standartları ülkelerin sahip olduğu kısıtlayıcı faktörlere göre belirlemeye ve esnek hükümler koymaya çalışmaktadır. Rezerv koyma uygulaması ILO sözleşmeleri için istisnai bir durumu oluşturmaktadır. Sözleşmelerin bazı hükümlerine rezerv konularak, sözleşmelere taraf olan ülkelerin daha sonraki yıllarda rezerv konularını kabul etmesi amaçlanmaktadır. Rezerv konusu olan konular genel olarak çalışma saatleri, çalışma süreleri ve sosyal güvenlik ile ilgili konuları kapsamaktadır. Yine temel standartlar için ILO bu tür bir esneklik uygulaması yoluna gitmemiştir. İki kısımlı sözleşmeler ise esnek ve katı

Economic Interdependence, International Institute for Labour Studies (ILO), Geneva, 1994, s.381-382.

²³⁷ Guy Davidov, "The Goal of Regulating Work: Between Universalism and Selectivity" **University of Toronto Law Journal**, Vol.64, No:1, s.5.

²³⁸ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.98-99.

hükümlerin bulunduğu sözleşmelerdir. Bu sözleşmelerde aynı konuya yönelik standartlar hem esnek hem de katı kurallar ile belirlenmektedir. ILO üyesi ülkelerin sahip olduğu farklılıklardan dolayı, her ülke kendisine en uygun olan kısmın bulunduğu sözleşmeyi kabul etmektedir. Ayrıca ILO, sözleşmelerinde bu sözleşmeleri uygulayacak hükümetlere esnek davranabilmesine olanak tanıyacak bazı esneklikler de tanımaktadır.²³⁹

ILO, üyesi olan ülkelerin farklılıklarından hareketle Uluslararası Çalışma Konferansında sözleşmelerin kabulü için gereken kabul oyu oranını 2/3 olarak belirlemiştir. Bu oran ILO'ya göre kabul edilen sözleşmelere evrensel bir nitelik kazandırmaktadır. Çünkü bu şekilde ILO, sahip olduğu üyelerin ekonomik durumları, tarihi ve kültürel yapıları ve ülke içi mevzuatları ile uyumlu sözleşmeler çıkarabilmektedir. Bu tür farklılıkların göz önünde bulundurulması sözleşmelerin hem belirlenmesi hem de uygulanması sürecinde ülkelere esneklik tanımaktadır.²⁴⁰ Örneğin minimum ücret üzerinden konuyu ele alırsak, bu çalışma standardının onay alması evrensel bir standart haline geldiğini göstermektedir. Aynı zamanda ILO bu standardı belirlerken, ülkelerin sahip olduğu farklı gelişmişlik seviyelerine sahip olduğundan hareketle spesifik bir rakam belirlememektedir. Bunun yerine ülkelerin sahip olduğu gelişmişlik düzeyine uygun olarak asgari ücret oranını tayin etmeleri için bir sistem kurmasını amaçlamaktadır. Bu şekilde üyelere standartların kendi özel durumlarına göre belirleyeceği bir esneklik alanı tanımaktadır. Bu esneklik alanı ülkelerin onayladığı sözleşmelerin belirttiğinden daha düşük standartlar belirlemesine olanak da tanımaktadır. Ayrıca ülkeler onayladıkları sözleşmelerden belirli işçi gruplarını da sözleşme hükümlerinden muaf tutabilmektedir. Ancak bu uygulamalar uyum süreciyle sınırlı olmak kaydıyla geçici bir özellik taşıması gerekmektedir. Tabi ki bu esneklik saf hükümetlere bırakılan bir durum da değildir. Hükümetler ile birlikte işveren ve işçi sendikalarının da ortak istişaresi sonucunda sosyal bir uzlaşma durumunda bu esneklik alanı belirlenmektedir. Ayrıca bu istişare

²³⁹ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.99.

²⁴⁰ ILO, Rules of the Game, s.22.

sonucunda uygulanacak esneklik kararı sözleşmeyi kabul eden ülke tarafından ILO genel direktörüne de bildirilmesi gerekmektedir.²⁴¹

ILO'nun sahip olduğu yasama organının ve karar mekanizmasının çalışma şekli de çalışma standartlarının evrenselliğine katkıda bulunmaktadır. Nitekim bu organlar dünyanın çeşitli bölgelerinden gelen ve farklı kültürel ve ekonomik yapılara ait olan tarafların katılımı ile çalışmaktadır. İşçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen yasama sürecinde tarafların sahip olduğu farklılıklar belirleyici olmaktadır. ILO'ya göre bu durum, çalışma yasalarının genel kabul gördüğünün göstergesidir. Çünkü çalışma yasaları dünyanın çeşitli köşelerinden gelen katılımcıların ortak sorunlarına yöneliktir. Başka bir ifade ile uluslararası alanda endişe oluşturan ve harekete geçilmesi gereken konular bu sürece dâhil edilmektedir. Uluslararası sorunlar katılımcı ülkelerin ekonomik, siyasal, kültürel ve hukuki yapılarına göre şekillendiği için hem gözlemlemesi ve uygulanması kolaylaşmaktadır.²⁴² Bu çeşitlilik ILO sözleşmelerinin yükümlülüğünün içeriğini de belirlemektedir. Örneğin bazı ülkeler sosyal güvenlik gibi belirli standartları yerine getirebilmesi için gereken ekonomik ve tıbbi altyapıdan yoksun olabilmektedir. Bu gibi bir durumlarda ILO, sözleşmeye taraf olacak ülkenin sözleşme için gereken minimum şartları yerine getirinceye kadar sözleşmeyi onaylama zorunluluğunu erteleyebilmektedir. Ayrıca gece çalışması gibi iklim şartlarından etkilenen durumlarda da ILO, sözleşmeyi uygulayacak ülkelere esnek uygulamalar tanıyabilmektedir. ILO ülkelerin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve fiziki şartların yanında savaş, doğal afet veya zorlayıcı diğer durumlarda sözleşmeye taraf olan ülkelerin milli menfaatlerini göz önünde bulundurabilmesi amacıyla, sözleşmeleri geçici olarak askıya almasına da olanak tanıyabilmektedir.²⁴³

Evrensellik beraberinde değişen koşullara uyum sağlamayı da getirmektedir. ILO'nun şuanda 190 tane sözleşmesi, 206 tavsiye kararı ve 6 tane protokolü

²⁴¹ <https://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/international-labour-standards-creation/lang--en/index.htm>, https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372875/lang--tr/index.htm. (5.10.2020.)

²⁴² Angela Dziedzom Akorsu, 2010, s.46.

²⁴³ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.101.

bulunmaktadır.²⁴⁴ 1919’a kadar uzanan bu enstrümanlar değişen ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaması için ILO tarafından sürekli olarak güncellenmektedir. Bu amaç ile ILO 2011’de Standartları İnceleme Mekanizmasını (Standards Review Mechanism) geliştirmiştir. 2015 yılında operasyonel bir işlevsellik kazanan bu organ ile 2017 yılında iki ve 2018 yılında ise sekiz sözleşmeyi güncellemiştir.²⁴⁵ Bu değişimin amacı sözleşmelerin yeterliliğini korumanın yanında küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni ihtiyaçları da karşılamaktır.

Uluslararası çalışma standartlarına yönelik ILO sözleşmelerinin esnekliğinin seviyesi konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Nitekim ILO sözleşmelerinin bazılarının hâlâ gelişmekte olan ülkelerin onaylama ve uygulama ihtimalinin çok ötesinde kalacak kadar katı hükümler taşıdığı savunulmaktadır. Bu durumun aksine, bazı sözleşmelerin ise bir hüküm ihtiva etmediği ifade edilmektedir. Sözleşme hükümlerinin yanında sözleşmelerin dili de bu tartışmalara etki etmektedir. ILO sözleşmelerindeki “*uygun tedbirler*”, “*yeterli koruma*”, “*uygun düzenlemeler*”, “*gerekli tedbirler*” ve “*yeterli sayıda*” gibi ifadeler sözleşmelerin uygulanması için gerekli olan sorumluluk alanını esnekleştirmektedir. Bu durumun mevcut sorunlar için gereken tedbirlerin sözleşmeyi imzalayan ülkeler tarafından uygulaması konusunda bir boşluk alanı ortaya çıkarttığı iddia edilmektedir. Sözleşmelerin getirdiği yükümlülükler göz önünde bulundurulduğunda, gelişmiş ülkelerin daha kolay sözleşmelere taraf olması beklenmektedir. Ancak bu durumun aksine ILO sözleşmelerine gelişmekte olan ülkelerin daha kolay taraf olduğu görülmektedir. Bu durum sözleşmelerdeki esneklik uygulamalarının ülkelerin sorumluluklarını önemsememesine ve göz ardı edebilmesine neden olduğu savunulmaktadır.²⁴⁶

²⁴⁴ [NORMLEX - Information System on International Labour Standards \(ilo.org\)](http://normlex.ilo.org/). (12.06.2021).

²⁴⁵ ILO, Rules of the Game, s.23-24.

²⁴⁶ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s.101-103.

2.6. Çalışma Standartlarının Küresel Seviyede Uygulanması: Kurumsal Olan ve Olmayan Girişimler

Çalışma standartlarının küresel seviyede uygulanabilmesi için farklı yöntemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. GATT ve DTÖ bünyesindeki girişimler, ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkiyi doğrudan kurmaya yöneliktir. Bu amaç ile uluslararası ticarete en azından sınırlı bir sosyal şartın dâhil edilebilmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir. Bu şekilde çalışma standartlarının uygulanması için bazı yaptırımların önü açılacaktır. ILO bünyesindeki girişimler ise çalışma standartlarının uygulanmasını gönüllülük esasına bağlı olarak arttırmayı hedeflemektedir. Nitekim ILO sözleşmelerinde görülen esneklik uygulamaları bu amaca yöneliktir. Benzer bir gönüllülük uygulamasının tüketici tepkileri üzerinden kurulduğu da görülmektedir. Bu yaklaşımlara göre tüketicilerin tepkileri, çalışma standartlarının küresel seviyede daha fazla dikkate alınmasına olanak tanıyacaktır. Çalışmamızın bu kısmında çalışma standartlarının küresel seviyede uygulanabilmesini amaç edinen yukarıdaki yöntemlere değinilecektir.

2.6.1. Dünya Ticaret Örgütü ve Sınırlı Sosyal Şart

Çalışma standartları, hem politik hem de hukuki zeminde 19.yy başından itibaren önemi bir tartışma konusu olarak kendisine yer bulmuştur. Bu süreç zarfından günümüze kadar çalışma standartlarının hangi yol ile uygulanması gerektiği konusunda bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bu durumu Cottier ve Caplazi de benzer bir ifade ile şu şeklide özetlemiştir; “*çalışma standartlarının gerekliliği hususunda fikir birliği vardır ancak bu standartların hangi yöntem ile belirlenmesi gerektiği ve ticaret ile nasıl ilişkilendirileceği konusunda da önemli bir fikir ayrılığı mevcuttur*”. Çünkü çalışma standartları konusu, ülkelerin kendi emek piyasalarını düzenleyen hukuk sistemine doğrudan etki etmektedir. Bu yüzden çalışma standartlarına yönelik önemli bir uluslararası çekince bulunmaktadır. Yazarlar bu durumun çalışma standartlarının uluslararası alanda uygulanmasını ve izlenmesini

güçleştirdiğini ifade etmektedirler.²⁴⁷ Ülkeler arasında fikir birliğinin oluşturulamaması ve mevcut olan dayanışma eksikliği, çalışma standartlarının uygulanmasını engelleyen en önemli unsurlardan birisidir. Yine de tarihsel olarak bakıldığında çalışma standartlarının uygulanabilmesi için önemli çabalar gösterilmiştir.

Çalışma standartları ilk olarak gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayabilme fikri ile ortaya çıkmış ve bu ülkelerdeki çalışanlar için minimum standartların sağlanması ile yaşam standartlarının yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bu durumun aksine tarihsel olarak bakıldığında, çalışma standartlarına yönelik talepler yoğun olarak gelişmiş endüstrilere sahip ülkelere gelmiştir. Nitekim ABD, Fransa ve diğer Avrupa Birliği ülkeleri uluslararası ticarete en azından bir sosyal şartın mevcut olması için önemli girişimlerde bulunmuşlardır.²⁴⁸ Çalışma standartları ve uluslararası ticaret arasında bağ kurulmasına yönelik çabalar oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Bununla birlikte, bu amaca yönelik en önemli tarihsel girişimlerden birisi Havana Şartı'dır. UTÖ'nün ikinci bölüm yedinci maddesinde uluslararası çalışma standartlarının ticaret içerisindeki önemine vurguda bulunmuştur;

*“Üye ülkeler sözleşme, anlaşma ve ülkelerarası bildirilerde yer alan istihdamdaki çalışma şartları ile ilgili bütün önlemleri tanımaktadırlar. Üye ülkeler adil çalışma şartlarının sağlanması ve sürdürülmesinde bütün ülkelerin ortak çıkarı olduğunu kabul eder ve böylelikle ücretler ve yaşam standartları üretkenlik izin verdiği ölçüde yükseltilebilir.”*²⁴⁹

Birleşmiş Milletler Ticaret ve İstihdam Konferansında onaylanan bu şart istenilen sonucu verememiştir. Daha önce de değindiğimiz üzere, bu durumun temel sebebi ABD kongresinin bu şartı onaylamadığı için UTÖ'nün teşkil edilememesidir. Bu durumun sonu olarak ise çalışma standartları ve ticaret arasındaki ilişkiye yönelik

²⁴⁷ Samantha Velluti, **The Role of the Eu in the Promotion of Human Right and International Labour Standards in Its External Trade Relation**, Springer Nature, United Kingdom, 2020, s.187.

²⁴⁸ Laixun Zhao, “International Labour Standards and North-South Competition”, **The World Economy**, 32.7, 2009, s.1092.

²⁴⁹ Georgios Tsogas, **Labour Regulation of A Global Economy**, Routledge, Birinci Baskı, 2015, USA, s.129.

abalar daha sonraki döneme ertelenmiştir.²⁵⁰ Havana şartını onaylamayan ABD’nin daha sonraki yıllardaki birçok yönetimi (1953 Eisenhower, 1979 Carter, 1986 Reagan,) alışma standartlarına yönelik düzenlemelerin GATT ve DT prosedürlerine dâhil edebilmek için çaba harcamıştır.²⁵¹rneğın 1953 yılında 34. ABD başkanı olan Eisenhower Karşılıklı Ticaret Anlaşmalarının (Reciprocal Trade Agreement) yenilenebilmesi için çalışma standartlarının uygulanmasını yksekncelikli olarak addetmiştir. Ayrıca GATT görüşmelerinde, ABD delegeleri UT’nn 7. Maddesine benzer bir maddeyi gayri resmi olarak teklif etmişlerdir.²⁵²

Çalışma standartlarına yönelik benzer çabalar AB bünyesinde de görülmektedir. 1983’de Avrupa Parlamentosu GATT müzakeresinde, tüm tarafların ILO sözleşmelerindeki temel çalışma standartlarına saygı göstermesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁵³ Uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasında ilişki kurma amacı taşıyan sosyal şart konusu, DT toplantılarında da gündeme taşınmıştır. İlk olarak, sosyal şart konusu 1986-94 yılları arasındaki GATT bünyesinde yapılan Uruguay görüşmelerinde gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde Reagan ynetimininncelikli girişimleri olduğu görülmektedir. Ancak gerekli desteğın sağlanamadığı için Reagan hkmetinin işçi haklarına yönelik girişimleri başarısız olmuştur. Mayıs 1988’de benzer bir girişim Bush yönetiminden de gelmiş ve akabinde işçi hakları ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik olarak GATT bünyesinde bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bazılkeler tarafından destek görmesine rağmen bu konunun ILO’nun çalışma alanı içerisinde kaldığı gerekçesiyle geri kalanlkelerden yeterli desteğı görmemiştir.²⁵⁴

Sosyal şart ateşli bir tartışma konusu olarak daha sonraki DT Singapur görüşmelerinde de gdeme gelmiştir. Nitekim bu görüşmelerde de gelişmekte olanlkelerinncelikli çekinceleri olmuştur. Gelişmekte olanlkelere göre bu tür bir girişim,rgteye olan güçlü gelişmişlkelerin kayrılması anlamına gelen

²⁵⁰ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve alışma Standartları”, s.57.

²⁵¹ Patrick Belser, “Four Essays on Trade and Labour Standards”, **Doktora tezi**, Sussexniversitesi, 2001, s.54.

²⁵² Georgios Tsogas, “Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy”, s.296.

²⁵³ Patrick Belser, s.54.

²⁵⁴ Georgios Tsogas, “Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy”,s.298.

korumacılık fikrinin bir sonucudur. Yine de bu görüşmelerden sınırlı da olsa bir sonuç elde edilebilmiş ve temel standartlar sosyal şarta dâhil edilebilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin direnç göstermesi sonucunda sosyal şarta dâhil edilecek konular Anlaşmazlık Çözüm Organı (Dispute Settlement Body) içindeki konulara eklenmiştir. Tablo 2.4'te bu organa dâhil edilen çalışma standartları gösterilmektedir.²⁵⁵

Tablo 2.4: Sosyal Şart Modeli

Korunan Standartlar	İlgili ILO Sözleşmeleri	Uygulama Mekanizması
-Örgütlenme Özgürlüğü	No 87:Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948)	Uyumsuzluk Örnekleri, DTÖ’de Yürürlüğe Girecek Olan Anlaşmazlık Çözüm Organı (Dispute Settlement Body) İçin Temel Teşkil Edecektir. Kararlar DTÖ ve ILO Komitelerinin Ortak Katılımı ile Alınacaktır.
-Toplu Pazarlık Hakkı	No 98: Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı Sözleşmesi(1949)	
-Zorla Çalışmanın Engellenmesi	No 29: Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (1930)	
-Çocuk İşçiliğinin Sınırlandırılması	No 105: Zorla Çalıştırmanın Yasaklanması Sözleşmesi (1957)	
-İstihdamda Ayrımcılığın Engellenmesi	No 111: Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi (1958)-No 100: Eşit Ücret Sözleşmesi (1951)-No 138: Asgari Yaş Sözleşmesi (1973)	
Kaynak: Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, “The International Labour Standards Regime: A Case Study in Global Regulation”, Environment and Planning A: Economy and Space , Vol.37, 2005, s.1994.		

²⁵⁵ Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, "the International Labour Standards Regime: A Case Study in Global Regulation", **Environment and Planning**, Vol.37, 2005, s.1994-1995.

Sosyal şart tartışmaları Singapur görüşmelerinde de kesin bir sonuca ulaşmamıştır. Temel standartlara yönelik sınırlı gelişmenin yanında, sosyal şartın uluslararası anlaşmalara ekleme çabaları sonuç vermemiştir. Ayrıca DTÖ bünyesindeki Anlaşmazlık Çözüm Organına gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkeler ile yaptığı ticaretin kendi çalışma standartlarını düşürdüğüne yönelik olarak hiçbir şikâyet de ulaşmamıştır.²⁵⁶ Bu duruma rağmen sosyal şart çabaları sınırlıda olsa bir ilerleme kaydederek çeşitli uluslararası mal antlaşmalarına (international commodity agreement) dâhil edilebilmiştir.²⁵⁷ Daha sonraki 1998 Geneva, 1999 Seattle ve 2001’de Doha’daki DTÖ görüşmelerinde sosyal şart konusu gündeme gelmiştir. 1999 yılında Seattle’da toplanan üçüncü DTÖ Bakanlar Konferansında (WTO Ministerial Conference) çalışma standartlarına saygı göstermeyen ve ihlal eden ülkelere yönelik ekonomik yaptırım alınması konusunda bazı görüşler ön plana çıkmıştır. Çalışma standartlarının korumacılık olduğuna yönelik söylemlere rağmen Avrupa Birliği çalışma standartlarına yönelik önlemlerin ticaret anlaşmalarında yer alması gerektiğini güçlü bir şekilde savunmuştur.²⁵⁸ Ancak temel çalışma standartlarını kapsayan bu girişimler yine gelişmekte olan ülkelerin direnci ile karşılaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin direnç göstermesinin en önemli nedenlerden birisi, temel standartlardan sonra temel olmayan standartlarında benzer şekilde sosyal şarta dâhil edilebilecek olmasıdır.²⁵⁹ Ayrıca bu tür çabalar korumacılık fikri ile bağdaşmaktadır. Bu görüşlerin aksine DTÖ sosyal şartın bir korumacılık olduğu yönündeki görüşleri reddederek, bu şartın gelişmekte olan ülkeler için karşılaştırmalı ücret avantajını korumayı amaçladığını ifade etmektedir. Ayrıca bu şartın temelini DTÖ’ye göre kendisinin ve ILO’nun sekreterlikleri arasındaki mevcut işbirliğine dayanmaktadır.²⁶⁰ 2001’de Doha’da toplanan DTÖ Bakanlar Konferansında sosyal şart konusu eskisi kadar yüksek bir ses ile gündeme taşınmamıştır. Bu toplantıda sosyal şart konusundaki talepler azalmış ve alınan kararlar sadece daha önceki Singapur Deklarasyonu’nu tekrar kabul etmekten öteye geçememiştir. Daha sonraki

²⁵⁶ Thomas Cottier, “The Implications of EC-Seal Products for the Protection of Core Labour Standards in WTO Law”, **Springer**, Cham, 2018, s.74.

²⁵⁷ Samantha Velluti, s.189.

²⁵⁸ **Council Conclusion on the Third Ministerial Conference of the WTO**, 26 Ekim 1999, s.46-47.

²⁵⁹ Laixun Zhao, s.1092.

²⁶⁰ Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, s.1945.

yıllarda da DTÖ komisyonlarının sosyal şarta yönelik beklentileri giderek azalmaya devam etmiştir. Çünkü bu taleplerin devam etmesi 2001'deki Doha Geliştirme Görüşmeleri (Doha Development Round) için bir engel teşkil edebileceği yönünde bir endişe oluşmuştur.²⁶¹

DTÖ bünyesinde çalışma standartları ve ticaret arasında bağ kurulmasına ve uygulanmasına yönelik olarak iki farklı mekanizmanın gündeme geldiği görülmektedir. İlk olarak, Uruguay Görüşmelerinde üye ülkeler çok taraflı bir sözleşme ile çalışma standartlarının uygulanmasını müzakere etmişlerdir. Bu anlaşmanın sonucunda taraf ülkeler temel standartların gözetleme yükümlülüğünü almış olacaklardır. Her hangi bir ihlalde DTÖ'nün XXII maddesindeki DTÖ kurallarının ihlaline karşı uygulanacak olan prosedür devreye girecektir. İkinci seçenek ise vergi indirimi ve sermaye sübvansiyonlarına benzer şekilde, çalışma standartlarına saygı gösterilmemesini üye ülkeler "sosyal damping" olarak tanıyacaktır. Bu hükmün sonucunda ise çalışma standartlarına yönelik gerekli uygulamalardan kaçınan ve bu durumu bir rekabet avantajına çeviren üyelere karşı TKV (Countervailing Duty-Teşvik Karşıtı Vergiler) yetkisi genişletilmiş olacaktır.²⁶²

Sosyal şartın temel dayanağı olarak insan hakları da gösterilmektedir. DTÖ bünyesindeki toplantılarda çalışma standartlarına yönelik girişimlerin temelinde adil bir uluslararası ticaret isteğinin yanında ahlaki temelli bir rekabet ortamı oluşturma çabası da ön plana çıkmaktadır.²⁶³ İnsan hakları temeline bağlı olarak, eğer bir ülke uluslararası ticarete yer alacak ise en azından minimum çalışma standartlarını uygulamaya geçirmelidir. Özellikle GATT'ın ve DTÖ'nün sahip oldukları yasal mevzuat içerisinde çalışma standartları ve ticaret arasında ilişki kurulmasına yönelik önemli çabaları görülmektedir. Ancak bu çabalar, üye ülkelerin fikir birliği sağladığı bir sonuç ortaya çıkartma konusunda başarısız olmuştur. Yine de başta ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler uluslararası ticarete minimum standartları içeren sosyal şart için çaba sarf etmeye devam etmişlerdir.²⁶⁴ Bu girişimlere rağmen hala birçok

²⁶¹ Samantha Velluti, s.189.

²⁶² Patrick Belser, s.55.

²⁶³ Samantha Velluti, s.187-188.

²⁶⁴ Thomas Cottier, s.72.

gelişmekte olan ülke sosyal şartı gelişmiş ülkelerin ticaretteki üstünlüğünü koruma çabası olarak görmektedir. Birçok düşünür de bu görüşü desteklemektedir. Örneğin Dasgupta'ya göre, insani değerler sosyal şartı saklamak için kullanılan bir sis perdesidir. Asıl gerçek ise bu perdenin arkasında duran korumacılık fikridir.²⁶⁵ Nitekim tarihsel olarak baktığımızda, gelişmiş ülkelerin çalışma standartları konusundaki düşünce ve eylemlerinin korumacılık ile bağdaştığı da görülmektedir. Örneğin 1881'de Amerika Kongresi ucuz işgücü ile üretim yapan ülkelere karşı tam bir korumacılık izleyeceği yönünde bir karar almıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında çalışma standartlarına yönelik gerekli hukuki yapının oluşmadığı gelişmekte olan ülkelerdeki üretimden şikâyet eden Fransız ve Alman işadamları kendi aralarında çalışma standartlarının tanınması ve geliştirilmesi konusunda mutabakat sağlamışlardır. Benzer şekilde II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa endüstrilerinin ticaretteki baskın gücü kaybolmaya başlayınca, çalışma standartlarının gelişmekte olan ülkeler için bir gereklilik olduğu görüşü ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁶⁶ Sosyal şartı korumacılık olarak gören düşüncelere göre bu tarihsel refleks zamanla kendisinde GATT ve DTÖ bünyesinde de yer bularak sosyal şarta dönüşmüştür.

GATT ve DTÖ bünyesinde sosyal şart meselesi gündemi uzunca bir süre meşgul etmiş olsa da yazarlar bu çabaların başarısızlıkla sonuçlandığını savunmaktadır. Nitekim yapılan görüşmeler sonucunda dünya ticaretine etkide bulunabilecek hiç bir uluslararası antlaşmaya ön şart olarak çalışma standartlarının uygulanması gerektiği eklemelenmemiştir. Bu nedenle dünya ticaret sistemi içerisinde sosyal şart girişimlerinin etkisi de son derece sınırlıdır. Hatta bazı düşünürlere göre böyle bir etki söz konusu dâhi değildir.²⁶⁷ Öte yandan DTÖ bünyesinde yapılan çabaların bir sonuç verememesine rağmen gelişmiş ülkelerin tek yanlı olarak bazı önlemler aldığı da görülmektedir. Örneğin bu durumun sonucunda ABD üretiminde çocuk işçiliğinin yoğun kullanıldığı ürünlerin ithalatını yasaklama yoluna gitmiştir. Ayrıca ABD ve Avrupa Birliği, Genelleştirilmiş Tercih Sistemini

²⁶⁵ Anil Verma, Gail Elman, "Labour Standards for A Fair Globalization for Worker of the World", **The Good Society**, Vol.16, No.2, 2007, s.59.

²⁶⁶ Nigel Haworth and Stephen Hughes, "Trade and International Labour Standards: Issues and Debates Over A Social Clause", **the Journal of Industrial Relations**, Vol.39, No.2, 1997, s.182.

²⁶⁷ Georgios Tsogas, "Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy", s.301.

(Generalized System of Preference-GSP) uluslararası çalışma standartları ile uyumlu hale getirme yolunu seçmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin minimum çalışma standartlarını uygulamaması veya bu konuda direnç göstermesi sonucunda, gelişmiş olan ülkeler bu tür tek yanlı önlemleri görmektedir. Ek olarak, AB kamu hizmetleri için mal ve hizmet sunan yabancı işletmeci veya işverenlerin yerel kanunlara uygun olarak çalışma standartlarına saygı göstermesini zorunluluk olarak belirlemiştir.²⁶⁸

Gelişmiş ülkelerin bu tür tek taraflı önlemlerinin ne ölçüde başarılı olacağı ayrıca tartışmalı bir konudur. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin bu talepleri karşılayacak araçlara sahip olmadıkları ifade edilmektedir. Nitekim geçmişte sosyal şart ile aynı mantıkla hayat geçirilen zorunlu/zorlayıcı uygulamaların istenilen dışında sonuçlar ürettiği de görülmektedir. Örneğin 1993'te ABD'nin Bangladeş'teki çocuk işçiliğini engellemeye yönelik olarak uyguladığı ticari yaptırımlar istenilen başarının oldukça uzağında kalmıştır. Financial Times yazarı J. Seabrook'un araştırmasına göre bu ticari yaptırımlar çocuk işçiliğini azaltmak yerine çocukları yasadışı sektörlere itmiştir. ABD'nin yaptırımlarından korkan hazır giyim işletmeleri 16 yaşından küçük çocukları işten çıkartmışlardır. Açlık riski ile karşı karşıya kalan bu çocuklar, yeterli istihdam fırsatlarının da olmadığı için hayat kadınlığı benzeri insan onuruna yakışmayan işlerden para kazanmak zorunda kalmışlardır.²⁶⁹ Bu örnek de göstermektedir ki çalışma standartlarını zorunlu olarak uygulamaya çalışan yöntemlerin başarısız olması kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, DTÖ kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte sosyal şarta yönelik girişimler istenilen başarıyı gösterememiş ve çalışma standartları ile uluslararası ticaret arasındaki bağ kurulamamıştır. İstenilen başarının elde edilememesinin nedenlerini temel olarak üçe ayırabiliriz. İlk olarak gelişmekte olan ülkelerin sosyal şarta yönelik girişimleri korumacılık olarak nitelendirmesi ve bu girişimlere karşı direnmesidir. Gelişmekte olan ülkelere göre sosyal şart kendilerinin rekabet avantajlarını yok edecek ve gelişmiş ülkelere uluslararası ticarete avantaj sağlayacaktır. İkinci olarak, bu tür bir sosyal şart ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarına yönelik bir ihlaldir. Çünkü her ülkenin kendisine özgü bir gelişim

²⁶⁸ Thomas Cottier, s.73-74.

²⁶⁹ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.75-76.

yöntemi ve aracı mevcuttur. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler sosyal şartın içeriğinin yanında DTÖ ve ILO'nun ortak olarak bu tür bir mekanizmayı nasıl denetleyeceğini ve düzenleyeceğini de sorgulamışlardır. Son olarak ise sosyal şarta yönelik DTÖ bünyesindeki adımların, sosyal şartın DTÖ'den ziyade ILO'nun uzmanlık alanına dâhil olduğuna yönelik görüşlere takıldığını görebilmekteyiz.²⁷⁰

2.6.2. ILO'nun Çalışma Standartlarına Yaklaşımı

DTÖ ve GATT bünyesindeki görüşmelerde, çalışma standartlarını uluslararası anlaşmalara eklemlemeye yönelik girişimler gereken politik desteği görememiştir. Bu başarısızlık ise çalışma standartlarına yönelik adımların atılabilmesi adına ILO için bir potansiyelin ortaya çıkmasına olanak tanımıştır. DTÖ bünyesindeki girişimlerin direnç ile karşılaşması, ILO'nun çalışma standartlarına yönelik faaliyetlerine ağırlık vermesine neden olmuştur. Nitekim Hansenne ve Somavia yönetimlerinde ILO çalışma standartlarına yönelik olan girişimlerini hızlandırmıştır.²⁷¹ Ancak ILO çalışma standartları konusunda DTÖ'den daha farklı bir yöntem izlemiştir. Bu girişimler sosyal şart gibi dirençle karşılaşılan dar kapsamlı ve zorlayıcı bir girişimden ziyade çok daha geniş bir gündem içerisinde ilerletilmiştir. ILO çalışma standartları ve ticaret arasında mutlak bir bağ kuran sosyal şartın aksine, insan haklarını temel alan sosyal diyalog ve çalışma şartları konusunda ilerlemenin amaçlandığı bir ticaret politikası hedeflemiştir. İnsan Yakışır İş (Decent Work) programı da bu hedeflerin bir sonucu olarak geliştirilmiştir.²⁷² Daha sonraki yıllarda ise Adil Bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirisi ile uluslararası ticaret açısından sorun teşkil eden çalışma standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır. Her iki programda da çalışma standartları ve ticaret arasında sosyal şart gibi direkt bir bağ kurma amacı gütmemiştir. ILO bunun yerine uluslararası ticarete etki edecek olan çalışma şartlarını belirlemeyi ve ticaret için haksız bir rekabet sağlayacak sorunları çözmeyi amaçlamıştır

²⁷⁰ Garry S. Field, "Trade and Labour Standards: A Review of the Issue", OECD, Paris, 1998, s.13-15.

²⁷¹ Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, s.1948.

²⁷² Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, s.1950.

2.6.2.1. İnsana Yakışır İş (Decent Work)

İş ve işin sunduğu fırsatlar insanların hayatlarını sürdürebilmesi açısından son derece önemlidir. Nitekim iş, insanların temel ihtiyaçları olan beslenme, barınma, sağlık, eğitim, güvenlik ve sosyal katılım gibi ihtiyaçların hangi düzeyde karşılanacağını doğrudan belirleyicisidir. Bu yüzden çalışma standartları çalışanlar için hayati bir öneme sahiptir. Bu düşünce ile ILO 1919 yılında insana yakışır iş hedefini ve 2009 yılında ise “Küresel İşler Paketi”ni oluşturmuştur.²⁷³ Daha önceden değindiğimiz üzere, Michael Hansence’in temel çalışma standartları konusundaki çabaları Çalışmaya İlişkin Temel Haklar ve İlkeler Bildirgesi ile bir sonuca ulaşabilmiştir. Bu başarı Genel Müdür Juan Somavia için bir ilham kaynağı olmuş ve Hansence’in amacını bir sonraki seviyeye taşımıştır. Somavia tarafından belirlenen hedefler şunlardır²⁷⁴;

- ILO bileşenlerinin ortak hareket etmesini sağlayarak güçlendirmek,
- ILO’nun reform ve modernize edilmesi,
- Diğer kurum ve aktörlerin dâhili ile daha açık politikaların belirlenmesi,
- Küresel bir ihtiyaç olarak ILO’nun “insan yakışır iş” amacına odaklanmak.

İnsana yakışır iş ile ILO’nun temel amacı tüm çalışanlar için çalışma standartlarının yüksek olduğu, özgür, eşit, insan onuruna yakışan ve üretken iş imkânlarının oluşturulabilmesidir. İnsana yakışır iş düşüncesinde, iş yalnızca insanların geçim kaynağı değil aynı zamanda insanların saygınlığının, sosyal hayata katılımının, toplumsal barışın ve istikrarın da temel belirleyicisidir. Ayrıca insana yakışır iş ülkelerin ekonomik büyümesine ve istihdam olanaklarının artmasında da etkilidir.²⁷⁵ İnsana yakışır iş ILO’nun çalışma standartları yönündeki yaklaşımını yansıtmaktadır. Çünkü çalışma standartlarının yükseltilmesi ILO’ya göre gelişmekte olan ülkeler için bir refah kaybından çok sürdürülebilir bir gelişme için gereklidir. Bu

²⁷³ Aytül Çolak, s.78.

²⁷⁴ Nigel Haworth, Stephen Huges and Rorden Wilkinson, s.1949.

²⁷⁵ Tamara Cohen, Luendree Moodley, “Achieving Decent Work in South Africa?”, **Potchefstoorn Electronic Law Journey**, Vol. 15, No. 2, 2012, s.320.

program ile gelişmekte olan ülkeler daha istikrarlı ve gl bir ekonomik büyüme elde edebilme fırsatı yakalayacaktır. İnsana yakışır iş, çalışanların refahlarını arttıracak için bu durum yerel ekonomilere olumlu geri dönüşler oluşturması mümkündür. Örneğın bireylerin refahının artması toplam tüketimin yanında, özellikle küçük işletmeler başta olmak üzere girişimciliğı de arttıracaktır. Girişimciliğın artması ise istihdamın yanında ülkelerin vergi gelirlerinin de artması anlamına gelmektedir.²⁷⁶

ILO insana yakışır iş konseptinde kendisine dört temel amacı belirleyerek çalışma hayatında belirli standartların ve hakların temin edilmesini amaçlamaktadır. Bunları; İstihdam, sosyal güvenlik (sosyal koruma), çalışma hayatına ilişkin temel haklar ve sosyal diyalogdur.²⁷⁷

İlk amaç olan istihdama baktığımızda, bu amacı iki farklı açıdan değerkendirmek gerekmektedir. İlk olarak insana yakışır işten bahsedebilmek için insanların uygun istihdam fırsatlarından faydalanabilmesi ve bu fırsatların oluşturulabilmesi gerekmektedir. Bu iş fırsatı ülkelerin ve işletmelerin rekabet edebilirliğini koruyarak, çalışanların ve ailelerinin insanca yaşayabilmesine yetecek bir ücrete sahip olmalıdır. Ayrıca alışana işyerinde adil ve hakkaniyetli bir şekilde davranılması ve çalışanın her türlü ayrımcı uygulamalardan korunması gerekmektedir. İkinci olarak ise istihdamın temel haklara uygun olarak ve bireyin zgr iradesine dayanarak gerçekleşmelidir. Bu yüzden, kişinin kölelik ve angarya gibi yöntemlerle çalışmaya zorlanmaması gerekmektedir.²⁷⁸

İnsana yakışır işin ikinci amacı sosyal güvenlik tedbirlerinin alınmasıdır. Dünyadaki iş kazası ve meslek hastalıkları oranlarına baktığımızda, sosyal güvenliğın ne kadar önemli bir küresel sorun olduğu görülebilmektedir. Sosyal güvenlik özellikle gelişmekte olan ülkelerde enformel sektör içerisinde yer alan çalışanlar için oldukça önemli bir sorundur. Sosyal güvenlik amacı aynı zamanda, sosyal korumaya yönelik adımları da içerisinde bulundurmaktadır. Bu açıdan baktığımızda sosyal dışlanmanın yanı sıra güvencesizlik, belirsizlik ve alışma

²⁷⁶ ILO, **Decent Work and the 2030 Agenda for Sustainable Development**, Geneva.

²⁷⁷ Tamara Cohen, Luendree Moodley, s.321.

²⁷⁸ Davuthan Günaydın, 2015, s.125-126.

hayatındaki önceden tahmin edilmeyen durumlar (ekonomik kriz, işsizlik, iş kazası ve meslek hastalıkları vb.) çalışanın belirli risklere karşı korunmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla çalışanların gereken sosyal koruma ve sosyal güvenceye sahip olabilmesi, çalışanları mevcut sorunlardan korurken aynı zamanda gelecekteki sorunlardan da korumaktadır.²⁷⁹

İnsana yakışır işin üçüncü adımını “çalışma hayatına ilişkin temel haklar” oluşturmaktadır. Bu haklar temel çalışma standartları olan No.87 ve 98 “sendika ve toplu pazarlık hakkı”, No. 29 ve 105 “zorla ya da zorunlu çalışmanın tüm biçimlerinin ortadan kaldırılması”, No. 138 ve 182 “çocuk işçiliğine etkin bir şekilde son verilmesi” ve No.100 ve 111 “İstihdamda ve meslekte her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması” sözleşmeleridir.²⁸⁰ ILO temel çalışma standartlarına yönelik olan uluslararası hakları insana yakışır iş amacının hedeflerinden birisi olarak belirlemiştir. Bu sözleşmeler ILO tarafından geliştirilen en önemli sözleşmeler olmanın yanında, ILO üyesi ülkeler tarafından en çok onay gören sözleşmeler olma özelliğine de sahiptir.²⁸¹ Çalışma, insan hayatının önemli bir parçasıdır. Bu sebeple, ILO temel çalışma standartları ile insanlara özgür, güvenli ve onurlu bir hayat ve çalışma yaşamı sunmayı amaçlamaktadır. İnsana yakışır iş anlayışında da benzer bir amaç izleyen ILO, insan hayatının ve insan onurunun korunmasını amaçlamıştır.²⁸²

İnsana yakışır iş konseptinin son amacı olan Sosyal Diyalog ILO tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır; “ekonomik ve sosyal politikalar açısından ortak çıkarları kapsayan konularda devlet, işveren ve işçi temsilcileri arasında iki ya da üç taraflı olarak gerçekleşen her türlü müzakere, danışma ya da basit düzeyde de olsa bilgi alışverişi anlamına gelir. Söz konusu diyalog, devletin resmen bir taraf olarak mevcut olduğu üçlü diyalog sürecini ifade edebileceği gibi sadece işçilerle yönetim arasında (veya işçi sendikaları ve işveren örgütleri arasında) devletin dolaylı olarak mevcut olduğu ya da hiç dâhil olmadığı iki taraflı ilişkileri de ifade edebilir. Sosyal diyalog süreci gayri resmi ya da kurumsallaşmış olarak gerçekleşebilir ve genellikle

²⁷⁹ İlhan Doğan, “Sosyal Dışlanma ve İnsan Onuruna Yakışır İş: Yoksunlukların Algılanması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.69, 2015, s.150.

²⁸⁰ ILO Declaration on Fundamental Principles and Right at Work and Its Follow-up, s.6-8.

²⁸¹ Özlem Işığışok, “Çalışma Yaşamının Kalitesinin Arttırılmasında ‘İnsana Yakışır İş’”, **Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi**, 2017,6, s.306-307.

²⁸² İlhan Doğan, s.149.

*bu iki özelliği aynı anda bünyesinde barındırır. Ulusal, bölgesel ya da işletme düzeyinde gerçekleşebilir. Bu süreç meslekler arası, sektörel ya da her ikisini de kapsayacak şekilde ilerleyebilir.”*²⁸³ Sosyal diyalog mekanizmasının etkin bir şekilde işleyebileceğinin göstergesi, hükümet, işverenler ve işçi sendikalarının tüm çalışanlar (formel veya enformel sektör) için kabul edilebilir çalışma standartlarına sahip üretken bir iş fırsatı sunabilmesidir. Sosyal diyalog için kurumsal veya yasal zeminin mevcut olması ve çalışanların kendi haklarını savunabilmek için özgürce sendikalaşabilmesi gerekmektedir. Nitekim sosyal diyalog işçilerin kendilerini ve çalışma hayatına ilişkin sorunlarını etkin bir şekilde dile getirebilmesi anlamına gelmektedir.²⁸⁴

2.6.2.2. Adil Bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi

Küreselleşme, hem iyi hem de kötü sonuçları olan bir süreçtir. Küreselleşme ile birlikte ülkeler ekonomik büyüme sağlayarak refah seviyelerini arttırabilmişlerdir. Ayrıca kırsal iş gücü küreselleşme ile birlikte kendisine şehirdeki emek piyasalarında yer bulabilmiş ve ülkelerin istihdam seviyeleri gelişim göstermiştir. Diğer taraftan ise küreselleşme, birçok ülke ve sektör için önemli dönüşümleri ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin yoksulluk, yüksek işsizlik oranları, kayıt dışı istihdamın genişlemesi, gelir adaletsizliği, iç ve dış ekonomik şoklara karşı kırılganlık gibi sayılabilecek birçok olumsuz sonucu mevcuttur.²⁸⁵ ILO bu olumsuz sonuçlardan dolayı, Cenevre’de 2008 yılında 182 üyenin katılımıyla düzenlenen 97. ILO konferansında “Adil Bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi”ni (Declaration on Social Justice for a Fair Globalization) kabul etmiştir. Bu bildirge aynı zamanda İnsana Yakışır İş hedefini yerine getirebilmek için ILO’nun elini de güçlendirmiştir. Bu bildirge ile birlikte tekrardan ILO bütün üyelerin işsizlik, sosyal koruma, sosyal diyalog ve insana yakışır iş hedeflerini yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁸⁶ ILO bu bildirgede üye devletlere insana yakışır iş programının uygulanabilirliğini

²⁸³ Davuthan Günaydın, 2015, s.129.

²⁸⁴ Tamara Cohen, Luendree Moodley, s.333.

²⁸⁵ ILO, **ILO Declaration on Social Justice for A Fair Globalization**, Geneva, 2008, s.5.

²⁸⁶ ILO, “Rules of the Game”, s.121.

arttırabilmek için bir takım sorumluluklar da belirlemiştir. Bu sorumluluklar şunlardır²⁸⁷;

- “İnsana yakışır iş programının ulusal veya bölgesel programların içine eklenmesi ve stratejik hedeflere öncelik verilmesi;
- Kaydedilen ilerlemenin takip edilebilmesi için uygun mekanizmaların oluşturulması, gerekiyorsa bunun için ILO’dan yardım alınması;
- Stratejik hedeflerle birlikte, üç taraflılık sistemi, istihdam politikaları ve çalışma koşulları gibi temel ILO standartlarının etkin biçimde uygulanması;
- İlgili tüm uluslararası platformlarda bildirgenin önemini ve gerekliliğini vurgulamak;
- Sürdürülebilir işletmelerin teşvikinin sağlanması;
- İnsana yakışır iş programı sayesinde elde ettikleri başarılı pratikleri uygun ortamlarda paylaşmak;
- Bu bildirgedeki temel ve öncelikli hedeflere ulaşmak için imkânları ölçüsünde diğer devletlere yardımda bulunmak”.

ILO insana yakışır işin hedeflerini küreselleşmenin ortaya çıkardığı sorunlar için bir çözüm olacağı düşüncesinden hareketle; “*özgürlük, insan onuru, sosyal adalet, güvenlik ve ayrımcılığın önlenmesi gibi temel değerlerin sürdürülebilir bir ekonomik, sosyal kalkınma ve verimlilik için esas olduğu; yurt içi ve yurt dışındaki sosyal diyalog mekanizmasının önemi, istihdam ilişkisinin öneminin işçilere yasal koruma sağlama vasıtası olarak kabul edilmesi, güçlü bir sosyal ekonomi ve uygun nitelikler taşıyan canlı bir kamu sektörü ile birlikte üretken, kazançlı ve sürdürülebilir işletmelerin, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve istihdam fırsatları için son derece önemli olduğuna,*” yönelik hedefine vurgu yapmıştır.²⁸⁸

ILO bu bildirge kapsamında anayasal amaçlarını geliştirmek ve bu konudaki çabalarını yoğunlaştırabilmek adına bazı hedefler belirlemiştir. Bu hedefler aynı

²⁸⁷ Hüseyin Sevgi, “Uluslararası Çalışma Örgütünün Felsefesi Zemini ve Yapısı, Örgütün Küresel Kapitalist Sistemdeki Pozisyonu ve Politikaları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2014, s.113.

²⁸⁸ https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412373/lang--tr/index.htm. (17.03.2021.)

zamanda küreselleşme sürecini, üye ülkeler için daha adil bir zemine taşıyabilmek ve üye ülkelerin bu yöndeki çabalarını desteklemeye yardım etmek amacı da taşımaktadır. Bu amaçla ILO şu hedefleri belirlemiştir²⁸⁹;

- “Uygun İş Gündemi ve ILO’nun dört stratejik hedefi doğrultusunda aralarındaki sinerjiden yararlanmak suretiyle küresel ve birleştirilmiş bir yaklaşım oluşturulmasının geliştirilmesi yönünde uyum ve işbirliği sağlamalı;
- Mevcut anayasal çerçeveye ve kurallara tümüyle bağlı kalarak etkinliği ve verimliliği geliştirmek amacıyla kendi kurumsal uygulamalarını ve yönetişimin uyumlu hale getirmeli;
- ILO’nun anayasal hedefleri çerçevesinde ihtiyaçlarını karşılamada ILO’yu oluşturan unsurlara katkı sağlayacak yüksek kalitede bilgi, tavsiye ve teknik programlar aracılığıyla üçlü tartışmaya dayalı ülke düzeyinde ifade ettikleri ihtiyaçların karşılanmasında ILO bileşenlerini desteklemeli ve
- ILO’nun standart belirleme politikasını iş dünyası ile uyumlu hale getirmek suretiyle UÇÖ faaliyetlerini bir köşe taşı olarak teşvik etmeli ve standartların rolünü örgütün anayasal hedeflerine ulaşmada faydalı bir yol olarak garanti altına almalıdır.”

ILO küreselleşmenin her ne kadar çift yönlü olduğunu vurgulasa da bildirgede olumlu yönlerine vurgu yapmaktadır. ILO’ya göre sorun küreselleşmenin herkes için adil fırsatlar yaratamaması değil bu fırsatlardan yararlanılabilmesi için gerekli ortamın oluşmamasıdır. Bu ortamın oluşturulabilmesine katkı yapacak en önemli koşullardan birisi ise çalışma standartlarının yükseltilmesidir. Adil bir küreselleşme için insana yakışır iş hedeflerinin yerine getirilmesi, üretken iş fırsatlarının oluşturularak tam istihdama ulaşılabilmesi için bu hedeflerin ekonomik ve sosyal politikalar ile desteklenmesi gerekmektedir. Bildirge dört temel konu olan

²⁸⁹ ILO, “ILO Declaration on Social Justice for A Fair Globalization”,s.7-8.

“istihdam, sosyal koruma, sosyal diyalog ve üç taraflılık, temel çalışma ilke ve haklarını” ayrıntılı bir şekilde düzenleyerek adil bir küreselleşme için çalışma standartlarını yükseltmeyi hedeflemektedir.²⁹⁰ Ayrıca bildirgeye göre insan onuru, temel özgürlükler, ayrımcılığın engellenmesi, sosyal güvenlik ve sosyal adalet sürdürülebilir bir ekonomik ilerleme için uygulanması ve korunması gereken temel şartlardır. ILO’ya göre bu şartların temin edilmesi ile çalışanlar küreselleşmenin olumsuz sonuçlarından korunabileceklerdir.²⁹¹

ILO uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkiyi DTÖ’nün aksine dolaylı olarak ele aldığını bu bildirmede de görülmektedir. Nitekim bildirmede ILO’nun uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkiye temel haklar üzerinden yaklaşmaktadır. Bildirmede temel haklar ve ilkelere yönelik herhangi bir ihlalin kabul edilemeyeceği tekrar ifade edilmektedir. Ayrıca ülkelerin, bu hakların ve ilkeleri ihlalini uluslararası ticarete karşılaştırmalı bir üstünlük olarak görememesi ve kullanmaması gerektiği de ayrıca vurgulanmaktadır. Ek olarak bildirmede, çalışma standartlarının uluslararası ticarete korumacı amaçlar için kullanılmaması gerektiğine de vurgulanmaktadır.²⁹²

Sonuç olarak baktığımızda, DTÖ sınırlı sosyal şart ile çalışma standartları ve ticaret arasında doğrudan bir ilişki kurmayı hedeflemiştir. Bu şartın uluslararası anlaşmalara eklenmesi ve uluslararası ticari antlaşmalar için bir ön şart olması amaçlanmıştır. Ancak ILO’nun DTÖ’nün aksine çalışma standartlarının uygulanmasına yönelik amacı “İnsana Yakışır İş” ve “Adil Bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi”nde olduğu gibi gönüllülük esasına dayanan bir amaç taşımaktadır. Çünkü ILO’nun bir sözleşmeyi denetleme kapasitesi taraf ülkenin bir sözleşmeyi imzalaması ile mümkündür. Ayrıca ILO, bir sözleşmeye taraf olan ülke için tavsiye verme, sözleşmenin şartlarının uygulanıp uygulanmadığını denetleme ve gerekirse uluslararası baskı yapma gibi temel araçlara sahiptir. ILO’nun yaptırım gücünün ve zorlayıcı araçlarının kısıtlılığından dolayı, ticaret ve çalışma standartları ilişkisini dolaylı olarak ele almaktadır. Bu sebeple ILO üstteki bildirimelerde evrensel olarak kabul edilen temel standartlara vurgu yapmaktadır. Ayrıca ILO düşük çalışma

²⁹⁰ Aytül Çolak, s.80.

²⁹¹ ILO, “ILO Declaration on Social Justice for A Fair Globalization”, s.7-8.

²⁹² ILO, “The Rules of the Game”, s.121.

standartlarının ticarete olan etkisini insan haklarını temel alan ILO sözleşmeleri ile en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere, ILO’nun temel bir insan hakkı olarak gördüğü temel çalışma standartları sözleşmeleri için bile uygulamada esneklik uygulamaları mevcuttur. ILO çalışma standartlarının uygulanmasını bir zorunluluk olarak öne sürmekten ziyade üyesi olan ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerini dikkate alarak uygulamaya çalışmaktadır. Bu sebeple üstteki her iki hedef de çalışma standartlarının uygulanmasının geliştirilmesini amaçlamaktadır.

2.6.3. Sivil Toplum Örgütleri ve Sendikalar: Tepki ve Saygı Modeli

Çalışma standartlarının uygulanabilmesi için uluslararası kuruluşların önemli çabaları mevcuttur. Ticarete sosyal bir şartın eklenebilmesi ve ILO bünyesindeki girişimler bu konudaki önemli çabaları oluşturmaktadır. Çalışma standartlarının uygulanabilmesi konusunda uluslararası çabaların yanında öne sürülen diğer bir yöntem ise tüketicilerin tepkilerine odaklanmaktadır. Bu tepkiler şirketlerin yanında gelişmekte olan ülkeleri de çalışma standartları konusunda daha duyarlı hale getirebilecektir. Tepki ve saygı modelinde çalışma standartları uluslararası bir kurumun müdahalesi olmadan, tüketici tepkilerine ve beklentilerine göre şekillenmektedir. Tüketicilerin yeterli bilgiye sahip olması durumunda, emek sömürüsü ile üretilen ürünlere yönelik olarak ortak bir tavır oluşturacağını savunun bu görüş, ürün etiketleme olarak da adlandırılmaktadır. Bu görüşlere göre en önemli piyasa başarısızlığı tüketicilerin tükettiği malın üretim aşaması hakkında yeterince bilgilendirilememiş olmasıdır.²⁹³

Son yıllarda iletişim ve internet teknolojileri son derece gelişmiş ve oldukça fazla kişiyi ortak platformlarda buluşturabilmiştir. Bu sayede tüketiciler üretim süreci hakkında daha fazla bilgi edinebilme fırsatları elde edebilmiştir. Bu tür bir iletişim ağına gelişmiş ülkelerdeki tüketiciler daha fazla ulaşabilme olanağı elde edebildiği için insan hakları ihlalleri küresel kamuoyunda daha fazla tepki toplayabilmektedir. Düşük çalışma standartlarına yönelik bu tür tepkiler, çalışma

²⁹³ Zeki Parlak”, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.78.

standartları konusunun ulusal sınırların ötesine geçmesine ve şirketlerin çalışma standardı ihlallerine daha duyarlı olmasına neden olmaktadır. Öte yandan, tüketici tepkilerinin çalışma standartlarına ne derece etki edebileceği konusu tartışmalıdır. Yine de gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin gelişmekte olan ülkelerde yapılan üretime yönelik ortaya koyduğu bu tepki, çalışma standartlarının uluslararası alanda uygulanabilmesine sınırlı da olsa bir katkı sağladığı savunulmaktadır.²⁹⁴ Bu tepkiler ÇUŞ'ların yanında gelişmekte olan ülkelerdeki kötü çalışma şartlarını yükseltmek için sosyal ve politik baskıyı da ortaya çıkarmaktadır. Bu tür sonuçların ortaya çıkabilmesi için önemli olan tüketicilerin yaptığı boykotun geniş bir kesim tarafından kabul görebilmesi ve tüketim eğilimlerine yansımalarıdır.²⁹⁵

Kitle iletişim araçlarının gelişimi geniş çaplı tüketici tepkilerini mümkün kılabilirdiği için özellikle emek piyasasında kötü şartlar altında çalışan kadınların ve çocukların istismarı gibi konularda ÇUŞ'ları daha duyarlı hale getirmiştir. Demokrasinin güçlenmesi ve hükümet dışı sivil toplum örgütlenmelerinin yaygınlaşması, dünyada düşük çalışma standartlarına yönelik kaygıların artmasına olanak tanımanın yanında, işçi sendikalarını da bu yönde adımlar atmaya zorlamaktadır. Bu gelişmeler ise gelişmiş ülkelerde zorla çalıştırmanın ve çocuk işçiliğinin üretiminde kullanıldığı ürünlere yönelik daha güçlü tüketici boykotlarına zemin hazırlamaktadır.²⁹⁶ Bu tür boykotlar hükümetleri ve şirketleri tepki gösterilen konularda önlem almaya zorladığı bilinmektedir. Nitekim Bruma'daki çocuk işçiliğine yönelik tepkilerin çözüm sürecine olumlu katkı sağladığı görülmektedir.²⁹⁷ Başka bir örnekte ise bir sivil toplum örgütü olan Ulusal Çalışma Komitesi Honduras'lı işçiler için bir kampanya başlatmıştır. Bu kampanyanın nedeni ise, bir TV programının isminin Honduras'ta çocuk emeği ile üretilen bir ürün ile aynı olmasıdır. Toplumsal baskı sonucunda bu TV programı hatalı olduğunu kabul

²⁹⁴ Kofi Addo, **Core Labour Standards and International Trade**, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2015, s.78.

²⁹⁵ Morley Gunderson, "Harmonization of Labour Policies Under Trade Liberations", **Industrial Relations**, Vol.53, No.1, s10.

²⁹⁶ Kofi Addo, s.79.

²⁹⁷ Georgios Tsogas, "Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy", s.27-28.

ederek, Honduras'ta üretilen bu ürünlerde çalışan çocukların çalışma şartlarının yükseltilmesi gerektiğini kamuoyu önünde desteklemiştir.²⁹⁸

Tüketicilerin düşük çalışma şartlarına ve emek sömürsüne bağlı olarak üretilen bir ürün hakkında bilgi sahibi olması, bu ürünün rekabet gücünü yok edebilmektedir. Nitekim bir ürünün ucuz olması her zaman tüketiciler için cazip olacağı anlamına gelmemektedir. Frediman'ın da vurguladığı üzere, bir ürünün üretim süreci en az maliyeti kadar önemlidir. Tüketiciler sosyal sorumluluk üstlenerek bir ürüne gerektiğinden daha fazla ödeme yapmaya razı olabilmektedir. Örneğin 1966'da Amerika'da Marymout Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre Amerikalı müşterilerin %84'ü ürünün üretim aşamasının oldukça önemli olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya göre müşteriler eğer bir ürün emek sömürsü olmadan üretilmiş ise ürüne değerinden 1\$ fazla vermeye gönüllü olmuşlardır. Bu yüzden Frediman, hükümetlerin şirketleri tüketicilerin çalışma standartlarına yönelik beklentileri konusunda bilgilendirmesi gerektiğini savunmaktadır.²⁹⁹

Tüketicilerin üretim süreçlerine olan hassasiyeti şirketleri de bu konuda daha duyarlı ve bilinçli hareket etmeye yönlendirmiştir. Nitekim şirketler çalışma ilişkilerini düzenleyen davranış kodları geliştirdiği görülmektedir. Bu kodlar şirketlerin çalışma şartları, işçi hakları, çevre sorunları, iş güvenliği tedbirleri ve rüşvet gibi belirli konuları kapsayan ve davranışlarını belirleyen ahlaki kurallardır.³⁰⁰ Özellikle tekstil, hazır giyim, ayakkabı ve elektronik gibi emek yoğun üretim yapılan sektörlerde şirketlerin davranış kodları geliştirdiği bilinmektedir. Nike, BP, Levi's, Pepsi, Reebok ve Volkswagen gibi birçok uluslararası şirket bu tür kodlar ile çalışma standartları ve işçi hakları gibi konularda daha duyarlı davrandıklarını göstermektedir. Her ne kadar şirketler bu kodları uzun dönemde gelirlerini arttırmak için kullansa da ÇUŞ'ların faaliyet gösterdiği alanlarda çalışma şartları ve işçi haklarının gelişebilmesi için bu kodlar önemli bir katkı sağlama potansiyeli

²⁹⁸ Zeki Parlak", "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.79.

²⁹⁹ **Annual World Bank Conference on Development Economics** , Edited by Michael Bruno and Boris Pleskovic, Washington D.C., 1996, s.285-286.

³⁰⁰ Halis Yunus Ersöz, **Türkiye'de Kamusal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları**, İTO Yayını, İstanbul, 2007, s.40.

taşımaktadır.³⁰¹ Öte yandan bu kodların zorlayıcı olmaması ve şirketler için gönüllülük esasına dayanması etkinliğini azaltan en önemli faktördür. Özel davranış kodlarını denetleyecek ve doğrulayacak bir mekanizma da bulunmamaktadır. Bu yüzden bu kodların genel iş ahlakı olmaktan öteye geçemediği savunulmaktadır.³⁰²

Tüketici tepkilerinin uluslararası çalışma standartlarının uygulanabilirliğini ne ölçüde etkileyebileceği tartışmalı olsa da büyük uluslararası şirketleri insan hakları ve çalışma şartları konusunda daha duyarlı hale getirdiği görülmektedir. Bu konudaki önemli örneklerden birisi Reebok's ve Nike'dir. 1996 yılında New York Times köşe yazarı Bob Herbert Nike'nin Asya'daki üretim tesislerinde kadın işçileri kölelik benzeri şartlar altında istihdam ettiğini kaleme almıştır. Bu durum ABD'de ülke çapında aktivistlerin ve tüketicilerin yoğun tepkilerine ve protestolarına sebep olmuştur. Bu haberden sonra kâr maçı gütmeyen gruplar Nike'nin Asya'daki fabrikalarında araştırmalar yapmış ve bu fabrikalarda insan haklarının suiistimal edildiği ve çalışma şartlarının son derece kötü olduğu yönünde sonuçlar ortaya koymuşlardır.³⁰³ Bu yıllarda Nike ve Reebok's arasında önemli bir ticari rekabet mevcuttur. Bu dönemdeki insan hakları ve çalışma standartlarına yönelik ihlâl haberlerinin % 3.1'i Reebok's hakkında iken Nike için değinilen haberlerin oranı ise % 61'e kadar ulaşmıştır. Sonuç olarak ise, 1900'lü yılların sonlarına doğru bu tür haberler ve tüketicilerin tepkilerinden dolayı Nike'nin satış gelirleri hızla düşerken, Reebok's'un ise önemli ölçüde artmıştır. Reebok's bu tür bir gelir elde etmesinin arkasında, bu dönemde uygulamaya koyduğu sosyal sorumluluk projelerinin önemli bir katkısı olmuştur. İnsan haklarına ve çalışma standartlarına karşı daha saygılı olduğu yönündeki imajı sayesinde Reebok's 1999'da 11 milyon dolar olan satış gelirini 2004 yılında 192 milyon dolara çıkartabilmiştir.³⁰⁴

Günümüzdeki kitle iletişim teknolojisinin durumu göz önünde bulundurduğumuzda, bu tür ihlaller tüm dünyadaki tüketiciler tarafından kolayca

³⁰¹ Zeki Parlak, "Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme", s.193-194.

³⁰² Zeki Parlak, "Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme", s.203.

³⁰³ Kritsen Bell DeTienne, Lee W. Lewis, "The Pragmatic and Ethical Barriers to Corporate Social Responsibility Disclosure", **Journal of Business Ethics**, 60., 2005, s.361.

³⁰⁴ Xioamin Yu, "Impact of Corporate Code of Conduct on Labour Standards: A Case Study of Reebok's Athletic Footwear Supplier Factory in China", **Journal of Business Ethics**, 81, 2008, s.516.

ulaşılabilir bir hale gelmiştir. Ayrıca sivil toplum örgütleri bu tür ihlaller karşısında internet üstünden oldukça geniş kesimleri örgütleyebilmektedir. Bu yüzden şirketler bu tür tepkilerin odağında kalarak şirket imajlarının zedelenmemesi için insan hakları ve çalışma standartları konusunda daha dikkatli davranmak zorunda kalmaktadır.³⁰⁵ Ancak bazı yazarlar ÇUŞ'ların bu konudaki tutumlarını bir aldatmaca olarak nitelendirmektedir. Çünkü şirketlerin bu davranışları “*halka ilişkiler oyunu*” ve “*gerçekte sorumsuzca davranan bir endüstrinin, toplumu sorumlu davrandığına inandırma girişimi*” olduğu için eleştirmektedir. Bu yazarlara göre şirketler imajlarını koruyabilmek için böyle bir tavır takınmakta ve bu durum çalışma şartları konusunda kayda değer bir gelişim ortaya çıkartmamaktadır. Ayrıca şirketlerin insan hakları ve çalışma standartları konusunda hassas davranıyor gibi gözükmesin sebebi, hükümetlerin artan tepkiler sonucunda düzenleme yapmasını engellemektir.³⁰⁶ Örneğın, Reebok's Nike örneğinden aldığı ders ile kendisine “en düşük legal ve etik standartlarda yarış” prensibi belirlemiştir. Bu prensip ile Reebok's tüketici tepkilerinden daha az etkilenecek uzun dönemdeki satış gelirlerini arttırmayı başarmıştır. Ancak Reebok's'un Çin'deki fabrikalarında yapılan araştırmalar sonucunda, bu fabrikalardaki çalışma standartları konusunda bir gelişim görülmemektedir. İşçiler yine ağır çalışma koşullarında istihdam edilmiş ve ücretleri kendisi ve ailesinin temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir seviyede kalmıştır. Ayrıca bu fabrikalardaki sendikal hakların kullanımı için sağlanan hakların Reebok's'un temel prensibiyle uyumlu olduğu da görülmektedir. Nitekim örgütlenme hakkı tanınmasına rağmen bu fabrikalardaki sendikalar “sarı sendika” özelliğı taşımaktadır.³⁰⁷ Bu sebeple tüketici tepkilerinin yeterli bir denetime tabi tutulamayan ÇUŞ'lar için bir anlam ifade etmediğı savunulmaktadır. Ayrıca bazı yazarlara göre ise çocuk işçiliğı, zorla çalıştırma ve kötü çalışma koşulları gibi konulardaki tüketici tepkileri mevcut durumu iyileştirmekten ziyade kötüleşmesini engellen bir işleve sahiptir.³⁰⁸

³⁰⁵ Zeki Parlak, “Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme”, s.209.

³⁰⁶ Zeki Parlak, “Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme”, s.195.

³⁰⁷ Xioamin Yu, s.524-526.

³⁰⁸ Xioamin Yu, s.524.

Öte yandan tüketici tepeliklerinin farklı alanlarda çalışma standartlarına yönelik olumlu sonuçlar ortaya çıkardığı da görülmektedir.³⁰⁹ Ayrıca kitle iletişim teknolojilerinin hızla geliştiği günümüzde bu tür ihlaller sosyal medya aracılığı ile oldukça hızlı bir şekilde yayılabilmektedir. Teknolojinin dünyanın neredeyse her noktasına ulaşması ve giderek artan internet kullanımı bu tür haberlerin yayılımını zaman içerisinde daha da arttıracak bir potansiyele sahiptir. Bu sebeple teknolojik gelişmelerin tüketici tepkilerinin çalışma standartları üzerindeki etkisini de giderek arttıracaklarını göz ardı etmemek gerekmektedir. Tüm tüketicilerin sosyal sorumluluk ile aynı tepkiyi vermesini beklemek iyimserlik olacağı açıktır. Yine de tüketici tepkileri şirketlere ekonomik olarak yeterince zarar verebilirse bu konudaki duyarlılıkları da artış gösterecektir.

Tüketici tepkileri konusunda bir ayrıma gitmekte fayda vardır. Bu ayrım, çalışma standartlarını ihlal eden ülkelerdeki tüketicilerin tepkileri ve bu duruma gelen uluslararası tepkilerdir. Bu tür bir ayrım yapılmasının sebebi, gelişmekte olan ülkelerin ihracat performansının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple uluslararası tüketici tepkileri, ihracata yansıyan sınırlı bir üretim alanı için çalışma standartlarını yükseltebilme potansiyeli taşımaktadır.³¹⁰ Çalışma standartlarının ihlal edildiği ülkelerindeki tüketicilerin tepkileri ise, bu bakımdan daha etkili sonuçların ortaya çıkmasına katkı sayılabilecektir. Ayrıca ÇUŞ'ların oluşturdukları küresel meta zincirlerinin bir sonucu olarak, bir ürünün üretim aşamasında çok sayıda firma yer alabilmektedir. Uluslararası piyasalardaki tüketicilerin, bu üretim ağları içerisinde yer alan ancak ara mal ve hammadde üreten firmalardaki insan hakları ihlallerini saptayabilmesi neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden gelişmekte olan ülkelerdeki tüketici tepkileri ayrıca önem kazanmaktadır.

³⁰⁹ Georgios Tsogas, "Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy", s.27-28.

³¹⁰ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TİCARET VE ÇALIŞMA STANDARTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Küreselleşme ve Uluslararası Çalışma Standartları

Uluslararası çalışma standartlarını oluşturma ve uygulama fikri de bu konuya yönelik ulus üstü çabalar da yeni bir mesele değildir. Ancak 1970’lerde altın çağın sona ermesinden sonra emek piyasaları için yıkıcı bir rekabetin ortaya çıkmasına paralel olarak çalışma standartları tartışmaları tekrar dünya gündemine oturmuştur. Çünkü küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretten elde ettiği katma değer artış göstermiş ve gelişmiş ülkelerin küresel ticaretteki baskın gücü sarsılmaya başlamıştır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretteki rolünün gelişmesi, düşük çalışma standartlarının ticaret üzerinden gelişmiş ekonomilere olan etkisini de arttırmıştır. Bu yüzden gelişmiş ülkelerin küresel ticaretin daha adil bir zemine çekilebilmesi için hem ulusal hem de uluslararası seviyede birçok girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin özellikle kendileri ile önemli ticari ilişkileri olan ülkelerin düşük çalışma standartlarından kurtarılması veya bu standartların küresel ticareti kirletmemesi için gereken önlemlerin alınması hususunda önemli kaygıları ve talepleri mevcuttur. Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler ise bu talepleri korumacılık olarak addetmekte ve karşı çıkmaktadırlar.³¹¹ Her ne kadar taraflar arasında fikir birliği sağlanamasa da küresel bir uzlaş olmadan çalışma standartlarının yükseltilmesi pek de olası görülmemektedir.

Üretimin küreselleşmesi ve küresel ticaret hacminin artması, çalışma standartlarının ulus devletlerin tek taraflı olarak düzenlemesini imkânsızlaştırmakta ve küresel işbirliğini bir gerekliliğe dönüştürmektedir. Uluslararası ticaret ve ürün talebi üstünden bu konuyu inceleyen Filler’e göre uluslararası ticaretin gelişmesine bağlı olarak çalışma şartlarının ve ücretlerin ulusal seviyede düzenlenmesi zorlaşmıştır. Şöyle ki, 1960’larda Keynesyen ekonominin uygulandığı yıllarda sendikalar,

³¹¹ Remi Bazillier, s.3.

ABD'deki çelik ve otomotiv sektöründe çalışma şartları ve ücretlere yönelik taleplerini kabul ettirdiğinde ulusal üretime yönelik tüketici talebinde bir değişim meydana gelmemektedir. Çünkü Keynesyen modelde ücretlerin artışı tüketimi körükleyici bir etki ortaya çıkartmaktadır. Ancak serbest ticaretin gelişmesiyle birlikte, çalışanların ücretleri ve çalışma koşulları konusunda sendikalar kazanım elde ettiğinde iç talep ithal ürünlere doğru yönelmiştir. Bu yüzden Filler sendikaların daha yüksek çalışma standardı taleplerinin ancak daha yüksek işsizlik ile sağlanabileceğini ifade etmektedir.³¹² Çünkü çalışma standartlarını yükseltmek bir maliyettir ve bu üretim maliyetinin ürünlerin fiyatına yansımaları kaçınılmazdır. Nitekim küresel ticaret tüketicilere artık yeni ve daha ucuz alternatif ürünler sunabilmektedir. Çalışma standartlarının ulus devletler tarafından tek taraflı olarak yükseltilememesine sebep olan diğer bir faktör ise üretimin küreselleşmesidir. Sermayenin artan hareket kabiliyetinden dolayı üretim, maliyetleri kısmak adına ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere taşınabilmektedir. Bu yüzden çalışma standartlarını küresel rekabetten bağımsız bir şekilde yükseltmek ekonomik gelişme için vazgeçilmez unsur olan DYY'leri de kaybetmek demektir. Tüm bu durumlar, çalışma standartlarının ancak küresel bir uzlaşa ile yükseltilebileceği anlamına gelmekte ve küresel rekabetten bağımsız olarak ulus devletlerin tek taraflı olarak düzenlemesini neredeyse imkânsız hâle getirmektedir. Küreselleşme ülkelerin ekonomik olarak bir birlerine alabildiğine entegre olmasına ve ülkelerin ticari ilişkiler geliştirdiği diğer ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarından etkilenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla ortak çalışma standartları uygulanacak ise tüm ülkelerin bu duruma destek vermesi bir gereklilik olarak görülmektedir. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gereksinimleri farklılık gösterdiği için çalışma standartlarına yönelik yaklaşımları da farklılaşmaktadır.

1970'li yıllarda Altın Çağı'nın sona ermesinden sonra gelişmiş ülkelerdeki sendikalar, hükümetler ve sivil toplum örgütleri küresel ticarete daha adil bir ortamın oluşturulabilmesi amacıyla çalışma standartlarının uluslararası prosedür ve antlaşmalar ile düzenlemesi konusunda önemli girişimlerde bulunmuşlardır. En azından uluslararası antlaşmalara sosyal bir şartın eklenmesi ile uluslararası ticarete

³¹² Patrick Belser, 2001, s.14.

yer alan ülkelerin minimum çalışma standartlarını uygulaması amaçlanmıştır.³¹³ Bu tür taleplerin arkasında, gelişen ülkelerdeki çalışma standartlarının sağladığı düşük maliyetli emek yoğun üretimin gelişmiş ülkeler açısından haksız bir ticari rekabete neden olduğu tezi yer almaktadır. Serbest ticareti savunan iktisatçılara göre ülkeler arasındaki farklılıklar, uluslararası ticaretin gelişmesi ve çeşitlenmesi için iyidir. Ancak konu çalışma standartları olduğunda ulusal ve uluslararası mevzuatların kısmen veya tamamen benzer olması için önemli girişimlerin olduğu görülmektedir. Haksız rekabet savunucularına göre eğer bir ülke yüksek çalışma standartları uyguladığı için dezavantajlı oluyorsa bu durumdan etkilenmemek için gereken önlemleri alması en doğal hakkıdır.³¹⁴ Ortak çalışma mevzuatlarını bir gereklilik olarak görmeyen yazarlar göre ise, uluslararası alanda uygulanacak olan çalışma standartları gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun endüstrilerde çalışan düşük vasıflı işçilerin refah ve gelirini koruyacaktır. Ancak bunun sonucunda gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun endüstrilerde çalışan düşük vasıflı işçiler açısından gelir ve refah kaybı kaçınılmaz olacaktır. Bu da mevcut koşulların daha da kötüleşmesi anlamına gelecektir.³¹⁵

Öte yandan OECD bir araştırmasında küreselleşme süreciyle birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki artan rekabeti ve bu rekabetin çalışma standartlarına olan etkisini incelemiştir. Bu araştırma sonucuna göre ticaretin çalışma standartlarına etkisine yönelik iki farklı tez söz konusudur. İlk teze göre uluslararası ticarete sosyal bir boyutun olmamasından dolayı çalışma standartları her geçen gün daha da kötüye gitmektedir. “En düşük standartlarda yarış” (race to bottom) olarak adlandırılan bu duruma göre, gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının oluşturduğu rekabet baskısı yüksek çalışma standartlarını törpülemektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler açısından yüksek standartlar maliyete dönüştüğü için küresel rekabette bir dezavantaj olarak görülmektedir. İkinci tez ise bu durumun tam tersi olan “en yüksek standartlarda yarış” (race to top) savunmaktadır. Bu teze göre gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretten aldığı payın

³¹³ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları” s.58-59.

³¹⁴ Jagdish Bhagwati, “Free Trade: Old and New Challenges”, *The Economic Journal*, Vol. 104, No.423, 1994, s.240.

³¹⁵ Zeki parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.72.

artmasına paralel olarak istihdamın artması ve ekonomik büyümenin sağlanması, düşük çalışma standartlarını yüksek olanın seviyesine getirecektir.³¹⁶

Bu iki tezden birinin kabul edilmesi çalışma standartlarının uygulama yöntemini de doğrudan etkileyecektir. Çünkü eğer düşük standartlarda bir yarış mevcut ise çalışma standartlarının uluslararası seviyede uygulanmasına yönelik bir girişim gerekliliktir. Çünkü çalışma standartlarının yükseltilebilmesi ve uygulanabilmesi meselesi ulus devletlerin altından tek başına kalkabileceği bir durum olmaktan çıkmıştır. Ancak eğer uluslararası çalışma standartları ulus üstü örgütlenmeler sayesinde geliştirilmeye ve uygulanmaya çalışılacaksa, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları ne ölçüde göz önünde bulundurulabileceğine de cevap aramak gerekmektedir. Öte yandan en yüksek standartlarda yarış tezini kabul etmemiz durumunda ise çalışma standartları uluslararası kuruluşların yönlendirmesine gerek kalmaksızın zamanla kendiliğinden yükselecektir. Çünkü ekonomik gelişme katma değeri yüksek ürünlerin ticaret içerisindeki payını arttıracak ve düşük vasıflı emeğin istihdam alanlarını ise giderek daraltacaktır. Ancak ekonomik gelişmenin çalışma standartlarını yükseltebilmek için tek başına yeterli olup olmadığı da ayrıca tartışmalı diğer bir meseledir.³¹⁷ Üstteki tartışmaların haklılıklarını analiz edebilmek için ilk olarak çalışma standartları ve ticaret arasındaki ilişkiye ve bu konudaki tartışmalara daha detaylı bakmak gerekmektedir. Bu amaçla küresel ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişki iyi analiz edilmelidir.

3.2. Çalışma Standartları ve Küresel Ticaret Arasında Bağ Kurulmasına Yönelik Yaklaşımlar

Uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağın kurulup kurulmaması konusunda farklı görüşler mevcuttur. Eğer uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağ kurulacak ise burada temel olarak iki soru karşımız çıkmaktadır. İlk olarak hangi standartlar uluslararası ticarete dâhil

³¹⁶ Nigel Haworth and Stephen Hughes, 1997, s.185.

³¹⁷ Jim McKechnie, Sandy Hobbs, "Child Labour: The View from the North", **Childhood**, 6(1), 2015, s.98.

edilmelidir? Bu konudaki görüşler genel olarak temel olan ve olmayan standartlar arasında bir ayrım yapmaktadır. Temel çalışma standartları her ne kadar evrensel işçi hakları olarak görülse de uygulaması ülkelerin ekonomik durumlarına bağlıdır. Temel olmayan standartlar açısından ise bu bağımlılık çok daha belirgindir. Diğer soru ise eğer bir bağ kurulacak ise çalışma standartları hangi yöntem ile geliştirilmesi gerekmektedir? Ayrıca bu sorunun cevabı, çalışma standartları ve ticaret arasındaki ilişkinin doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı kurulması gerektiğini belirlemek adına önemlidir.³¹⁸

Çalışma standartlarının uygulanması konusuna yönelik literatürde iki farklı yaklaşım mevcuttur. İlk yaklaşım doğrudan müdahale yöntemidir. Buna göre küresel bir uzlaşma çerçevesinde uluslararası kuruluşlar tarafından hükümetler çalışma standartlarının yükseltmesi hususunda yönlendirilmelidir. Hükümetler, uluslararası çalışma politikalarının yardımıyla işsizliği ve ücretleri doğrudan doğruya etkileme yoluna gitmeleri gerekmektedir. Ayrıca kamuda sendikaların gelişmesi ve güçlenmesi için gerekli adımları da atamalıdır. Bu şekilde ülkeler sendikalar aracılığı ile çalışma standartlarını yükseltebileceklerdir. Ek olarak, hükümetlerin temel çalışma standartlarını uygulaması ve denetlemesi de gerekmektedir. Doğrudan müdahale yöntemi, çalışma şartlarının küresel ticarete olan etkilerini en aza indirebilmeyi hedeflemekte ve bu amaçla ortak çalışma standartlarının uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşın ikinci yaklaşım ise, çalışma standartları ve ekonomik gelişme arasında ilişkiyi dayanak olarak ele alan dolaylı müdahale yöntemidir. Bu yönetime göre çalışma standartlarının yükseltilmesi tartışması geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik güçlerinden bağımsız bir mesele değildir. Nitekim ekonomik gelişme işsizliği, ücretleri ve çalışma koşullarını zaman içerisinde istenilen konuma getirecektir. Latin Amerika, Afrika, Karayipler ve Güney Asya ülkeleri birinci yöntem ile çalışma standartlarını uygulama yolunu seçmişken, Singapur, Hong Kong, Kore ve Tayvan gibi bazı Uzak Doğu Ülkeleri ise ikinci yöntemi seçtiği görülmektedir.³¹⁹

³¹⁸ Christian Barry, Snjay R. Reddy, **International Trade and Labour Standards: A Proposal for Linkage**, Columbia University Press, New York, 1893, s.3-6.

³¹⁹ Garry S. Field, s.16.

Burada hangi yöntemi uygulayan ülkelerin daha başarılı olabileceği tartışmasından çok hangi yöntemin uygulanması gerektiği sorusu daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü ilk yöntemde çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağın doğrudan kurulması gerekmektedir. Başka bir ifade ile bu yöntem, uluslararası çalışma standartlarının uygulanmasını ve bu amaçla küresel bir işbirliği oluşturulmasını gereklilik olarak görmektedir. İkinci yöntemde ise bu tür bir bağın olup olmadığı sorusu daha geri planda kalmaktadır. Sonuç olarak çalışma standartlarının hangi yöntem ile uygulanması gerektiği sorusuna cevap aramadan önce çalışma standartları ve ticaret arasındaki ilişkiye bakmak gerekmektedir. Burada karşımıza iki ayrı görüş çıkmaktadır. İlk görüş ticaret ve çalışma standartları arasında doğrudan bir ilişkinin mevcut olduğunu ve bu bağın kurulması gerektiğini savunurken diğer görüş ise ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağın kurulmaması gerektiğini ileri sürmektedir.

3.2.1. Ticaret ve Çalışma Standartları Arasında Bağ Kuran Görüşler

Çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağın kurulmasına yönelik çabaların temelinde düşük standartların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri olumsuz olarak etkilediği iddiaları yer almaktadır. Bu sebeple küresel ticaretteki bu etkileri ortadan kaldırmak için ortak standartlar uygulanmalıdır. Gelişmiş ülkeler ortak standartların uygulanmasını adil bir rekabet ortamı açısından gereklilik olarak nitelendirmektedir. Çalışma standartlarına saygı duyan ve yüksek standartları uygulayan gelişmiş ülkeler açısından gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının küresel ticareti etkilemesi ve haksız bir rekabet ortamı oluşturması kabul edilemez bir durumdur. Çünkü yüksek standartlar önemli bir üretim maliyetidir ve gelişmekte olan ülkeler bu maliyetten kaçınarak haksız bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Ayrıca buna etki eden diğer bir sebep ise, ÇUŞ'ların küresel ticarete giderek daha etkin olmaları ve düşük çalışma standartlarını rekabet avantajı olarak kullanmalarındadır. İletişim, ulaşım ve depolama alanlarındaki teknolojik ilerlemeler ile birlikte, ÇUŞ'lar üretimlerini emek maliyetinin düşük olduğu alanlara kaydırabilmekte ve bu alanlarda ürettiği katma değeri düşük ürünleri emek

maliyetinin yüksek olduğu ülkelere geri getirebilmektedir. Bu durum ise gelişmiş ülkelerdeki yerel üreticileri baskılamakta ve çalışma standartlarını düşürmekten başka şans bırakmamaktadır. Ayrıca ÇUŞ'ların izlediği bu üretim stratejisi iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yardımı ile her geçen gün daha da kolaylaşmaktadır.³²⁰ ÇUŞ'ların sermayelerini rahat bir şekilde ülkeler arasında hareket ettirebilmesi çalışma standartları ve ticaret arasında bağ kurulması fikrini de giderek güçlendirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük maliyetli üretim, gelişmiş ülkelerdeki emek ve mal piyasalarında bazı sorunları tetiklemektedir. Bu ülkelerdeki düşük standartlarla üretilen ürünlerin gelişmiş ülkelerin iç pazarına ihraç edilmesi, gelişmiş ekonomilerdeki emek yoğun sektörlerde çalışan işçilerin ücretlerin düşmesine, istihdam alanlarının daralmasına ve çalışma şartlarının ağırlaşmasına neden olduğu savunulmaktadır. Ayrıca bu durum gelişmiş ekonomilerde gelir dağılımındaki eşitsizliklerin artmasına ve enformel ekonominin genişlemesine neden olduğu da iddia edilmektedir.³²¹ Bu durum ise gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarını baskılamakta ve uluslararası ticareti en düşük standartlarda bir yarışa dönüştürmektedir. Başka bir deyişle, bu durum gelişmiş ülkelere çok fazla seçenek sunmamakta ve küresel ticaretin en düşük standartlarda yarışa dönüşmemesi için onları harekete geçirmektedir. Çünkü bu tezi savunanlara göre düşük çalışma standartlarının sağladığı düşük maliyetli üretimin ihracata yansması muhtemeldir. Bu nedenle çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağın kurulması seçim olmaktan ziyade bir zorunluluktur.³²² Ayrıca insani bir boyutu da bulunan çalışma standartlarına saygı duyan ülkelerin, diğer ülkelere de aynısını yapmasını söylemesi en doğal haklarıdır.

Gelişmekte olan ülkeler ortak standartları korumacılık olarak adlandırmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkeler ortak çalışma standartlarına her ne kadar karşı çıksa da sahip oldukları düşük çalışma standartları kendileri için de bazı olumsuz sonuçlara sahiptir. Bu tezler iddialarını etkin ücret, hane halkı ve beşeri

³²⁰ Morley Gunderson, s.28.

³²¹ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.60.

³²² Kofi Addo, s.21.

sermaye teorisi üzerinden açıklamaktadırlar.³²³ Etkin ücret teorisi, işçilere denge ücretinin üstünde ücret ödenmesinin emek verimliliğini arttıracığını ve bu artışın ücretin sebep olduğu maliyet artışından daha fazla olacağını savunmaktadır. Etkin ücret teorisi beslenme, kaytarma, işçi devri, seçim ve sosyolojik model olarak beş farklı modelden oluşmaktadır. Beslenme modeli, çalışanların ücretlerinin yükselmesi beslenme alışkanlıklarını yükselteceği için hastalanma ihtimalini düşürecek ve işe devamsızlık sürelerini azaltacaktır. Kaytarma modelinde, işten atılmanın fırsat maliyeti yükseleceği için işçilerin devamsızlık süreleri düşürecektir. Yüksek ücret işçilerin işten ayrılma ihtimalini düşürerek işçi devri maliyetini azaltacaktır. Seçim modelinde, yüksek ücretler piyasadaki çalışanlar tarafından firmanın tercih edilebilirliğini arttıracığı için firma daha verimli ve kaliteli işçi havuzuna sahip olacaktır. Sosyolojik modelde ise yüksek ücretler işçilerin örgütsel bağlılıklarını arttıracaktır.³²⁴ Özetle çalışma standartlarından birisi olan ücretin arttırılması beraberinde gelişmekte olan ülkelerdeki verimliliğin artmasına olanak tanıyacağını ileri sürülmektedir. Başka bir ifade ile çalışma standartlarının uygulanması bir maliyet meselesi değildir.

Bu teoride vurgulandığı üzere, gelişmekte olan ülkelerde çalışma standartlarının uygulanması ve uluslararası rekabetin daha adil bir seviyeye çekilebilmesi namümkün değildir. Öte yandan bu konuda farklı düşünen yazarlara göre ise bu teori kolektif perspektiften bakıldığında işlevsizdir. Şöyle ki, ücretlerin arttırılması gelişmekte olan ülkeler için verimlilik anlamına gelse bile, bu politika gelişmekte olan ülkelerdeki şirketlerin ve üreticilerin çoğunluğu tarafından uygulanması gerekmektedir. Bu aktörler arasında mevcut olan bu koordinasyon eksikliği ise beklenen verimliliğin ortaya çıkarmasını engelleyebilecektir.³²⁵ Nitekim bu görüşe göre kolektif bir hareket olmadan uluslararası ticaret en düşük standartlardaki yarıştan kurtulamayacaktır. Ayrıca bu tür bir beklenti daha sonra da değineceğimiz üzere uluslararası ticaretin temelini oluşturan mukayeseli üstünlükler teorisine de aykırıdır. Ek olarak gelişmekte olan ülkelerin iddia edildiğinin aksine

³²³ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.61.

³²⁴ Naci Gündoğan, Mustafa Kemal Biçerli, **Çalışma Ekonomisi-1**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, Eskişehir, 2017, s.93-95.

³²⁵ Christian Barry, Snjay R. Reddy, s.191.

başta ücretler olmak üzere, çalışma standartları yükseltecek bir mali kaynağa da sahip olmadığı savunulmaktadır.³²⁶

Beşeri Sermaye Teorisi ise temel olarak eğitimin uzun vadede verimliliği arttıracığı için çalışanın gelirinin de yükseleceğini savunmaktadır. Eğitim maliyetine katlanan çalışan, eğitimini tamamladıktan sonra emek piyasasında eğitim almayan çalışandan daha fazla gelir elde edebilecektir.³²⁷ Nitekim bazı araştırmalara göre lise mezunları ortaokul mezunu olan çalışanlara göre %88 ve üniversite mezunları ise % 232 daha fazla gelir elde etmektedirler.³²⁸ Eğitim ve ücret arasındaki bu ilişkiden hareketle çocuk işçiliğine Beşeri Sermaye Teorisi üzerinden bakılmaktadır. ILO'ya göre çocuk işçiliği ailenin gelirlerini kısa vadede arttırsa da bu uzun vadede daha fazla gelirden feragat etmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca çocuk işçiliği beşeri sermayenin etkin kullanımını da engellemekte ve ülkelerin gereken vasıflı işgücüne ulaşamamasına da neden olmaktadır.³²⁹ Bağ kuran yaklaşıma göre çocuğun okula gönderilmesi kısa vadede ailenin gelirlerini düşürebilmektedir. Ancak uzun dönemde çocuğun emeği daha değerli hâle geldiği için ailenin de refahı daha fazla artmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu en önemli üretim faktörü olan emeği daha etkin kullanabilmek adına bu sorunla mücadele etmesi gerekmektedir.

Aksi yönden, Beşeri Sermaye Teorisinin eğitim ve ücret arasındaki ilişkiye yönelik olan perspektifi artık sorgulanır hâle gelmiştir. Nitekim Guy Standing'e göre genç ve eğitilmiş olan çalışanlar artık kendi vasıf düzeylerine uygun işler yerine vasıf düzeyi göz ardı edilen işlerde istihdam edilmektedir. Bu yüzden eğitim seviyesi eski önemini giderek yitirmekte ve uzun dönemde ücretlere olan etkisi de azalmaktadır.³³⁰ Ayrıca bu tartışmalardan bağımsız olarak çocuk emeğinin çözümü görüldüğünden çok daha karmaşıktır. Çünkü çocuk işçiliğinin sebebi yoksulluktur. Ailenin çocuğun elde edeceği gelire şuanda muhtaç olduğu için çocuk işçiliğinin sonlandırılması

³²⁶ Stephen S. Golub, s.23.

³²⁷ Mustafa Kemal Bıçerli, **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 2018, s.254-256.

³²⁸ Fliz Tepecik, "Beşeri Sermaye Teorisi ve Eskişehir'de Bireysel Ücret Gelirleri Arasındaki Farklılıklar", **Doktora Tezi**, Eskişehir SBE, 2000, s.179.

³²⁹ OECD, "International Trade and Core Labour Standards", s.32.

³³⁰ Serter Orhan, "Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.70, S.1, 2015, s.241-242.

ailenin aç kalması demektir. Nitekim çocuk emeği gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeler açısından daha önemli bir sorun alanıdır. Bu yüzden çocuk işçiliğinin çözümü gelişmekte olan ülkelerin ekonomik imkânları ile doğrudan ilişkilidir. Üretim verimliliğinin düşük olduğu ülkelerde çocuk istihdamını daraltmaya yönelik zorlayıcı uygulamaların başarısız olduğu da bilinmektedir. Bir örnek üzerinden konuyu incelemek etmek gerekirse, serbest ticaretin en önemli savunucularından birisi olan Columbia Üniversitesi profesörü olan Bhagwati, ABD'deki çalışma standartlarının Meksika'daki ABD şirketlerinde uygulanmasını teklif etmiştir. Bu şekilde diğer şirketlerin de dolaylı olarak benzer standartları uygulaması için zorlanabileceğini öngörülmüştür. Fields bu varsayımdan hareketle, bu kapsamda Amerikan şirketlerindeki çalışma sürelerinin düşürülmesi ve ücretlerin yükseltilmesinin ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçları irdelemektedir. Fields ilk olarak, çocuk işçilerin ailelerin hayatını idame ettirmeleri için gereken gelirin önemli bir kısmını sağladığı için aileyi bu gelirden mahrum etmenin ne denli ahlaki ve rasyonel olduğunu sorgulamaktadır. Ayrıca Fields, bu varsayımın Meksika tarafından kabul edilip uygulanma alanı bulması durumunda, piyasadaki diğer şirketlerin yatırımlarını hâlâ bu alanlarda tutmaya devam edip etmeyeceği de sorgulamaktadır. Bu iki sonuçtan hareketle Fields, ABD'deki çalışma yasalarının Meksika'daki ABD şirketlerinde uygulanmaması gerektiğini ve uygulanması durumunda bu girişimin çocuk işçiliğini daha da kötü bir hâle getirebileceğini savunmaktadır.³³¹

Bağ kurulmasına yönelik yaklaşımlar argümanlarını ayrıca temel çalışma standartlarının temel insan hakkı olduğu düşüncesine de dayandırmaktadır. Bu görüşlere göre temel insan hakkı olarak görülen temel çalışma standartları tüm çalışanlar için ortak bir haktır ve bütün ülkeler tarafından uygulanmalıdır. Temel çalışma standartlarının uygulanması çalışanların daha insani şartlar altında istihdam edilmesine imkân tanıyacaktır. Bu sebeple temel standartların uygulanması için gereken uluslararası adımlar atılmalı ve ülkelerin bu haklara saygı gösterilmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla gerekirse ticari ambargolar gibi zorlayıcı araçlara da başvurulmalıdır. Bu yaklaşıma göre düşük standartların olduğu ülkelere yönelik

³³¹ Garry S. Fields, 15.

ticari yaptırımlar gayri insani gibi gözükebilir fakat bunların temel insan haklarına yapacağı olumlu katkısı göz önünde bulundurulduğunda sonuçları pozitifdir.³³²

Sonuç olarak, çalışma standartları ve ticaret arasında bağ kuran görüşlere göre gelişmekte olan ülkelerdeki çalışma standartlarının yükseltilmesi herkesin faydasıdır. Nitekim bu yaklaşıma göre ortak standartların uygulanması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarabilecektir. Bazı yazarlara göre ticaret ve çalışma standartları politikaların uyumlaştırılması ekonomik büyümenin de anahtarıdır.³³³ Ayrıca OECD'ye göre temel çalışma standartlarının uygulanması ne gelişmiş ülkeler için bir korumacılıktır ne de gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünü azaltan bir etkidir. Bu standartlarının uygulanması uzun dönemde uluslararası ticaretin içerisinde yer alan tüm ülkelerin rekabet gücünü arttıracak bir araçtır.³³⁴ İnsan hakları üstünden konuya yaklaştığımızda, temel çalışma standartları tüm çalışanlar açısından temel bir insani haktır ve çalışanlar bu haktan mahrum bırakılmamalıdır.

3.2.2. Ticaret ve Çalışma Standartları Arasında Bağ Kurulmasına Karşı Olan Görüşler

Uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağın kurulmasına karşı olan görüşler çalışma standartlarının gönüllülük esası ile uygulanması gerektiğini, aksinin serbest rekabet ortamına zarar vereceğini ileri sürmektedirler. Ayrıca serbest ticareti baltalayacak zorlayıcı adımlar gelişmekte olan ülkelerin düşük emek maliyetinden kaynaklı rekabet avantajını da ellerinden alacaktır. Bu görüşlere göre gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarını uygulanması için zorlanması mukayeseli üstünlükler teorisinin temel argümanlarını görmezden gelmek demektir.³³⁵ Nitekim Richardo'nun mukayeseli üstünlükler teorisi hâlâ modern ticaretin temeli olarak görülmektedir. Bu teoriye göre her ülke belirli malları diğerlerine göre daha verimli (maliyeti düşük) bir şekilde üretmektedir. Ülkeler,

³³² Kofi Addo, s.21.

³³³ Alan O. Skyes, **International Trade and Human Right: An Economic Perspective**, Jhon M. Olin Law & Economics Working Paper, No.188, 2003, s.10-12.

³³⁴ Nigel Haworth and Stephen Hughes, s.185-186.

³³⁵ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.61-62.

verimli bir şekilde ürettiği malları uluslararası ticarete ihraç ederken, diğer malları ise ithal etme yolunu seçmelidir.³³⁶

Gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretteki en önemli rekabet kaynağı bol ve düşük ücretli işgücüdür. Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler emek yoğun üretim ile kârlarını küresel ticarete maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Öte yandan mukayeseli üstünlükler teorisine göre ülkeler ticari ilişkilerini bu teoriye bağlı olarak şekillendirirse, tüm ülkeler küresel ticaretten daha fazla katma değer elde edeceklerdir. Çünkü bu durum dünyanın kıt kaynaklarının daha etkin kullanılmasına olanak tanıyacak ve gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücü gelişmiş ülkeler için de verimlilik artışı anlamına gelecektir.³³⁷ Çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağın kurulması ve bu standartların uygulanmasının zorlanması halinde ise gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticaretteki en önemli rekabet avantajı olan düşük emek maliyetinden yararlanamayacaktır. Çünkü yüksek çalışma standartları bir maliyettir ve bu maliyetin üretilen ürünlere yansımaları kaçınılmazdır.

Bağ kurulmasına karşı olan görüşlerin diğer bir dayanağı ise ekonomik etkinlik yaklaşımıdır.³³⁸ Bu yaklaşıma göre böyle bir bağın kurulması, gelişmekte olan ülkeler için gelir ve refah kaybı anlamına gelecektir. Bu yüzden bu bağ kurulmamalı eğer kurulacaksa da gelişmekte olan ülkelerin menfaatleri göz önünde bulundurulmalıdır. Field çalışma standartlarına bir müdahalenin olmadığı Uzak Doğu ülkeleri (Singapur, Hong Kong, Kore ve Tayvan) açısından bu durumu inceleyerek, bu ülkelerin ekonomik başarısına vurgu yapmaktadır. Uzak Doğu ülkeleri ekonomik büyümeyi ön plana koyarak çalışma standartlarını ekonomik büyüme ile eşzamanlı geliştirme politikası izlemiştir. Bu şekilde hızlı bir ekonomik büyüme ve düşük işsizlik oranları yakalayarak zamanla ücretleri ve çalışma şartlarını yükseltmişlerdir. Bu yüzden çalışma standartları en azından gönüllülük üzerinden uygulanmalı ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumları bu süreçte göz önünde bulundurulmalıdır.³³⁹ Bu görüşlere göre çalışma standartlarının hemen uygulanması

³³⁶ Halil Seyidoğlu, s.18-19.

³³⁷ Halil Seyidoğlu, s.18

³³⁸ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.63.

³³⁹ Garry S. Field, s.21.

bir isteğin çok daha ötesindeki realist olmayan bir taleptir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin doğal olmayan bir şekilde çalışma standartlarını yükseltmeyecek kadar yoksuldur.³⁴⁰ Ayrıca zorlanarak geliştirilen standartlar doğal olmadığı için bu standartlardan faydalanan işgücü de sınırlı kalacaktır. Bu görüşlere göre gereğinden önce çalışma standartlarını yükseltmeye yönelik bir girişim işsizliği arttıracak ya da elde edilen kazanımlar geçici olacaktır. Böyle bir bağın kurulması durumunda kayıtsız ekonominin genişlemesi de kaçınılmazdır. Ayrıca çalışma standartlarının yükseltilmesi bu ülke ve bölgelerin cazibesini yok edecek ve buralara yönelen DYY'leri de azaltacaktır. Bu ise gelişmekte olan ülkeler için uluslararası sermayenin sağlayacağı yeni istihdam fırsatlarının kaybolması anlamına gelecektir.³⁴¹ DYY'ler gelişmekte olan ülkeler için hayati bir öneme sahiptir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin ekonomik bir atılım yapamamasının nedeni olarak yetersiz sermaye birikimleri gösterilmektedir. Bu fırsatın ellerinden alınması çalışanların daha uzun bir süre düşük standartlarda çalışmaya mahkûm etmek anlamına da gelecektir.

Çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağın kurulmaması gerektiğini ifade eden görüşler, çalışma standartlarının uygulanmasına yönelik zorlayıcı adımları gelişmekte olan ülkelerin bağımsızlıklarına yönelik bir müdahale olarak nitelendirmektedir. Buna göre her ülke kendi bağımsızlığına dayanarak çalışma standartlarına yönelik politikalarını belirlemekte özgürdür. Uluslararası ticaret zorlama ile gerçekleştiremeyeceğine göre benzer bir durum çalışma standartları için de geçerlidir. Gelişmekte olan ülkeler çalışma standartlarını ithal etmek zorunda olmadığı için bu standartlar gönüllülük ilkesine göre belirlenmelidir.³⁴² Tersine bir durum, farklı işverenler ile toplu pazarlık masasına oturmuş bir sendika gibi tasvir edilmektedir. Sendika her işverenin ekonomik gücünü ve verimliliğini dikkate almadan benzer şartları ileri sürerse istediği başarıyı elde edemeyecektir. Bunun yerine sendikanın her işverenin durumuna bağlı olarak farklı isteklerde bulunması gerekmektedir. Benzer şekilde çalışma standartlarının uluslararası seviyede belirlenmesi ve bu standartların ülkelerin ekonomik durumlarına göre esneklik

³⁴⁰ Steve Charnovitz, "Environmental and Labour Standards in Trade", **World Economy**, 15.3, 1992, s.347.

³⁴¹ Garry S. Field, , s.16.

³⁴² Steve Charnovitz, s.346-347.

göstermemesi, hem ulusal bağımsızlığa bir müdahale hem de başarısız bir girişim olmaktan öteye gidemeyecektir.³⁴³

Çalışma standartlarını uluslararası bir müdahale tarafından yükseltmeye yönelik bir girişim serbest piyasaya müdahale anlamını da taşımaktadır. Modern ekonomi teorisinde piyasada her zaman tam rekabet şartları mevcuttur. Bu yüzden ekonomiye kendi doğal süreci dışında yapılacak bir müdahalenin piyasanın işlevselliğini bozan bir sonucu doğurması kaçınılmazdır. Ancak konu çalışma standartları olduğunda bu tür bir müdahaleyi olumlu gören düşünceler bir hatanın içerisine düşerek modern ekonominin işleyiş mantığını unutabilmektedirler. Örneğin çokuluslu şirketlerin kendi menfaatine göre hareket etmesinin engellenmesi sonucunda ortaya çıkacak “piyasa başarısızlığı” bazı düşünürler tarafından olumlu olarak karşılanmaktadır. Bu tür düşüncelere göre bu başarısızlık endüstri ilişkileri pratiklerini güçlendirmektedir. Ayrıca daha iyi eğitilmiş işgücü ve alım gücü yüksek tüketicileri oluşturabildiği için şirketler için de bir kazanım olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁴ Neo-liberal düşünce ise bu durumun tersini ileri sürmektedir. Çalışma standartları ve ticaret arasında bir bağ kurulmasını teşvik eden önlemler, uluslararası seviyede belirlenirken uygulanması ise ulusal seviyede gerçekleşmektedir. Örgütlenme ve toplu pazarlık gibi belirli çalışma standartlarının temel prensiplerinin uluslararası olarak belirlenmesi doğaldır. Ancak bu gibi hakların uygulanması ülkelerin kendi ihtiyaçları ve seçimleri ile belirlenmelidir. Aksi bir durum ülkelerin ulusal ihtiyaçlarının çeşitliliğine aykırı olduğu için sonuçları yanlış düşünülmüş bir hatadır.³⁴⁵ Nitekim çalışma standartlarının yükseltilmesine yönelik baskılar, serbest ticaretin dengesini bozarak dünyanın kaynak dağılımını da olumsuz olarak etkileyecektir. Ayrıca çalışma standartları ve ticaret arasına bağ kurulmasına yönelik taleplerin gelişmiş ekonomilerden geldiği de unutulmamalıdır. Bu ülkelerin çelik, hazır giyim ve tekstil gibi endüstriler başta olmak üzere, emek yoğun üretim yapan sektörlerle yönelik bir koruma amacı ile ortak standartların uygulanmasını

³⁴³ Zeki Parlak, Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.63.

³⁴⁴ Garry S. Field, s.15-16.

³⁴⁵ Jagdish Bhagwati, s.232.

istediği savunulmaktadır. Bu durum ise dünyanın sahip olduğu emeğin optimum kullanımını sınırlandıracaktır.³⁴⁶

Çalışma standartları ve ticaret arasında bağ kuran görüşlerin temel dayanaklarından birisinin “insan hakları” olduğuna değinmiştik. Bağ kurulmasına karşı olan görüşler ise bu konuda da farklı bir yaklaşım ileri sürmektedir. Bu görüşlere göre insan haklarına dayanan bir çalışma standardı fikri tutarsızdır. Çünkü burada “standart” ve “hâk” arasındaki ayrım yanlış yapılmaktadır. Bu konu önemlidir çünkü bu ayrım çalışma standartlarının evrenselliğini ve zorlanabilirliğini doğrudan belirlemektedir. Bu görüşlere göre çalışma standartlarını “hâk” olarak görmemek daha doğru bir yaklaşımdır.³⁴⁷ Ayrıca bu görüşlere göre, eğer gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelerdeki insanları düşünüyorsa, serbest ticareti kısıtlayacak değil serbestleştirecek adımları savunmalıdırlar. Çünkü tekstil, hazır giyim ve tarım sektörüne yönelik ticari yaptırımlar, gelişmekte olan ülkelerdeki insan haklarına yönelik atılımları da sınırlandıracaktır. Aksine ticaretin serbestleşmesi gelişmekte olan ülkelerin ticari gelirlerini arttıracak ve bu ülkelerde çalışma şartları da daha insani seviyelere çekilebilecektir. Nitekim ticaret gelirlerinin düşmesi gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliği gibi insan hakkı ihlallerini de arttırabilmektedir.³⁴⁸ Bu nedenden dolayı çalışma standartları direkt olarak insan hakları gibi kesin çizgiler ile belirlenmemesi gerekmektedir. Çalışma standartlarının “evrensel işçi hakları” olarak ele alınması, çalışma standartlarını belirleyen koşulların göz ardı edilmesinin yanında çeşitliliğinin de yok sayılması anlamına geldiği savunulmaktadır.³⁴⁹

³⁴⁶ Kofi Addo, s.21.

³⁴⁷ Samantha Velluti, s.183-184.

³⁴⁸ Kofi Addo, s.22.

³⁴⁹ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.64.

3.3. Çalışma Standartları ve Küresel Ticaret İlişkinine Yönelik Ekonomik Yaklaşımlar

Çalışma standartları ve ticaret arasındaki ilişkiyi ekonomik temelli olarak iki yaklaşım üzerinden incelemek mümkündür. İlk yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük standartlara bağlı olarak üretilen rekabet gücü yüksek emek yoğun üretimin gelişmiş ülkelerdeki yüksek standartları baskıladığını ve aşındırdığını savunan en düşük standartlarda yarış tezidir. Diğer teorik yaklaşım ise düşük çalışma standartlarının uluslararası ticaretteki adaleti bozduğunu ifade eden haksız rekabet (unfair competition) tezidir.³⁵⁰ Bu iki tez üzerinde literatürde görüş ayrılıkları mevcuttur. Bizde bu kısımda karşıt görüşler üzerinden ticaret ve çalışma standartları arasındaki ilişkiyi ekonomik boyutu üzerinden ele almaya çalışacağız. Ayrıca daha sonraki bölümlerde, mevcut verilerin bu tezleri destekleyip desteklemediğini detaylıca analiz edeceğiz.

3.3.1. En Düşük Standartlarda Yarış (Race to Bottom)

Küreselleşme ülkelerin birbirleri ile olan ticari ilişkilerini geliştirmekte ve ülkeler arasında farklılık gösteren çalışma standardı uygulamalarını daha da ön plana çıkartmaktadır. Bu yüzden çalışma standartları konusundaki tartışmalar yeniden alevlenerek küresel kamuoyunu meşgul etmeye devam etmektedir. Yüksek çalışma standartlarına sahip gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeleri üretim maliyetlerini düşürebilmek amacıyla çalışma standartlarını uygulamaktan kaçınmakla suçlamaktadır. Gelişmiş ülkelere göre çalışma hayatını iyileştirecek standartların uygulanmaması gerekli tedbirleri almak isteyen ülkeler için bir engel oluşturmakta hatta yüksek standartları uygulayan ülkelerin de çalışma standartlarından feragat etmesine sebep olmaktadır. Çünkü en düşük standartlarda bir yarışın mevcut olduğunu savunan görüşlere göre uluslararası ticaretteki düşük standartların sağladığı rekabet avantajı yüksek standartların maliyet olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu durum ise yüksek standartları aşındırmakta ve uluslararası ticareti en düşük

³⁵⁰ Kofi Addo, s.19-20.

standartlar temelindeki bir yarışa doğru evirmektedir. Düşük çalışma standartlarına sahip gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun olarak üretilen katma değeri düşük malların gelişmiş ülkelerin iç pazarlarına girmesi, haksız bir ticari rekabet üstünlüğü olarak nitelendirilmektedir. Bu görüşleri savunanlara göre yüksek çalışma standartlarına sahip olan ülkeler küresel ticaretteki rekabet avantajlarını koruyabilmek adına düşük standartların ortaya çıkardığı negatif dışsallığa karşı önlem almak zorunda kalmaktadırlar. Önlem olarak yapılabilecek ilk adım, uluslararası çalışma standartları konusunda küresel olarak bir uzlaşının sağlanması ve düşük standartların uluslararası ticarete olan etkilerinin azaltılmasıdır. Bu yolun başarıya ulaşmadığı takdirde, yüksek standartlara sahip ülkelerin kendi rekabet güçlerini koruyabilmek adına mevcut standartlardan feragat etmesinden başka çözümleri kalmamaktadır.³⁵¹

Gelişmiş ülkelerdeki sendikaların ve sivil toplum örgütlerinin geliştirmekte olan ülkelerle yapılan ticaretin gelişmiş ülkelerdeki ücretleri ve çalışma şartlarını düşüreceğine yönelik önemli kaygıları bulunmaktadır. Amerikan Emek Federasyonu ve Endüstriyel Örgütler Kongresine (AFL-CIO) göre eğer ortak çalışma standartları uygulanmazsa, ülkeler ve şirketler arasındaki rekabet giderek en düşük standartlarda bir yarışa dönüşecek ve gelişmiş ülkelerdeki hayat standartları her geçen gün daha da kötüleşecektir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük standartlar iyi olanı da aşağıya çekerek ücretlerin ve çalışma şartlarının giderek kötüleşmesine neden olacaktır. Bu durumu önleyebilmenin yolu çalışma standartlarına yönelik uluslararası adımların atılması ve ortak mevzuatların uygulanmasıdır.³⁵² Aksini düşünen yazarlara göre ise serbest ticaret ve küresel entegrasyon, en düşük standartlarda bir yarış yerine yüksek standartlarda bir yarış zeminine katkı sağlamaktadır. Çünkü uluslararası bir müdahale olmadan yapılacak serbest ticaret tüm ülkelere daha fazla katma değer sağlayacaktır. Artan refah ise çalışma ve hayat standartlarını giderek yükseltecektir. Bu yüzden gelişmiş ülkelerin, geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük standartlardan yana olan kaygıları yersizdir.

³⁵¹ Zeki parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.64-65.

³⁵² Patrick Belser, s.33.

Öte yandan en düşük standartlarda bir yarış sadece gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında mevcut olan ticari rekabetin bir sonucu olmadığı da ifade edilmektedir. Bu görüşlere göre ayrıca gelişmekte olan ülkelerin arasındaki ticari rekabet de mevcut çalışma standartlarının aşınmasına neden olmaktadır. Örneğin ABD'nin toplam talebinin neredeyse tamamını da karşılayan Pakistan, Çin, Hindistan, Endonezya ve Tayland dünyanın en büyük beş futbol topu ihracatçısıdır. ABD futbol topu üretmediği için bu ticaretten etkilenmek bir yana kazanç sağlamaktadır. Ancak bu durum gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticari rekabeti arttırmakta ve sahip oldukları düşük standartların daha da düşmesi gibi bir tehlike taşımaktadır. Nitekim gelişmekte olan ülkeler de diğer gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük standartlar konusunda endişe duymaktadır. Örneğin Hindistan başta tutuklu işgücü olmak üzere Çin'deki zorla çalıştırma konusunda endişelidir. Benzer şekilde Çin ise Hindistan'daki giderek artan yoksulluğun ücretleri düşürmesinden ve artan çocuk emeğinden dolayı endişe duymaktadır.³⁵³ Ancak tüm bu endişelerine rağmen gelişmekte olan ülkeler arasında çalışma standartlarının yükseltilmemesi konusunda gizli bir fikir birliği varmış gibi hareket ettikleri görülmektedir. Hali hazırda düşük çalışma standartlarına sahip ülkeler arasındaki ticari rekabetin mevcut standartları daha da düşürmesine “düşükten daha da düşük standartlara yarış” (race to bottom, from bottom) olarak adlandırılmaktadır.³⁵⁴

Düşük çalışma standartları gelişmekte olan ülkelerin yanında üretimini küreselleştiren ÇUŞ'lar tarafından da rekabet avantajı olarak kullanılmaktadır. Bu yüzden, kârlarından başka hiçbir şeyi düşünmeyen ÇUŞ'ların en düşük standartlardaki bir yarış zeminine katkı sağladıkları ifade edilmektedir. Squire ve Narueput'e göre en düşük standartlarda yarışı belirleyen durum üretim maliyetleri ve tüketici talebi arasındaki ilişkidir. Yazarların 1997'de geliştirdikleri modele göre şirketlerin çalışma standartları kurallarına yönelik üç teorik davranışı söz konusudur. Kısaca özetleyecek olursak, şirketler yüksek standartları benimseyerek üretim maliyetlerini yükseltebilir ve bunun sonucunda satışların azalmasına razı olabilirler.

³⁵³ Kaushik Basu,” International Labor Standards and Child Labor”, **Challenge**, Vol.42, No.5, 1999, s.83.

³⁵⁴ Nancy H. Chau ve Ravi Kanbur, “The Race to Bottom, From the Bottom”, **Economia**, 73, 2006, s.194.

İkinci olasılık olarak, şirketler bu kuralları illegal olarak uygulamama yolunu seçebilir ve uygulanacak olan hukuki yaptırımını kabul etmeyi göze alabilirler. Son olarak ise, çalışma kanunlarına uygun olarak veya yarı-legal bir şekilde çalışma standartlarını düşürebildiği kadar düşürürler. Modelin sonuçlarına göre illegal olarak çalışma standartlarından kaçmanın getirisi diğerlerinden çok daha yüksektir. Çünkü üretim maliyetinin düşmesi ürünün talep esnekliğini de azaltacağı için satışları diğer seçeneklere göre daha az etkilemektedir. Bu yüzden küresel ticarete son derece etkin olan bu şirketler, en düşük standartlarda yarışın da en önemli sorumlularındandır. Teori ayrıca ülkelerin çalışma standartlarını uygulama becerilerinin sınırlı olduğunu da vurgulamaktadır. Bu yazarların diğer bir modeline göre ise serbest ticaret emek talebini ve üretim esnekliğini sınırlandırmıyor ise şirketlerin çalışma standartlarına uyma eğilimleri güçlenecektir. Diğer bir değişle eğer ürüne olan talep fiyattaki değişikliğe daha duyarlı hale geliyorsa, şirketlerin çalışma standartlarını uygulamama eğilimleri güçlenmeye başlamaktadır.³⁵⁵ ÇUŞ'ların çalışma standartlarını ekonomik sebeplerden dolayı düşürme veya uygulamama konusunda istekli olduğu görülmektedir. Bu yüzden ÇUŞ'ların düşük standartları rekabet avantajı olarak kullanmaması için ortak çalışma standartlarının uygulanmasının yanında, bu şirketleri çalışma standartlarına daha saygılı davranmasına olanak tanıyacak ek politikalar da geliştirilmelidir. Nitekim küresel kamuoyunda ÇUŞ'ların davranışlarını düzenleyecek ve onları çevre ve çalışma standartları konusunda daha hassas davranmasına olanak tanıyacak etik kodların oluşturulması gerektiği de savunulmaktadır.

Düşük standartların küresel ticareti kirletmemesi ve yüksek standartları bir maliyete dönüştürmemesi için ulus üstü adımlar gereklilik olarak görülmektedir. Ancak düşük çalışma standartlarının yüksek olanları hangi yönde etkileyeceği konusunun yanında, uluslararası düzenlemelerin bu konuya olacak katkısı da ayrıca tartışmalıdır. Bazı yazarlar çalışma standartlarının uluslararası seviyede uygulanmasına yönelik adımların mevcut standartları daha da düşüreceğini savunmaktadır. Çünkü böyle bir girişim, gelişmekte olan ülkelerin ucuz emeğe

³⁵⁵ Squire L. Ve Suthiward Narueput S., **The Impact of Labour Market Regulations**, the World Bank Economic Review, Vol.11, No,1, 1997, s.119-144.

dayalı rekabet avantajını ellerinden alacak ve ekonomik gelişmelerini olumsuz olarak etkileyerek bu süreci yavaşlatacaktır. Bu ise mevcut standartları düşürecek veya düşüremediği durumda yükselmesi karşısında bir engele dönüşecektir. Bu yüzden serbest rekabeti engelleyen uluslararası girişimlerin başarılı olma şansı çok düşüktür.³⁵⁶ Benzer bir görüşü savunan Freeman'a göre de çalışma standartlarının uygulanabilmesi gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kapasiteleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple Freeman ülkeler arasında farklı çalışma standardı uygulamalarının mevcut olmasının son derece doğal olduğunu vurgulamaktadır.³⁵⁷ Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarına yönelik olan düzenlemelere taraf olması, bu standartları uygulayabilmesi için tek başına yeterli değildir. Nitekim gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartları da zaman içerisinde ekonomik gelişmenin sağladığı fırsatlar ile yükseltilebilmiştir. Sanayi devrinin ilk yıllarında da görüldüğü üzere, bu günün gelişmiş ülkelerinin ekonomik gelişmesinin arkasında son derece kötü çalışma şartlarının sağladığı ekonomik fırsatlar yer almaktadır. Ekonomik gelişme çalışma standartlarının yükseltilebilmesi için gereken ekonomik birikimi zamanla gelişmiş ülkelere sunabilmiştir.³⁵⁸

Çalışma standartlarına yönelik ulus üstü bir müdahalenin rekabet ortamını hangi seviyeye taşıyacağı konusunda yanında, düşük standartların ticarete olan etkisi de ayrıca tartışmalı bir meseldir. En düşük standartlarda yarışa yönelik önemli kaygılar bulunmasına rağmen Aggarwal ve Rodrik'in yaptığı araştırmalardaki ampirik bulgular, gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarının uluslararası rekabetten sanıldığından daha az etkilendiğini göstermektedir.³⁵⁹ Nitekim 1980 ve 1990'lı yıllarda Avrupa'da ekonomik gelişmeye bağlı olarak çalışma standartlarının seviyesi ve esnekliği gelişmeye devam etmiştir. Bu yıllarda dünyadaki en yüksek çalışma standartları Avrupa'da uygulanıyor olmasına rağmen ekonomik gelişme çalışma standartlarını daha da yukarıya taşıyabilmiştir. Bu, ekonomik gelişmenin çalışma standartlarını yükselttiği sonucunun yanında, Avrupa'nın düşük çalışma standartlarından etkilenmeden mevcut standartlarını daha da yükseltebildiği anlamına

³⁵⁶ Garry S. Field, s.21.

³⁵⁷ Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", s.85.

³⁵⁸ Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", s.88.

³⁵⁹ Laixun Zhao, s.1092.

da gelmektedir. Ayrıca farklı alanlarda yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara vurgu yapmaktadır. Örneğin bazı araştırmalar, bu görüşü desteklemek için ABD'deki eyaletler arasındaki farklı çalışma standartlarının mevcut olmasına rağmen bu durumun en düşük standartlardaki bir yarışa everilmediği sonucundan hareketle, bu tür bir durumun teorik olarak mümkün olsa dahi uygulamada mümkün olmadığını savunmaktadır.³⁶⁰ Freeman da düşük çalışma standartlarının yüksek olanları piyasadan süpüremeyeceğini ileri sürmektedir. Çünkü bu yazara göre bir ülke maliyetlerine katlandığı sürece yüksek standartlara sahip olabilme lüksüne her zaman sahiptir. Freeman bu maliyetleri üç grup içerisinde değerlendirmektedir. İlk olarak yüksek ücretler devalüasyon oranını arttırmaktadır. İkinci olarak düşük vasıflı çalışanlar da bu standartlardan yaralanacağı için tüm tüketiciler ortak bir maliyete katlanmak zorunda kalmaktadır. Son olarak ise mevcut standartların yükseltilmesi üretim maliyetini arttıracığından vergi oranlarında bir artışa sebep olmaktadır. Freeman'a göre bu maliyetlere katlanabilen tüm ülkeler istediği standartları satın almak konusunda sınırsızdır. Bu durumu Freeman Kanada ve ABD arasındaki ticaret üstünden ele alarak, ABD'nin nispeten sahip olduğu düşük standartları Kanada'ya taşıyamadığı için düşük standartların yüksek olanları aşağıya çekmediğini savunmaktadır. Teorik olarak en düşük standartlarda bir yarış mümkün olmasına rağmen Freeman'a göre de bu tez uygulamada geçerliliğini yitirmektedir.³⁶¹ Bunun aksini savunan görüşlere göre ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ticaret hacminin artmaya devam etmesine bağlı olarak, düşük standartlar ile üretilen mal ve hizmetlerin yüksek standartları düşürme konusundaki baskısı giderek artmaktadır. Nitekim bu iddiaya delil olarak Meksika ve ABD arasındaki ticaret gösterilmektedir. Meksika'daki minimum ücretin ABD'deki ücretin dörtte birinden az olması, ABD'deki ücretlerin giderek düşmesine neden olmaktadır. ABD'deki minimum ücretlerin kabul edilemeyecek bir seviyeye düştüğünü söyleyemesek bile, düşük standartların yüksek olanları aşağıya çekme konusunda bir baskı oluşturduğu

³⁶⁰ Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", s.85.

³⁶¹ Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", s.87.

da görülmektedir.³⁶² Ancak daha sonra detaylı olarak ele alacağımız üzere, şu anlık böyle bir tehlikenin varlığı sanıldığından çok daha düşüktür.

3.3.2. Haksız Ticari Rekabet Tezi (Unfair Competition)

Gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarına saygı göstermemesi kendilerine küresel ticarete haksız bir rekabet üstünlüğü sağlamaktadır. Tüm dünyada ortak çalışma standartlarının uygulanması ise gelişmekte olan ülkelerdeki insan hakkı ihlallerinin yanında bu haksız rekabet ortamını da engelleyecektir. Haksız rekabet tezini savunanlara göre düşük çalışma standartları hava kirliliği gibi negatif dışsallığı olan bir durumdur. Benzer kirlilik vurgusu 1937 yılında Adil Çalışma Standartları Yasasının (Fair Labour Standards Act) kabul edildiği ABD kongresinde Roosevelt tarafından da vurgulanmıştır. Roosevelt konuşmasında “*Temel dürüstlük ilkelerine uygun olmadan üretilen ürünler illegal olarak görülmelidir ve uluslararası ticaret kanallarını kirletmesine izin verilmemelidir*” demektedir.³⁶³ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere haksız rekabeti engelleyebilmenin çözümü olarak ortak çalışma standartların zorunlu uygulanması gösterilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartları ile yaptığı üretimin gelişmiş ülkelerin iç pazarına arz edilmesi, gelişmiş ülkelerdeki işçiler için bazı olumsuz sonuçlar (düşük çalışma şartları, yüksek işsizlik, düşük ücretler vs.) üretmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelere göre kendileri yüksek çalışma standartlarının maliyetlerine katlanmakta ve bu maliyetten gelişmekte olan ülkeler ise kaçınmaktadır. Bu, haksız rekabet tezinin de ana argümanını oluşturmaktadır. Haksız rekabet tezine karşı çıkan görüşler ise bu tür bir ticari avantajın gayrihukuki bir durum olmadığını savunmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu en önemli üretim faktörü bol ve düşük ücreti işgücüdür. Hâliyle gelişmekte olan ülkelerin bunu rekabet avantajı olarak kullanmaları son derece doğaldır. İşte bu noktada yine temel olan ve olmayan standartlar arasındaki ayrım ön plana

³⁶² Alan B. Krueger, s.285.

³⁶³ Patrick Belser, s.43.

çıkılmaktadır. Çünkü haksız rekabet tezini savunan görüşlerin ilk dayanak noktası temel standartların bir insan hakkı olduğu düşüncesidir.³⁶⁴ Tüm insanlar sadece insan olma vasfından dolayı bu hakları talep etme hakkına sahiptir. Bu sebeple bu hakların ihlali gayri hukuki olarak nitelendirilmektedir. Eski ABD çalışma bakanı Robert Reich'e göre kölelik, zorla çalıştırma, örgütlenme özgürlüğünün engellenmesi ve oldukça küçük yaştaki çocukların istihdamı ülkelerin kendi sınırlarının ötesindeki insan hakları ile ilgili hukuki bir meseledir.³⁶⁵ Öte yandan temel çalışma standartlarının insani boyutunun yanında ekonomik olarak bir rekabet üstünlüğü sağlayıp sağlamadığı konusu ise çok daha tartışmalıdır. OECD tarafından yapılan ve temel çalışma standartlarından birisi olan örgütlenme özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkının temel alındığı çalışmanın sonuçlarına göre bu hakkın kullanılıp kullanılmaması ile ticarette mukayeseli bir üstünlük sağlanması arasında bir korelasyon bulunamamıştır. Ayrıca OECD, bu araştırmada temel olan ve olmayan standartlar arasındaki ayrıma da vurgu yapmaktadır. OECD'ye göre temel çalışma hakları ticarette mukayeseli bir üstünlük ortaya çıkarmamasına rağmen çalışma süreleri ve asgari ücret gibi temel çalışma hakkı olmayan konuların bu tür bir etkiye sahip olduğunu da vurgulamaktadır.³⁶⁶ Temel olmayan çalışma standartlarının uygulanması ise yine gelişmekte olan ülkelerin bu standartları hangi ölçüde uygulayabileceği tartışmasına çıkmaktadır.

Haksız rekabet tezini savunan görüşlere göre gelişmiş ülkelerdeki yerel işçilerin düşük çalışma standartlarının sağladığı haksız rekabet ortamından korunması gerekmektedir. Ayrıca çalışma standartlarına saygı gösteren ülkeler için buna yönelik adımlar bir hak olarak da görülmektedir. Aksini savunanlara göre ise uluslararası ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere göre işlediği unutulmamalıdır. Bu görüşler bir ülkede düşük çalışma standartlarının uygulanmasının, o ülkeye uluslararası ticarette haksız bir karşılaştırmalı üstünlük kazandırdığı görüşünü reddetmektedirler. Başka bir ifade ile düşük standartlar rekabet avantajıdır ancak rekabet üstünlüğü değildir. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki işçilerin korunmasına yönelik adımlar gelişmekte olan ülkelerdeki ihracata dönük sektörlerde işsizliği arttıracak ve

³⁶⁴ Georgios Tsogas, "Labour Standards in International Trade: A Study in Theory and Policy", s.118.

³⁶⁵ Patrick Belser, s.49.

³⁶⁶ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.70-71.

bu işçilerin yaşam koşullarını daha da kötüleştirecektir.³⁶⁷ Bu yüzden, ortak standartların başta ticari ambargolar olmak üzere diğer zorunlu girişimler ile uygulanmaya çalışılması haksız rekabeti engellemeyi amaçlarken başka bir haksızlığı da ortaya çıkartabilecektir.

Öte yandan haksız rekabeti savunan görüşlere göre düşük standartlar gelişmiş ülkelerdeki üreticiler kadar gelişmekte olan ülkelerdekiler için de haksız bir rekabet ortamı anlamına gelmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerdeki düşük standartlar, bu ülkelerdeki işverenler tarafından da suiistimal edilmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelere ücretlerin son derece düşük olduğu enformel sektörün genişlemesi formel sektördeki ücretleri de baskılamaktadır. Bu yüzden düşük ücretler ile üretilen rekabet gücü yüksek üretim, uluslararası ticaretin yanında iç piyasa için de haksız bir rekabet ortamı oluşturmaktadır.³⁶⁸ Bu durumun aksini düşünen görüşler ise, korumacılık için ücretleri gerekçe gösteren düşünürlerin işçi verimliliğini gibi önemli bir konuyu göz ardı ettiğini vurgulamaktadır. Çünkü ücretlerin seviyesini belirleyen durum çalışma standartlarının seviyesi değil verimliliktir. Gelişmekte olan ülkelerdeki verimliliğin gelişmiş ülkelere göre düşük olmasından dolayı işçi ücretlerinin de daha düşük olması son derece doğaldır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelere verimliliğin düşük olması, birim emek maliyeti açısından gelişmiş ülkelere ticari bir avantaj sağladığı da iddia edilmektedir.³⁶⁹

Verimlilik farkı olan sektörler arasındaki rekabet, verimliliği düşük olan sektörleri pozitif olarak etkilemektedir. Çünkü düşük emek verimliliği maliyetleri arttırdığından dolayı ücretlerin yükseltilmesi için bir baskı oluşturduğu da savunulmaktadır. Ücret ve verimlilik arasındaki ilişkiye yönelik olarak 1993'te ABD'de yapılan bir araştırma da benzer sonuçlara işaret etmektedir. Almanya ve Japonya'daki İmalat endüstrisi içerisinde yer alan dokuz firmayı temel alan bu çalışma, söz konusu firmalar arasındaki verimlilik farkını araştırmıştır. Araştırmanın sonuçlarından birisi, Japonya'da yüksek yabancı ürün rekabeti içerisinde bulunan

³⁶⁷ Erdoğan Alkin, Kemal Yıldırım ve Mustafa Özer, **İktisada Giriş**, Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fakültesi Yayını, No:785, Eskişehir, 2006, s.443.

³⁶⁸ Angela Dziedzom Akorsu, s.16.

³⁶⁹ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.69.

sektörlerden olan otomotiv, otomobil yedek parçaları, elektronik üretim, metal ve çelik endüstrileri gibi alanlarda verimlik son derece yüksektir. Buna karşın, Japonya tarafından yabancı ürün rekabetine karşı koruma altında olan sabun, işlenmiş gıda ürünleri, deterjan ve bira endüstrilerinde ise verimlilik son derece düşüktür.³⁷⁰ Bu veriden hareketle, karşılaştırmalı üstünlüğe bağlı olarak yapılan serbest ticaretin düşük çalışma standartlarına sahip olan endüstrileri pozitif olarak etkileyeceğini söyleyebilmek mümkündür. Dolayısı ile düşük ücretlerin bulunduğunu sektörler yüksek verimliliğe sahip sektörler ile rekabet halinde oldukça, verimlilikleri artacak ve bu durumun sonucunda ise bu sektörlerde ücretler yükselecektir. Ayrıca Golub tarafından yapılan başka bir araştırma da ücretler ve verimlilik arasındaki bu tür bir ilişkiyi desteklemektedir. Golub'un araştırmasında belirli ülkeleri ücret, verimlilik ve işçilik maliyeti açısından karşılaştırılmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre ücret ve verimlilik arasında yüksek bir korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca bu araştırmaya göre ücretlerin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere verimlilik de aynı şekilde düşük olduğu için işçilik maliyetleri gelişmiş ülkelere nazaran çok daha yüksektir.³⁷¹

Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartları, bazı düşünürlere göre son derece doğal bir durumdur. Sanayileşmenin ilk yıllarında gelişen ülkelerin sahip olduğu düşük vasıflı işgücü kendilerine önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu durum haksız bir rekabet avantajından ziyade gelişmekte olan ülkeler açısından meşru bir çabayı ifade etmektedir. Ayrıca bu görüşlere göre uluslararası ticarete ülkelerin sahip olduğu farklı faktör donanımları ticaret eden tüm ülkenin faydasıdır. Gelişmiş ülkelerin düşük ücretli işgücüne ve çalışma standartlarına sahip ülkelere yönelik olan çekinceleri mutlak ve karşılaştırmalı üstünlük arasındaki ilişkiyi karıştırmasından kaynaklanmaktadır.³⁷² Bu yüzden ülkeler arasında mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki ve üretimde kullanılan faktör donanımındaki farklılıklar normaldir. Nitekim bu farklılık uluslararası ticarete ülkelere mukayeseli üstünlük kazandıran en temel durumdur. Başka bir ifade ile ücretlerdeki ve çalışma standartlarındaki ülkeler arasındaki farklılık, haksız bir

³⁷⁰ Erdoğan Alkin ve Diğerleri, s.444.

³⁷¹ Stephen S. Golub, s.12.

³⁷² Stephen S. Golub, s.9.

rekabet avantajı sağlamanın aksine mukayeseli üstünlükler üzerine temellendirilmiş uluslararası ticaretin temel kaynağıdır.³⁷³

Düşük çalışma standartlarının gelişmekte olan ülkelere ticari bir avantaj sağlamadığını savunan düşünürlere birisi de Basu'dur. Basu'ya göre gelişen ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının gelişmiş ülkelere ticari dezavantaja sebep olduğu düşüncesi bir hayalden öte korumacılık fikrinin tezahürüdür. Basu bu durumu çocuk işçiliği üzerinden iki farklı açıdan ele almaktadır. İlk olarak Basu, gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk işçiliğinin gelişmiş ülkelerde işsizliğe sebep olduğu tezini reddetmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin birçoğu gelişmiş ülkelere yaptığı ihracattan daha fazla ithalat yapmaktadır. Basu Kuzey-Güney Amerika arasındaki ticarete vurgu yaparak, yüksek standartlara sahip Kuzeyin Güneye göre daha fazla ticari kazanç sağladığını ifade etmektedir. Bu yüzden Kuzeydeki işçiler bu ticaretten etkilenmek bir yana daha fazla faydalanmaktadır. Basu'nun diğer tezi ise, düşük standartlara sahip emek yoğun sektörlerde üretilen ürünler için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında ticari bir rekabetin son derece sınırlı olduğu iddiasıdır. Basu bu duruma futbol topu üretimini örnek olarak göstermektedir. Daha önceden de değindiğimiz üzere, ABD futbol topu ihtiyacının neredeyse tamamını gelişmekte olan ülkelere karşılamaktadır. Basu da aynı konuya dikkat çekerek, çocuk işgücünün yüksek olduğu bu sektöre baktığımızda, ABD ve Avrupa'nın hiç futbol topu üretmediği için haksız bir rekabetin mevcut olmadığını ifade etmektedir.³⁷⁴

Öte yandan çocuk işçiliğinin gelişmekte olan ülkelere olan ticari katkısı üstüne farklı görüşler de mevcuttur. Gelişmekte olan ülkeler vasıfsız işçi yönünden oldukça zengindir. Bu yüzden bu ülkelerin ticaretin liberalleşmesine bağlı olarak, vasıfsız olan çocuk işgücünü bir rekabet avantajı olarak kullanmaya çalıştıkları bilinmektedir. Bu görüşlere göre bu durum, eğitime ve vasıflı iş gücüne yönelik olan yatırımların isteğini düşürücü bir etki yaratacak ve çocukların istihdam edildiği alanları genişletebilecektir. Her ne kadar çocuk işçiliğin ihracatta yönelik olan

³⁷³ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.69.

³⁷⁴ Kaushik Basu, **International Labour Standards and Child Labour**, Globalization, Institutions and Social Cohesion, Springer, Berlin, 2001, s.115-123.

üretme katkısı sınırlı da olsa, çocukların aşırı istihdamı bu durumu değiştirebilecektir. Çünkü çocuk istihdamının sahip olduğu düşük emek maliyeti gelişen ülkeler için bir fırsat olarak görüldüğü iddia edilmektedir. Bu tezi savunanlara göre bu süreç çocuk işçiliğinin dünyadaki istihdam alanlarının zaman içinde artmasına neden olacağından dolayı küresel ticareti haksız bir rekabet ortamına da sürükleyebilecektir.³⁷⁵ Ancak her ne kadar dünyadaki toplam çocuk istihdamı kabul edilebilir seviyelerin oldukça uzağında olsa da genel istihdam trendi önemli bir düşüş eğilimi de göstermektedir. 2000 sonrasında çocuk işçiliği 3/1'lik bir düşüş göstererek, toplamda 94 milyon çocuk emek piyasalarından uzaklaştırılabilmektedir. Bu durum çocuk işçiliğinin giderek yaygınlaşarak gelişmekte olan ülkelere haksız bir rekabet avantajına dönüşebileceği iddiasını desteklememektedir.

3.4. Düşük Çalışma Standartları ve Haksız Rekabet İlişkisi

Düşük çalışma standartlarına sahip sektörlerin ticarete olan etkilerini temel olarak iki aktör üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. İlk aktör ÇUŞ'lar iken diğeri ise gelişmekte olan ülkelerdir. ÇUŞ'ların üretimin emek yoğun kısımlarını ucuz işgücünün olduğu ülkelere ve bölgelere kaydırıldığı bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ise çalışma standartlarını yükseltmeyerek bunu rekabet üstünlüğü olarak kullandığı savunulmaktadır. Bu bölümde mevcut veriler bu iki aktör bağlamında değerlendirilecek ve bu verilerin haksız rekabet iddialarını ne ölçüde desteklediği analiz edilecektir.

3.4.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Düşük Çalışma Standartları

DYY'ler ülkelerin ekonomik gelişmelerini tamamlayabilmeleri ve yeni istihdam fırsatları elde edebilmeleri açısından oldukça önemli bir araçtır. Bu sebeple, ülkelerin DYY çekebilmek için diğer ülkelerden daha cazip fırsatlar sunması gerektiği ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin DYY çekebilmek için sahip

³⁷⁵ Kinjal Chaudhary, "Impact of Globalization on Child Labour Scenario in India", **Journal of Politic&Governance**, Vol.3, No.1, 2014, s.73

olduğu en cezbedici aracı ise bol ve düşük ücretli işgücüdür. Gelişmekte olan ülkelerin bu avantajı kaybetmemek için çalışma standartlarını yükseltmediği ve yasal düzenlemeleri DYY'leri cezbedecek şekilde düzenlediği savunulmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki çalışma standartlarının yükselmesine engel teşkil ettiği gibi küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ülkelerdeki yüksek standartlarını da aşağıya çektiği iddia edilmektedir. Nitekim bu durumun temel sebeplerinden birisi, ÇUŞ'ların küresel ticarete oldukça etkin olmaları ve bu düşük standartları rekabet aracı olarak kullanmalarındır. Daha önceden de değindiğimiz üzere, ÇUŞ'lar üretim sürecini iki farklı küresel üretim seçeneğine sahip olan Küresel Meta Zincirleri aracılığı ile gerçekleştirmektedirler. ÜMMZ'lerde (Üretici Merkezli Mal Zinciri) ÇUŞ'lar gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun sektörlerin sağladığı rekabet avantajlarından bizzat faydalanmaktadır. Çünkü ÇUŞ'lar bu üretim yönteminde üretimlerinin tamamını veya bir bölümünü parçalara ayırarak ucuz işgücünün bulunduğu bu sektörlerle taşımaktadır. SMMZ'lerde (Satın-alıcı Merkezli Mal Zinciri) ise ÇUŞ'lar bu standartlardan, düşük çalışma standartlarını rekabet avantajı olarak kullanan ve gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren yerel firmalar aracılığı ile dolaylı olarak faydalanmaktadır. Bu yüzden bazı yazarlar düşük standartların olduğu gelişmekte olan ülkeleri DYY'ler için bir cennet olarak nitelendirmektedir. Frediman, Silberman ve Gerlowski gibi düşünürler sendikaların güçsüz ve çalışma standartlarının düşük olduğu ülkelerin yabancı yatırımlar için çekim merkezleri olduğunu ifade etmektedir. Aksini düşünen yazarlara göre ise ÇUŞ'lar DYY kararlarını alırken emek maliyetini birincil öncelik olarak görmemektedir.³⁷⁶ Nitekim DYY'lerin gelen dağılımı da bu iddiayı desteklemektedir. Ayrıca OECD ülkeleri arasında DYY çekebilmek için mevcut olan rekabetin haksız bir rekabet üstünlüğü sağlayarak en düşük standartlarda bir yarışa sebep olup olmadığına yönelik önemli araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmaların sonuçlarına göre ülkeler arasındaki ticari rekabet ile DYY'ler arasında bir bağlantı mevcut değildir.³⁷⁷

³⁷⁶ David Kucera, s.31-32.

³⁷⁷ Richard B. Freeman, "A Hard-Headed Look at Labour Standards", s.88, David Kucera, "Core Labour Standards and Foreign Direct Investment", **International Labour Review**, Vol.141, No.1-2, 2002, s.31.

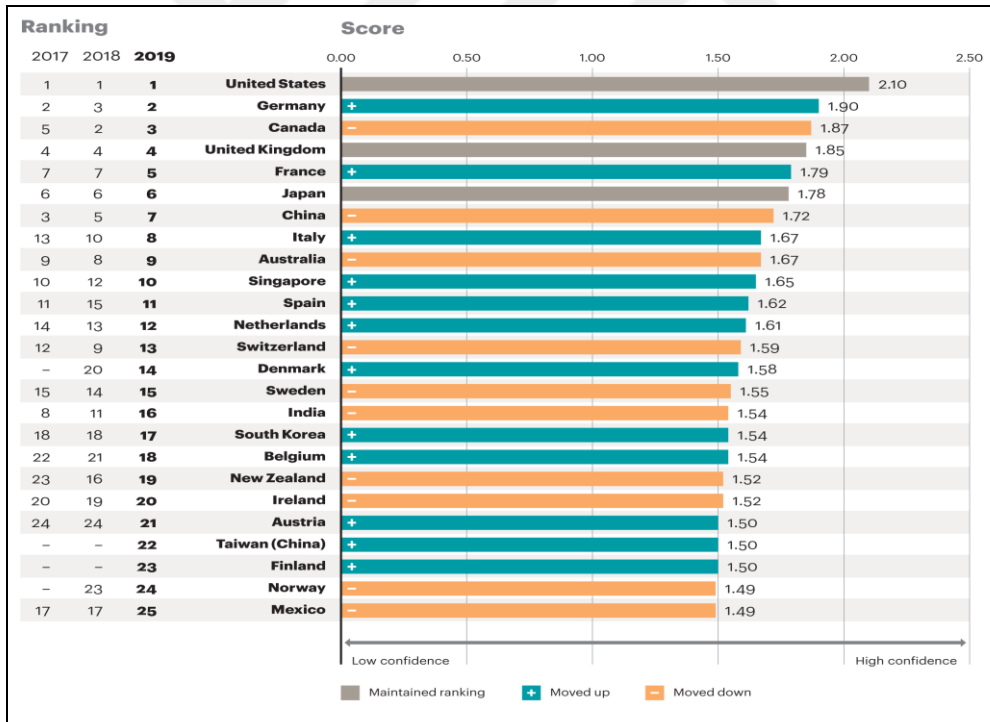
Literatürde düşük çalışma standartlarının ÇUŞ'ların yatırım kararları üstünde ne derece önemli bir unsur olduğu meselesi son derece tartışmalıdır. Bu yüzden mevcut durumu daha iyi anlayabilmemiz için DYY'lerin dağılımında düşük çalışma standartlarının etkilerini ve ÇUŞ'lar için düşük emek maliyetinin önemini incelemek gerekmektedir. Bu bakımdan ilk olarak, Tablo 3.1'de DYY'lerin ekonomik bölgelere göre dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 3.1: Ekonomik Bölgelere Göre DYY Akışı (Milyon Dolar)

Ekonomik Bölgeler	2017	2018	2019
Dünya	1700	1495	1540
Gelişmiş Ülkeler	950	761	800
Avrupa	570	364	429
Kuzey Amerika	304	297	297
Gelişmekte Olan Ülkeler	701	699	685
Afrika	42	51	45
Asya	502	499	474
Latin Amerika ve Karayipler	156	149	164
Geçiş Ekonomileri	50	35	55
Kaynak: UNCTAD, World Investment Report, 2020, s.8.			

Tablo 3.1'de görüldüğü üzere 2017-2019 yılları arasında DYY'lerin gelişmiş ülkelere daha fazla yöneldiği görülebilmektedir. Çalışma standartlarının yüksek olduğu gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere daha fazla DYY girişi sağlayabilmeyi başarmıştır. Bu veri DYY'lerin yöneliminde çalışma standartları kadar başka unsurların da etkili olduğunu göstermektedir. Nitekim düşük çalışma standartları ve ücretler DYY'ler için temel belirleyici unsur olsaydı, Afrika'ya yönelik DYY girişlerinin çok daha yüksek olması gerekirdi. Ancak Afrika düşük emek maliyeti açısından bir cennet olmasına rağmen Tabloda görüldüğü üzere buraya yönelik DYY girişleri son derece sınırlı bir seviyededir.

DYY ve çalışma standartları arasındaki ilişki belirli istatistikler üzerinden kesin olarak açıklanacak kadar yüzeysel bir konu olmadığı da ifade edilmektedir. Nitekim DYY'lerin çalışma standartlarının yüksek olduğu alanlara yönelmesine rağmen düşük çalışma standartlarının DYY'ler için belirleyici olduğuna yönelik iddialar mevcuttur. Freeman da bu duruma dikkat çekerek sadece istatistik üzerinden ele alınan çalışmaların kesin bir sonuç taşımadığına dikkat çekmektedir. Freeman'a göre DYY ve çalışma standartları arasındaki ilişki farklı açılardan da ele alınmalıdır.³⁷⁸ Bunlardan en önemlileri ise ülkelerin sahip olduğu ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan ne kadar güvenilir bir yatırım ortamı taşıyabildiği ve ne kadar istikrarlı olduğudur.³⁷⁹ Grafik 3.1'de DYY'ler için ülkelerin siyasi ve ekonomik olarak ne kadar güvenilir olduğunu gösteren ve uluslararası alanda finansal uzmanlar tarafından kabul gören Kearney Endeksi yer almaktadır.

Grafik 3.1: Kearney DYY Güven Endeksi (2017-2019)

Kaynak: [The 2019 Foreign Direct Investment Confidence Index® - Kearney](#). (24.05.2021).

³⁷⁸ Richard Freeman, **International Labour Standards and World Trade: Friends and Foes?**, The World Trading System: Challenges Ahead, Institute for International Economics, 1996, s.103.

³⁷⁹ David Kucera, s.33.

Grafik 3.1 incelendiğinde ilk ondaki ülkelerin neredeyse tamamı çalışma standartlarının yüksek olduğu gelişmiş ülkelerdir. İlk on içerisindeki tek gelişmekte olan ve çalışma standartlarına saygı göstermeyen ülke Çin'dir. Ancak Çin'in listedeki sıralaması yıllar itibari ile üçüncülüğten yedinciliğe kadar gerilemiştir. Ayrıca Covid-19'un etkisi ile Çin kendisine 2021 yılında bu endekste on ikinci sırada yer bulabilmiştir.³⁸⁰ Yirmi beş ülkenin yer aldığı grafiğe baktığımızda, gelişmiş ülkelerden sadece Çin, Hindistan, Tayvan ve Meksika DYY'ler için güvenilir yatırım alanlarıdır. Grafikteki yirmi bir ülkenin gelişmiş ekonomiler olması, DYY'ler için bu ülkelerin daha güvenilir yatırım alanları olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Gelişmiş ülkelerin DYY'ler için cazip alanlar olmasının temel sebepleri olarak, bu ülkelerin sahip olduğu yüksek vasıflı işgücü ve ekonomik, sosyal ve siyasal olarak sahip oldukları istikrar ortamı gösterilmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik altyapıları, inovasyon yetenekleri ve Ar-Ge imkânları da DYY'ler için cazip görülen diğer özelliklerdir.³⁸¹ DYY'lerin gelişmiş ekonomilere daha fazla yönelmesi, ÇUŞ'ların DYY kararlarında düşük emek maliyetini birincil öncelik olarak addetmediğine işaret etmektedir. Nitekim Tablo 3.2'de bu durum daha net görülmektedir. Tabloda ÇUŞ'ların yatırım kararlarını verirken ülkelerin sahip olduğu hangi özelliklerine daha fazla öncelik addettiği gösterilmektedir.

³⁸⁰ <https://www.kearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index>. (27.05.2021.)

³⁸¹ ILO, Rules of the Game, s.15.

Tablo 3.2: 2019 Yılı DYY Yönelimini Belirleyen Temel Faktörler

Önem Sıralaması	DYY'leri Etkileyen Faktörler	Önem Derecesi (%)
1	Vergi oranları ve vergi ödemelerinin kolaylığı	%14
2	Teknoloji ve inovasyon kapasitesi	%14
3	Genel güvenlik ortamı	%13
4	Şeffaf düzenlemeler ve yolsuzlukların olmaması	%12
5	Yatırım ve mülkiyet haklarına yönelik düzenlemeler	%11
6	İşgücü maliyeti	%10
7	Sermayenin ülkeye giriş ve çıkış esnekliği	%10
8	Sermayeye yönelik hükümet teşvikleri	%10
9	Dijital altyapının kalitesi	%10
10	Yasal ve düzenleyici sürecin etkinliği	%9
11	Ülkelin uluslararası ticari sözleşmelere katılım oranı	%9
12	Ülkenin ekonomik performansı	%8
13	R&D performansı	%8
14	İç Pazar büyüklüğü	%7
15	Fiziki altyapının kalitesi	%7
16	İşçilerin yetenek ve vasıf düzeyi	%7
17	İç pazarın sermaye kapasitesi	%6
18	Mevcut hammadde Kaynağı	%6
19	Arazi ve gayrimenkul mevcudiyeti	%6
Kaynak: The 2019 Foreign Direct Investment Confidence Index® - Kearney , (25.05.2021)		

Tablo 3.2 incelendiğinde, İlk ondaki faktörlerden yedi tanesi doğrudan yönetsel ve hukuki faktörler ile ilişkilidir. İlk on dışındaki faktörlerin ise neredeyse tamamı doğrudan olarak piyasa ve altyapı ile ilgili unsurlardır. Tablo bize düşük çalışma standartlarının DYY'ler üzerindeki etkisi konusunda önemli göstergeler de sunmaktadır. Düşük çalışma standartlarına sahip alanların sağladığı düşük emek maliyetinin ÇUŞ'ların yatırım kararında belirleyici olduğu savunulmaktadır. Ancak Tabloda işgücü maliyetinin altıncı sırada yer alması, düşük çalışma standartlarının DYY'ler için zannedildiğinden daha önemsiz bir etken olduğunu göstermektedir.

Nitekim emek maliyetinin ÇUŞ'ların yatırım kararına olan etkisi sadece %10'dur. Özetle tablodan çıkarılacak sonuç, düşük çalışma standartlarının DYY'ler için öncelikli olmadığı gerçeğidir. Benzer şekilde hem güven endeksinin sonuçları hem de ekonomik bölgelere göre DYY akışı aynı sonuçlara işaret etmektedir. Teorik olarak haksız rekabet ve DYY'ler arasında güçlü bir ilişki olduğu iddia edilse de mevcut veriler reel ekonomide bu iddiaları desteklememektedir. Bu sebeple ÇUŞ'ların düşük çalışma standartlarını haksız bir rekabet aracı olarak kullandığı ve bunun küresel ticareti en düşük standartlarda bir yarışa dönüştürdüğü iddiaları çok da gerçekçi durmamaktadır.

İstatiksel olarak bakıldığında düşük standartların DYY'ler için çekim merkezi olmaması, bu durumun en düşük standartlarda bir yarış için hiçbir tehlike taşımadığı anlamına da gelmemektedir. Wilson DYY çekebilmek için ülkeler arasında mevcut olan rekabetin, çevresel standartlar açısından en düşük standartlarda bir yarışa neden olma ihtimali taşıdığını vurgulamaktadır. Bu teoriyi Krugman çalışma standartları üzerinden ele alarak yeniden yorumlamıştır. Krugman'ın yorumuna göre katı çalışma standartları DYY'lerin geri dönüşünü sınırlandırmaktadır. Bu yüzden, DYY çekmek isteyen ülkeler çalışma standartlarını düşürme konusunda daha istekli davranacaklardır. Bu ise ülkeleri DYY çekebilmek adına çalışma standartları ihlallerine karşı duyarsızlaştırabilecektir. Krugman'a göre bu aşamada sermayenin toplumsal getirisi göz ardı edilme tehlikesi de taşımaktadır. Başka bir ifade ile çalışma standartlarının sosyal getirisi maliyetinden daha az olacaktır. Krugman ayrıca farklı bir tehlikeye de dikkat çekmektedir. Uluslararası ticarete anlamlı bir ekonomik etkisi olmayan herhangi bir ülkenin tek başına yüksek çalışma standartları uygulaması halinde, bu ülkede yerel üretimin düşmesi ve ithalatın artması söz konusu olabilir. Politikacılar siyasi baskılardan çekindikleri için bu durumun yerel üreticiye olan yükünü hafifletmek adına çalışma standartlarını düşürmeye başlayacaktır. Politikacılar daha düşük çalışma standartlarıyla daha fazla DYY çekebileceklerine inanmaları halinde çalışma standartlarının sosyal yönünü göz ardı edeceklerdir. Bu durum mevcut çalışma standartlarının sosyal getiri dengesinden uzaklaştırarak daha fazla düşürülmesi gibi bir tehlikeyi ortaya çıkartabilecektir. Krugman'a göre bu şekilde en düşük standartlarda bir yarışın ortaya çıkmasını

engellenmenin yolu çalışma standartların uluslararası düzeyde bağlayıcı olmasıdır.³⁸² Çünkü politikacılar, düşük çalışma standartlarının daha fazla DYY girişi sağladığına inanmaları durumunda, kendi ülkesindeki çalışma standartlarının diğer ülkelere olan etkisini önemsemeden giderek düşürecektir. Bu durum ise en düşük standartlarda bir yarış zeminine katkı sağlayacaktır.³⁸³

Öte yandan küresel ticaretin en düşük standartlarda bir yarışa dönüşmesi tehlikesi her zaman için mevcuttur. Ancak şuan için DYY'ler ile haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış arasında anlamlı bir bağlantı görülmemektedir. Ayrıca ÇUŞ'ların sahip olduğu çalışma şartlarının yerel firmalara göre çok daha iyi olduğunu ileri süren birçok araştırma da mevcuttur. Örneğin bu konu üzerine yapılan bazı araştırmaların sonuçları, yabancı yatırımcı şirketlerin çalışma şartlarının yatırım yaptığı ülkedeki tarım sektörüne ve küçük ölçekli işyerlerine kıyasla çok daha iyi olduğunu göstermektedir.³⁸⁴ Bu, ÇUŞ'ların yatırım yaptığı ülkelerdeki düşük çalışma standartlarını rekabet aracı olarak kullanmaktan kaçındığı veya kullanamadığı anlamına da gelmektedir. Sonuç olarak, düşük çalışma standartları ve DYY'ler arasındaki ilişki gelişmiş ülkeler tarafından abartılmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerdeki çalışma standartları yükselirse, bu ülkelere yapılan yatırımların gelişmiş ülkelere yöneleceği bir gerçektir.

3.4.2. Gelişmekte Olan Ülkeler ve Düşük Çalışma Standartları

İhracat performansı ve DYY arasında bir korelasyon olduğuna yönelik önemli deliller mevcuttur. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerin daha fazla DYY girişi sağlayabilmek için ihracat ağırlıklı bir ticaret politikası izlediği görülmektedir.³⁸⁵ Gelişmekte olan ülkelerin bu tür politikalara yönelmeleri, çalışma standartları ve ihracat performansı arasındaki ilişkiyi daha da ön plana çıkarmaktadır. Bu sebeple düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun sektörlerin ihracat performansları

³⁸² Patrick Belser, s.38-39.

³⁸³ Ronal B. Davies, Krishna C. Vadlamanati, "A Race to Bottom in Labour Standards? An Empricial Investigation", *Journal of Development Economics*, 103, 2013, s.2.

³⁸⁴ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.66.

³⁸⁵ Murat Çetin, Fahri Şeker, "Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.8, N.1, 2013, s.138.

hem en düşük standartlardaki bir yarış hem de haksız rekabet tezi için incelenmesi gerekmektedir. Düşük çalışma standartları geliştirmekte olan ülkelere ticari bir avantaj sağlasa da bazı araştırmalar düşük standartların iyi bir ihracat performansı için yeterli olmadığını göstermektedir. Bu duruma kanıt olarak ise yüksek çalışma standartlarına sahip gelişmiş ülkelerin çok daha iyi bir ihracat performansına sahip olması gösterilmektedir.³⁸⁶ Ayrıca düşük çalışma standartlarının mevcut olduğu emek yoğun sektörlerde zamanla teknoloji kullanımının artacağı öngörülmektedir. Bu duruma bağlı olarak da düşük çalışma standartlarının ticarete olan etkisinin giderek azalacağı savunulmaktadır. Bu bakımdan çalışmamızın bu kısmında ilk olarak üretimde artan teknoloji kullanımının mevcut durumu ne yönde etkileyeceğine değinilecektir. Daha sonra ise düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun üretim yapan sektörlerin ihracat performanslarına bakılarak güncel durum analiz edilecektir.

3.4.2.1. Teknoloji Yoğun Üretim ve Çalışma Standartları

Üretimde teknolojinin emek yerine ne ölçüde ikame edilebileceği konusu oldukça tartışmalı bir meseledir. Bu bakımdan mevcut tartışmalardan uzak kalarak, bu bölümde üretim sürecinde teknoloji kullanımının artmasının çalışma standartlarının ticarete olan etkisini hangi yönde etkileyeceğini tartışılacaktır. Ayrıca en düşük standartlarda yarış ve haksız rekabet bağlamında artan teknoloji kullanımının vasıfsız emek istihdamı üstündeki etkilerine değinilecektir.

Gelişmiş ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun endüstrilerin ihracat performansının yetersiz olması, gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasındaki emek yoğun üretime yönelik olan rekabeti de sınırlandırmaktadır. Bununla birlikte, bu ülkeler arasında önemli bir rekabetin mevcut olduğunu kabul etsek bile, bazı yazarlara göre bu durum sonsuza kadar devam etmeyecek ve zamanla azalacaktır. Nitekim tekstil, hazır giyim, işlenmiş tarım ürünleri gibi emek yoğun sektörlerdeki vasıfsız işgücü istihdamı teknolojik gelişmelere bağlı olarak giderek daralmaktadır.³⁸⁷ Ayrıca başta ABD olmak üzere, gelişmiş ülkelerdeki düşük vasıflı

³⁸⁶ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.66.

³⁸⁷ Ronal B. Davies, Krishna Chaitanya Vadlamannati, s.2.

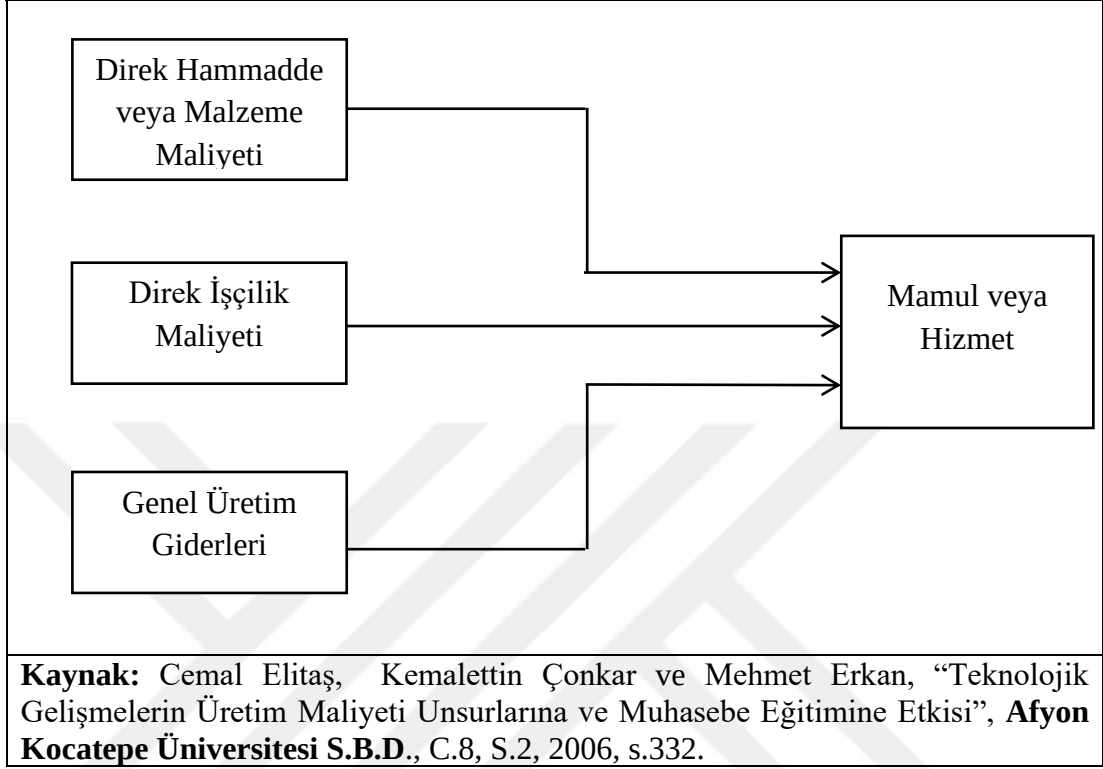
işgücü istihdamındaki düşüş de bu duruma kanıt olarak gösterilmektedir. Bu ülkelerdeki vasıfsız emeğin istihdamının daralması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki emek yoğun üretime yönelik rekabetin de giderek azaldığı anlamına gelmektedir.³⁸⁸ Üretim sürecinde teknolojinin giderek emek yerine ikame edilmesi, düşük çalışma standartlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkisini de zayıflatmaktadır. Nitekim Kızılkaya Vd. yapmış oldukları çalışma bu iddiayı destekler mahiyettedir. Bu çalışmaya göre DYY girişleri sayesinde gelişmekte olan ülkeler katma değeri yüksek olan teknoloji ağırlıklı ürünlerin ihracat performanslarında önemli bir gelişme yaşanmaktadır.³⁸⁹

Yeni iş bölümüne olanak tanıyan bilgi, iletişim, ulaşım ve depolama teknolojilerinin yanında, üretimde kullanılan bilgisayar destekli robotik teknolojinin de geliştiğini göz ardı etmemek gerekmektedir. Son yıllarda önemli gelişmelerin yaşandığı robotik teknoloji ile üretimdeki vasıfsız emek miktarı azalmakta ve buna bağlı olarak işgücü maliyeti ise giderek düşmektedir. Teknolojinin emek yerine ikamesinin artması, üretim için gerekli olan üretim kalemlerinin ağırlığını da etkilemektedir. Şekil 3.1’de üretim sürecindeki maliyet unsurları gösterilmektedir.

³⁸⁸ Michael J. Trebilcock, 2001, s.7-8.

³⁸⁹ Oktay Kızılkaya, Emrah Sofuoğlu ve Ahmet Ay, “Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Üzerinde Doğrudan Yabancı Yatırımların ve Dışa Açıklığın Etkisi: Gelişmekte olan Ülkelerde Panel Veri Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C.18, N.1, 2017, s74.

Şekil 3.1: Üretim Maliyeti Unsurlarının Dağılımı

Bir hammadde veya yarı mamulün üretim süreci içinde mamul oluncaya kadar ki aşamada gereken maliyet unsurları Şekil 3.1’de gösterilmiştir. Teknolojinin artan kullanımı ile birlikte genel üretim giderleri kalemi artış göstermeye devam etmektedir. Hammadde ve malzeme maliyeti üretilen ürünün niteliğine göre değişiklik göstermektedir.³⁹⁰ Bu durumun aksine, üretim teknolojilerinin emek yerine ikamesinin artması direk işçilik maliyetini ise giderek düşürmektedir. 1980’li yıllarda üretimdeki direk işçilik maliyetinin oranı %75’lere kadar dayanırken, bu oran 1990’lı yıllara gelindiğinde %10’lara kadar düşüş göstermiştir.³⁹¹ Ayrıca teknoloji yoğun olan esnek üretimin mevcut emek maliyetinde %30-50 arasında bir düşüşü mümkün kılabilceği de ifade edilmektedir.³⁹² Emek maliyetinin yanında, teknolojinin emek yerine ikame edilmesi işgücü istihdamında niteliksel bir değişimi de ortaya çıkartmıştır. Bu değişim ile birlikte üretimdeki işgücü talebi mavi yakadan

³⁹⁰ Cemal Elitaş ve diğerleri, s.333.

³⁹¹ Pınar Okan Gökten, “Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyet Kapsamı”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 20.4, 2018, s.886.

³⁹² Seçkin Gönen, Muhsin Çelik, “Esnek Üretim Sistemleri Uygulayan İşletmelerde Üretim Maliyetlerinin Değerlendirilmesi”, **Ege Academic Review**, 4.1., 2004, s.140.

nitelikli işgücü olan beyaz yakaya doğru kaymaktadır.³⁹³ Bu durum düşük çalışma standartlarına sahip olan vasıfsız emeğin üretim sürecine olan katkısını da düşürmektedir. Nitekim ileri üretim teknolojilerine sahip olan gelişmiş ekonomilerin sanayi sektöründe istihdamın giderek daralması bu durumun bir sonucu olarak gösterilmektedir. Tablo 3.3’de de gösterildiği üzere gelişmiş ülkelerdeki toplam istihdamın içindeki imalat sanayinin oranı 1990’lı yıllardan sonra sürekli olarak düşüş göstermektedir.

Tablo 3.3: Gelişmiş Ülkelerdeki Sanayi Sektöründeki Toplam İstihdam Oranları

Ülkeler/ Toplam İstihdam(%)	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2019
ABD	25,9	25,4	24,4	22,6	19,6	19,8	19,9
B. Krallık	30,4	27,4	25,1	22,2	19,2	18,6	18,2
Fransa	28,3	26,9	26,2	23,7	22,2	20,3	20,4
Almanya	37,7	36	33,5	29,8	28,3	27,6	27,1
Japonya	34,5	33,7	31,4	27,9	25,5	24,9	24,2
OECD Ülkeleri	30,1	28,7	27,2	25,2	23,1	22,8	22,5
Kaynak: WordBank Data, 2021.							

Tablo 3.3’de sanayi sektöründeki istihdamın toplam istihdam içerisindeki yüzde değişimi yıllara göre gösterilmektedir. Tablo incelendiğinde gelişmiş ekonomilerdeki toplam istihdamın içerisindeki sanayi sektörünün oranı süreklilik gösteren bir düşüş trendine sahiptir. Bu durum, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki emek yoğun üretime yönelik ticari rekabeti sınırlandıran önemli bir göstergedir. Nitekim bazı yazarlara göre de üretimde teknoloji kullanımının artması, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki emek yoğun üretime yönelik olan ticari rekabet giderek azaltmaktadır.

³⁹³ Pınar Okan Gökten, s.886.

Üretim sürecinde artan teknoloji kullanımının diğer bir boyutu ise, üretim teknolojilerine ulaşım imkânı daha yüksek olan gelişmiş ülkeler için bu durumun önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır. Gelişmiş teknolojilerin üretim sürecinde kullanılması emek maliyetinin yanında üretim performansını da arttırmaktadır. Üretimde robotik teknolojinin gelişim göstermesinin sağladığı düşük maliyetli, daha esnek ve daha düşük hata ile üretilen üretimin küresel rekabette sürdürülebilir bir rekabet avantajı sağladığı ifade edilmektedir. Bu üretim teknolojisi ayrıca mükemmel performansa ulaşılabilmenin anahtarı olarak da görülmektedir.³⁹⁴ Çünkü üretimdeki teknoloji kullanımının artması aynı miktardaki mal veya hizmetin daha düşük maliyetle üretilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca, teknolojinin üretim maliyetlerini düşürmesi gelişmiş ülkelerdeki firmaları uluslararası rekabetten koruyacağı da savunulmaktadır. Bu görüşe göre uluslararası rekabet baskısı ile artan otomasyon kullanımı ilk etapta işsizliği arttırırsa da zaman içerisinde istihdamı arttıracaktır. Çünkü teknoloji kullanımına bağlı olarak maliyetlerin düşmesi ücretlerin artmasına imkân vermektedir. Yükselen ücretlerin ortaya çıkardığı tüketim harcamaları, işsizlik sonucunda düşen harcamalardan daha fazla olduğu sürece toplam talep artmaya devam edecektir. Dolayısıyla tüketim mallarına olan talebin artması nihayetinde emek talebini de arttıracaktır.³⁹⁵ Bununla birlikte bu yeni emek talebi, vasıfsız işgücüne yönelik değil ağırlıklı olarak vasıflı işgücüne yönelik olacaktır. Bu yüzden, uluslararası çalışma standartları incelenirken teknolojinin getirdiği yeni fırsatları göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sonuç olarak, teknolojinin üretim sürecinde kullanımının artması, beraberinde düşük çalışma standartlarının uluslararası ticarete olan etkisini de azaltmaktadır. Çünkü ilk olarak, gelişmiş ülkelerin bu durumu rekabet avantajına çevirerek kendilerini vasıfsız emeğin yoğun olarak kullanıldığı katma değeri düşük üretimden koruyabildikleri savunulmaktadır. Bu durum en düşük standartlarda yarışa gittiği ifade edilen “haksız” küresel rekabeti dengeleyici bir etki ortaya çıkartmaktadır. İkinci olarak teknoloji yoğun üretim, işgücü ihtiyacını düşük vasıflı

³⁹⁴ Paul M. Swamidass, Suresh Kotha, “Explaining Manufacturing Technology Use, Firm Size and Performance Using A Multidimensional View of Technology”, **Journal of Operations Management**, 17., 1998, s.26.

³⁹⁵ Mustafa Kemal Biçerli, s.470-471.

işgücünden vasıflı işgücüne doğru yöneltmektedir. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde sanayi sektöründeki istihdam oranları da sürekli bir düşüş eğilimi göstermektedir. Bu nedenlerden dolayı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki emek yoğun üretime yönelik olan ticari rekabet de giderek azalmaktadır. Son olarak ise üretim teknolojileri sayesinde gelişmekte olan ülkelerin de katma değeri yüksek ürün ihracatının artış gösterdiği ifade edilmektedir.

3.4.2.2. Düşük Çalışma Standartlarının İhracat Performansına Etkisi

Haksız rekabet tezine göre gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarını ÇUŞ'ların dışında kullanan diğer bir aktör ise bu ülkelerin bizzat kendileridir. Bu yüzden küresel ticaretin adil rekabet şartlarına kavuşabilmesi için gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde çalışma standartlarının acilen yükseltilmesi gerektiği savunulmaktadır. Aksini savunanlar ise gelişmekte olan ülkelerdeki düşük standartlara sahip emek yoğun sektörlerin ihracat performansının son derece yetersiz olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkeler sürekli olarak gelişmekte olan ülkelere ihracata yönelik sektörlerdeki çalışma şartlarını dünya kamuoyuna taşıırken ihracata yönelik olmayan sektörlerdeki çalışma standartlarının çok daha kötü olduğunu gerçeğini görmezden gelmektedirler. Bu, gelişmiş ülkelerin kendi çıkarlarını düşündüğünü ve gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanları önemsemediğini göstermektedir. Nitekim bu konuda yapılan araştırmalar da gelişmekte olan ülkelere ihracata yönelik sektörlerdeki çalışma standartlarının çok daha iyi olduğu sonucuna ulaşmaktadır.³⁹⁶ Bu da bu bakış açısının yeterince nesnel olmadığı ve tek gayelerinin gelişen ülkelerin yegâne rekabet avantajını da ellerinden almak olduğu anlamına gelmektedir.

Üretimdeki teknoloji kullanımının artması ile düşük çalışma standartlarının ticarete olan etkisinin azalmasının yanında, güncel ihracat oranlarına bakıldığında gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun endüstrilerin ihracat performanslarının yetersiz olduğu görülmektedir. Bu durum Tablo 3.4'de gösterilmektedir.

³⁹⁶ Drusilla K. Brown, Alan V. Deardorff ve Robert M. Stern, "Trade and Labour Standards", **Open Economic Review**, C.9, 1998, s.117.

Tablo 3.4: 2018 Yılı Ülkelere ve Sektörlere Göre İhracat Verileri (Bin Dolar)

Tüm Ürünler		Tarımsal Ürünler		Ayakkabı Endüstrisi		Teksttik ve Hazır Giyim	
ABD	2.787.74 5.305	Çin	65.017 .309	ABD	26.435.6 18	ABD	104.68 5.576
Çin	1.925.45 1.962	ABD	50.882 .963	Almanya	13.071.6 58	Almanya	51.302 .183
Almanya	1.183.47 2.388	Almanya	37.719 .262	Fransa	8.418.23 7	Japonya	32.405 .480
Hong Kong	702.937. 865	Hollanda	27.685 .534	Birleşik Krallık	7.758.02 5	Çin	31.755 .899
Japonya	657.990. 989	Japonya	19.978 .910	İtalya	7.252.95 2	Birleşik Krallık	30.127 .219
Birleşik Krallık	650.900. 931	Fransa	19.231 .493	İsviçre	6.489.51 6	Fransa	28.853 .300
Fransa	645.644. 053	Birleşik Krallık	17.475 .844	Hollanda	5.506.04 3	Vietnam	28.432 .656
Hollanda	630.627. 679	İtalya	16.391 .529	Japonya	4.975.98 6	İtalya	24.924 .100
Kanada	496.949. 079	İspanya	15.356 .111	Rusya	4.774.88 1	İspanya	22.792 .154
G. Kore	487.388. 966	Hindistan	14.829 .084	İspanya	4.237.76 7	Hong Kong	20.473 .870
Kaynak: Products Exports by country US\$000 2018 WITS Data (worldbank.org) (29.05.2021)							

Tablo 3.4’de hem tüm ihracat kalemlerine hem de emek yoğun sektörlere göre en fazla ihracat başarısı sağlayan on ülke yer almaktadır. Bu ülkelerin toplam ihracat oranlarına bakıldığında, ilk on ülke arasına girebilen tek gelişmekte olan ülke Çin’dir. Tablodaki on ülkenin dokuzunun gelişmiş ülke olması, bu ülkelerin ihracat performansının gelişmekte olan ülkelere göre çok daha iyi olduğunun göstergesidir. Gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarını uygulamaması, iddia edildiğinin aksine kendilerine önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamamakta ve bu durum ihracat

verilerine yansımaktadır. Tabloda gösterildiği üzere gelişmekte olan ülkelerin gözle görülür bir ihracat başarı mevcut değildir. Ayrıca Tabloda yer alan emek yoğun sektörlerdeki ihracat oranları da bu durumu desteklemektedir. En düşük standartlarda yarış tezine göre tarımsal ürünler, tekstil, hazır giyim ve ayakkabı üretimi gibi emek yoğun sektörlerdeki düşük maliyetli üretim gelişmiş ülkeler için haksız bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Bu teze göre düşük çalışma standartların sağladığı düşük emek maliyeti avantajı ile üretim yapan bu sektörler, gelişmiş ülkelerdeki çalışma standartlarını da aşağıya çekmektedir. Ancak Tablodaki verilere baktığımızda, gelişmiş ülkelerin emek yoğun üretim yapan sektörlerde de ciddi bir başarısı sağladığını görebilmekteyiz. Sırası ile bakıldığında, tarımsal ürünlere yönelik ilk ona girebilen gelişmekte olan ülke sayısı iki, ayakkabı ihracatında bir ve tekstil ve hazır giyim sektöründe ise ikidir. Emek yoğun sektörlerde de gelişmiş ülkelerin ihracat başarısının çok daha iyi olduğu gerçeği, haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış tezlerinin iddialarının ne kadar zayıf temellere dayandığını göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun sektörlerin ihracat verilerine ek olarak, gelişmiş ülkelerin ithalat yaptıkları ülkelere de değinmek gerekmektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerin ithalat oranları içerisindeki gelişmekte olan ülkelerin payı, bize haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış tezleri için önemli veriler sunacaktır. Haksız bir rekabetin mevcut olması ve küresel ticareti en düşük standartlardaki bir yarışa dönüştürebilmesi için gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip sektörlerdeki üretimin gelişmiş ülkeler için bir tehdit oluşturması gerekmektedir. Tablo 3.5’de gelişmiş ülkelerin en fazla ithalat yaptığı ülkeler ve bu ülkelerden yapılan ithalatın yüzdesi gösterilmektedir.

Tablo 3.5: 2019 Yılı Seçili Gelişmiş Ülkelerin İthalat Oranlarına Göre İlk Ona Giren Ülkeler (%)

ABD	Birleşik Krallık	Fransa	Almanya	İtalya	Kanada	Belçika	Danimarka	Hollanda
Çin (%18,4)	Almanya (%12,3)	Almanya (%14,7)	Çin (%10)	Almanya (% 16,1)	ABD (%50,7)	Hollanda (%17,7)	Almanya (21,6)	Almanya (%17,07)
Meksika (%14)	ABD (%9,6)	Çin (%9,2)	Hollanda (%7,8)	Fransa (%8,2)	Çin (%12,4)	Almanya (%13,2)	İsviçre (%11,9)	Belçika (%9,8)
Kanada (%12,7)	Çin (%9,4)	İtalya (%7,5)	ABD (%6,5)	Çin (%7,4)	Meksika (%6,1)	Fransa (%9,7)	Hollanda (7,8)	Çin (%9,3)
Japonya (%5,7)	Hollanda (%7,8)	ABD (%6,8)	Fransa (%5,9)	İspanya (%5,4)	Almanya (%3,2)	ABD (%7,5)	Çin (%7,2)	ABD (%8,1)
Almanya (%5)	Fransa (%5,6)	Belçika (%6,6)	Polonya (%5,2)	Hollanda (%5,2)	Japonya (%2,7)	İrlanda (%4,4)	Norveç (4,2)	Birleşik Krallık (%5,3)
Güney Kore (%3,1)	Belçika (%4,6)	İspanya (6,4)	İtalya (% 5,1)	Belçika (%4,6)	G.Kore (%1,5)	Birleşik Krallık (%4,3)	Polonya (4,1)	Fransa (%3,7)
Vietnam (%2,7)	İtalya (%3,8)	Hollanda (%4,4)	Çekya (%4,3)	ABD (%4,01)	İtalya (%1,5)	İtalya (%3,6)	Birleşik Krallık (%3,7)	Rusya (%3,4)
Birleşik Krallık (%2,5)	İsviçre (%3,4)	Birleşik Krallık (%3,7)	İsviçre (%4,2)	Rusya (3,3)	Birleşik Krallık (%1,5)	Japonya (%2,9)	ABD (%3,4)	Norveç (2,6)
İrlanda (% 2,7)	İspanya (%3)	İsviçre (%2,6)	Avusturya (3,7)	İsviçre (2,5)	Fransa (%1,4)	İspanya (%2,3)	İtalya (%3,2)	İtalya (%2,5)
Hindistan (%2,3)	Norveç (%2,6)	Polonya (%2,05)	Belçika (%3,6)	Polonya (%2,5)	Vietnam (%1,1)	İsviçre (%2,3)	Belçika (%3,04)	İrlanda (%2,02)
Kaynak: Worldbank, Top Exporters, Import Trade & Tariff by country and region 2019 WITS Data (worldbank.org) . (2.10.2021)								

Tablo bize gelişmiş ülkelerin ithalat yaptığı ülkelerin yüksek çalışma standartlarına sahip olan diğer gelişmiş ülkeler olduğunu ve gelişen ülkelerle yaptıkları ticaretin iddia edildiğinin aksine son derece sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu, gelişmekte olan ülkelerdeki düşük maliyetli üretimin gelişmiş ülkeleri etkileme ve bu ülkelerdeki çalışma standartlarını düşürme hususunda sınırlılık arz ettiği anlamına gelmektedir. Nitekim Tabloya göre Hollanda ve İtalya'nın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında iki tane gelişmekte olan ülke yer alırken, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve Danimarka açısından bu sayı bire

düşmektedir. Belçika'nın ise en fazla ithalat yaptığı ülkelerin ekseriyeti yüksek çalışma standartlarına sahip olan diğer gelişmiş ülkelerdir. Bu veriden hareketle Avrupa ülkeleri açısından gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının kendileri için bir sorun teşkil etmediğini söyleyebilmek mümkündür. Öte yandan Kanada ve ABD'nin gelişmekte olan ülkeler ile önemli ticari ilişkileri olduğu görülmektedir. Kanada'nın ithalat yaptığı ülkelere baktığımızda, listede üç tane gelişmekte olan ülke yer almaktadır. Ancak Kanada'nın ithalatının yarısını ABD'den sağladığı için gelişmekte olan ülkelerin ithalat oranları düşük bir seviyede kalmaktadır. Kanada'nın gelişmekte olan üç ülkeden yaptığı ithalatın oranı %19,5 iken sadece ABD'den yaptığı ithalat ise % 50,7'dir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartları Kanada için de önemli bir tehdit arz etmemektedir. Tabloda yer alan ve düşük çalışma standartlarından etkilenme konusunda sıkıntı yaşayabilme potansiyeli taşıyan tek ülke ABD'dir. ABD'ye baktığımızda, ilk ona girebilen dört gelişmekte olan ülkenin toplam ithalat oranı 39,4 iken diğer altı gelişmiş ülkenin toplam oranı ise 31,7'dir. Tabloda yer alan ve gelişmekte olan ülkelerin ithalat performansının gelişmiş ülkeleri geçtiği tek ülke yine ABD'dir. Ancak daha sonra detaylıca değineceğimiz üzere, ABD'nin emek piyasası istatistikleri en düşük standartlarda bir yarış için gereken göstergeleri bize sunamamaktadır.

Sonuç olarak, hem ihracat ve ithalat oranları hem de DYY'nin dünyadaki dağılımı ticaretin en düşük standartlardaki bir yarışa sürüklendiği ve düşük standartların gelişmekte olan ülkelere haksız bir rekabet üstünlüğü sağladığı iddialarını desteklememektedir. Nitekim OECD tarafından yapılan bir araştırmaya göre de düşük çalışma standartlarının DYY akışına ve uluslararası ticarete olan olumsuz etkisini kanıtlayabilecek bir veri mevcut değildir.³⁹⁷ Bu nedenle gelişmiş ülkelerin emek piyasaları konusunda yaşadığı sorunlar gelişmekte olan ülkeler ile yapılan ticaretin bir sonucu olmayıp daha çok kendi piyasalarının yapısal ve ekonomik sorunlarından kaynaklanmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerdeki düşük standartların küresel ticarete olan etkisi savunulduğundan çok daha düşüktür.

³⁹⁷ OECD, *Trade, Employment and Labour Standards: A Study of Core Worker's Right and International Trade*, Paris, 1996.

Bununla birlikte düşük standartların küresel ticaret için hiçbir tehlike taşımadığını söylemek de fazla iyimserlik olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun üretimin hali hazırda gelişmiş ülkeler için bir tehdit oluşturmaması, bu durumun gelecekte değişmeyeceği anlamına da gelmemektedir.³⁹⁸

3.5. En Düşük Standartlarda Yarış Açısından Düşük Çalışma Standartlarının Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri:

Ortak çalışma standartlarının uygulamak istenmesinin arkasında, düşük çalışma standartların küresel ticaret üzerinden gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik olumsuz etkilerinin olduğu iddiaları yer almaktadır. Nitekim bu iddialara göre düşük çalışma standartları gelişmiş ülkelerde ücretlerin düşmesine, sendikaların güç ve etkinlik kaybetmelerine, işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Ayrıca düşük çalışma standartlarının tüm dünyada kayıt dışı ekonominin genişlemesine ve çocuk istihdamının artmasına da sebep olduğu savunulmaktadır. Bu sebeple düşük çalışma standartlarının ticareti en düşük standartlarda bir yarışa çevirip çevirmediğini bu göstergeler üzerinden incelemek, mevcut durumu daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

3.5.1. Ücretler

Heckscher-Ohlin ticaret teorisine göre uluslararası ticaretin tüm taraflara aynı getiriyi sağlaması mümkün değildir. Bu teoriye göre; ülkeler bol olan kaynakları bakımından uluslararası ticaretten kârlı çıkarken, kıt olan kaynakları için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Bu yüzden ülkeler emek ve sermayenin farklı birleşimleri ile üretim yaparak uluslararası ticaretten kârlı çıkmaya çalışmaktadır. Emek faktörü bol olan bir ülke emek yoğun üretimi tercih ederken, sermaye birikimine sahip olan ülkeler ise sermaye yoğun üretime yönelecektir. Bu sebeple, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ülkeler arasında ücret ve istihdam açısından farklılıkların oluşmasına neden olmaktadır.³⁹⁹ Serbest ticareti savunan Heckscher-Ohlin modelinden yola

³⁹⁸ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.67.

³⁹⁹ Georgios Tsogas, “Labour Standards in International Trade, A Study in Theory and Policy”, s.76.

ıkan ve daha korumacı bir anlayışa sahip Stolper-Samuelson modeline göre ise ticaretin küreselleşmesi vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücretleri arasındaki farkı arttıracaktır. Ancak bu duruma rağmen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret farklılıkları ise giderek azalacaktır. Bu teorinin diğer bir iddiası ise küresel rekabete bağlı olarak üretim maliyeti azalırken, gelişmiş ülkelerdeki düşük vasıflı işgücünün ücretleri daha fazla düşüş gösterecektir.⁴⁰⁰ çünkü gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu en önemli rekabet avantajı bol ve vasıfsız işgücüdür. Bu yüzden gelişmekte olan ülkeler, bu üretim faktörünü yoğun olarak üretimde kullanacak ve gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işgücü bu rekabetten olumsuz açıdan etkilenecektir. Bu teorinin iki varsayımı en düşük standartlarda yarış tezini desteklemektedir. Bunlardan ilki gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının azalması iddiasıdır. İkincisi ise gelişmiş ülkelerde emek yoğun sektörlerde ücretlerin zamanla düşmesidir. Bu varsayımların ne ölçüde geçerli olduğunu anlamak için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ücretler ve çalışma standartları arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir.

Üretim küreselleşmesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ücretleri etkilemektedir. Bu etki, düşük çalışma standartlarına sahip gelişmekte olan ülkeler ile yüksek standartlara sahip gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin ve DDY hacminin artmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁰¹ Gelişmekte olan ülkeler düşük vasıflı işgücünün ürettiği katma değeri düşük malların ihracatı ile gelişmiş ülkelerdeki ücretleri etkilemektedir. Nitekim bazı yazarlarda gelişmiş ülkelerdeki ücretlerin düşmesini, gelişmekte olan ülkeler ile yapılan emek yoğun üretime dayanan ticari mallara dayandırmaktadır.⁴⁰² Stolper-Samuelson etkisi açısından Kuzey-Güney Amerika arasındaki ticaretti inceleyen bazı araştırmalar da benzer sonuçları elde ettiği iddia etmektedir. Bunula birlikte, Uzakdoğu Asya ve Latin

⁴⁰⁰ Mariano Bella, Beniamino Quintieri, “The Effect of Trade on Employment and Wage in Italian Industry”, **LABOUR**, Vol.14, No.2, 2000, s.292.

⁴⁰¹ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve alışma Standartları”, s.51-52.

⁴⁰² Mathias Dewatripont, Andre Sapir and Khalid Sekkad, **Trade and Jobs in Europe: Much Ado About Nothing?**, Oxford University Press, 1999, s.79.

Amerika üzerinde yapılan diğer araştırmalara göre ise yüksek ve düşük vasıflı işçilerin ücretleri arasındaki ücret eşitsizliği artmaktadır.⁴⁰³

Üretimin küresel bir boyut kazanması ile birlikte ÇUŞ'lar bu süreçteki en önemli aktör konumuna gelmişlerdir. ÇUŞ'ların üretimlerinin emek yoğun kısımlarını çalışma standartlarının düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ücretlerin giderek erimesine neden olduğu savunulmaktadır. Nitekim ÇUŞ'ların gelişmekte olan ülkelerdeki ücretler üzerinde oldukça önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle hazır giyim, ayakkabı ve oyuncak üreten emek yoğun endüstrilerde bu durum daha da belirgindir. Kimi yazarlara göre uluslararası rekabette üretim maliyetinin düşürülmesi için ÇUŞ'lar ücretleri olabildiği kadar aşağıya çekmeye çalışmaktadırlar. ÇUŞ'ların gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz iş gücünü kullanma çabaları, gelişmiş olan ülkelerdeki ücret ve yaşam standartları üzerinde oldukça yıkıcı bir etkiye de sahiptir.⁴⁰⁴ Küreselleşme ÇUŞ'ların sahip olduğu mal ve sermayeyi dünya üzerinde serbestçe hareket ettirebilme imkânı vermesine rağmen emek için aynı mobilite söz konusu değildir. Ulusal sınırlar içerisine hapsolan ve mobilitesi sermayeye göre çok daha sınırlı olan işgücü sermayeye karşı pazarlık gücünü giderek kaybetmektedir. Bu durumun ise özellikle vasıfsız işgücü için ücret ve istihdam gibi konulardaki istikrarsızlıkların ve belirsizliklerin artması anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵ Ancak ÇUŞ'ların ücretlere olan etkisi bir yana, bazı düşünürlere göre küresel rekabet sonucunda gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretler normal bir durumdur. Ayrıca bu ülkelerde ücretler yükseltilirse hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler bundan olumsuz olarak etkilenecektir. Eğer gelişmekte olan ülkelerdeki her hangi bir sektörde ücretler yükseltilirse, bu sektör küresel rekabetten korunması da gerekmektedir. Bu durumda bu sektördeki üretim için iç talep yeterli olmazsa işsizliğin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Birçok gelişmekte olan ülke için ücretlerin yükseltilmesine bağlı olarak işsizliğin engellenmesi pek de mümkün görünmemektedir. İşsiz kalan ve

⁴⁰³ Sugata Marjit, Hamid Beladi and Avik Chakrabarti, "Trade and Wage Inequality in Developing Countries", **Economic Inquiry**, Vol.42, No.2, 2004, s.295.

⁴⁰⁴ Reza Hasmath, Jennifer Hsu, "Big Business, NGOs and Labour Standards in Developing Nations", **Asian Journal of Social Policy**, Vol.3, No.1, 2007, s.3.

⁴⁰⁵ Zeki Parlak, "Küreselleşme ve Çalışma Standartları", s.52.

sosyal koruma ve yüksek ücret beklentileri son derece sınırlı olan bu vasıfsız iş gücü, gelişmekte olan ülkelerdeki ücretleri baskılamakla kalmayacak aynı zamanda yalnızca düşük ücretlerle rekabet edebilecek marjinal endüstrileri de güçlendirecektir.⁴⁰⁶ Bu, gelişmekte olan ülkelerdeki mevcut çalışma standartlarının daha da düşmesi anlamına gelmektedir.

Kimi yazarlar ÇUŞ'ların üretimlerinin emek yoğun kısımlarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmasının bu ülkelerde ücretler üzerinde olumlu bir etkiye neden olabileceğini ileri sürmektedir. Zira ÇUŞ'lar çoğunlukla çalışanlarına yerel firmalardan daha yüksek ücret ödemektedir. ÇUŞ'lar bu sayede çalışanlarının moralini yükseltmekte, verimliliğini arttırmakta ve işgücü devrini azaltmaktadır. Örneğin Nike'nin Uzakdoğu'daki üretim alanlarında çalışan işçilerin ücretleri yerel firmalardaki çalışanlara kıyasla daha yüksektir. Vietnam ve Endonezya gibi ülkelerde Nike'in işçilere ülke ortalamasının üstünde ücret ödediği bilinmektedir.⁴⁰⁷ Ayrıca bu durum gelişmiş ekonomiler için de geçerli bir durumu oluşturmaktadır. Örneğin Birleşik Krallık'da faaliyette bulunan ÇUŞ'ların sahip olduğu çalışma standartları yerel firmalara göre çok daha yüksektir.⁴⁰⁸ Öte yandan ÇUŞ'ların üretimlerini çalışma şartlarının ve emek maliyetinin düşük olduğu ülkelere ve bölgelere kaydırması, gelişmiş ülkeler için ücretlerin düşmesine neden olacağı savunulmaktadır. Gelişmiş ülkelerin üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaptırmaları rekabet güçlerini zayıflatacağı için kendi ülkelerinde çalışma standartlarını düşürme konusunda daha istekli davranabileceklerdir. Haliyle bu ülkelerde çalışma şartları ağırlaşacak ve ücretler ise düşecektir.⁴⁰⁹ Bu tür varsayımlara rağmen şimdilik böyle bir etkinin varlığı iddia edildiğinden daha düşüktür. Kimi yazarlar düşük ücretli ülkeler ile yapılan ticaretin, gelişmiş ülkelerde ücretler üzerinde oldukça küçük bir etkisinin bulunduğunu ileri sürmektedir.⁴¹⁰ Mevcut verilere göre geliştirmekte olan ülkelere düşük standartların gelişmiş

⁴⁰⁶ Ray Marshal, "The Important of International Labour Standards in a More Competitive Global Economy", **International Labour Standards and Economic Interdependence**, 1994, s.70.

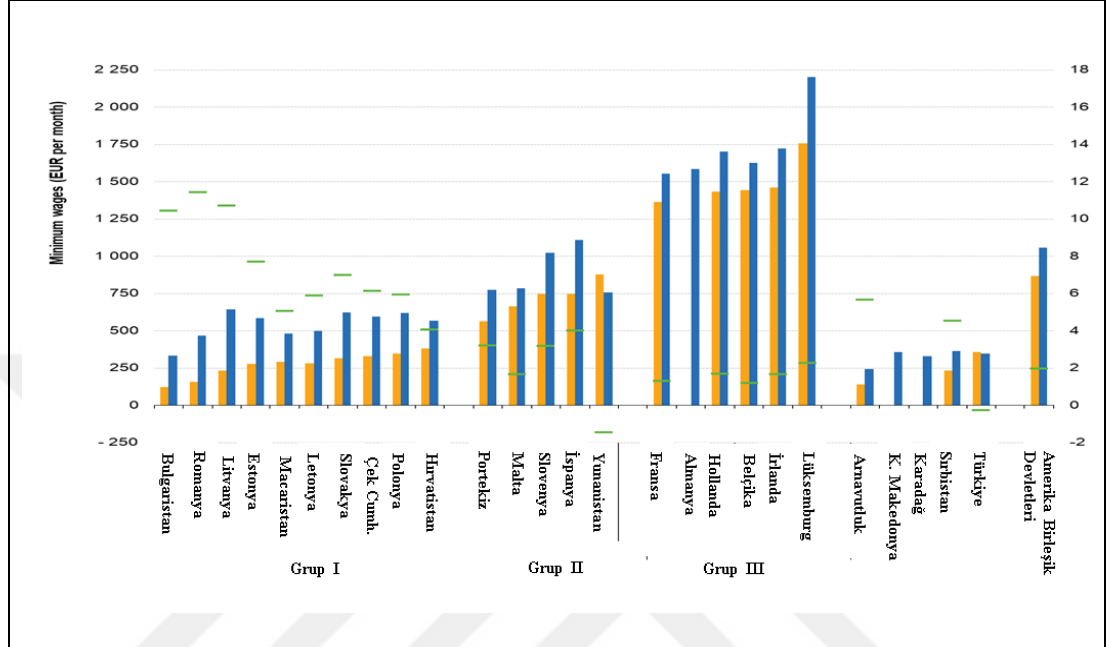
⁴⁰⁷ Reza Hasmath, Jennifer Hsu, 2007, s.4.

⁴⁰⁸ OECD, **Employment Outlook**, 1994, s.161.

⁴⁰⁹ Maria Artuso, Carolan McLarney, "A Race to the Top: Should Labour Standards Be Included in Trade Agreements?", **The Journal for Decision Maker**, Vol.40, No.1, 2015, s.5. (1-14)

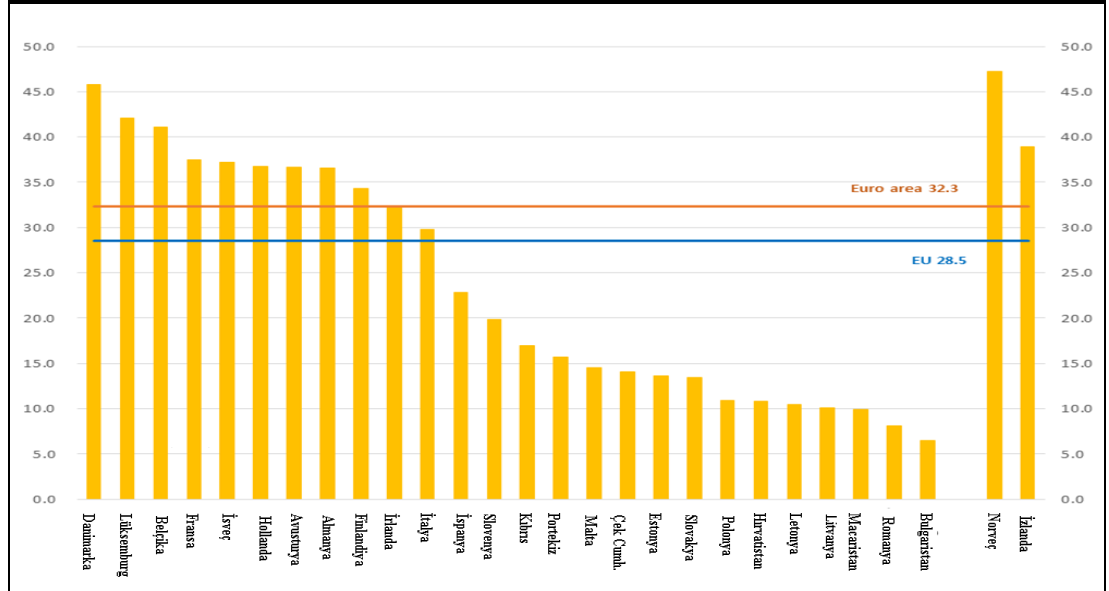
⁴¹⁰ Dani Rodrik, **Has Globalization Gone Too Far?**, Institute for International Economics, USA, 1997, s.12-13.

ülkelerdeki ücretlere olan etkisi, Grafik 3.2’de Avrupa’da minimum ücretler ve Grafik 3.3’de ise ortalama saatlik ücretler bakımından gösterilmektedir.

Grafik 3.2: Avrupa’da Minimum Ücretler 2011-2021

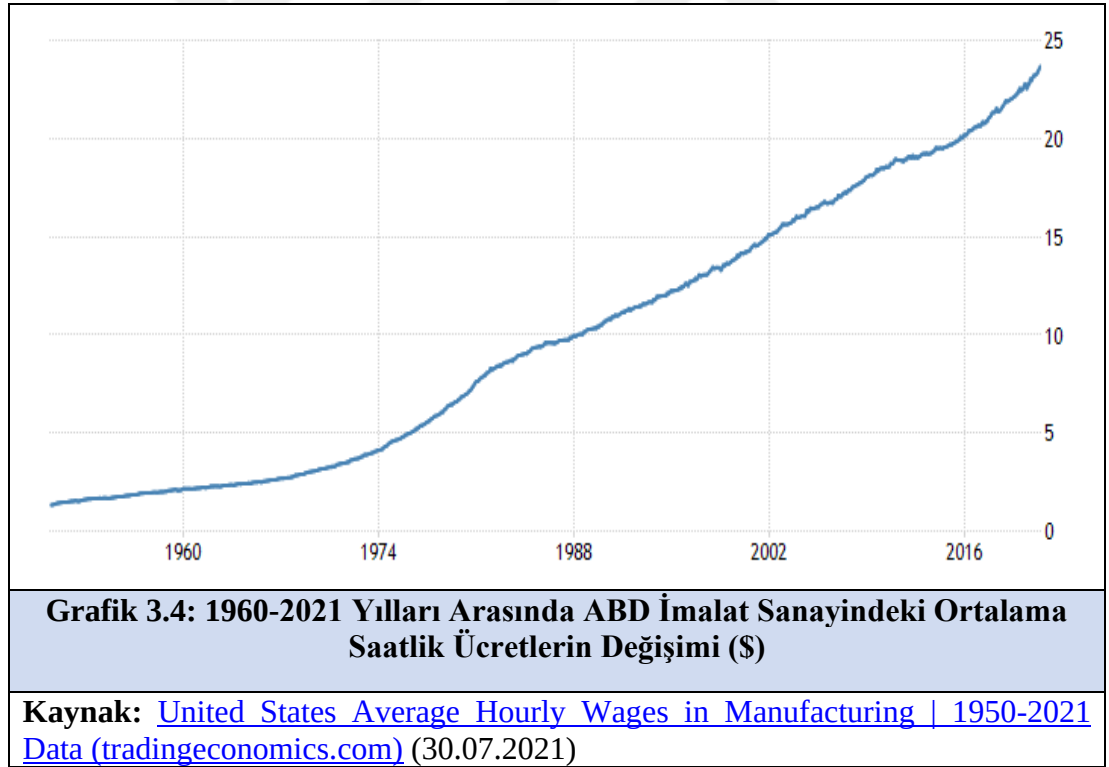
Kaynak: [Minimum wages, July 2011 and July 2021 \(EUR per month and %\).png \(1247×1460\) \(europa.eu\)](#) (30.07.2021)

Grafik 3.3: Avrupa’da Ortalama Saatlik Ücretler (Euro)

Kaynak: [File:Estimated hourly labour costs, 2020 \(EUR\) F2 Final.png - Statistics Explained \(europa.eu\)](#) (12.12.2021)

Her iki grafikte de görüldüğü üzere gelişmiş ülkelerdeki minimum ve ortalama saatlik ücretler gelişmekte olan ülkelere göre çok daha yüksektir. Stoper-Samuelson teorisinin aksine gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret makası hâlâ açıktır. Gelişmiş ülkelerdeki ücretlerin seviyesi en düşük standartlarda yarış tezinin ücretler konusundaki endişelerinin yersiz olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkeler ile önemli ticari ilişkileri olan ABD'nin en düşük standartlarda yarış tezi açısından incelemesi ayrıca önem arz etmektedir. Çünkü ABD küresel ticaret hacmi en büyük ülke olmanın yanında, ayrıca düşük çalışma standartlarına sahip gelişmekte olan ülkeler ile önemli ticari ilişkileri olan bir ülkedir. Ancak bu ticari ilişkisine rağmen ABD'deki imalat sanayindeki saatlik ücretlere baktığımızda, düşük çalışma standartlarına sahip ülkeler ile yapılan ticaretin ABD'deki ücretleri etkilemediği görülmektedir.

Grafik 3.4'e baktığımızda, 1960'dan 1990'lı yıllara kadar ABD imalat sanayindeki ortalama saatlik ücretlerin yaklaşık olarak 3 kat arttığı görülmektedir. 1990-2021 arasında ise saatlik ücret artışları yaklaşık olarak 2-2,5 kat civarına ulaşmıştır. Küreselleşmenin ivme yakaladığı 1970'li yıllardan itibaren küresel

rekabetin etkisi ile ABD’de imalat sanayindeki ücretlerin azalması bir yana, ücret artışlarının hız kazandığı görülmektedir. ABD’nin Çin, Meksika, Vietnam ve Hindistan gibi düşük çalışma standartlarına sahip gelişmekte olan ülkeler ile oldukça önemli ticari ilişkileri mevcuttur. Bu duruma rağmen ABD’deki imalat sanayindeki ücretler de en düşük standartlarda yarış iddialarını desteklememektedir. Daha önceden de değindiğimiz üzere, düşük çalışma standartlarına sahip emek yoğun sektörlerin ihracat başarısı zannedildiğinden çok daha düşük olduğu için küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ülkelere olan etkisi de sınırlı bir görünüm arz etmektedir.

Düşük ücretli ülkeler ile yapılan ticaretin gelişmiş ülkelerdeki ücretler üstünde bir baskı oluşturarak aşağıya doğru çekemediği görülmektedir. Ancak bu kısımda Stolper-Samuelson teorisine göre sorulması gereken diğer bir soru, gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işgücünün yoğun olduğu sektörlerdeki ücret artışlarının yeterli olup olmadığıdır. Daha önce de değindiğimiz üzere, bazı araştırmalara göre gelişmiş ülkelerde, düşük-yüksek vasıflı iş gücü arasındaki ücret farklılıkları artış göstermektedir. Bu araştırmalara rağmen ücret farkının doğrudan doğruya gelişmekte olan ülkeler ile yapılan ticaret bir sonucu olduğunu söylemek çok da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Çünkü bu duruma etki eden birçok unsurun mevcut olduğu bilinmektedir. Nitekim emek yerine ikame edilebilen makinelerin üretimde kullanılmaya başlanması, üretim teknolojilerinin sürekli gelişmesi, vasıflı işgücü istihdamının artması ve bu çalışanların istihdam edildiği sektörlerin genişlemesi, uluslararası alanda ülkeler arasındaki üretim teknolojileri farklılıklarının azalması ve vasıfsız emeğin uluslararası kullanımının azalması gibi faktörler vasıflı ve vasıfsız işgücü ücretleri arasındaki farkı arttıran temel unsurlardır.⁴¹¹

Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerdeki ücretlerin genel durumu en düşük standartlarda yarış iddialarını desteklememektedir. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki ücretler gelişmekte olan ülkelere göre kıyasla hâlâ çok yüksektir. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde çalışanlar açısından hayati öneme sahip olan asgari ücretlerin de iyi bir seviyede olduğu görülmektedir. Ek olarak, gelişmekte olan

⁴¹¹ Robert E. Baldwin, “The Effect of Trade and Direct Foreign Investment on Employment and Relative Wages”, **NBER Working Paper**, Working Paper No. 5037, 1995, s.9-10.

lkeler ile önemli bir ticari ilişkileri bulunan ABD'nin ücrete yönelik istatistikleri en düşük standartlarda yariş endişelerinin yersiz olduğuna işaret etmektedir. Çünkü küresel ticaretin serbestleştiği yıllardan itibaren ABD'nin emek yoğun sektörlerinde ücretlerin öncesine göre daha fazla arttığı görülmektedir.

3.5.2. İşsizlik ve İstihdam

İşsizlik, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden bağımsız olarak tüm ekonomiler için en önemli sorun alanlarından birisidir. Dünyada işsizlik oranlarının artış göstermesinde esasen iki faktör önemli rol oynadığı ifade edilmektedir. Bunlardan ilki üretimde otomasyonun yaygınlaşması ve teknolojik gelişmelerdir. Üretim sürecinde otomasyonun hızla artmasına paralel olarak emek faktörü üretimdeki ağırlığını kaybetmektedir. İşsizliğin ikinci kaynağı ise üretimin ve ticaretin küreselleşmesidir. Sermaye akışkanlığının artması ve üretimin ucuz işgücünün bulunduğu bölgelere ve ülkelere doğru kayması, özellikle gelişmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada işsizliğin artmasının nedeni olduğu savunulmaktadır.⁴¹²

Üretimin küresel bir boyut kazanması ve artan sermaye hareketliliği, sermayenin herhangi bir ülke­deki işgücü piyasasına olan bağımlılığını ortadan kaldırarak küresel alandaki geniş bir işgücü havuzuna erişim sağlamasına olanak tanımaktadır. Sermayenin küresel işgücüne erişim sağlayabilmesi ise emek piyasalarında rekabetin de küreselleşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden dünyadaki birçok emek piyasası "ucuz işgücü rezervleri" ile rekabet etmek zorunda kalmakta ve bu durumdan olumsuz olarak etkilenmektedir. 1980 sonrası neo-liberal politikaların uygulamaya konulmasına eşlik eden zelleştirme, sendikaların pazarlık glerinin erimesi, emek piyasalarının kuralsızlaşması ve çUş'ların küresel ticarete giderek güçlenmesi gibi etkenler işsizliğin tüm dünyada artmasına ve kronik bir sorun haline gelmesine neden olmuştur.⁴¹³ Ne var ki işsizliğin küresel bir sorun haline gelmesindeki en önemli sebep olarak üretimin küreselleşmesi gösterilmektedir. Öyle ki sermaye ve teknoloji sıkıntısı çeken gelişmekte olan lkeler, DYY'leri çekebilmek

⁴¹² Zeynep Erdiç, "Küreselleşmenin İstihdama Etkisi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, 1999, s.116. (111-120.)

⁴¹³ Yücel Uyanık, 2008, s.214.

için vergi muafiyeti, çalışma mevzuatının uygulanmaması, örgütlenmenin engellenmesi ve uluslararası yatırımcının alabildiğine korunması gibi politikalar izlemişlerdir. Bu politikaların bir sonucu olarak ÇUŞ'lar, üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere doğru kaydırmıştır.⁴¹⁴ Nihayetinde üretimin küreselleşmesi gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerdeki işsizliği farklı bağlamlarda etkilemiştir.

Küresel üretimin istihdam üzerindeki etkilerini DDY'nin köken ülkeleri açısından ele aldığımızda, işçi ve işveren taraflarının bu konuda farklı yaklaşımlara sahip olduğu görülmektedir. İşçi tarafı, ÇUŞ'ların üretimlerini geliştirmekte olan ülkelere kaydırması sonucunda gelişmiş ülkelerdeki istihdamın olumsuz olarak etkilendiğini savunurken, işveren tarafı ise böyle bir etkinin mevcut olmadığını ileri sürmektedir. Ancak birçok yazar üretimin küresel bir boyut kazanmasının gelişmiş ülkelerdeki istihdamı olumsuz etkilendiğini ve bu ülkelerde işsizliğe sebep olduğunu iddia etmektedir. ÇUŞ'lar üretim için gerekli olan yüksek vasıflı işgücünü köken ülkeden sağlarken düşük vasıflı iş gücünü ise küresel piyasalardan temin etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız iş gücü istihdam fırsatlarını geliştirmekte olan ülkelere kaptırdığından dolayı işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca bu durumun diğer bir sonucu ise, gelişmiş ülkelerdeki işgücünün vasıf seviyesinin sürekli olarak yükselmesi ve vasıfsız işgücünün istihdam alanlarının giderek daralmasıdır.⁴¹⁵

Gelişmiş ülkelerde işsizliğin artışı, ayrıca düşük standartların küresel ticarete rekabet aracı olarak kullanılmasına da atfedilmektedir. Nitekim yüksek ve düşük çalışma standartlarına sahip olan ülkeler arasında yapılan ticaretin, yüksek standartlara sahip gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde işsizliği arttırdığı gözlemlenmiştir. Geliştirmekte olan ülkelerdeki kötü çalışma şartlarına sahip vasıfsız emek ile üretilen rekabet gücü yüksek ürünlerin gelişmiş ülkelerin iç pazarına giriş yapması, gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız emeğin küresel rekabetten olumsuz olarak etkilenmesine neden olmaktadır. Bu rekabetin bir sonucu olarak ise gelişmiş ülkelerde vasıfsız emeğin istihdamı daralmakta ve bu sektörlerde çalışanların ise

⁴¹⁴ Ali Sırrı Yılmaz, Beyzade Nadir Çetin, "Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri", **E-Journal of New World Sciences Academy**, Vol.3, No.1, 2007, s.18-19.

⁴¹⁵ Aysen Tokol, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Dora Yayınevi, 5. Baskı, 2014, s.147.

çalışma şartları kötüleşmektedir.⁴¹⁶ Gelişmiş sanayi ekonomilerindeki işgücü piyasalarının sıkıntılı durumu, toplumdaki birçok etkili grubun (politika yapıcılar, işçi savunucuları ve genel olarak uzmanların) bu sorunların doğrudan küreselleşmeyle ilişkilendirmesine yol açmıştır. Bu gruplar, hem ithalat kaynakları hem de yabancı yatırımcılara ev sahipliği yapan düşük ücretli ülkelerden gelen yoğun rekabetin, düşük vasıflı işçilerin kötüleşen servetlerinden büyük ölçüde sorumlu olduğunu iddia etmektedir. Öte yandan uluslararası ticaret çalışan pek çok düşünür, düşük ücretli ülkelerle olan ticaretin gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde iş ve istihdam kaybına yol açmasının kaçınılmaz olduğunu savunsalar da bu kaybın sanıldığından çok daha küçük olduğunu ve bu konuda teknolojik gelişmelerin çok büyük bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedirler.⁴¹⁷ Nitekim hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun olan imalat sektöründe istihdam hızla daralmaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerde endüstrisizleşme (deindustrialisation) politikalarının gelişmekte olan ülkelere nazaran çok daha erken bir dönemde başladığı bilinmektedir. Bu durum küresel ticaretten bağımsız olarak imalat sanayinde pek çok iş ve istihdamı yok etmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin küresel ticarete sermaye-yoğun ürünlerin üretiminde de ciddi bir rekabet gücüne sahip olduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁸ Daha ilginç olanı ise gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma standartlarına sahip sektörlerin ihracat performansları iyi olan sektörlerle kıyasla çok daha kötü olmasıdır.⁴¹⁹ Bu sebeplerden dolayı gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun ve düşük çalışma standartlarına sahip katma değeri düşük üretimin küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ülkelerdeki imalat sanayine etkilerinin son derece sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Yine de bazı yazarlara göre, düşük çalışma standartlarının küresel ticarete rekabet gücü olarak kullanılması gelişmekte olan ülkelerdeki çalışma standartlarının yükseltilmemesi konusunda bir baskı da oluşturmaktadır.⁴²⁰

⁴¹⁶ Mariano Bella, Beniamino Quintieri, 2000, s.291.

⁴¹⁷ Dani Rodrik, 1997, s.12.

⁴¹⁸ Anthony Black, Stephanie Craig and J. Paul Dunne, “Why was Manufacturing Employment Decline so Rapidly?” **Econ3**, 2018, s.1-3.

⁴¹⁹ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.66.

⁴²⁰ Maria Artuso, Carolan McLarney, 2015, s.5.

Üretimin küreselleşmesinin gelişmiş ülkelerin yanında gelişmekte olan ülkelerin istihdam yapıları üzerinde de hem olumlu hem de olumsuz etkileri mevcuttur. ÇUŞ'ların üretimlerini gelişmekte olan ülkelere kaydırmasıyla, DYY'lerin bu ülkelerde çok sayıda yeni istihdam fırsatları yaratması olumlu bir etkidir. Bu yeni istidam fırsatları ÇUŞ'ların “yatırımı gerçekleştirme şekline” bağlıdır. Zira ÇUŞ'ların gelişmekte olan ülkelerde üretim yapmak için yeni üretim tesisleri kurdukları gibi yerli işletmeler ile ortaklık kurmaları ve yerli bir şirketi satın almaları da söz konusudur. Yeni üretim tesislerinin kurulması açık bir şekilde istihdamı arttırıcı bir etkiye sahiptir. Ancak diğer iki durum için istihdama olan etkisini ölçmek son derece zordur. Fakat ÇUŞ'ların üretim maliyetlerini düşürmek için taşıeronluk ve otomasyon kullanımı gibi farklı yöntemlere başvurduğu görülse bile, ortaklık kurulması halinde gelişmekte olan ülkelerdeki istihdamın arttığı görülmektedir.⁴²¹

Öte yandan ÇUŞ'ların üretimlerini küreselleştirmesinin gelişmekte olan ülkelerdeki istihdam üzerindeki olumsuz etkisine baktığımızda ise, her şeyden önce bu durumun doğrudan bir sonucu olarak gelişmekte olan ülkelerdeki vasıfsız emek istihdamının aşırı arttığını görebilmekteyiz. Bu durum gelişmekte olan ülkelere vasıflı işgücü istihdamını azaltmakta ve bu işçiler işsizlik tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.⁴²² Ayrıca ÇUŞ'ların ücretleri son derece düşük olduğu için çocukları istihdam etmesi de yetişkin emeğin istihdam alanlarını daraltmaktadır. Düşük çalışma standartlarının gelişmekte olan ülkelere işsizliğin artmasına neden olduğu diğer bir durum ise ticari yaptırımlar aracılığı ile dolaylı olarak gerçekleşebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde çalışma standartlarının düşük olması gelişmiş ülkeler için haksız rekabet olarak nitelendirilmektedir. Nitekim kendilerini bu rekabetten korumak isteyen gelişmiş ülkeler tarafından ticari yaptırımların veya kotaların uygulandığı görülmektedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelerdeki düşük çalışma şartlarına sahip sektördeki üretimi, düşen mal talebine bağlı olarak azaltmaktadır. Bunun sonucu ise bu sektörlerdeki

⁴²¹ Aysen Tokol, 2014, s.148.

⁴²² Ali Sırrı Yılmaz, Beyzade Nadir Çetin, 2007, 27.

istihdamın daralmasıdır.⁴²³ Gelişmekte olan ülkelerde işsizliği arttıran başka bir sebep ise ÇUŞ'lar ve bu ülkelerdeki yerel firmalar arasındaki rekabetin artış göstermesidir. Sermayenin esnekliğinin artması ÇUŞ'lara rekabet avantajı sağlamasına rağmen aynı avantajı geliştirmekte olan ülkelerdeki yerel firmalar için söyleyebilmek mümkün değildir. Küreselleşmenin sağladığı fırsatlardan farklı sebeplerden dolayı (sermaye, örgütlenme ve teknoloji) yeteri kadar faydalanamayan birçok yerel firma yıpratıcı bir küresel rekabet ortamı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ise geliştirmekte olan ülkelerde işsizliğin artmasına ve kayıt dışı ekonominin gelişmesine neden olmaktadır.⁴²⁴

Küreselleşmenin gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkelerdeki işsizliği körüklemesi ve arttırmasının yanında, işsizliğin süresi üzerinde de bazı olumsuz etkileri olduğu ifade edilmektedir. Küreselleşme ile birlikte, dünya genelinde süresi bir yıldan daha fazla olan işsizlik oranı giderek artmıştır. İş arama sürecinin artış göstermesi ise çalışanların daha düşük çalışma standartlarına sahip olan sektörlerde çalışma isteklerinin artmasına neden olmaktadır.⁴²⁵ Özellikle geliştirmekte olan ülkelerde bu durumun etkileri çok daha belirgindir. İşsizlik sigortası gibi sosyal koruma mekanizmalarının yetersiz olması, geliştirmekte olan ülkelerde işsizliğin hane halkı üzerindeki baskısını daha da arttırmaktadır. Yoksulluk ile işsizlik birleştiğinde, işsiz olan birey daha korumasız ve alternatifsiz kalmaktadır. Bu çaresizlik emeğin çalışma hayatında iş seçebilme lüksünü son derece sınırlandırdığından dolayı düşük çalışma şartlarına sahip alanlarda istihdam edilmeye daha yatkın ve istekli davranmasına neden olmaktadır.⁴²⁶ Bu açıdan ele alındığında, işsizliğin çalışma standartlarının düşmesine sebep olduğu da görülmektedir. Bu sebeple çalışma standartlarının yükseltilmesinin geliştirmekte olan ülkelerde işsizliği azaltacağı savunulmaktadır. Kadın ve çocuk istihdamına yönelik düzenlemeler, örgütlenmenin gelişmesi, günlük ve haftalık maksimum çalışma sürelerinin sınırlandırılması emeğin

⁴²³ Maria Artuso, Carolan McLarney, 2015, s.6.

⁴²⁴ Helen V. Milner, Nita Rudra, "Globalization and the Political Benefits of the Informal Economy", **International Studies Review**, Vol.17, No.4, 2015, s.666.

⁴²⁵ Yücel Uyanık, 2008, s.218.

⁴²⁶ Milena Pinguel Cubeiro Roriguez, "Compliance with Labor Standards: Measuring the Effectiveness of Policies Against Child Labor and Modern Slavery in Brazil", **Yüksek Lisans Tezi**, Radbound University, Holland, 2017, s.21.

daha fazla istismarını engelleyecektir. Buna bağılı olarak çalışma standartlarının kötü olduğu ve emeğin sömürüldüğü sektörlerde emek talebi artacağı için gelişmekte olan ülkelerde işsizlik azalacaktır.⁴²⁷ Bu iddialara karşın bazı yazarlar çalışma standartlarının bir maliyet olduğunu ve bu nedenle çalışma standartlarının ve ücretlerin artmasının işsizliği arttırdığını ileri sürmektedir. Öyle ki bu yazarlar minimum ücretin artmasının işsizliği de arttırdığını ve bu durumun düşük ücret ile çalışan işçilerin gelirlerinde kayda değer bir düşüşe yol açtığı savunmaktadır.⁴²⁸

Küresel üretim ve işsizlik arasındaki ilişkiyi en düşük standartlarda yarış açısından da analiz etmek gerekmektedir. Bu teze göre gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük vasıflı işgücü ile yaptığı üretim küresel ticaret üzerinden gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işgücünün istihdam alanlarını yok etmektedir. Zira düşük çalışma standartlarının sağladığı rekabet avantajı, gelişmekte olan ülkelerin benzer ürünleri daha ucuza üretebilmesine olanak tanımaktadır. Katma değeri düşük olan bu ürünlerin gelişmiş ülkelerin iç pazarına girmesi durumunda, iç piyasadaki benzer ürünlerin fiyatları düşmekte ve dolayısıyla gelişmiş ülkelerde bu ürünlerden elde edilen gelirler ve bu ürünlere yönelik yatırımlar da azalmaktadır. Sonuç olarak, bu ürünleri üreten emek yoğun sektörlerde düşen kâr marjına bağılı olarak, ücretler düşmekte veya ücretler rijit ise işsizlik artmaktadır. Ancak bazı araştırmalar düşük çalışma standartlarının gelişmiş ülkelerde ücretler üzerindeki etkisinin zayıf olduğuna işaret etmektedir.⁴²⁹ Bu iddialardan ilki olan ücrete değindiğimizden dolayı, bu durumun işsizlik üzerine olan etkisine de değinmek gerekmektedir. Tablo 3.6’da seçili gelişmiş ülkelerin yıllar içerisindeki işsizlik oranları gösterilmiştir.

⁴²⁷ Herbert Feis, “International Labour Legislation in the Light of Economic Theory”, **International Labour Standards and Economic Interdependence**, 1994, s.35.

⁴²⁸ Almeida R., K. Terrell, “Minimum Wage in Developing Country: Helping or Hurting Workers?”, **World Bank Employment Policy Primer**, Washington, 2008, s.4-5.

⁴²⁹ Ajit Singh, Ann Zammit, “The Global Labour Standards Controversy: Critical Issues for Developing Country”, **Munich Personal REPEC Archives**, MPRA Paper No. 53480, 2000, s.16.

Tablo 3.6: 2000-2019 Arası Seçili Gelişmiş ülkelerdeki İşsizlik Oranları (%)

Ülkeler	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2019
Avusturya	-	4,2	3,9	5,6	4,8	5,7	4,5
Belçika	6,5	9,7	6,9	8,4	8,3	8,5	5,4
Kanada	8,2	9,5	6,8	6,8	8,1	6,9	5,7
Danimarka	7,2	6,7	4,3	4,8	7,8	6,3	5,1
Fransa	9,4	11,9	9,6	8,9	9,3	10,4	8,4
Almanya	-	8,3	8,0	11,3	7,0	4,6	3,1
İrlanda	13,4	12,3	4,5	4,6	14,6	10,0	5,0
Japonya	2,1	3,1	4,7	4,4	5,0	3,4	2,4
Hollanda	6,1	8,4	3,7	5,9	5,0	6,9	3,4
Birleşik Krallık	6,8	8,6	5,5	4,8	7,9	5,4	3,8
ABD	5,6	5,6	4,0	5,1	9,6	5,3	3,7
Kaynak: OECD, 2021.							

Tabloyu yorumlamadan önce “Doğal İşsizlik Oranı” kavramının ne olduğuna değinmek işsizliğin negatif sonuçlarını daha iyi anlamamıza yardım edecektir. Doğal işsizlik oranı “*ekonominin tam istihdam halinde olduğu zamanda bile kaçınılmaz olarak görülen işsizlik*” olarak tanımlanmaktadır. Doğal işsizlik ekonomi için gerekli ve olumlu sonuçlara sahiptir. Bu oran 1960’lı yıllarda % 4 iken günümüzde % 6 olarak kabul görmektedir.⁴³⁰ Tablodaki son veri yılı olan 2019 yılına baktığımızda Fransa hariç olmak üzere, işsizlik oranlarının tamamının doğal işsizlik oranının sınırını aşmadığını görebilmekteyiz. İşsizlik üzerinde etkisi olan birçok faktör olmakla birlikte (örn. 2010 yılı işsizlik oranları 2008-2012 yıllarındaki ekonomik krizin etkilerini taşımaktadır), Tablodaki ülkelerde işsizliğin düşük çalışma standartlarından etkilenmediğini söylemek mümkündür. Farklı bir ifade ile düşük çalışma standartlarının gelişmiş ülkelerdeki işsizliği arttırdığını kabul etsek bile, bu ülkelerdeki işsizlik oranlarının kendi ekonomileri için yıkıcı bir etkiye sebep olduğunu söylemek aşırı kötümserlik olacaktır. Avusturya, Japonya, Hollanda,

⁴³⁰ Mustafa Kemal Biçerli, s.436-437.

Birleşik Krallık ve ABD'deki işsizlik oranların yıllar içerisinde değişiklik göstermekle beraber, doğal işsizlik oranının sınırlarından çok da uzaklaşmadığı görülmektedir. Ayrıca Tablodaki tüm ülkeler ve tüm yıllar açısından işsizlik oranları birkaç istisna dışında sürekli tek haneli rakamlarda gezinmektedir. Bu yüzden seçili olan gelişmiş ülkeler açısından işsizlik gelişen ülkelerdeki gibi kalıcı ve çok ciddi bir sorun olmadığı görülmektedir. Ek olarak, ABD'nin gelişmekte olan ülkeler ile önemli ticari ilişkileri olduğundan dolayı özel bir duruma sahiptir. Fakat ABD'nin işsizlik oranları ve düşük çalışma standartlarına sahip ülkeler ile yapılan ticaret arasında anlamlı bir bağlantı görülmemektedir. Sonuç olarak, küresel üretimin gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin yegane kaynağı olarak değerlendirsek bile, mevcut verilerin en düşük standartlarda yarış tezi için öne sürülen iddiaları desteklemediğini açıktır.

3.5.3. Kayıt Dışı Ekonomi

Kayıt dışı ekonomi küreselleşmenin derinleştirdiği en önemli ekonomik sorun alanlarından birisidir. Bu sorundan gelişmiş ülkelere ziyade gelişmekte olan ülkeler daha fazla etkilenmektedir. Kayıt dışı ekonomide çalışanlar düşük ücretler, uzun çalışma süreleri, günlük ve haftalık dinlenme sürelerinden ve sosyal korumadan yoksunluk gibi düşük çalışma şartları altında istihdam edilmekte ve küresel ekonomi içerisindeki en kırılgan ve korumasız grubu oluşturmaktadır.⁴³¹ 1980'lerden itibaren kayıt dışı ekonominin genişlemesinde üç etkenin rol oynadığı savunulmaktadır. Bunlardan ilki, teknolojik ilerlemeler ile üretimde sermaye kullanımının artmasıdır. Bu yeni sermaye yoğun üretim açısından yapısal olarak yeterli donanımı ve vasfı olmayan ve işini kaybeden işçiler için ilk çıkış kapısını kayıt dışı ekonomi oluşturmuştur. İkincisi üretimin dev ölçekli fabrikalar yerine daha esnek ve daha küçük ölçekli işletmelerde gerçekleştirilmesidir. Son olarak ise maliyetleri düşürebilmek için üretimin bol ve ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere taşınmasıdır. Üretimin küresel bir boyut kazanması ile birlikte emek yoğun üretim gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Bu durumun emek piyasalarını derinden etkileyerek işsizliğin dünya genelinde artış göstermesine ve çalışanların kayıt dışı ekonomiye yönelmelerine neden olduğu savunulmaktadır. Ayrıca bu

⁴³¹ ILO, Rules of the Game, 2019, s.86.

yapılanma dünyada formel ekonomiden enformel ekonomiye giden bölünmenin de en önemli sebebi olarak görülmektedir.⁴³² Bu süreç genellikle üretim ve hizmetlerin taşeronlaşmasına ve istihdam ilişkilerinin aşınmasına neden olmaktadır. Nitekim 1990'larda artan küresel entegrasyon ve rekabet, farklı bağlamlarda kayıt dışı ekonominin genişlemesine katkıda bulunmuştur. ÇUŞ'lar, küresel rekabet güçlerini artırmak için üretimlerini genellikle düşük işçilik maliyetlerine sahip ülkelere kaydırmıştır. Bu ülkelerde kullandıkları taşeron işletmeler ise kısmen veya tamamen enformel sektörde faaliyet göstermektedir.⁴³³ Bu yüzden enformel sektör içerisinde yer alan üreticiler ve çalışanlar küresel meta zinciri ile küresel ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik üretim yapan hazır giyim, ayakkabı, tekstil ve elektronik endüstrisi gibi sektörler bu zincirin en önemli parçaları olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁴

Küresel ticarete bakıldığında formel yapı içerisinde ÇUŞ'ların ve enformel yapı içerisinde ise küçük ölçekli firmaların yer aldığı ikili bir yapı söz konusudur. Bu ikili yapının bütünleşmesini sağlayan temel unsurun ise emek maliyetidir. ÇUŞ'ların emek maliyetlerini düşürme çabaları formel ve enformel ekonominin birbirlerine olan bağımlılığını arttırarak kayıt dışı ekonominin varlığını tüm dünyada giderek güçlendirmektedir.⁴³⁵ Ayrıca üretimin küreselleşmesi ÇUŞ'lar için cazip fırsatlar oluşturmaya karşın ucuz işgücünün olduğu ülkelere ve bölgelere ulaşamayan yerel firmalar için ise yıkıcı bir rekabeti beraberinde getirmiştir. Bu durum da yerel firmaların kayıt dışı istihdam türlerini rekabet avantajı olarak görme eğilimlerini arttırmakta ve kayıt dışı sektörleri güçlendirmektedir.⁴³⁶ Kayıt dışı ekonominin gelişmesine neden olan diğer bir unsur ise gelişmekte olan ülkelerin küreselleşmeye adapte olabilmek için seçtiği ihracata dayalı sanayileşme politikasıdır. Bu politika çerçevesinde gelişmekte olan ülkeler rekabet avantajı kazabilmek ve ihracat

⁴³² Melek İpek, "Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler", *Çalışma ve Toplum*, C.40, S.1, 2014, s.167.

⁴³³ Martha Alter Chen, Renana Jhabvala and Frances Lund, **Supporting Worker in the Informal Economy: A Policy Framework**, WIEGO, International Labour Office, Geneva, 2002, s.4-5.

⁴³⁴ Marilyn Carr, Martha Alter Chen, **Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor**, WIEGO, Geneva: International Labour Office, 2002, s.7.

⁴³⁵ Melek İpek, 2014, s.169.

⁴³⁶ Marilyn Carr, Martha Alter Chen, 2002, s.3.

gelirlerini arttırabilmek için fason üretime yönlenmişlerdir. Bu durum gelişen ülkelerde ücret ve iş güvencesi başta olmak üzere sosyal güvenlik, örgütlenme ve toplu pazarlık gibi çalışma standartlarını düzenleyen yasaları ve kuralları önemli değişikliklere uğratmıştır.⁴³⁷

Kayıt dışı ekonomi ve çalışma standartları ilişkisi bazı yazarlara göre ekonomik olduğu kadar aynı zamanda politik bir meseledir. Çünkü kayıt dışı ekonominin hükümetleri yerel firmaların ülke piyasasına yönelik deregülasyon baskılarından koruyucu bir işlevi de vardır. Kayıt dışı sektör yerel firmaların uluslararası ticarette rekabet gücü elde edeceği emek maliyetini mümkün kılmaktadır. Ayrıca kayıt dışı istihdam değişen ekonomik taleplere karşı yerel firmalara esneklik de kazandırmaktadır. Bu sayede kayıt dışı istihdamdan faydalanabilen yerel firmaların hükümetlere yönelik piyasa reformu talepleri de azalmaktadır. Nitekim hükümetler enformel sektörün oluşturduğu baskı sayesinde formel sektör için düşük maliyetli ve esnek işgücünü mümkün kılabilmektedir.⁴³⁸

Kayıt dışı ekonominin özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada genişlemesi, rekabetin küreselleşmesine atfedilmektedir. Ancak ticaretin küreselleşmesi kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için fırsatlar da sunmaktadır. Buna göre gelişmekte olan ülkelerin küresel ticaretten her geçen gün daha fazla pay alması çalışma standartlarının zamanla yükselmesine olanak tanıyacaktır. Çünkü küresel ticaret gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerini arttırırken aynı zamanda bu ülkelerde işçi ücretlerinin de artmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece daha yüksek ücret elde eden ve kayıt dışı sektör içerisinde yer alan çalışanlar zamanla kayıtlı sektöre doğru geçebileceklerdir.⁴³⁹ Ancak bu tür bir başarı için ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağ kurulmasının gerektiği ifade edilmektedir. Çalışma standartlarının uygulanması ülkelerin ekonomik güçleri ile doğrudan ilişkili olduğu için gelişmekte olan ülkelerdeki refah artışına bağlı olarak uluslararası baskı kayıt dışı ekonominin azalmasına ve çalışma standartlarının yükselmesine katkıda

⁴³⁷ Melek İpek, 2014, s.167-168.

⁴³⁸ Helen V. Milner, Nita Rudra, 2015, 667.

⁴³⁹ Maria Artuso, Carolan McLarney, 2015, s.8.

bulunacaktır.⁴⁴⁰ Bu tür yaklaşımlara göre refah artışı tek başına kayıt dışı ekonominin azaltılabilmesi için yeterli değildir. Uygun politikaların oluşturulamaması halinde ekonomik istikrar ve büyüme sağlansa bile kayıt dışı ekonomi gelişmeye devam edecektir.⁴⁴¹

Öte yandan düşük çalışma standartlarının sağladığı üretim maliyeti fırsatları kayıt dışı ekonomiyi geliştirirken, bazı yazarlar küreselleşmenin getirilerinin kayıt dışı ekonominin azalmasında zannedildiği kadar etkili olamayacağını savunmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonominin küresel üretim için ucuz işgücü kaynağı sağladığı iddiasına karşın, bu sektörlerin büyük bir çoğunluğu sınırlı pazarların içerisinde hapsolmuş durumdadır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomide istihdam edilen çalışanlar küreselleşmenin getirilerinden yeterince yararlanamamaktadır.⁴⁴² Bu durum ayrıca kayıt dışı ekonominin küresel ticarete olan etkisini de sınırlandırmaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonomi içerisindeki kötü çalışma şartlarına sahip iş gücünün küresel ticarete olan bu sınırlı katkısı, en düşük standartlarda yarış iddialarının aksine düşük çalışma standartlarının gelişmiş ülkelere olan etkisini de azaltmaktadır. Bazı yazarlara göre kayıt dışı sektörde istihdam edilenler küreselleşmeden tam olarak yararlısalar bile gelir kaybı yaşamamaları mümkün değildir. Çünkü formel ve enformel sektör arasındaki sermaye geçişi son derece sınırlıdır. Bu durumun temel nedeni kayıt dışı sektörlerin çoğunluğunun ihracata yönelik mal üretmemesidir.⁴⁴³ Kayıt dışı sektörlerdeki üretimin yerel piyasalara yönelik olması, bu sektördeki çalışma standartlarının yükseltilebilmesi için yapılacak bir uluslararası girişimin de başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır. Kayıt dışılığı azaltmaya yönelik uygulanacak ticari yaptırımlar, kotalar ve boykotlar ihracata yönelik olan sektörlerdeki çalışma standartlarının yükselmesine olumlu bir katkı sağlama ihtimali

⁴⁴⁰ Maria Artuso, Carolan McLarney, 2015, s.8.

⁴⁴¹ Martha Alter Chen ve Diğerleri, 2002, s.4.

⁴⁴² Anne Trebilcock, "International Labour Standards and the Informal Economy", **Les Normes Internationales du Travail: Un Patrimoine pour l'Avenir** (Mélanges en l'honneur de Nicolas Valticos), 2004, s.587.

⁴⁴³ Marion Jansen, Ralf Peter and Jose Manuel Salazar-Xirinachs, **Trade and Employment: From Myths to Facts**, International Labour Office, 2011, s.134.

taşımaktadır. Ancak bu yöntemler ihracata dönük olmayan ve kayıt dışı ekonominin çoğunluğunu oluşturan çalışanlar için yeterli bir girişim olmayacaktır.⁴⁴⁴

Küresel rekabetin artmasıyla her ne kadar ÇUŞ'ların ve yerel firmaların rekabet üstünlüğü elde edebilmek için kayıt dışı sektörü çıkış kapısı olarak gördüğü savunulsa da üretkenlik üzerine yapılan araştırmalar tam tersini göstermektedir. Çünkü düşük çalışma standartlarına sahip olan kayıt dışı sektörün emek verimliliği çalışma standartlarının yüksek olduğu kayıtlı sektöre kıyasla son derece yetersizdir. Örneğin Güney ve Doğu Afrika'daki bazı ülkeleri kapsayan ve bu ülkelerdeki verimlilik farkını inceleyen bir araştırma da benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Yerel firmalardaki çalışanların verimliliği Doğu Afrika ülkelerinde Güney Afrika ülkelerine göre daha iyi durumdadır. Bunun temel sebeplerinden birisi olarak, çalışma standartlarının uygulanmasındaki katılık ve esneklik farkı gösterilmektedir. Güney Afrika'daki ülkelere göre nispeten daha yüksek olan çalışma standartları Doğu Afrika ülkelerine daha fazla emek verimliliği sağlamaktadır. Kayıt dışı ekonomideki emek verimliliği üzerine yapılan diğer bir araştırma da Hindistan ve on üç Afrika ülkesi üzerinden konuyu incelemiştir. Bu araştırma, başta Hindistan olmak üzere bu ülkelerdeki formel ve enformel sektörler arasındaki emek verimliliği açısından benzer sonuçlara ulaşmaktadır.⁴⁴⁵ Her ne kadar emek verimliliğinin düşük olması gelişmekte olan ülkelerin temel karakteristik özelliği olarak görülse de emek verimliliği kayıt dışı sektörler açısından çok daha vahim durumdadır.⁴⁴⁶ Bu sektörlerin yerel piyasalara yönelik üretim yapmasının bir sonucu olarak, yabancı ürün rekabetine kapalı olması verimliliğin yükselmemesine neden olmaktadır. Kayıt dışı sektörlerde emek verimliliğinin son derece düşük olmasının diğer bir sebebi ise üretimde kullanılan üretim teknolojilerinin ve iş organizasyonunun son derece ilkel olmasıdır.

Konuyu en düşük standartlarda yarış açısından değerlendirdiğimizde, ilk olarak kayıt dışı sektörlerde verimliliğinin son derece düşük olması, bu sektörlerdeki

⁴⁴⁴ Anne Trebilcock, 2004, s.587-588.

⁴⁴⁵ Nancy Benjamin, Kathleen Beegle, Francesca Recanatini and Massimiliano Santini, "Informal Economy and the World Bank" **Policy Research Working Paper**, 2014, s.7.

⁴⁴⁶ Neriman Açıkalın, "Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücüPiyasaları Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri", Sosyoekonomi, C.6, S.6, 2007, s.50.

emek maliyetini de artırmaktadır. Bu yüzden düşük ücretler kayıt dışı sektörlerle mukayeseli bir üstünlük sağlamamaktadır. İkinci olarak ise bu sektörlerin ihracata yönelik üretim yapmadığı bilinmektedir. Gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun endüstrilerde kayıt dışılığın son derece yaygın olduğu savunulmaktadır. Küresel üretim zincirinin en önemli parçaları olarak hazır giyim, ayakkabı, tekstil ve elektronik endüstrisi görülse bile, gelişen ülkelerdeki bu sektörlerin ihracata olan katkısı gelişmiş ülkelerin oldukça uzağındadır. Bu iki sebepten dolayı kayıt dışı sektör geliştirmekte olan ülkelere haksız bir rekabet üstünlüğü sağlamamakta ve küresel ticareti en düşük standartlardaki bir yarışa sürüklememektedir. Öte yandan kayıt dışı ekonominin geliştirmekte olan ülkelerin büyüme ve gelişme potansiyellerine yönelik yıpratıcı etkisi çalışma standartları açısından bir kayba dönüşmektedir. Buna etki eden diğer bir sebep ise kayıt dışı ekonomideki çalışanların büyük çoğunluğunun küresel ekonomiden dışlanmalarıdır. Vergi gelirlerinin düşmesi başta olmak üzere, kayıt dışılığın sebep olduğu kayıplar geliştirmekte olan ülkelerdeki çalışma standartlarının yükselmesini engellemektedir.⁴⁴⁷

Sonuç olarak, kayıt dışı ekonominin en düşük standartlarda yarışa etkisi bugün için mevcut olmasa da gelecek için kayda değer bir tehlike de taşımaktadır. Çünkü kayıt dışı ekonominin tüm dünyada küreselleşmeye bağlı olarak genişlemeye devam ettiği bilinmektedir.

3.5.4. Sendikal Örgütlenme

Ekonomik küreselleşme, uluslararası ticarete yönelik olarak ortak çalışma standartlarının uygulanması taleplerini giderek güçlendirmektedir. Ülkeler arasında farklılık gösteren çalışma standartlarının emek piyasasındaki çalışanlar açısından olumsuz etkilerinden bir diğeri de sendikaların güç ve etkinlik kaybetmeleridir. Emek ve sermaye arasındaki güç dengesi son otuz yılda hızla sermayenin lehine doğru değişmiştir. ÇUŞ'lar küresel üretim zincirlerinin ve DYY'lerin sahipleri olarak bu değişimde ana aktörüdür. ÇUŞ'ların DYY'leri küresel düzeyde hareket ettirebilme kabiliyeti, sermayeye emek karşısında neredeyse sınırsız bir pazarlık

⁴⁴⁷ World Commission on the Social Dimension of Globalization, **A fair globalization: Creating Opportunities for All**, s.9.

gücü sağlamaktadır. Uluslararası kuruluşlar da DYY'leri teşvik etmektedir. Hükümetler ise ekonomik kalkınmanın sağlanması açısından ihtiyaç duydukları DYY'lerin ülkelere yönelmesi için sendikaların gücünü bastırmaya yönelik politikalar uygulamaktadır. Bu, ÇUŞ'lara faaliyet gösterdikleri ülkelerde endüstri ilişkilerini kurumsal yapının dışında istedikleri şekilde düzenleme gücü vermektedir.⁴⁴⁸ Bu durum ise ÇUŞ'ların giderek daha fazla güç kazanabileceği ekonomik bir ortam oluşturmaktadır. Ayrıca ÇUŞ'ların üretim maliyetlerini en aza indirme çabaları çalışma ilişkilerine esneklik kazandıran geçici işçi ve alt işveren (taşeron) uygulamalarını hızla yaygınlaştırmıştır. Bu tür uygulamalar ise sendikaların etkinliğini kırarak çalışma şartlarını belirleyebilme güçlerini giderek zayıflatmaktadır.⁴⁴⁹

1970'lerde sendikalara karşı daha ılımlı olan ÇUŞ'lar, üretimin küreselleşmesi ile birlikte emek maliyetini düşürmek ve küresel rekabette avantaj sağlayabilmek için mevcut tavırlarını değiştirmişlerdir. ÇUŞ'lar artık sendikasız işyerlerini tercih etmekte ve bunun mümkün olmadığına ise en azından uzlaşmacı sendikaların bulunduğu bölgelere öncelik vermektedir.⁴⁵⁰ Dolayısıyla ÇUŞ'ların emeğin örgütlü gücünü kırma çabaları sendikaları olumsuz olarak etkilemekte ve işçilerin çalışma şartlarını kötüleştirmektedir.⁴⁵¹ Küresel rekabet ayrıca gelişmekte olan ülkeleri sendikaların mümkün olduğu kadar güçsüz olduğu emek piyasaları oluşturmaya da zorlamaktadır. Bu ülkeler DYY çekebilmek, esneklik kazanabilmek ve küresel rekabet ile başa çıkabilmek için emek piyasasını kuralsızlaştırmaya çalışmaktadır.⁴⁵² Emek piyasalarını daha esnek şekilde düzenleyen ve daha rekabetçi emek maliyeti sunan ülkeler daha fazla DYY girişi ve buna bağlı olarak daha fazla istihdam fırsatı kazanırken, bunu başaramayan ülkeler ise daha az yatırım almaktadır. Bu durum bir işçinin adını bile bilmediği dünyanın herhangi bir yerinde çalışan diğer

⁴⁴⁸ Christian Levesque, Graciela Bensusan, Gregor Murray, Marta Novick, Jorge Carrilo, Ma. Silvana Gurra, "Labour Relation Policies in Multinational Companies: A Tree-Country Study of Power Dynamics", **Journal of Industrial Relations**, Vol.57(2), 2015, s.188.

⁴⁴⁹ Gülşen Sarı Gerşil, "Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri", **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, C.6, S.1, 2004, s.150.

⁴⁵⁰ Gülşen Sarı Gerşil, 2004, s.154.

⁴⁵¹ Kamil Necdet Ar, "Küreselleşme Sürecinde İstihdam ve Sendikacılık", **JED/GKD**, C.10., S.1, 2015, s.242.

⁴⁵² Jhon Lawler, Chokechai Suttawet, "Labour Union, Globalization and Deregulation in Thailand", **Asia Pasific Business Review**, 6.3-4, 2000, s.214.

bir işçi ile rekabet etmesine neden olmaktadır. Bu, aynı zamanda sendikaların da küresel bir rekabet ile karşı karşıya kaldığı ve çalışma şartlarını belirleyebilme gücünü önemli ölçüde kaybettiği anlamına gelmektedir.

Kısaca sermayenin emek karşında neredeyse sınırsız bir hareket kabiliyetine sahip olması, ÇUŞ'ların gelişmekte olan ülkelerdeki ucuz işgücüne ulaşabilme kabiliyetlerini arttırırken sınırlı hareketlilik yeteneği emek için daha fazla işsizlik, belirsizlik ve yoksulluk anlamına gelmektedir.⁴⁵³ Bu durumun uluslararası ticareti en düşük standartlarda bir yarışa dönüştürdüğü ve sendikaların çalışma standartlarını belirleyebilme gücünü yok ettiği iddia edilmektedir.⁴⁵⁴ Ne var ki en düşük standartlarda yarışı savunan görüşler küresel tedarik zincirinin sendikalara güç kazanabileceği yeni alternatifler sunduğunu göz ardı etmektedir. Nitekim bu konu üzerine yapılan bazı araştırmalar küresel tedarik zincirinin ürünleri ve üretim süreçlerini sürekli olarak iyileştirdiğine yönelik sonuçlara ulaşmaktadır. Bu araştırmalara göre DYY'ler gelişmekte olan ülkelerde ihracata yönelik sektörlerdeki çalışma standartlarını sürekli olarak yükseltmektedir. Çünkü ÇUŞ'lar küresel tedarik zincirinin devamlılığı için motive olmuş ve emek verimliliği yüksek iş gücüne ihtiyaç duymaktadır.⁴⁵⁵ 1970 sonrasında üretimin küreselleşmesi sendikaları olumsuz anlamda etkilemiş olsa da bu süreç diğer taraftan sendikalara çalışma standartlarını belirleyebilme gücü de kazandırmaktadır. Nitekim Gereffi küresel tedarik zincirine dâhil olan ülkelerin zamanla üretim süreçlerinde uzmanlaştığını ve kendi markalarını oluşturabildiğini ifade etmektedir. Bu konuya en güzel örnek Doğu Asya'dır. Bu üreticiler ilk önce ithal ürünlerin montajında çalışmış daha sonra ise kendi markalarını oluşturarak zenginleşmiştir.⁴⁵⁶ Ekonomik gelişme ise beraberinde çalışma standartlarını yükseltmiştir. Öte yandan bazı yazarlar bu süreçte sendikaların küresel tedarik zincirinin sağladığı avantajları iyi analiz etmeleri ve kendi çıkarlarına uygun olarak kullanmaları gerektiğini de savunmaktadır. Çünkü küresel tedarik

⁴⁵³ Paul Marginson, "Trade Union and Multinational Companies: A Multi-Level Challenge, **Warwick Paper in Industrial Relations**, No.103, 2016, s.18.

⁴⁵⁴ Ronal B. Davies, Krishna Chaitanya Vadlamannati, 2013, s.1-3.

⁴⁵⁵ John Humphrey, Hubert Schmitz, "How Does Insertion in Global Value Chain Affect Upgrading in Industrial Clusters?", **Regional Studies**, C.36, S.9, 2010, s.1020.

⁴⁵⁶ Garry Gereffi, "International Trade and Industrial Upgrading in the Apparel Commodity Chain", **Journal of Internaional Economics**, C.48, 1999, s.47.

zinciri ve ekonomik gelişme tek başına çalışma şartlarının yükseltilmesi için yeterli görülmemektedir.⁴⁵⁷

Üretimin küreselleşmesinin DYY'lere oldukça önemli bir hareket kabiliyeti yaratması açısından konuyu değerlendirdiğimizde, bu sürecin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sendikal hareketi olumsuz yönde etkilediği açıktır. Ancak ÇUŞ'ların DYY kararlarında düşük emek maliyetinin oldukça ufak bir paya sahip olduğu da unutulmamalıdır. Öte yandan bu durum sendikaların 1980'sonrasında güç ve üye kaybına neden olan birçok faktörden sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Nitekim sendikaların önemli örgütlenme alanlarından olan kömür madeni, metal, tekstil, kimya, inşaat, gemi yapımı ve demir yolu gibi sektörlerin eski önemlerini yitirmeleri ve hizmet sektörünün öneminin arttırması sendikal örgütlenmeyi olumsuz yönde etkileyerek üye sayılarını azaltmıştır. Sendikaların güç kaybetmelerinde etkili olan diğer bir sebep ise 1980 sonrası liberalleşmeye bağlı olarak kamu sektörünün daralması ve artan özelleştirme uygulamalarıdır. Bu tür sebepler sendikaların rahatça örgütlenebileceği mavi yakalı büyük işçi kitlelerini kaybetmelerine neden olmuştur. Tüm bu sebeplerin yanında sendikaların da değişen koşullara uyum sağlayamamaları ve gereken önlemleri alma konusunda başarısız olmaları da sendikaların güç ve etkinlik kaybetmelerinde önemli katkıları olan konulardır.⁴⁵⁸

Sonuç olarak, sendikaların güç kaybetmelerine neden olan birçok önemli etken bulunmaktadır. Artan sermaye hareketliliğine bağlı olarak üretimin küreselleşmesinin sendikalara olan etkisi ise bu faktörlerden sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Ayrıca bu süreç sendikalara çalışma standartlarını yükseltebilmesi açısından yeni fırsatlar da sunmaktadır.

⁴⁵⁷ Lee Pegler, Peter Knorrington, "Integrating Labour Issues in Global Value Chain Analysis: Exploring Implications for Labour Research and Unions" **Trade Union Responses to Globalisation: A Review by the Global Unions Research Network**. Geneva, ILO, 2007, s.35-46.

⁴⁵⁸ Aysen Tokol, 2014, s.55-56.

3.5.5. Çocuk İstihdamı

Çocuk işçiliği ile mücadele temel çalışma standartlarından bir tanesini oluşturmaktadır. ILO çocuk işçiliği ile mücadelenin genel çerçevesini 138 ve 182 No'lu sözleşmeler ile çizmiştir. 138 No'lu sözleşme, çocuk işçiliğinin engellenmesi amacıyla asgari işe başlama yaşının zorunlu eğitimin bitişi olarak belirlemiştir. Ayrıca ILO işlerin mahiyetini göz önünde bulundurarak farklı yaş aralıkları da ön görmektedir. ILO'ya göre “Hafif İşler” dışında kalan işlerde 12-14 yaşından küçük çocukların, “Ağır ve Tehlikeli İşler”de 15-17 yaş aralığındaki çocukların ve “En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklamaması Sözleşmesi”de belirtilen işlerde ise 18 yaşından küçük çocukların istihdamı sınırlandırılmıştır.⁴⁵⁹ Ek olarak, 182 Nolu sözleşmede çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak belirlenen “kölelik, silahlı çatışmalarda kullanmak üzere zorla askerlik, fuhuş ve pornografi amaçlarıyla kullanımı, yasadışı işlerde veya çocuğun sağlığına, ahlaki gelişimine ve güvenliğine zarar verebilecek işlerdeki istihdamının etkili bir şekilde sona erdirilmesi için gereken önlemlerin ivedilikle alınması ve uygulanması” gerektiğini vurgulamıştır.⁴⁶⁰

Çocuk işçiliği konusunu temel bir çalışma standardı olarak ele aldığımızda, konuya iki farklı boyuttan yaklaşmak gerekmektedir. İlk olarak çocuk işçiliği temel bir insan hakkı ihlali olarak görülmektedir. Nitekim çocuk işçiliği çocukların psikolojik, fiziksel ve ruhsal gelişimlerini sekteye uğratmakta ve onları her türlü suiistimale karşı açık hale getirmektedir. Bu bakımdan çocuk işçiliği temel bir insan hakkı ihlali olması bağlamında mücadele edilmesi ve sonlandırılması gereken önemli bir sorun alanıdır. ILO genel sekreteri Guy Ryder'in de vurguladığı üzere, çocukların emek piyasası içerisinde yer almaları, onların geleceğini çalmak anlamına gelmektedir. Ayrıca çocuk işçiler geleceğin vasıfsız işgücünü oluşturacağı için ailelerinin yoksulluktan kurtulamayacağını ve bu durumun kısır bir döngüye dönüşeceğini de unutmamak gerekmektedir.⁴⁶¹ Öte yandan çocuk işçiliğinin çözümü ve bu konuyla mücadeleye yönelik uygulanacak politikaların başarısı gelişmekte olan

⁴⁵⁹ Eduardo Calderón Cuevas, “Basic Income as A Policy to Fight Child Labour”, **Basic Income Network International Congress**, Barcelona, 2004, s.4.

⁴⁶⁰ **ILO Declaration on Fundamental Principles and Right at Work and Its Follow-up**, s.6-8.

⁴⁶¹ [Child labour: 2021: International Year for the Elimination of Child Labour \(ilo.org\)](https://www.ilo.org/public/childlabour/2021/) (7.10.2021)

Ülkelerin ekonomik imkânlarından bağımsız bir mesele de değildir. Nitekim bu yönünü göz ardı eden uygulamalar geçmişte birçok kez başarısız olmuştur. Örneğin Avrupa Birliği lkelerinin Bangladeş'teki çocuk işçiliği ile üretilen ürünleri boykot ettiğinde, bu ülkedeki çocukların durumu daha da kötü bir hâl almıştır. Çünkü çocukların işsiz kalmaları hane gelirlerini daha da düşürmüş ve çocukların çalışma zorunluluğunu arttırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde yeterli istihdam fırsatları olmadığından dolayı bu çocuklar illegal gruplar tarafından suiistimal edilmiştir. Benzer uygulamalar Hindistan'da da aynı başarısız sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Hindistan gibi çocuk işçiliğinin son derece yüksek olduğu ülkelerde çocuk işçiliğinin yasaklanması uzun vadede ticari dengeleri bozacağı ve ulusal refah seviyesini düşüreceği savunulmaktadır.⁴⁶² Çocuk işçiliğinin temelinde yoksulluğun olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durum uzun vadede daha fazla çocuk istihdamı anlamına da gelecektir. Özetle, insani kaygıların haklılık payları bulunsa da çocuk işçiliği sorununun bu meselenin ekonomik yönünü göz ardı edilerek çözülemeyeceği görülmektedir.

Çocuk işçiliğinin ikinci boyutunu haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış iddialarında olduğu gibi ekonomik yönü oluşturmaktadır. Çocuk işçiliğinin gelişen ülkelere haksız bir rekabet üstünlüğü oluşturarak küresel ticareti en düşük standartlarda yarışa olan katkısını anlayabilmek için iki soruya cevap aramak gerekmektedir. İlk soru, çocuk emeğinin küresel ticaret üzerinden gelişmiş ülkeleri ne ölçüde etkilediği iken, diğer soru ise çocuk işçiliğinin sağladığı düşük emek maliyetinin ÇUŞ'ların DYY kararlarına ne derece etki ettiği'dir. Tablo 3.7'de çocuk işçiliğinin genel durumu gösterilmektedir. Konuyu veriler üzerinden incelemeyen önce çocuk işçiliğinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ne ifade ettiğine kısaca değinmek gerekmektedir. ILO'ya göre alt orta gelir ve düşük gelir düzeyindeki ülkelerde çocuk istihdamı toplam istihdamın % 27,9'unu oluştururken, üst orta gelir ve yüksek gelirli ülkelerde ise 7,8'ini oluşturmaktadır.⁴⁶³ Bu sebeple çocuk işçiliği sorunu gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeler için daha önemli bir meseledir. Bu kısımda dikkate değer diğer bir veri ise, çocuk işçiliğinin

⁴⁶² Biswajit Chatterje, Runa Ray, **Economic of Child Labour**, Springer, 2019,s.43.

⁴⁶³ ILO, **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016**, International Labour Office, Geneva, 2017, s.32.

yüksek gelir grubu olan ülkelerde az da olsa (%1,2) devam ettiği gerçeğidir. Bu veri bize ekonomik gelişmenin tek başına çocuk işçiliği sorununu tamamen çözmediğini göstermektedir.

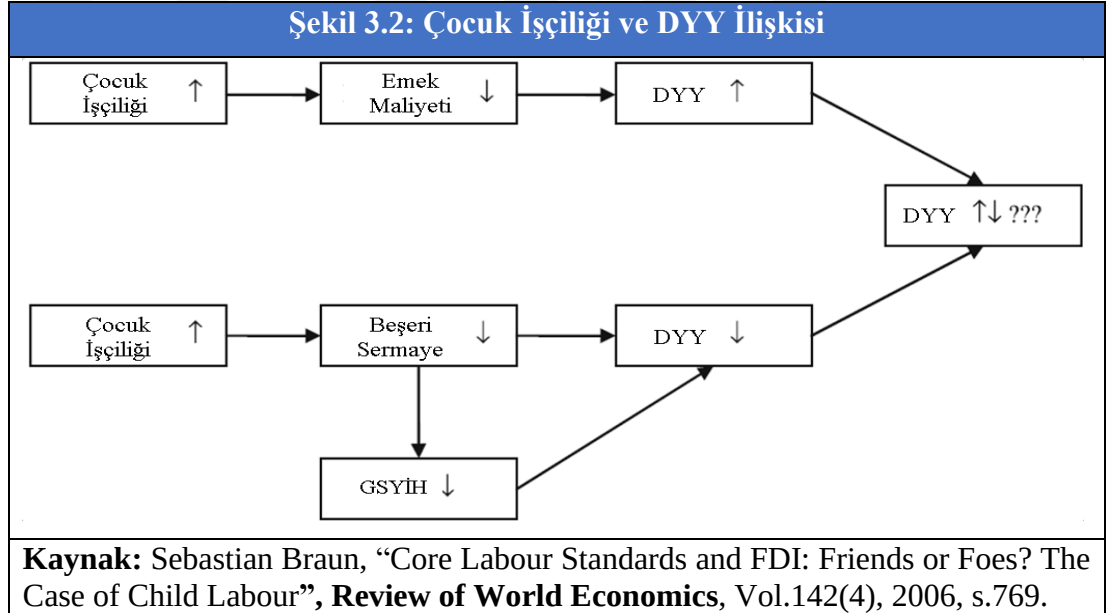
Tablo 3.7: 2017 Yılı Çocuk İşçiliğinin Genel Durumu

		Tarım (%)	Sanayi (%)	Servis (%)	Toplam (%)
Dünya		70,9	11,9	17,2	100
Bölgeler	Afrika	85,1	3,7	11,2	100
	Arap Ülkeleri	60,3	12,4	27,4	100
	Kıta Amerikası	51,5	13,2	35,3	100
	Asya ve Pasifik	57,5	21,4	21,1	100
	Avrupa ve Orta Asya	76,7	13,7	13,6	100
Cinsiyet	Erkek	71,5	12,4	16,1	100
	Kız	70,3	11,1	18,6	100
Yaş Aralığı	5-14	78,0	7,4	14,5	100
	15-17	49,3	25,6	25,1	100
Kaynak: ILO, Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016, International Labour Office, Geneva, 2017, s.34.					

Tablo 3.7 incelendiğinde, çocuk işçiliğinin sektörel dağılımına göre çocukların en fazla istihdam edildiği alan % 70,9 ile tarım sektördür. Ayrıca bölgelere, cinsiyete veya yaş aralığına göre ele aldığımızda da tarım sektörü ilk sıradadır. Bu veri daha önce değindiğimiz gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürünlerdeki ihracat performansının son derece yetersiz olduğu verisiyle birlikte değerlendirildiğinde, çocuk istihdamının küresel ticarete olan etkisinin sanıldığından çok daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum, çocuk işçiliğinin gelişmekte olan ülkelere haksız bir rekabet üstünlüğü sağladığı görüşlerini de desteklemektedir. Öte yandan düşük çalışma standartlarına yönelik eleştiriler genel olarak üretimin emek yoğun olduğu hazır giyim, montaj sanayi, ayakkabı

üretimi gibi endüstrilere yöneliktir. Tabloya bakıldığında çocuk işgücünün %11,9 gibi sınırlı bir bölümü emek yoğun imalat sanayisinde istihdam edilmektedir ki bu durum da ayrıca en düşük standartlarda yarış iddialarının yersiz olduğunun göstergesidir.

İkinci olarak düşük emek maliyetine sahip çocuk emeğinin DYY çekebilme konusundaki başarısının hangi düzeyde olduğu ve bu durumun en düşük standartlarda bir yarışa katkı sağlayıp sağlamadığının incelenmesi gerekmektedir. Şekil 3.2’de çocuk işçiliğinin varsayımsal olarak DYY’lere olabilecek etkileri göstermektedir.

Şekilde 3.2’ye göre çocuk istihdamının DYY’ler üzerinde iki farklı varsayımsal etkisi mevcuttur. Bu iki varsayımı daha iyi anlayabilmek için çocuk işçiliğinin kısa ve uzun vadeli sonuçlarına kısaca değinmek gerekmektedir. Kısa vadeli olarak bakıldığında, çocuk işçiliği gelir dağılımı üzerinde bazı olumlu etkilere sahiptir. Nitekim çocuk işçiliği yoksul ailelerin gelir dağılımından daha fazla faydalanabilmesine olanak tanımaktadır. Öte yandan çocuk emeğinin yetişkin ve vasıfsız olan işçilerin ücretlerinin düşmesine neden olduğu için gelir adaletini olumsuz etkilediği de savunulmaktadır. Uzun dönemde ise, çocuk işçiliği ülkelerin beşeri sermayesini etkin olarak kullanamamasına neden olmakta ve emek

verimliliğini düşürmektedir. Eğitim imkânlarından mahrum kalarak emek piyasası içerisinde yer alan çocuklar geleceğin düşük vasıflı işgücünü oluşturmaktadır. Bu durum, GSYİH'yi düşürmekte ve ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerini etkilemektedir.⁴⁶⁴ Şekil 3.2'de gösterildiği üzere beşeri sermayenin etkin kullanılamaması ve GSYİH'nin düşmesi beraberinde DYY'lerin de azalmasına neden olmaktadır. Şekildeki diğer olasılık ise çocuk işçiliğinin kısa vadeli sonuçları ile ilgilidir. Çünkü çocuk işçiliğinin sağladığı düşük emek maliyetinin DYY'ler için cazip olduğu ve gelişmekte olan ülkelere vasıfsız emeğin ücretlerini düşürdüğü savunulmaktadır. Bu iddialara rağmen çocuk işçilerin büyük bir çoğunluğunun ihracata yönelik üretim yapmayan sektörlerde istihdam edildiği bilinmektedir.⁴⁶⁵ Bununla birlikte, emek maliyeti ÇUŞ'ların DYY kararlarında oldukça ufak bir etkiye sahiptir. Nitekim çocuk işçiliğinin yüksek olduğu ülkelerdeki DYY girişleri de bu durumu desteklemektedir. DYY'ler istikrarlı bir şekilde (1970'ten günümüze) gelişmiş olan ve çocuk emeğinin son derece düşük olduğu ülkelere doğru yönelmektedir. Ek olarak çocuk işçiliği ve emek verimliliği arasındaki ilişki de bu iddiaları desteklememektedir. Çünkü çocuk istihdamı birim emek maliyetini düşürürken toplam emek verimliliğini de düşürmektedir.⁴⁶⁶ Bu da çocuk emeğinin gelişen ülkelere küresel ticarete karşılaştırmalı üstünlük sağlayıp sağlamadığına yönelik araştırmaların kesin bir sonuca ulaşamamasına neden olmaktadır.⁴⁶⁷

Öte yandan en düşük standartlarda yarış tezini savunan bazı yazarlara göre gelişmekte olan ülkeler küresel ticaretten daha fazla katma değer sağlayabilmek için çocuk işçiliği sonunu görmezden gelmekte ve bu durum şirketler tarafından suiistimal edilmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkeler arasındaki rekabet (futbol topu örneği gibi) de çocuk istihdamını girerek yaygınlaştırmakta ve küresel ticareti düşükten daha düşük standartlarda bir yarışa dönüştürmektedir. Sonuç olarak ise tüm bu etkenler çocuk istihdamının tüm dünyada giderek artması gibi bir tehlike taşımaktadır. Ancak çocuk istihdamı konusundaki mevcut veriler bu görüşleri

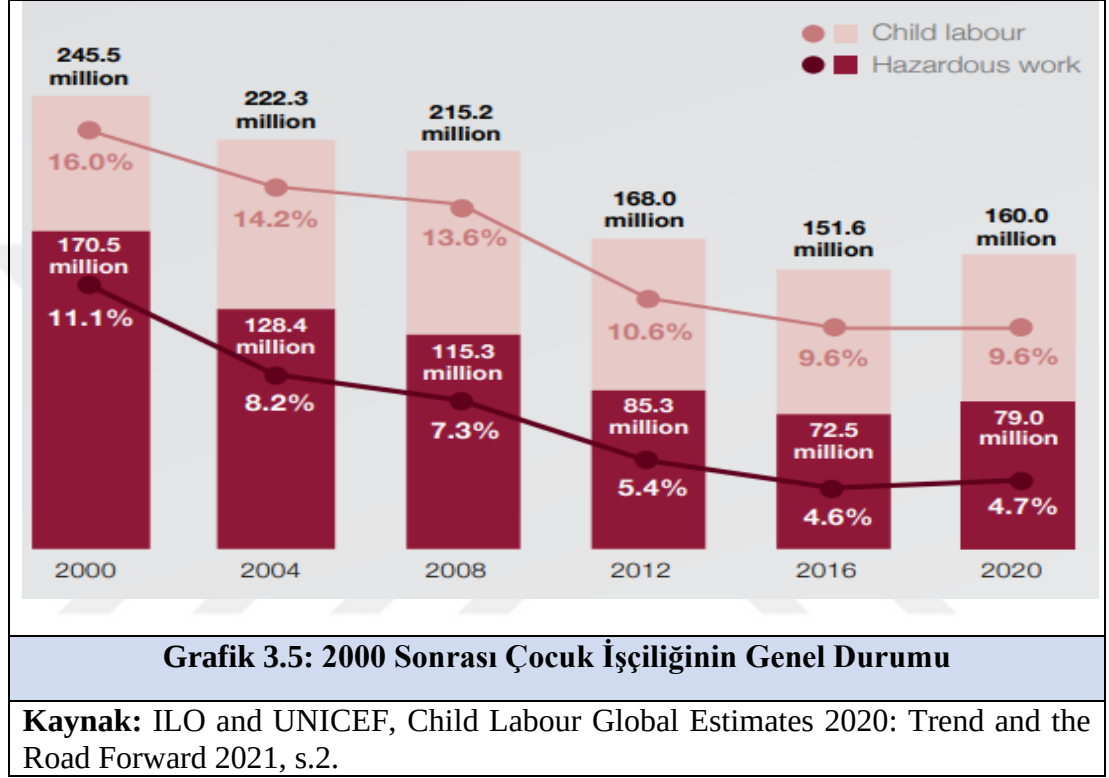
⁴⁶⁴ Rossana Galli, 2001, s.9.

⁴⁶⁵ Sarah L. Bachman, "A New Economic of Child Labour: Searching for Answer Behind the Headlines", **Journal of International Affairs Editorial Board**, Vol.53, No.2, 2000, s.547.

⁴⁶⁶ Sebastian Braun, 2006, s.770.

⁴⁶⁷ Rossana Galli, 2001, s.22.

desteklememektedir. Grafik 3.5'e göre çocuk işçiliğinde oldukça hızlı bir düşüş görülmüş ve son yirmi yılda yaklaşık 85 milyon çocuk emek piyasalarından ayrılmıştır. 2000'lerde 245 milyon olan çocuk çalışan sayısı 2020 yılında 160 milyona kadar gerilemiştir.

Sonuç olarak, beş yaşından itibaren çocukların çalışma hayatı içerisinde yer aldığı ve toplamda 160 milyon çocuğun hala emek piyasalarında faal olduğu görülmektedir. Bu yüzden çocuk işçiliği önemli bir sorun alanı olmaya devam etmektedir. Öte yandan bu sorunun çözümü meselenin ekonomik boyutundan bağımsız olmadığı da bilinmektedir. En düşük standartlarda yarışın ekonomik temelli iddialarına baktığımızda ise insan hakları temelli olanlara göre daha yersiz olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü çocukların istihdam edildiği sektörler çoğunlukla ihracata yönelik üretim yapmayan sektörlerden oluşmaktadır. Nitekim çocuk emeğinin fazla olduğu gelişen ülkelerin emek yoğun üretim yapan sektörlerinin ihracat başarısı da yetersizdir. Çocuk emeği sanıldığı gibi aksine gelişmekte olan ülkelere düşük emek maliyeti sayesinde önemli bir rekabet üstünlüğü sağlamamaktadır. Ayrıca ÇUŞ'ların

DYY kararlarında çocuk işçiliğinin en önemli avantajı olan düşük emek maliyetinin etkisi de oldukça sınırlı bir öneme sahiptir. Tüm bu veriler üzerinden bakıldığında, çocuk emeği gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren ekonomik bir mesele görünümüne sahiptir.

3.6. Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Uluslararası Çalışma Standartlarının Uygulanabilirliği: Zorunluluk ve Gönüllülük Tartışması

Çalışma standartlarının geliştirilmesi ve çalışanların daha insani şartlar altında istihdam edilmesi gerektiği konusu tartışmalardan uzak bir meseledir. Ancak bu standartların nasıl geliştirileceği ve hangi yöntemler ile uygulanacağı ise tam tersine oldukça tartışmalıdır. Bu tartışmanın bir tarafında, çalışma standartlarının uygulanmasını geliştirmekte olan ülkelerin inisiyatifine bırakılmamasını ve bu standartların uygulanması için uluslararası adımların atılmasını savunlar yer almaktadır. Nitekim Piore'ye göre ekonomik gelişme ve çalışma standartları arasında iki yönlü bir ilişki mevcuttur. Düşük çalışma standartlarını muhafaza etmek isteyen ve emek verimliliğini önemsemeyen şirketler ülkelere zarar veren ekonomik politikaların uygulanmasına neden olabilmektedir. Çalışma standartlarının uygulanması ise geliştirmekte olan ülkelerde teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme gibi konulara olumlu bir katkı sağlayabilmektedir.⁴⁶⁸ Ayrıca bu yaklaşıma göre düşük çalışma standartlarının haksız bir rekabet üstünlüğü sağlaması küresel ticareti en düşük standartlarda bir yarışa sürüklemektedir. Bu durum gelişmiş ekonomilerde işsizliğin artmasına, kayıt dışı ekonominin gelişmesine, ücretlerin düşmesine ve sendikaların güç kaybetmelerine neden olmaktadır. Bu tür istenmeyen sonuçlardan dolayı küresel alanda ortak adımlar atılmalı ve geliştirmekte olan ülkelerin çalışma standartlarını uygulanması için kamuoyu oluşturulmalıdır. Ancak bu iddialar teorik düzlemde bir anlam ifade etse de mevcut veriler bunları desteklememektedir.

Diğer taraf ise çalışma standartlarının bir maliyet olduğunu vurgulamakta ve mevcut koşulların ekonomik gelişmeye bağlı olarak kendiliğinden yükseleceğini

⁴⁶⁸ Stephen S. Golub, s.24.

iddia etmektedir. Bu görüşlere göre düşük ücretler geliştirmekte olan ülkeler açısından son derece doğal bir durumdur. Ayrıca bu, küresel ticarete geliştirmekte olan ülkelerin yegâne karşılaştırmalı üstünlüğünü oluşturmaktadır. Bunun ellerinden alınması halinde, geliştirmekte olan ülkelerin küresel ticaretten sağladığı gelirler düşecek ve yüksek çalışma standartlarının uygulanması bir yana mevcut standartlar daha da aşınacaktır. Bu sebeple çalışma standartlarına yönelik bir uluslararası müdahale olmaksızın serbest ticaret ortamı geliştirilmeli ve bu ülkelerdeki standartların iyileştirilmesi ve uygulanması süreci ekonomik gelişmeye bırakılmalıdır.⁴⁶⁹ Ne var ki ekonomik gelişmenin çalışma standartlarının uygulanması için tek başına yeterli olup olmadığı da ayrıca tartışmalıdır. Nitekim küresel ticarete son derece etkin olmasına rağmen Çin'deki çalışma standartları son derece düşüktür. Çin'deki ileri düzeyde esnek çalışma yasaları yerine katı yasaların daha iyi koruma sağlayabileceği öngörülmektedir. Nihayetinde Çin tarafından yapılan daha etkili ve belirgin düzenlemelerin çalışma hayatını geliştirdiği de gözlemlenmektedir.⁴⁷⁰ Öte yandan gelişmiş ekonomilerdeki çalışma hayatında çocuk işçiliği, ayrımcılık ve zorla çalıştırma gibi temel çalışma standardı ihlallerinin hâlâ mevcut olması, ekonomik gelişmenin çalışma standartlarını istenilen seviyeye tek başına ulaştıramadığının da diğer bir göstergesidir. Örneğin İngiltere ve Fransa son derece gelişmiş bir ekonomiye sahip olsalar da bu ülkelerde çocuk istihdamına yönelik ihlaller son bulmuş değildir. Bu yüzden, ekonomik gelişmenin yüksek çalışma standartlarının uygulanması için önemli fırsatlar sunmasına karşın, meselenin çözümünde tek başına yeterli olmadığı görülmekte ve daha etkin çözümlerin bulunması gerekmektedir.⁴⁷¹ Ayrıca gelişmiş ekonomilerin kendileri ile ticari ilişkileri bulunan geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük standartlardan yana önemli endişeleri ve talepleri de bulunmaktadır. Bu nedenlerden dolayı küresel alanda çalışma standartlarını belirleyecek ve denetleyecek uluslararası bir kurumun varlığı adeta bir gerekliliğe dönüşmektedir. Bu aşamada cevaplanması gereken soru ise bu kurumun çalışma standartlarını küresel seviyede nasıl etkin bir şekilde uygulayabileceğidir. Başka bir ifade ile çalışma standartlarını uygulayabilmek için nasıl bir anlayış benimsemelidir.

⁴⁶⁹ Patrick Belser, s.217.

⁴⁷⁰ Chris King, Chi Chan and Khalid Nadvi, "Changing Labour Regulations and Labour Standards in China: Retrospect and Challenge", **International Labour Review**, Vol.153, No.4, 2014, s.528.

⁴⁷¹ Jim McKechnie, Sandy Hobbs, 2015, s.98.

Bu soruya cevap vermeden, Krugman'ın çalışma standartları üstüne yaptığı bir araştırmaya değinmek doğru cevabın bulunması açısından önemlidir. Krugman geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu düşük çalışma standartlarının kendilerine bir rekabet üstünlüğü sağladığı iddialarını reddetmektedir. Krugman bu iddiasını desteklemek için Amerika Kıtasındaki yüksek çalışma standartlarına sahip Kuzey ile düşük çalışma standartlarına sahip Güney arasındaki ticareti incelemiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre Güneyin sahip olduğu düşük çalışma standartları Kuzey için sanıldığından çok daha önemsizdir. Çünkü Güneyde emek maliyeti düşük olsa da Kuzeyin sahip olduğu kaynaklar, teknolojik imkânlar ve iş yasaları Güneyden çok daha üstündür. Bu üstünlük, Kuzeye Güneye göre daha fazla ticari kazanç sağlamakta ve Kuzey bu ticaretten daha kârlı ayrılmaktadır. Krugman bu noktada şu soruyu sormaktadır; *“eğer Güneyin sahip olduğu düşük çalışma standartları Kuzeyi incitmiyorsa, ülkeler neden kendi gelirleri ve kültürlerine uygun şekilde kendi çalışma standartlarını belirleyemiyorlar?”*. Krugman ayrıca bu verinin yeterli olmasına rağmen kanun yapıcıları tatmin etme olasılığının da düşük olduğunu belirtmektedir.⁴⁷² Nihayetinde Krugman'ın araştırması da göstermektedir ki düşük çalışma standartları geliştirmekte olan ülkelere haksız bir rekabet üstünlüğü sağlamamaktadır. Bu sebeple “çalışma standartları zorunluluk esasına göre mi yoksa gönüllülük esasına göre mi uygulanması gerekmektedir?” sorusunu sormak doğru çözümleri bulabilmek adına daha işlevseldir. Bu sorunun cevabı uluslararası çabaları da daha meşru bir zemine oturtacağı için ayrıca önemlidir.

Geliştirmekte olan ülkelerdeki işçilerin daha yüksek çalışma ve yaşam standartlarına sahip olması gerektiği konusunda fikir birliği mevcuttur. Ancak bu standartların zorunluluk ile mi yoksa gönüllülük ile mi uygulanması gerektiği konusunda yine fikir ayrılıkları görülmektedir. Zorunluluk esasını savunan görüşlerin kaygıları ve talepleri çoğunlukla ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Öte yandan bu tezler konuyu insan hakları açısından da ele almaktadır. Çünkü çalışma standartlarının ekonomik boyutunun yanında sosyal ve ahlaki bir yönü de mevcuttur. Bu görüşler açısından çalışma standartlarının ihlali durumunda, DTÖ gibi kurumların ekonomik yaptırımlar uygulanması daha adil bir ticaret zemini için gereklidir.

⁴⁷² Patrick Belser, s.44.

Nitekim sınırlı sosyal şart girişimlerinde olduğu gibi, uluslararası çalışma standartlarının uygulanabilirliğini arttırmak amacıyla bu standartların uluslararası ticari anlaşmalara giriş için ön şart haline getirilmesi gerektiği savunulmaktadır.⁴⁷³ Ayrıca bu düşüncelere göre bu tür bir zorlayıcılık, çalışma standartları mevzuatını daha derli toplu bir hâle getirerek uygulanabilirliğini de arttıracaktır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde oldukça detaylı bir çalışma mevzuatı mevcuttur. Ancak bu durum çalışma standartlarının uygulanmasını kolaylaştırmaktan ziyade zorlukların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu duruma Meksika'nın ABD ve Kanada'ya göre çok daha detaylı bir çalışma mevzuatının olmasına rağmen etkin uygulayamaması bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁷⁴ Öte yandan bazı yazarlar temel çalışma standartlarının uygulanmasını yeterli görmemekte ve bunlara ek olarak asgari ücret ve çalışma süreleri gibi konulardaki standartların da bu yol ile uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir.⁴⁷⁵

Gönüllü girişimleri destekleyen yazarlara göre ise, çalışma standartlarının uygulanmasına yönelik adımların başarılı olabilmesi için uluslararası ticaret daha da serbest bir zemine çekilmelidir. Çünkü ekonomik yaptırımlar uygulamada gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarını yükseltmekten ziyade daha da kötü bir hâle getirmektedir.⁴⁷⁶ Ayrıca bu yazarlar çalışma standartlarının uygulanmasının zorunlu olmasını korumacılık düşüncesinin bir yansıması olarak görmektedir. Çünkü çalışma standartlarına yönelik taleplerin büyük bir çoğunluğu gelişmiş ülkelerin bakanlarından veya sendikalarından gelmektedir. Nitekim eski Malezya Başbakanı da oldukça açık bir ifade ile benzer bir açıklama yapmıştır;⁴⁷⁷

“Batılı hükümetler açık bir şekilde Doğu Asya'nın rekabet gücünü saf dışı etmeyi öneriyorlar. Dünya genelinde uygulanması istenilen asgari ücret teklifi bu durumun en bariz örneğidir. Batılılar bu teklifin sadece kendileri için bir rekabet avantajı doğuracağını biliyorlar. Diğer tüm ticari avantaj sunan (teknoloji, sermaye, zengin bir iç piyasa, yönetim ve market altyapısı) unsurlara sahipler. İşçi refahı üstüne yaptıkları vurgunun kaynağı açık bir şekilde kendi bencil çıkarlarından kaynaklanmaktadır. İnsani, çevresel ve demokratik amaçlara yönelik tüm

⁴⁷³ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.74.

⁴⁷⁴ Stephen S. Golub, s.24.

⁴⁷⁵ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.74.

⁴⁷⁶ Stephen S. Golub, s.25.

⁴⁷⁷ Garry S. Field, “Trade and Labour Standards: A Review of the Issues”, **Organization for Economic Co-operation and Development**, OECD, Paris, 1995, s.14.

yaptırımlar da aynı bencilliğin bir sonucudur. Kendileri ile rekabet etmek isteyen veya bu rekabet gücüne zarar verebilecek tüm unsurlara mümkün olan bütün zorlukları çıkarmaktadırlar.”

Üstteki ifadeden de anlaşılacağı üzere, çalışma standartlarının zorunlu olması ve bu amaçla ticari yaptırımlara başvurulması açık bir korumacılıktır. Çünkü gelişmiş ülkelerin düşük çalışma standartları ile mücadele etmesinin sebebi kendi rekabet güçlerini sürdürebilmek istemeleridir. Nitekim Krueger de 1995’te ABD senatosu tarafından reddedilen Çocuk İşçiliğini Caydırma Yasasını (U.S. Child Labour Deterrence Act) bu açıdan inceleyerek benzer bir sonuca ulamıştır. Eğer bu yasa kabul edilseydi çocuk işçiliği ile üretilen ürünlere ambargo uygulanacak ve bu ürünlerle rekabet eden emek yoğun sektörlerdeki işçiler haksız rekabetten korunabilecekti. Bu sebeple Krueger’e göre eğer bu ürünler ABD için haksız rekabet koşullarına sebep oluyorsa, bu yasaya düşük vasıflı işçileri temsil edenlerin daha fazla destek sağlaması gerekirdi. Ancak bu araştırmanın sonucuna göre, düşük vasıflı işgücünü temsil eden senatörler dış rekabetten seçmenlerini koruyarak onların desteğini almak gibi siyasal bir amaç taşımamış ve Çocuk İşçiliğini Caydırma Yasası’na gereken desteği vermemiştir. Krueger bu veriden hareketle temel çalışma standartlarından birisi olan çocuk işçiliğine yönelik ticari yaptırımları korumacılık olarak nitelendirmektedir.⁴⁷⁸ Çünkü bu yasa da göstermektedir ki çocuk işçiliği ABD’deki düşük vasıflı işgücü açısından haksız bir rekabet üstünlüğü anlamına gelmemektedir. Bu sebeple Çocuk İşçiliğini Caydırma Yasasını’nın kabul edilmesi için gösterilen çabaların amacı ABD’nin mevcut rekabet üstünlüğünü korumaktır.

Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumunu göz önünde bulundurmadan düşük standartları yükseltme amacıyla ticari yaptırımlara başvurulması, mevcut durumu çok daha vahim bir hale getirecektir. Çünkü bu tür yaptırımlar gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu sınırlı ticaret avantajlarını da ellerinden alacaktır. Bu ticari avantajın kaybolması gelişmekte olan ülkelerdeki çalışanların daha da yoksullaşacağı anlamına gelmektedir. Nihayetinde şikâyet edilen ve yükseltmek istenen mevcut standartlar bile çalışanlara sunulamayacaktır. Nitekim çocuk işçiliğini ile mücadeleye yönelik uygulanan ticari yaptırımların

⁴⁷⁸ Alan B. Krueger, “International Labour Standards and Trade”, **Annual World Bank Conference on Development Economic**, Washington, 1995, s.288-291.

çocukların durumunu daha da kötüleştirdiğine yönelik bir sürü örnek mevcuttur. Bu yüzden Freeman’ın da vurguladığı üzere “çalışmaları aç bırakılmalarından daha iyidir.”⁴⁷⁹ Nihayetinde eğer küresel ticarete ortak çalışma standartları uygulanacaksa, bu amaca dönük uygulamalar geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik imkânlarını göz önünde bulundurmalıdır. Her ne kadar gelişmiş ülkelerin önemli talepleri bulunsa da çözüm aşamasında bu ülkeler ekonomik olarak elini taşın altına koymayacaklarıdır. Nitekim çocuk işçiliği gibi temel çalışma standartları konusunda hassas olan gelişmiş ülkelerin çocukların eğitim masraflarını ve bu ailelere yönelik gelir transferi için gereken desteği karşılamayacağı da açıktır.⁴⁸⁰ Bu sebeple, bazı yazarlara göre uluslararası çalışma standartlarının uygulanması taleplerin korumacılık olup olmadığı tartışması gereksizleşmekte ve bu konudaki önlemlerin zorunluluk değil gönüllülük esasına bağlı olarak alınması gerekmektedir. Bununla birlikte çalışma standartlarının sadece ülkelerin kendi inisiyatifine bırakılamayacağı da açıktır. Çünkü ekonomik olarak gelişmiş olan ekonomilerde bile hâlâ temel çalışma standartlarına yönelik ihlaller söz konusudur.⁴⁸¹ Bu yüzden çalışma standartlarının geliştirmekte olan ülkelere uygulanması konusunda ILO’nun rolü daha da ön plana çıkmaktadır.

ILO uluslararası çalışma standartlarının belirlenmesi ve uygulanması konusunda en çok çaba harcayan kuruluştur. Ayrıca ILO çalışma standartları ve ticaret arasında zorunlu bir ilişki kurmak yerine, bu ilişkiyi dolaylı olarak kurmayı amaçlamaktadır. Nitekim ILO, sözleşmelerinin hem hazırlanması hem de uygulanması aşamasında ülkelerin sahip olduğu farklılıkları göz önünde bulundurmakta ve geliştirmekte olan ülkelere gerekli esnekliği tanımaktadır. Bu nedenle çalışma standartlarına yönelik uluslararası çabaların ILO gibi gönüllülük esasına bağlı örgütlenmeler üzerinden verilmesi daha kalıcı çözümlerin ortaya çıkabilmesine olanak tanıyacaktır. Ancak ILO’nun mevcut yapısının şuan için bu amaca ulaşabilmesi açısından yeterli olmadığı da bilinmektedir. Çünkü ILO’nun mevcut bir sözleşmeye taraf olan fakat bu sözleşmeyi uygulamaktan kaçınan bir ülkeye yönelik caydırıcı bir yaptırım aracı bulunmamaktadır. ILO’nun yükümlülüklerini aksatan ülkelere yönelik olarak en caydırıcı aracının özel paragrafa

⁴⁷⁹ Stephen S. Golub, s.23.

⁴⁸⁰ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.80.

⁴⁸¹ Jim McKechnie, Sandy Hobbs, 2015.

almak olduğu göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası alanda çalışma standartlarını uygulayacak bir gücünün bulunmadığı açıktır.⁴⁸² Çünkü bu yaptırım aracı üye ülkeler açısından bir anlam ifade etmemektedir. Nitekim gelişmekte olan ülkeler bunu bildiği için ILO sözleşmelerine taraf olmaya daha istekli davranabilmektedirler. Bu sebeple ILO’nun çalışma standartları konusunda daha etkili hale getirecek şekilde uluslararası alandaki rolünün güçlendirilmesi gerekmektedir.⁴⁸³

Bu amaçla ilk olarak, ILO’nun çalışma standartlarına taraf olmasına rağmen uygulamaktan kaçınan ülkelere yönelik daha etkin yaptırım araçlarına sahip olması sağlanmalıdır. Ancak bu değişimin ILO’nun gönüllülük prensibine zarar vermemeden gerçekleştirilmesi, bu konudaki yeni sorunların ortaya çıkmaması adına bir gerekliliktir. İkinci olarak, bu tür bir değişim için mevcut olan ILO sözleşmeleri yeniden gözden geçirilmeli ve gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanabilirliği revize edilmelidir. Çünkü mevcut sözleşmelerin uygulanabilirliği ayrıca tartışmalı olan diğer bir meseledir. Nitekim kimi yazarlar bazı ILO sözleşmelerinin gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanmayacak kadar katı hükümler taşıdığını savunmaktadır. Aksini savunan yazarlar ise ILO sözleşmelerinin sahip olduğu “*uygun tedbirler*”, “*yeterli koruma*” ve “*uygun düzenlemeler*” gibi ucu açık ibarelerin mevcut sözleşmeleri aşırı esnekleştirdiğini ve neredeyse bir hüküm ihtiva etmediğini iddia etmektedir. ILO sözleşmelerine gelişmekte olan ülkelerin daha kolay taraf olması ise bu iddialara delil olarak gösterilmektedir.⁴⁸⁴ Bu sebeple ILO sözleşmeleri çalışma standartlarının uygulamasını arttırmak ve günümüz ihtiyaçlarını karşılamak için tekrar düzenlenmelidir. Ancak ILO sözleşmelerindeki değişim yine gelişmekte olan ülkelerin ekonomik durumlarını göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

⁴⁸² Ali Kemal Nurdoğan, “Uluslararası Çalışma Örgütünün (ÜÇÖ-ILO) Yüzyıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri”, **BEÜ Akademik İzdüşüm Dergisi**, C.3, S.4, 2018, s.84.

⁴⁸³ Zeki Parlak, “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, s.88.

⁴⁸⁴ Yusuf Alper, Pir Ali Kaya, s. 103

SONUÇ

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden sonra uluslararası ticareti, yatırımları ve üretimin coğrafi yapısını şekillendiren en önemli güç küreselleşmedir. Küreselleşme dünya ekonomisinin artan bir şekilde bütünleşmesi ve bir birine bağımlı hâle gelmesidir. Bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde meydana gelen değişime bağlı olarak, gelişen bu yeni küreselleşme dalgasının itici gücü çokuluslu şirketlerdir. Geçmişteki küreselleşme dalgalarından farklı olarak, bu yeni dalgayı üretimin dikey olarak parçalanması karakterize etmektedir. Üretimin küreselleşmesi olarak da isimlendirilen bu süreç, gelişmiş ülkelerde maliyetlerin yükselmesi ve kar sıkışmasına bağlı olarak, emek yoğun ve katma değeri düşük üretimin unsurlarına ayrılarak her bir unsurun emeğin bol ve ucuz olduğu ülkelere kaydırılmasıdır. Bu gelişmelere bağlı olarak, uluslararası ticaretin ve yatırımların yönü değişmiştir. Gelişen ülkelerin küresel ticaretten elde ettiği katma değer artış göstermesine ve aynı zamanda gelişmiş ülkelerdeki üretimin gelişen ülkelere kaymasına bağlı olarak, iki önemli tartışma küresel kamuoyunu meşgul etmektedir. Bunlardan bir en düşük standartlarda yarış, diğeri ise haksız rekabet tartışmalarıdır. Bu tartışmaların odağı, çokuluslu şirketlerin üretimlerini çalışma standartlarının ve iş hukukunun sınırlı veya hiç uygulanmadığı gelişmekte olan ülkelere kaydırması ve burada ürettiği katma değeri düşük emek yoğun ürünleri gelişmiş ülkelere ihraç etmesidir. Çünkü bu sürecin, gelişmiş ülkeler açısından haksız bir rekabet ortamı oluşturduğu ve bu ülkelerde ücretlerin ve çalışma standartlarının düşürülmesi yönünde baskı oluşturarak işsizliği yükselttiği savunulmaktadır. Bu yüzden, gelişmiş ülkelerdeki sendikalar ve sivil toplum örgütleri uluslararası ticaret ve çalışma standartları arasında bir bağ kurulmasını ve çalışma standartlarını ihlal eden ülkelere yönelik olarak ticari yaptırımların uygulanmasını talep etmektedirler.

Ne var ki bu konuda yapılan çalışmalar kadar bu araştırmanın bulguları da haksız rekabet ve en düşük standartlarda yarış iddialarını destekler mahiyette olmadığı için bu tür iddiaların büyük ölçüde abartıldığını söyleyebilmek mümkündür. Nitekim ilk olarak haksız rekabet tezi üzerinden bir değerlendirme yaptığımızda, düşük çalışma standartlarının küresel ticarete olan etkisinin

savunulduğu kadar yüksek olmadığı anlaşılmaktadır. ÇUŞ'ların düşük emek maliyetini rekabet avantajı olarak kullandığı ileri sürülse de DYY'lerin gerek ülkelere ve gerekse bölgelere göre dağılımı bu iddiaların güçlü temellere dayanmadığı izlenimi vermektedir. Çünkü liberal politikaların uygulandığı 1970'li yıllardan beri, DYY'lerin büyük bir kısmının yüksek çalışma standartlarına sahip gelişmiş ülkelere daha fazla yöneldiği görülmektedir. ÇUŞ'ların yatırım kararlarında emek maliyetinin önemi olsa da yegâne belirleyici faktör değildir. Bu çalışmanın bulgularına göre düşük emek maliyeti savunulduğunun aksine bu konuda fazla bir önem arz etmemektedir. ÇUŞ'lar yatırım kararlarında ülkelerin teknolojik kapasiteleri, mülkiyet ve iş hayatına yönelik düzenlemeleri, sermayenin ülkeye giriş ve çıkış kolaylığı, sermayeye yönelik teşvikler ve ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan ne kadar istikrarlı ve güvenilir olduğu gibi hususlara daha fazla önem atfetmektedirler. Nitekim bol ve ucuz işgücü açısından cennet olan Afrika'ya yönelik DYY girişleri incelendiğinde, ÇUŞ'ların emek maliyetini birincil öncelik olarak görmediğini söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca gelişmiş ülkelerin ticari kapasiteleri de haksız rekabet iddialarını destekler mahiyette değildir. İlk olarak, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere karşı olan ticari üstünlükleri emek yoğun üretimler açısından da geçerlidir. Zira gelişmekte olan ülkelerdeki emek yoğun endüstriler olan ayakkabı, hazır giyim, tekstil ve tarım sektörlerinden gelişmiş ülkelere yapılan ihracat oldukça sınırlıdır. Ayrıca bu ülkelerdeki ihracata dönük sektörlerdeki çalışma standartlarının ihracata yönelik üretim yapmayanlara göre çok daha iyi olduğuna yönelik araştırmalar da mevcuttur. İkinci olarak, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler ile olan ticari ilişkileri, kendi çalışma standartlarını etkileyecek boyutlarda değildir. Çünkü gelişmiş ülkeler ithalatının çok büyük bir kısmını yine diğer gelişmiş ekonomilerden karşılamakta ve gelişen ülkelerin küresel ticaretteki rolü sınırlılığını korumaktadır. Bu durum, aynı zamanda emek yoğun sektörlerde üretilen katma değeri düşük ürünler için de geçerlidir. Sonuç olarak, mevcut durum ile düşük çalışma standartlarının ÇUŞ'lar tarafından rekabet avantajı olarak kullanıldığı ve bunun gelişmiş ülkeler açısından haksız bir ticari ortama sebep olduğu iddiaları arasında tutarlı bir bağlantının bulunmadığını söyleyebilmek mümkündür.

Bu araştırma en düşük standartlarda yarış iddialarını ücret, işsizlik, kayıt dışı ekonomi, sendikal örgütlenme ve çocuk istihdamı üzerinden ele almakta ve mevcut verilerin benzer bir duruma işaret ettiği görülmektedir. İlk olarak düşük standartlar ile üretilen emek yoğun malların gelişmiş ülkelerde emek yoğun malların üretildiği endüstrilerde ücretlerin düşmesine neden olduğu kabul edilse bile, gelişmiş ülkelerdeki ücretler gelişen ülkelere göre çok daha yüksek ve kabul edilebilir bir seviyededir. Nitekim gelişmekte olan ülkeler ile önemli ticari ilişkileri bulunan ABD'deki ücretler de buna dâhildir. Küreselleşmenin hız kazandığı 1970'li yıllardan itibaren ABD'deki emek yoğun sektörlerde ücretlerin düşmesi bir yana artış hızı daha da yükselmiştir. Ayrıca gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ücret makasının hâlâ açık olduğu görülmektedir. En düşük standartlarda yarış için bakılması gereken diğer bir iddia ise işsizliktir. Bu iddialara göre düşük standartların sağladığı üretim maliyetleri ile üretilen katma değeri düşük ürünler küresel ticaret üzerinden gelişmiş ülkelerdeki işsizliği arttırmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerde faaliyette bulunan üreticiler, düşük çalışma standartları ile üretilen ürünler ile rekabet edememekte ve bu alanlara yönelik yatırımlar sürekli olarak azalmaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerdeki işsizlik oranlarının doğal işsizlik oranının altında veya çok yakınında olması bu iddiaları desteklememektedir. Örneğin 1980 sonrasında Avusturya, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık ve ABD'deki işsizlik oranları doğal işsizlik oranını neredeyse hiç aşmamıştır. Bu sebeple emek yoğun üretimin küresel ticaret aracılığı ile gelişmiş ülkelerdeki emek yoğun sektörlerle yönelik yatırımları azalttığı iddiası da ampirik destekten yoksundur. En düşük standartlarda yarış için bakılması gereken diğer bir durum ise kayıt dışı ekonominin varlığıdır. Kayıt dışı ekonominin küreselleşme ile birlikte giderek genişlediği bir gerçek olsa da bu sektörün küresel ticarete olan etkisi son derece tartışmalıdır. İlk olarak kayıt dışı ekonomide emek verimliliğinin son derece düşük olduğu ve bunun üretim maliyetlerini arttırdığı ifade edilmektedir. Nitekim bu sektörde üretim organizasyonu ve yöntemleri son derece ilkelidir. İkinci olarak ise kayıt dışı sektörde üretilen ürünlerin küresel ticarete yansımadağı ve bu sektörde üretilen ürünlerin ülke içindeki sınırlı pazarlara arz edildiğı görülmektedir. Ne var ki kayıt dışı sektörün genişlemeye devam etmesi en düşük standartlarda yarış için bir tehdit de taşımaktadır. Bu açıdan tehdit oluşturan diğer bir durum ise sendikaların

güç ve etkinlik kaybetmeleridir. Sermayenin artan hareket kabiliyetine karşın emek mobilitesinin sınırlılığı, sermayenin emek karşısında alabildiğine güç kazanmasına neden olmaktadır. Ancak küresel tedarik zinciri için ÇUŞ'ların yüksek verimli işgücüne ihtiyaç duymaları, sendikalara güç kazanacakları yeni alternatifler de sunmaktadır. Öte yandan sendikaların güç kaybetmelerinde küresel üretimden daha önemli olan birçok etken de bulunmaktadır. Başka bir ifade ile sendikaların güç kaybetmelerinin yegâne sebebi düşük çalışma standartlarına bağlı küresel üretim değildir. Ayrıca değişen koşullara sendikaların da yeterince uyum sağlayamadığı bilinmektedir. Son olarak ise en düşük standartlarda yarış için bakılması gereken durum çocuk işçiliğidir. Her ne kadar çocuk işçiliğinin düşük emek maliyetinden dolayı rekabet avantajı olarak kullanıldığı ve giderek artmaya devam edeceği savunulsa da mevcut veriler bu iddiaların tersini işaret etmektedir. İlk olarak çocuk istihdamında son derece umut vadeden bir düşüş trendi mevcuttur. İkinci olarak haksız rekabet iddialarının aksine çocukların oldukça ufak bir kısmı sanayi sektöründe istihdam edilirken, oldukça büyük bir kısmının istihdam alanını tarım sektörü oluşturmaktadır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ürünlerdeki ticari performansı gelişmiş ekonomilerin oldukça uzağında kalmakta ve çocuk emeği ile üretilen ürünler küresel pazarlara ulaşmamaktadır. Son olarak ise çocuk istihdamının sağladığı düşük emek maliyetinin ÇUŞ'ların DYY kararlarındaki etkisi son derece sınırlıdır. Tüm bu veriler üzerinden çıkarılacak en temel sonuç ise düşük çalışma standartlarının küresel ticareti en düşük standartlarda bir yarışa sürüklediği gerçeğidir. Başka bir ifade ile en azından şuan için böyle bir tehlikenin mevcut olmadığı görülmektedir.

Bununla birlikte düşük çalışma standartlarının uygulamada gelişmiş ekonomilere zarar vermediğini kabul etsek bile, gelişmekte olan ülkelerde çalışma standartlarının nasıl uygulanacağı ve yükseltileceği meselesi hâlâ çözülmesi gereken bir sorun olarak önümüzde durmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin düşük çalışma standartlarına yönelik kaygıları ve talepleri gelişmiş ülkelerin göz ardı edemeyeceği bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim gelişmiş ülkelerdeki sendikalar ve sivil toplum örgütleri çalışma standartların uygulanması için ticari yaptırımlar başta olmak üzere diğer zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını istemektedirler. Ne var ki düşük

standartların gelişmiş ülkelere etki etmemesi bir yana, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan zorunlu araçların sonuçları da son derece başarısızdır. Geçmişteki birçok uygulama da göstermektedir ki ticari yaptırımlar bu ülkelerde mevcut durumun daha da kötü bir hâl almasına neden olmaktadır. Bu yüzden, küresel bir uzlaşma çerçevesinde çalışma yasalarını belirleyecek, uygulayacak ve ihlalleri takip edecek bir kurumun varlığı gerekliliğe dönüşmektedir. Bu kurumun çalışma standartlarını belirlerken ülkelerin ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal özelliklerini de göz önünde bulundurması bir gerekliliktir. Bu nedenle istenilen başarının sağlanabilmesi için ILO'ya büyük bir yük düştüğü savunulmaktadır. Ancak ILO'nun mevcut yapısı şuan için bu görevi tam olarak yerine getirebilmesine imkân tanımamaktadır. Çünkü ILO bünyesindeki çabalar gelişmekte olan ülkelerin muhalefetine takılmaktadır. Ayrıca ILO'nun mevcut sözleşmelere taraf olan ancak bu sözleşme hükümlerini ihlal eden ülkelere yönelik caydırıcı bir yaptırım gücü de bulunmamaktadır. Öte yandan ILO'nun bu tür bir yaptırım gücü elde etmesi halinde, mevcut gönüllük ilkesine ne oranda sadık kalabileceği de tartışmalı olan diğer bir meseledir. ILO'nun yaptırım gücü elde etmesinin yanında, mevcut sözleşmelerin de revize edilmesi gerekmektedir. Çünkü bazı yazarlara göre ILO'nun kimi sözleşmeleri uygulanamayacak kadar katı hükümler taşıırken, kimisi ise bir hüküm ihtiva etmekten oldukça uzaktır. Bu sebeple ILO'daki değişimin mevcut sözleşmelerin yapısını da kapsaması çalışma standartlarının uygulama alanını geliştirebilecektir. Örneğin, ILO'nun uyguladığı iki kısımlı sözleşmeler gibi ülkelerin sahip olduğu ekonomik farklılıkları gözeten uygulamaların yaygınlaşması bu amaca katkı sağlayabilecektir. Nitekim bu tür sözleşmelerin daha fazla kısma sahip olması ve çalışma standartları konusundaki hükümlerin içerdiği katılık ve esneklik farkının genişletilmesi gerekmektedir. Bu şekilde, her ülke kendisine en uygun olan kısmın bulunduğu sözleşmeyi kabul edebilecek ve çalışma standartlarının uygulama alanı genişleyebilecektir. Bu aşamada, uluslararası çalışma standartlarını uygulama misyonunu üstlenecek örgütün mevcut standartların ülkeler için ne kadar uygulanabilir olduğunu da iyi analiz etmesi gerekmektedir. Sözleşmelere getirilecek esnek uygulamaların yanında çalışma standartlarının uygulanmasını üstlenecek ulus üstü örgütün gönüllülük ilkesi bağlamında yaptırım gücüne de sahip olması ve sözleşmeye taraf olan ülkelerde bu standartların uygulanmasını güvenceye alması da

gerekmektedir. Ancak bu yaptırım ne DTÖ gibi çok sert ne de ILO gibi çok yumuşak olmaması da bir zorunluluktur. Nitekim DTÖ'nün çalışma standartları konusundaki katı tutumunun gelişmekte olan ülkelerin şiddetli muhalefetine takıldığı bilinmektedir. ILO'nun ise yaptırım gücünün zayıf olması çalışma standartlarının uygulanabilmesi açısından yetersiz görölmektedir.

KAYNAKÇA

- Açıklan, Neriman: “Enformel Sektör ve Yoksulluk: Kentsel İşgücü Piyasaları Üzerine Etkileri, İstanbul ve Gaziantep Örnekleri”, **Sosyoekonomi**, C.6, S.6, 2007, ss.44-62.
- Addo, Kofi: **Core Labour Standards and International Trade**, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2015.
- Afşar, Muharrem: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Bankacılık Sektörü”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, C.4, S.1, 2004, ss.85-101.
- Aktel, Mehmet: “Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, **SDÜ İİBF Dergisi**, C.6, S.2, 2001, ss.193-202.
- Akorsu, Angela
Dziedzom: “Labour Standards Application in Ghana: Influences, Patterns and Solutions”, **Dokota Tezi**, University of Manchester, 2010.
- Almeida R., K. Terrell: “Minimum Wage in Developing Country: Helping or Hurting Workers?”, **World Bank Employment Policy Primer**, Washington, 2008, ss.1-6.
- Alper, Yusuf, Kaya, Pir
Ali: **Uluslararası Çalışma Örgütü ve Uluslararası Çalışma Standartları**, Ezgi Kitapevi Yayınları, Birinci Baskı, 1995.
- Alston, Philip: “Core Labour Standards and the Transformation of the International Labour Rights Regime”, **EJIL**, C.15, S.3, 2004, ss.457-521.
- Alkin, Erdoğan,
Yıldırım, Kemal, Özer,
Mustafa: **İktisada Giriş**, Anadolu Üniversitesi, Açık öğretim Fakültesi Yayını, No:785, Eskişehir, 2006.
- Amrita, Narlikar: **International Trade and Developing Countries, Bargaining Together in the GATT and WTO**, Taylor & Francis, No.13, 2003.
- Ar, Kamil Necdet: “Küreselleşme Sürecinde İstihdam ve Sendikacılık”, **JED/GKD**, C.10, S.1, 2015, ss.240-270.

- Artuso, Maria,
McLarney, Carolan : “A Race to the Top: Should Labour Standards Be Included in Trade Agreements?”, **The Journal for Decision Maker**, Vol.40, No.1, 2015, ss.1-14.
- Aydemir, Cahit, Kaya,
Mehmet : “Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C.6, S.20, 2007, ss.260-282.
- Aykaç, Mustafa, Parlak,
Zeki, Özdemir,
Süleyman: **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de Kobi’ler**, İTO Yayınları, İstanbul, 2009.
- Baktemur, Fatma İdil,
Özmen, Mehmet: “Gelişmiş AB Ülkeleri İçin İşsizlik Yakınsamasının Mekânsal Ekonometrik Analizi”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, C.54, S.626, 2017, ss.34-42.
- Baldwin, Robert E.: “The Effect of Trade and Direct Foreign Investment on Employment and Relative Wages”, **NBER Working Paper**, Working Paper No. 5037, 1995, ss.1-64.
- Bachman, Sarah L.: “A New Echonomic of Child Labour: Searching for Answer Behind the Headlines”, **Journal of International Affairs Editorial Board**, Vol.53, No.2, 2000, ss.545,572.
- Barry, Christian, Reddy,
Snjay R.: **International Trade and Labour Standards: A Proposal for Linkage**, Columbia Universty Press, New York, 1893.
- Basu, Kaushik: “International Labor Standards and Child Labor”, **Challenge**, Vol.42, No.5, 1999, ss.80-93.
- Basu, Kaushik: **International Labour Standards and Child Labour**, Globalization, Institutions and Social Cohesion, Springer, Berlin, 2001.
- Baysal, Ayşe Can: “İşletmelerde İşgücü Devri ve Sorunu”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.6, 1984, ss.81-95.

- Bayraktar, Fırat: “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, C.32, ss.25-34.
- Bazillier, Remi: “Core Labour Standards and Economic Growth”, **Université Panthéon-Sorbonne**, Paris, 2004, ss.1-32.
- Bekmen, Ahmet: “Sermayenin Etik İnşası: Küresel Meta Zincirleri ve Çalışma Standartları”, **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi SBE., 2011.
- Belser, Patrick: “Four Essays on Trade and Labour Standards”, **Doktora tezi**, Sussex Üniversitesi, 2001.
- Bella, Mariano, Quintieri, Beniamino: “The Effect of Trade on Employment and Wage in Italian Industry”, **LABOUR**, Vol.14, No.2, 2000, ss.291-310.
- Benjamin, Nancy, Beegle, Kathleen, Recanatini, Francesca, Santini, Massimiliano: “Informal Economy and the World Bank” **Policy Research Working Paper**, 2014, ss.1-34.
- Bhagwati, Jagdish: “Free Trade: Old and New Challenges”, **the Economic Journal**, Vol. 104, No.423, 1994.
- Bhalla, Amar S.: **Globalization, Growth and Marginalization**, Macmillan Press, Great Britain, 1989.
- Biçerli, Mustafa Kemal: **Çalışma Ekonomisi**, Beta Yayıncılık, 10. Baskı, İstanbul, 2018.
- Black, Anthony, Craig Stephanie, Paul Dunne J.: “Why was Manufacturing Employment Decline so Rapidly?”, **Econ3**, 2018, ss.1-7.
- Boem, Christoph, Faalen, Aaron, Pandalai-Nayar, Nitya : “Input Linkages and the Transmission of Shock: Firm-Level Evidence From the 2011 Tohoku Earthquake”, **Review of Economic and Statistic**, Vol.101, No.1, 2019, ss.60-75.

- Breitenfellener, A.: “Global Unionism: A Potantial Player”, **ILR**, Vol. 136, No. 4, 1997.
- Brown, Drusilla K., Deardorff, Alan V. , Stern, Robert M. : “International Labour Standartds and Trade: A Theoretical Analysis”, **Research Seminar in International Economic**, Post-Printed Paper No.3, 1996, ss.1-48.
- Brown, Drusilla Alan, K., V. Deardorff, Stern Robert M.: “Trade and Labour Standards”, **Open Economic Review**, C.9, 1998, s.117.
- Braun, Sebastian: “Core Labour Standards and FDI: Friends or Foes? The Case of Child Labour”, **Review of World Economics**, Vol.142(4), 2006, ss.766-791.
- Campbell, Duncan, Sengenberger, Werner : “International Labour Standards and Economic Interdependence: the Problem of Renovating the Social Pact”, **International Labour Standards and Economic Interdependence**, Geneva, 1994, ss.381-394.
- Carr, Marilyn, Chen, Martha A.: **Globalization and the Informal Economy: How Global Trade and Investment Impact on the Working Poor**, WIEGO, Geneva: International Labour Office, 2002.
- Cebeci, İpek: “Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi”, **İ.Ü. Sosyoloji Konferansları Dergisi**, 2011, ss.360-385.
- Charnovitz, Steve: “Enviromental and Labour Standards in Trade”, **World Economy**, 15.3, 1992, ss.335-356.
- Chau, Nancy H., Kanbur, Ravı: “The Race to Bottom, from the Bottom”, **Economia**, 73, 2006, ss.193-228.
- Chaudhary, Kinjal: “Impact of Globalization on Child Labour Scenario in India”, **Journal of Politic&Governance**, Vol.3, No.1, 2014, ss.68-75.
- Chatterje, Biswajit, Ray,

- Runa: **Economic of Child Labour**, Springer, 2019.
- Chen, M. Alter,
Jhabvala, Renana, Lund,
Frances: **Supporting Worker in the Informal Economy: A Policy Framework**, WIEGO, International Labour Office, Geneva, 2002.
- Cohen, Tamara,
Moodley, Luendree: “Achieving Decent Work in South Africa?”, **Potchefstoorn Electronic Law Journey**, Vol. 15, No. 2, 2012, ss.320-569.
- Collier, Paul, Dollar,
David: **Globalization, Growth and Poverty: Building An Inclusive World Economy**, World Bank Publication, 2002.
- Cottier, Thomas: “The Implications of EC-Seal Products Fort he Protection of Core Labour Standards in WTO Law”, **Springer**, Cham, 2018, ss.69-92.
- Craing, Jhon D. R.,
Michael Lynk, S.: **Globalization and the Future of Labour Law**, Cambridge Universty Press, 2006.
- Cuevas, Eduardo
Calderón: “Basic Income as a Policy to Fight Child Labour”, **Basic Income Network International Congress**, Barcelona, 2004, ss.1-24.
- Çam, Esat: “Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler”, **İstanbul Üniversitesi Mecmuası**, C.45, 2011, ss.93-120.
- Çelik, Kenan: **Uluslararası İktisat**, Murathan Yayınevi, 4. Baskı, 2008.
- Çetin, Murat, Şeker,
Fahri: “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve İhracat İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Nedensellik Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.8, N.1, 2013, ss. 121-142.
- Çolak, Aytül: “Sosyal Politikanın Uluslararası Taraflarından Uluslararası Çalışma Örgütü ve Küreselleşme”,

- Balkanlar ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi**,
05(01): 2019, ss.73-84.
- Dale, Andrew, Lippoldt, Douglas: **International Trade and Core Labour Standards**, OECD, 2000.
- Das, K. Dilip **Economic Dimensions of Globalization**, Boston: Palgrave–MacMillan Publ., 2004.
- David, Kucera: “Core Labour Standards and Foreign Direct Investment”, **International Labour Review**, Vol.141, No.1-2, 2002, ss.31-69.
- Davies, Ronal B., Vadlamannati, Krishna, Chaitanya: “A Race to Bottom in Labour Standards? An Empirical Investigation”, **Journal of Development Economics**, 103, 2013, ss.1-14.
- Davidov, Guy: “The Goal of Regulating Work: Between Universalism and Selectivity” **University of Toronto Law Journal**, Vol.64, No:1, ss.1-35.
- DeTienne, Bell, Kritsen, Lewis, Lee W.: “The Pragmatic and Ethical Barriers to Corporate Social Responsibility Disclosure”, **Journal of Business Ethics**, 60., 2005, ss.359-376.
- Dewatripont, Mathias, Sapir, Andre, Sekkad, Khalid: **Trade and Jobs in Europe: Much Ado About Nothing?**, Oxford University Press, 1999.
- Doğan, İlhan: “Sosyal Dışlanma ve İnsan Onuruna Yakışır İş: Yoksunlukların Algılanması”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.69, 2015, ss.135-157.
- Doğanlar, Murat, Bal, Harun, Özmen, Mehmet: “Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.7, 2003, ss.83-109.
- DPT: **Dünyada Küreselleşme ve Bölgesel Entegrasyonlar**, Yayın no: 2374, Kitap 1, 1995.
- DPT: **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma

Planı, Ankara, 2000.

- DPT: **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Alt Komisyon Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2599, Ankara, 2001.
- Elçin, A. Bora: “Küreselleşmenin Tarihçesi”, Ankara, 2012, ss.1-17.
- Elitaş, Cemal, Çonkar, Kemalettin, Erkan, Mehmet: “Teknolojik Gelişmelerin Üretim Maliyeti Unsurlarına ve Muhasebe Eğitimine Etkisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi S.B.D.**, C.8, S.2, 2006, ss.328-342
- Ellwood, Wayne: **The No-Nonsense Guide to Globalization**, New Internationalist”, UK, 2010.
- Engerman, Stanley L.: “The History and Political Economy of International Labour Standards”, **International Labour Standards: History, Theory and Policy Options**, 2003, ss.9-83.
- Erdinç, Zeynep: “Küreselleşmenin İstihdama Etkisi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.3, 1999, ss.111-120.
- Ersöz, Halis, Yunus: **Türkiye’de Kamusal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve sivil Toplum Kuruluşları**, İTO Yayını, İstanbul, 2007.
- Feis, Herbert: “International Labour Legislation in the Light of Economic Theory”, **International Labour Standards and Economic Interdependence**, 1994, ss.29-55.
- Field, Garry S.: “Trade and Labour Standards: a Review of the Issue”, **OECD**, Paris, 1998, ss.3-35.
- Field, Garry S.: “Trade and Labour Standards: A Review of the Issues”, **Organization for Economic Co-operation and Development**, OECD, Paris, 1995, ss.1-35.
- Folker, Fröbel, Heinrichs, Jürgen: “The New International Division of Labour”, **Information (International Social Science Council)**,

- Kreye, Otto: 17.1, 1978, ss.123-142.
- Fosfuri, Andrea, Motta, Massimo, Rønde, Thomas: “Foreign Direct Investment and Spillovers Through Workers’ Mobility”, **Journal of International Economies**, Vol.53, No.1, 2001, ss.205-222.
- Freeman, Richard B.: “A Hard-Headed Look at Labour Standards”, **International Institute for Labour Studies**, Geneva, 1994, ss.80-92.
- Freeman, Richard: **International Labour Standards and World Trade: Friends and Foes?**, The World Trading System: Challanges Ahead, Institute for International Economics, 1996.
- Galli, Rossana: “The Economic Impact of Child Labour,” **International Institute for Labour Studies**, Genava, 2001, ss.1-26.
- Gelir İdaresi Başkanlığı: **GATT Bilgilendirme Rehberi**, Yayın No:95, 2009.
- Irwin, Douglas A.: “The GATT in Historical Perspective”, **The American Economic Review**, Cilt.85, S.2, 2014, ss.323-328.
- Gereffi, Gary: “Global Commodity Chain: New Forms of Coordination and Control Among Nations and Firms In International Industries”, **Competition&Change**, Vol.4, 1996, ss.427-439.
- Gereffi, Gary, Fernandez-Stark, Karina, Frederick, Stacey: **The Apparel Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development**, Duke, Center on Globalization, Governance&Competitiveness, 2011.
- Gereffi, Gary: “Beyond the Producer –Driven/Buyer-Driven Dichotomy the Evolution of Global Value Chain in the Internet Era”, **IDSBulletin**, Vol.32, No.3, 2001, ss.30-40.
- Gereffi, Garry: “International Trade and Industrial Upgrading in the Apparel Commodity Chain”, **Journal of Internaional**

Economics, C.48, 1999, s.s. 37-70.

- Gerşil, Gülşen, Sarı: “Küreselleşme ve Çokuluslu İşletmelerin Çalışma İlişkilerine Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, C.6, S.1, 2004, ss.147-157.
- Golub, Stephen S.: “International Labour Standards and International Trade”, **IMF Working Paper**, WP/97/37, 1977, ss.1-33.
- Gönen, Seçkin, Çelik, Muhsin: “Esnek Üretim Sistemleri Uygulayan İşletmelerde Üretim Maliyetlerinin Değerlendirilmesi”, **Ege Academic Review**, 4.1., 2004, ss.140.
- Gunderson, Morley: “Harmonization of Labour Policies Under Trade Liberations”, **Industrial Relations**, Vol.53, No.1, ss.24-54.
- Günaydın, Davuthan: “İnsana Yakışır İş: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, S.37, 2015, ss.123-148.
- Gündoğan, Naci, Kemal Biçerli, Mustafa: **Çalışma Ekonomisi-1**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, Eskişehir, 2017.
- Hasmath, Reza, Hsu, Jennifer : “Big Business, NGOs and Labour Standards in Developing Nations”, **Asian Journal of Social Policy**, Vol.3, No.1, 2007, ss.1-15.
- Hayter, Susan: “The Social Dimension of Global Production System: A Review of the Issues”, **SSRN Electronic Journal**, Working Paper No. 25, 2004, ss.1-29.
- Haworth, Nigel, Huges, Stephen, Wilkinson, Rorden: “The International Labour Standards Regime: A Case Study in Global Regulation”, **Environment and Planning**, Vol.37, 2005, ss.1939-1953.
- Haworth, Nigel, Huges, Stephen: “Trade and International Labour Standards: Issues and Debates Over a Social Clause”, **The Journal of Industrial Relations**, Vol.39, No.2, 1997, ss.179-195.
- Hernandez, Virginia, Pedersen, Torben: “Global Value Chain Configuration: A Review and Research Agende”, **BRQ Business Research Quarterly**, 20, 2017, ss.137-150.

- Hood, Neil, Young, Stephen: **The Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development**, Macmillan Press, Great Britain, 2000.
- Huges, Steve: “The International Labour Organization”, **New Politic Economy**, Vol.10, No.3, 2005, ss.417-425.
- Humphrey, John, Schmitz, Hubert: “How Does Insertion in Global Value Chain Affect Upgrading in Industrial Clusters?”, **Regional Studies**, C.36, S.9, 2010, ss.1018-1027.
- ILO: **Decent Work and the 2030 Agenda for Sustainable Development**, Geneva.
- ILO: **Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2012-2016**, International Labour Office, Geneva, 2017.
- ILO: **ILO Declaration on Fundamental Principles and Right at Work and Its Follow-up**, second Edition, Geneva, 1998, (Annex Revised 2010).
- ILO: **ILO Declaration on Social Justice for A Fair Globalization**, Geneva, 2008.
- ILO: **The Rules of the Game**, An Introduction to the Standards-Related Work of the International Labour Organization”, 4. Baskı, Geneva, 2019.
- ILO: **Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Anayasası**.
- ILO: **World Commission On the Social Dimension of Globalization: A fair globalization: Creating opportunities for all**, International Labour Organization, 2004.
- Irwin, Douglas A., Mavroidis, Petros C., Sykes, Alan, O.: **The Genesis of the GATT**, Cambridge University Press, Birinci Baskı, Newyork, 2008.

- Işığışık, Özlem: “Çalışma Yaşamının Kalitesinin Arttırılmasında ‘İnsana Yakışır İş’”, **Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi**, 2017,6, ss.302-311.
- İpek, Melek: “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, **Çalışma ve Toplum**, C.40, S.1, 2014, ss.163-186.
- Jansen, Marion, Peter, Ralf, Jose, Salazar-Xirinachs, Manuel: **Trade and Employment: From Myths to Facts**, International Labour Office, 2011.
- Jawara, Fatoumata, Kwa, Aillen: **Behind the Scenes at the WTO: the Real World of International Trade Negotiation**, Zed Books, 2004.
- Jenkins, Rhys: “Divisions Over the International Division of Labour”, **Capital&Class**, 8.1., 1984, ss.28-57.
- Jenkins, Rhys: **Transnational Corporations and Uneven Development**, Routledge, London and New York, 1987.
- Levesque, Christian, Graciela, Bensusan, Gregor, Murray, Marta Novick, Jorge, Carrilo, Silvana Gurrea, Ma.: “Labour Relation Policies in Multinational Companies: A Tree-Country Study of Power Dynamics”, **Journal of Industrial Relations**, Vol.57(2), 2015, ss.187-209.
- Jones, Jonathan, Wren, Colin: **Foreign Direct Investment and the Regional Economy**, Ashgate Publising, Birleşik Krallık, 2006.
- Kartal, Zeki: “Kavramsal ve Tarihsel Yönleri İle Küreselleşme”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(2), 2007, ss.251-264.
- Kaymakçı, Oğuz: “Küresel Ekonomide Çok Uluslu Şirketler ve Türkiye’deki Yansımaları”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C.11, S.1, 2013, ss.224-249.
- Kazgan, Gülten: “Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Discussion Paper**, No.53,

2012, ss.1-20.

Kemal, Nurdoğan, Ali: “Uluslararası Çalışma Örgütünün (ÜÇÖ-ILO) Yüzyıl Dönümü ve Türkiye İlişkileri”, **BEÜ Akademik İzdüşüm Dergisi**, C.3, S.4, 2018, ss.78-95.

Kıvılcım, Fulya: “Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C.5,S.1, 2013, ss.219-230.

Kızılkaya, Oktay,
Sofuoğlu, Emrah, Ay,
Ahmet: “Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Üzerinde Doğrudan Yabancı Yatırımların ve Dışa Açıklığın Etkisi: Gelişmekte olan Ülkelerde Panel Veri Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C.18, N.1, 2017, ss.63-78.

King, Chris, Chan, Chi,
Nadvi, Khalid: “Changing Labour Regulations and Labour Standards in China: Retrospect and Challenge”, **International Labour Review**, Vol.153, No.4, 2014, ss.514-534.

Kim,Young Yun,
Bhawuk, Dharm, P.S.: “Globalization and Diversity: Contributions from Intercultural Research”, **International Journal of Intercultural Relations**, 32, 2008, ss.301-304.

Kordos, Marcel,
Vojtovic, Sergej: “Transnational Corporations in the Global World Economic Enviroment”, **Procedia-Social and Behavioral Science**, Vol.30, 2016, ss.150-158.

Köse, Ahmet, Haşim,
Öncü, Ahmet: “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekânsal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye’de İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, 86, 2000, ss. 72-90.

Krueger, Alan B.: “Observations on International Labour Standards and Trade”, **National Bureau of Echonomic Research**, Working Papaer 5632, 1996, ss.1-34.

Krueger, Alan B.: “International Labour Standards and Trade”, **Annual World Bank Conference on Development Economic**, Washington, 1995, ss.279-302.

- Kruger, Anne O.: **The WTO as An International Organization**, the Universtiy of Chicago Press, Chicago, 1998.
- Ladbury, Sarah, Gibbons, Stephen: **Core Labour Standards: Key Issues and A Proposal for A Strategy**, A Report Submitted to the UK Department for International Development, 2000.
- Lawler, Jhon, Suttawet, Chokechai: “Labour Union, Globalization and Deregulation in Thailand”, **Asia Pasific Business Review**, 6.3-4, 2000, ss.214-238.
- Lyutov, Nikita: “The ILO System of International Labour Standards and Monitoring Procedures: Too Complicated to Be Effective?”, **Zbornik PFZ**, 64, 2014, ss.256-276.
- L. Squire, Suthiward, Narueput S.: **The Impact of Labour Market Regulations**, the World Bank Economic Review, Vol.11, No,1, 1997.
- Marginson, Paul: “Trade Union and Multinational Companies: A Multi-Level Challenge, **Warwick Paper in Industrial Relations**, No.103, 2016, ss.1-23.
- Marjit, Sugata: Hamid Beladi and Avik Chakrabarti, “Trade and Wage Inequality in Developing Countries”, **Economic Inquiry**, Vol.42, No.2, 2004, ss.295-303.
- Marshal, Ray: “The Important of International Labour Standards in A More Competitive Global Economy”, **International Labour Standards and Economic Interdependence**, 1994, ss.65-78.
- Mateus, Abel M.: “Development Theory and Globalization, the Second Wave: A Reinterpretation”, **SSRN Electronic Journal**, 2014.
- Maljers, Floris A.: “Inside Unilever: the Evolving Transnational Company”, **Harvard Business Review**, 1992, C.70, S.5, ss.46-52.
- McCann, Philip: “Globalization and Economic Geography: The World is Curved, not Flat” , **Cambridge Journal of Regions, Economy and Society Advance Access**, 2008, C.1, S.3, ss. 351-370.

- McKechnie, Jim,
Hobbs, Sandy: “Child Labour: The View from the North”, **Childhood**, 6(1), 2015, ss. 89-100.
- Milner, Helen V.,
Rudra, Nita: “Globalization and the Political Benefits of the Informal Economy”, **International Studies Review**, Vol.17, No.4, 2015, ss.664-669.
- Narin, Özgür: “Adam Smith ve Marks’ta Emek Bölümü ve Teknoloji”, **Politik İktisat ve Adam Smith, Ijopce Yayınları**, 2010, ss.233-256.
- Narula, Rajneesh, Zhan,
James, X.: “Using Special Economic Zones to Facilitate Development: Policy Implication”, **Transnational Corporation**, Vol. 29, No.2, 2019, ss.1-26.
- Nişancı, Zeyhan, Nuray: “Geçmişten Günümüze Yönetim Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C.13, S.25, 2015, ss.257-294.
- Novitz, Tonia: **Labour Standards and Trade: Need We Choose Between ‘Human Right’ and ‘Sustainable Development’ ?**, Springer Press, Germany, 2018.
- OECD: **Trade, Employment and Labour Standards: A Study of Core Worker’s Right and International Trade**, Paris, 1996.
- OECD: **International Trade and Core Labour Standards**, 2000
- OECD: “Labour Standards and Economic Integration”, **Employment Outlook**, 1994.
- OECD: **Offshoring and Employment: Trends and Impacts**, 2007
- Okan, Gökten, Pınar: “Karanlıkta Üretim: Yeni Çağda Maliyet Kapsamı”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 20.4, 2018, ss.880-897.
- Orhan, Osman, Zekayi,
Güllü, İlhan: “Dünya Ticaret Örgütü’nün Uluslararası Ticaretin Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.25, 2008, ss.209-224.

- Orhan, Serter: “Modern Zamanların Tutunamayanları Prekarya: Sınıf mı, Sınıftan Kaçış mı?”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.70, S.1, 2015, ss.238-247.
- Ortakarpuz, Metehan: “Uluslararası Ticaretin Gelişimine ve Kolaylaştırılmasına Yönelik Güncel Gelişmeler”, **Sosyal Bilimlerde Güncel Konular**, Ed. Alper Gedik ve Ali Antepli, Eğitim Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, 2020.
- Parlak, Zeki: “Çokuluslu Şirket Davranış Kodları: Bir Analiz ve Değerlendirme”, **İTO Yayınları**, İstanbul, 2009, ss.171-216.
- Parlak, Zeki: “Küreselleşme ve Çalışma Standartları”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.9, 2004, ss.43-88.
- Parlak, Zeki: “Yeni Uluslararası İşbölümü Yaklaşımının Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, ss.661-688.
- Parlak, Zeki: “Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, (1) 1999, ss.83-102.
- Pegler, Lee, Knorringa, Peter: “Integrating Labour Issues in Global Value Chain Analysis: Exploring Implications for Labour Research and Unions” **Trade Union Responses to Globalisation: A Review by the Global Unions Research Network**, Geneva, ILO, 2007, ss.35-51.
- Plener, Von, Freiherr, Ernst: **The English Factory Legislation, from 1802 till the Present Time**, No: 43683-43685, Chapman and Hall, 1873.
- Rausser, Gordon C.: **GATT Negotiations and the Political Economy of Policy Reform**, Springer Press, Birinci Baskı, USA, 1995.
- Rodriguez, Milena, Pinguel, Cubeiro: “Compliance with Labor Standards: Measuring the Effectiveness of Policies Against Child Labor and Modern Slavery in Brazil”, **Yüksek Lisans Tezi**,

Radbound University, Holland, 2017.

- Rodrik, Dani: **Has Globalization Gone Too Far?**, Institute for International Economics, USA, 1997.
- Rose, Andrew K.: “Do We Really Know That the WTO Increases Trade”, **American Economic Review**, Vol.94, No.1, 2004, ss.98-114.
- Petrella, R.: “Globalisation and Internationalisation”, (der.) R. Boyer ve D. Drache, **States Against Markets: Limits of Globalisation**, London: Routledge Publ. 1996
- Saraç, Özgür: “Yarı Çevrenin Küresel Meta Zinciriyle Bağlanması: 1980 Sonrası Dönemde KOBİ’ler Marifetiyle Taşeronlaşmanın Ekonomi Politikası (Türkiye Analizi)”, **Mülkiye Dergisi**, C.35, S.270, 2011, ss.7-41.
- Sengenberger, Werner: “Globalization and Social Progress: the Role and Impact of International Labour Standards”, **Friedrich Ebert Stiftung**, Vol.9, 2005, ss.1-126.
- Sevgi, Hüseyin: “Uluslararası Çalışma Örgütünün Felsefesi Zemini ve Yapısı, Örgütün Küresel Kapitalist Sistemdeki Pozisyonu ve Politikaları”, **Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi SBE, 2014.
- Seyidoğlu, Halil: **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Can Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2003
- Siddiqui, Kalim: “International Trade, WTO and Economic Development”, **World Review of Political Economy**, C.7, S.4, 2016, ss.424-450.
- Singh, Ajit, Zammit, Ann: “The Global Labour Standards Controversy: Critical Issues for Developing Country”, **Munich Personal rePEc Archives**, MPRA Paper No. 53480, 2000, ss.2-23.
- Skyes, Alan O.: **International Trade and Human Right: An Economic Perspective**, Jhon M. Olin Law & Economics Working Paper, No.188, 2003.

- Slocum, Jhon W., Lei, David, Pitts, Robert A.: “Strategic Alliance: Economic and Cultural Influence”, **Global Business and Finance Review**, Vol.1, No.1, 1996.
- Stearns, Peter N.: **Globalization in World History**, Routlende, Birinci baskı, 2010.
- Stern, Robert M.: Katherine Terrel, “Labour Standart and Word Trade Oranization”, **Research Seminar in International Economics**, Discussion Paper No.499, 2003, ss.1-13.
- Stern, Robert M.: “Labour Standards and İnternational Trade”, **Search Seminar in International Economics**, Discusion Paper No.430, 1998, ss.1-36.
- Steers , Richard B.: Luciana Nardon, **Managing in the Global Economy**, M.E. Sharpe, New York, 2006.
- Stiglitz, Joseph E.: “Globalization and Growth in Emerging Markets”, **Department of Economic**, 2004, ss.465-484.
- Swamidass, Paul M., Kotha, Suresh: “Explaining Manufacturing Tecnology Use, Firm Size and Performance Using A Multidimensional View of Technology”, **Journal of Operations Management**, 17., 1998, ss.23-37.
- Swinnerton, Kenneth A., Rogers, Carol, Ann: “The Economics of Child Labour: Comment”, **American Economic Review**, Vol.89, No.5, 1999, ss.1382-1385.
- Şahin, Ali: “Yönetim Kuramları ve Motivasyon İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 11, 2004, ss.523-547.
- Şahinöz, Ahmet: “Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü”, Küreselleşme ve Türkiye Tanımı, **TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını**, Ankara, 2002, ss.117-189.
- Tanzi, Vito: “Globaliztion, Tax Competition and Future of Tax System”, **IMF Working Paper**, 1996, ss.2-21.
- Taylor, Alan M.: “Globalization Trade and Development: Some Lessons from History”, **National Bureau of Economic Research**, 2002, ss.1-37.

- Tepecik, Fliz: “Beşeri Sermaye Teorisi ve Eskişehir’de Bireysel Ücret Gelirleri Arasındaki Farklılıklar”, **Doktora Tezi**, Eskişehir SBE, 2000.
- Tokol, Aysen: **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Dora Yayınevi, 5. Baskı, 2014.
- Tokol, Aysen, Alper, Yusuf: **Sosyal Politika**, Dora Yayın Evi, 8. Baskı, Bursa, 2017.
- Tsogas, Georgios: **Labour Regulation of a Global Economy**, Routledge, Birinci Baskı, 2015, USA.
- Tsogas, Georgios: “Labour Standards in International Trade, a Study in Theory and Policy”, **Doktora Tezi**, University of London, 1998.
- Trebilcock, Anne: “International Labour Standards and the Informal Economy”, **Les Normes Internationales du Travail: Un Patrimoine pour l’Avenir** (Mélanges en l’honneur de Nicolas Valticos), 2004, ss.585-613.
- Trebilcock, Michael, J.: “Trade Policy and Labour Standards: Objectives, Instruments and Institutions”, **Law and Economic Research Paper**, No: 02-01, 2001, ss.1-28.
- TÜİK: **SGK İstatistik Yıllıkları**, 2019.
- UNCTAD: **Foregin Direct Investment and the Challange of Development**, World Investment report, New York and Geneva, 1999.
- UNCTAD: **World Investment Report**, United Nations Publications, ISBN: 978-92-1-112949-6, 2019.
- Uyanık, Yücel: “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.10, S.2, 2008, ss.209-224.
- Valtios, Nicolas: **International Labour Law**, Springer Science &Bussines Media, 2013.
- Velluti, Samantha: **The Role of the Eu in the Promotion of Human Right and International Labour Standards in Its External Trade Relation**, Springer Nature, United Kingdom, 2020.

- Verma, Anil, Elman, Gail: “Labour Standards for A Fair Globalization for Worker of the World”, **The Good Society**, Vol.16, No.2, 2007, ss.57-64.
- Volkmer, Ingrid: “The Global Network Society and the Global Puplic Sphere”, **Development**, Vol.46, No.1, 2003, ss.10-16.
- WTO: **World Development Report 1995: Workers in An Integrating World**, The World Bank, 1995.
- WTO: **Annual World Bank Conference on Development Economics** , Edited by Michael Bruno and Boris Pleskovic, Washington D.C., 1996.
- WTO: **Council Conclusion on the Third Ministerial Conference of the WTO**, 26 Ekim 1999.
- Wyrzkowska, Monica: “Role of Transnational Corporation in the International Trade”, **Torun School of Banking**, 2016.
- Yavuz, Cahit, Sivrikaya, Deniz: “Küreselleşmenin Aktörlerinden Çokuluslu Şirketler ve Yönetişim”, 2009, ss.1217-1236.
- Yıldız, Emel: “Neoliberal Politikaların Türkiye’deki Yansıması: Yoksulluk”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, C.3, No.1, 2014, ss.12-27.
- Yılmaz, Ali, Sırrı, Beyzade, Nadir, Çetin: “Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri”, **E-Journal of New World Sciences Academy**, Vol.3, No.1, 2007, ss.16-27.
- Yu, Xioamin: “Impact of Corporate Code of Conduct on Labour Standards: A Case Study of Reebok’s Athletic Footwear Supplier Factory in China”, **Journal of Business Ethics**, 81, 2008, ss.513-529
- Zhao, Laixun: “International Labour Standards and North-South Competition”, **The World Economy**, 32.7, 2009, ss.1091-1114.

İNTERNET KAYNAKLARI

[Multinational Corporations - World Atlas of Global Issues \(sciencespo.fr\)](#)
(28.06.2021)

<https://unctad.org/en/pages/PressRelease.aspx?OriginalVersionID=113> (13.02.2020)

<https://www.forbes.com/global2000/#310c936e335d>. (16.02.2020)

[Global foreign direct investment down 42% in 2020 \(aa.com.tr\)](#) (22.02.2021)

https://www.wto.org/english/news_e/pres96_e/pr057_e.htm. (25.02.2021)

<http://www.telifhaklari.gov.tr/Dunya-Ticaret-Orgutu-WTO>, (31.03.2020)

https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377273/lang--tr/index.htm, (08.08.2020)

<https://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/international-labour-standards-creation/lang--en/index.htm>,

https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_372875/lang--tr/index.htm.
(5.10.2020.)

[NORMLEX - Information System on International Labour Standards \(ilo.org\)](#).
(12.06.2021).

https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/occupational-safety-and-health/WCMS_249278/lang--en/index.htm#:~:text=The%20ILO%20estimates%20that%20some,of%20work%20related%20illnesses%20annually. (15.10.2020)

https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412373/lang--tr/index.htm.
(17.03.2021.)

<https://www.kearney.com/foreign-direct-investment-confidence-index>. (27.05.2021.)

<https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12000:0> (13.09. 2020)

[Netherlands Imports, Tariffs by country and region 2019 | WITS Data \(worldbank.org\)](#) (30.09.2021)

[Top Exporters, Import Trade & Tariff by country and region 2019 | WITS Data \(worldbank.org\)](#) (2.10.2021.)

[Child labour: 2021: International Year for the Elimination of Child Labour \(ilo.org\)](#)

(7.10.2021)

[Child labour rises to 160 million – first increase in two decades \(unicef.org\)](#)

(9.10.2021)

<http://kevinmeyer.com/blog/2009/10/boeing-pulls-another-rube-goldberg.html>

(4.12.2021)

[File:Estimated hourly labour costs, 2020 \(EUR\) F2 Final.png - Statistics Explained \(europa.eu\)](#) (12.12.2021)

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimimi İstanbul ili Sultanbeyli ilçesi Mehmet Akif Ersoy İlköğretim Okulunda, lise öğrenimimi ise Açık Öğretim Lisesinde 2007 yılında tamamladım. 2014’de lisans eğitimimi İstanbul Üniversitesinde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bölümünde yaptım. 2017’de Marmara Üniversitesi’nde Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri anabilim dalı Yönetim ve Çalışma Psikolojisi bilim dalında yüksek lisansımı tamamladım. Yüksek lisans tezim “Kurum Kültürünün Örgütsel Öğrenme Engelleri Üzerine Etkisi”dir. Doktora eğitimimden İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri bilim dalında 2022 yılında mezun oldum. Doktora eğitimimi ise “Küreselleşme, Uluslararası Ticaret ve Çalışma Standartları” başlıklı doktora tezi ile tamamladım.